STORHETSTIDENS LITTERÄRA KRIGSBYTEN

EN
KULTURHISTORISK-BIBLIOGRAFISK
STUDIE

I.

AKADEMISK AFHANDLING

AF

O. WALDE

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

STORHETSTIDENS LITTERÄRA KRIGSBYTEN

EN KULTURHISTORISK-BIBLIOGRAFISK STUDIE

I.

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFIE DOKTORSGRADS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å

LÄROSALEN N:R IX

LÖRDAGEN DEN 27 MAJ 1916 KL. 10 F. M.

AF

O. WALDE

FILOSOFIE LICENTIAT, SMÅL.

ANDRE BIBLIOTEKARIE VID UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

UPPSALA & STOCKHOLM

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1916
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Innehållsförteckning.

Litteraturförteckning.

A. Otryckta källor.

Stockholm, Riksarkivet [RA.].

Riksregistratur [Riksreg.].
Rådsprotokoll.
Skrifvelser till Kungl. Maj:t.
Krigshistoria:
  Tyskland och tyska kriget.
  Danska kriget 1643—45: Strödda handlingar.
Bibliographica.
Biographica.
Bremensia:
  Diverse personers skrifvelser till Kungl. Maj:t (vol. 59 a).
Extranea:
  Strödda handlingar.
Alexander Erskeins samling.
Oxenstiernska samlingen.
Skoklostersamlingen.
Riksarkivets koncepter för åren 1878—81.
Förteckning öfver Extranea af Lauritz Weibull 1900.
Förteckning öfver kapitelarkivet i Ermland af densamme 1900.
Promemoria om de polska arkiven af densamme 1900.
Promemoria angående handskriften »Ostpreussische Folianten 823 a» ur Staatsarchiv i Königsberg af Herman Brulin 1911.

Stockholm, Kungliga biblioteket [KB.].

Bibliothecæ Christinianæ catalogus. T. 1—2.
Catalogus Bibliothecæ Nicolsburgensis 1646.
Katalogerna öfver Jacob Conrad Prætorii bibliotek (3 olika).
Katalogen öfver Rosenbergska biblioteket (4 volymer).
Katalogen öfver Alexander Erskeins bibliotek och arkiv.

Uppsala, Universitetsbiblioteket [UB.].

Bibliotekets äldsta kataloger (Bibl. arkiv K. 2—5).
Carl X Gustafs m. fl. kungliga och furstliga personers bref till Mathias Biörnklou 1655—67 (E. 434).

Bref och handlingar rörande biskop Johannes Matthiæ (G. 171 a).
Bref till Johannes Schefferus (G. 260 a).
Collectio epistolarum ad Johannem Dantiscum episcopum Varmiensem. Vol. 1—2 (H. 154—155).
Liber rationum Collegii Braunsbergensis Societatis Jesu incipiendo à principio Anni MDLIX vsque ad annum 1585 exclusive (H. 169).
Nordinska samlingen.
Palmskiöldska samlingen.
Gahm Perssons Archivum litterarium. T. 1 (U. 111).
Register på böcker, komna från Riga 1622 (U. 271).
Register på böcker, komna från Braunsberg 1626 (U. 272).
Register på böcker, komna från Preussen 1626 (U. 273).
Originalkatalogen öfver jesuitkollegiets i Braunsberg bibliotek (U. 274).
Originalkatalogerna öfver jesuitkollegiets i Posen bibliotek (U. 275—276).
Catalogus librorum in Bibliotheca Emundi Gripenhielm Anno 1662 (U. 279).

Uppsala, Universitetets arkiv.

Konsistorieprotokoll.
Kungabref.

Mainz, Stadtarchiv.

Liber quotidianarum distributionum Ecclesiæ Moguntinæ.

B. **Tryckta källor och bearbetningar.**

(Allmänna biografiska och bibliografiska uppslagsverk ej upptagna.)

Acta pacis Olivensis inedita. T. 1—2. Vratislaviæ 1763—66.
—— pacis Westphalicæ, ed. J. G. von Meiern. T. 1—6. Hannover 1734—36.
Acten und Urkunden der Universität Frankfurt a. O. H. 1—6. Breslau 1897—1906.
Album Academiæ Vitebergensis ed. C. E. Förstemann. Vol. [1]—3. Lipsiæ 1841—Halis 1905.
ADLZREITTER, J., Boicæ gentis annalium pars 1 [—3]. Monachii 1662.
ALARDUS, L., Nordalbingia (i Monumenta inedita rerum Germanicarum præcipue Cimbricarum et Megapolensium. Ed. E. J. de Westphalen, T. 1, 1739, sp. 1749—2006).
AMINSON, H., Bibliotheca templi cathedralis Strengnesensis. Sthlm 1863.
ANDERSEN, J. O., Holger Rosenkrantz den lærde. Khvn 1896.
ANHUTH, P., Die Familie des Johann Bartsch, Bürgermeisters von Braunsberg (i Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, Bd 16, s. 325—326).

ANJOU, L. A., Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte år 1593 till slutet af sjuttonde århundradet. Sthlm 1866.
ANNERSTEDT, C., Upsala universitets historia. D. 1—3 & Bihang 1—5. Upsala 1877—1913.
——, Upsala universitetsbiblioteks historia intill år 1702. Sthlm 1894. (K. Vitterhets historie och antiqvitets akademiens handlingar. N. F. 12: 2.)
DelaGardiska archivet eller handlingar ur grefl. DelaGardiska biblio-theket på Löberöd. Utg. af P. Wieselgren. D. 1—20. Sthlm 1831—Lund 1843.
Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia. Bd 1—3. Sthlm 1854—61.
Atti della nazione germanica artista nello studio di Padova. Vol. 1—2. Venezia 1911—12. (Monumenti storici pubbl. dalla R. Deputazione Veneta di storia patria. Vol. 19—20.)
BAAZIUS, B., Inventarium ecclesiæ Sveo-Gothorum. Lincopiæ 1642.
BARK, S., Bref till Olof Hermelin utg. af C. von Rosen. D. 1. Sthlm 1914.
BAUR, J. B., Die Kapuziner und die schwedische Generalität im dreissigjährigen Kriege. Brixen 1887.
BECKER, A., Beiträge zur Geschichte der Frei- und Reichsstadt Worms und der daselbst seit 1527 errichteten höheren Schulen. Worms 1880.
BENDER, J., Topographisch-historische Wanderungen durch das Passargebiet (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands, Bd. 9, s. 1—82).
BENRATH, K., Die Ansiedlung der Jesuiten in Braunsberg (i Zeitschrift des westpreussischen Geschichtsvereins, H. 40, s. 1—105).
Brefwäxling imellan Eric BENZELIUS och Gustaf BENZELSTIERNA. Utg. af J. H. Lidén. Linköping 1791.
BERGER, A., Die Rosenberg'sche Bibliothek und Wenzel Březan (i Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Bd 20, s. 193—211).
BERGGREN, P. G., Lars Grubbe, hans lif och verksamhet. Karlstad 1898.
BERGH, S., Svenska riksarkivet 1618—1837. Sthlm 1916. (Meddelanden från svenska riksarkivet. N. F. 2: 5.)
Ein Bericht des Raths zu Gr. Glogau über die Belagerung der Stadt 1642. Mitgetheilt von A. Schuster (i Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, Bd 24, s. 366—369).
BESSEN, G. J., Geschichte des Bisthums Paderborn. Bd 1—2. Paderborn 1820.
BEZA, Th., Epistolæ theologicæ. Ed. 2. Genève 1575.
BIAUDET, H., Le saint-siège et la Suède. Notes et documents. 1. Paris 1906. (Documents concernant l'histoire des pays du Nord, publ. par la Société d'histoire de Finlande. 1.)

Bibliotheca a Marquardo Gudio congesta, quæ publica auctione distrahetur, Hamburgi ad d. 4. Aug. 1706. Kiloni 1706.
BIRKENMAJER, L., Mikol'aj Kopernik. Cz. 1. Kraków 1900.
—— & COLLIJN, I., Nova Copernicana (i Bulletin international de l'Académie des sciences de Cracovie, Cl. d. sc. math. et nat., 1909, n:r 6, s. 20—36).
BOBÉ, L., Slægten Ahlefeldts Historie. Bd 1—6. Khvn 1897—1912.
BODMANN, F. J., Die Schweden zu Mainz. Mainz 1812.
BOLIN, G., Johan III:s högskola på Gråmunkeholmen (i Samfundet S:t Eriks årsbok, 1912, s. 1—62).
BRUTUS, J. M., Opera varia selecta. Berolini 1697.
BUCHINGER, J. N., Julius Echter von Mespelbrunn, Bischof von Würzburg und Herzog von Franken. Würzburg 1843.
BURÆUS, J. T. A., Anteckningar, [utg. af G. E. Klemming] (i Samlaren, Årg. 4, s. 12—43, 71—126; 5, s. 5—26.)
BURMANNUS, P., Sylloge epistolarum a viris illustribus scriptarum. T. 1—5. Lugd. Batav. 1727.
BÄR, M., Geschichte des k. Staatsarchivs zu Hannover. Lpz. 1900. (Mitteilungen der k. preussischen Archivverwaltung. H. 2.)
BOECLERUS, J. H., Historia belli Danici. Sthlm 1676.
BÖTHFÜHR, H. J., Die Rigische Rathslinie. Aufl. 2. Riga 1877.
Catalogue de la bibliothèque Hammer à Stockholm. Division étrangère. T. 1—7 + Suppl. & Planches. Sthlm 1886 — Berlin 1888.
Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecæ Bodleianæ. P. 2: Fasc. 1. Catalogus codicum mss. Laudianorum. Oxonii 1858.
—— librorum piæ memoriæ doctoris Johannis Bothvidi (i Handlingar rörande Skandinaviens historia, D. 26, 1843, s. 353—372).
—— rectorum in universitate Moguntina (i KNODT, H., De Moguntia litterata commentatio 2).
CAVALLIN, S., Lunds stifts herdaminne. D. 1—5. Lund 1854—58.
CELSE, M. VON, Bibliothecæ regiæ Stockholmensis historia. Holmiæ 1751.
CELSIUS, O. O., Bibliothecæ Upsaliensis historia. Upsaliæ 1745.
CHEMNITZ, B. Ph. VON, Königlichen schwedischen in Teutschland geführten Kriegs erster [— vierter] Theil. Stettin 1648 — Sthlm 1857.
CHLUMECKY, P. VON, Carl von Zierotin und seine Zeit 1564—1615. Bd [1]—2. Brünn 1862—79.
CHRIST, W., Beiträge zur Geschichte der Antikensammlung Münchens (i Abhandlungen der philos.-philol. Cl. der K. Bayer. Akad. d. Wissenschaften, Bd 10, s. 357—399).
Codices manuscripti Græci Reginæ Svecorum et Pii pp. II Bibliothecæ Vaticanæ. Rec. et digessit H. Stevenson. Roma 1888.

Collijn, I., Bericht über polnische Büchersammlungen in schwedischen Bibliotheken (i Bulletin de l'Académie des sciences de Cracovie, Cl. de philol. etc., 1911, s. 39—63).

——, Bibliotheca »Collegii Societatis Iesu in Suetia» (i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, Årg. 1, s. 151—167; äfven i Bibliografiska undersökningar tillägnade Claes Annerstedt, s. 75—91).

——, Ett bidrag till det s. k. Würzburgbibliotekets historia (Bibliografiska miscellanea, 16, i Kyrkohistorisk årsskrift, Årg. 13, s. 180—185).

——, Det kurfurstliga biblioteket i Mainz, dess öden under trettioåriga kriget, rester däraf i Upsala universitetsbibliotek. Sthlm 1911. (Ur Svensk exlibris-tidskrift, Årg. 1.)

——, Die in der Universitätsbibliothek zu Uppsala aufbewahrten Bücher aus dem Besitze des Leipziger Professors und Ermländer Domherrn Thomas Werner (i Universitati Lipsiensi sæcularia quinta diebus xxviii—xxx mensis Iulii A. D. MCMIX celebranti gratulantur Universitatis Upsaliensis rector et senatus, s. 9—62).

——, Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm. T. 1. Sthlm 1914.

——, Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitäts-Bibliothek zu Uppsala. Uppsala 1907. (Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala. 5.)

——, Notices sur la provenance des imprimés de musique à Upsala (i Mitjana R., Catalogue critique et descriptif des imprimés de musique, conservés à la Bibliothèque de l'université royale d'Upsala, T. 1, 1911).

——, Det Rosenbergska biblioteket och dess exlibris. En biblioteks-historisk studie. Sthlm 1907.

——, Rožmberská knihovna. Praha-Karlin 1913. (Ur Veraikon, Ročn. 2.)

——, Några pärmexlibris (i Allm. svenska boktryckareföreningens meddelanden, 1905, s. 14—20).

——, Svenska boksamlingar under medeltiden och deras ägare. 2. Clemens Rytinghs boksamling och bokdepositioner (i Samlaren, Årg. 24, s. 125—140).

Contzen, M., Die Urkunden des Bisthums Würzburg (i Archivalische Zeitschrift, Bd 7, s. 1—53).

Cordara, J., Historia Societatis Jesu. P. 6. Roma 1750.

Cronholm, A., Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering. D. 1—6. Sthlm, Malmö & Lund 1857—72.

——, Trettioåriga kriget och underhandlingarna i Tyskland från Gustaf II Adolphs död till Westfaliska fredsslutet. D. 1—2: 1. Sthlm 1876—80.

Curtze, M., Inedita Copernicana aus den Handschriften zu Berlin, Frauenburg, Upsala und Wien. Lpz. 1878. (Ur Mittheilungen des Copernicus-Vereins zu Thorn, H. 1.)

——, Neue Copernicana aus Upsala (i Altpreussische Monatsschrift, Bd 14, s. 476—482).

David, L., Preussische Chronik. Hrsg. von E. Hennig. Bd 1—7. Königsberg 1812—16.

Dellinger, J., Igling, Schloss und Hofmark im königlichen Landgerichte Landsberg (i Oberbayerisches Archiv, Bd 12, s. 3—60).

Descriptio pompæ funebris in exsequiis Friderici II. Hamburgi 1588.

Dittrich, F., Beiträge zur Baugeschichte der ermländischen Kirchen. Die Kirche von Guttstadt (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands, Bd 10, s. 585—623).

Einige Documente aus der Zeit des Schwedenkrieges, mitgetheilt von F. Dittrich (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands, Bd 10, s. 626—655).

Dudík, B., Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte. Brünn 1852.

——, Iter Romanum. Th. 1—2. Wien 1855.

——, Schweden in Böhmen und Mähren 1640—50. Wien 1879.

Dudithius, A., Orationes in Concil. Trident. habitæ. Apologia ad Maximil. II. Imp. Commentarius pro coniugii libertate. Nunc edita studio ac opera Quirini Reuteri. Offenbach 1610.

Duhr, B., Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. Bd 1—2: T. 1—2. Freiburg in Breisgau 1907—13.

Doebner, R., Über schlesische Klosterarchive (i Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, Bd 13, s. 469—486).

Ehwald, R., Gechichte der Gothaer Bibliothek (i Centralblatt für Bibliothekswesen, Jahrg. 18, s. 434—463).

Eichhorn, A., Der ermländische Bischof Martin Cromer (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands, Bd 4, s. 1—470).

——, Die Prälaten des ermländischen Domcapitels (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands, Bd 3, s. 305—397, 529—643).

d'Elvert, C., Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Reformation, des dreissigjährigen Krieges und der Neugestaltung Mährens im 17. Jahrhunderte. Brünn 1867. (Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde. Bd 16.)

——, Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, insbesondere Mähren, im 17. Jahrhundert. Bd 1—4. Brünn 1867—78. (Samma Schriften. Bd 16, 17, 22, 23.)

——, Die Bibliotheken und andern wissenschaftlichen, Kunst- und Alterthums-Sammlungen in Mähren und österreich. Schlesien (i samma Schriften, H. 3, s. 70—132).

d'Elvert, C., Historische Literatur-Geschichte von Mähren und Österreichisch-Schlesien. Brünn 1850.

Ernst, C., Incunabula Hildeshemensia. Fasc. 1—2. Hildeshemii 1908—Lipsiæ 1909. (Fasc. 1: Additamentum programmatis Gymnasii episcopalis Josephini.)

Fabricius, K., Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. D. 1—2. Khvn 1906.

Falckenstein, J. H., Vollständige Historie von Erffurth. Th. 1—2. Erffurth 1739—40.

Falk, F., Bibelstudien, Bibelhandschriften und Bibeldrucke in Mainz. Mainz 1901.

——, Die ehemalige Dombibliothek zu Mainz. Lpz. 1897. (Beih. zum Centralblatt für Bibliothekswesen, 18.)

Feyfar, M. M., Die erlauchten Herrn auf Nikolsburg. Wien 1879.

Tagebuch des feindlichen Einfalls der Schweden in das Markgrafthum Mähren während ihres Aufenthaltes in der Stadt Olmütz 1642—50. Geführt von dem Olmützer Stadtschreiber und Notar Friedrich Flade. Hrsg. von B. Dudík. Wien 1884. (Ur Archiv für österreichische Geschichte, Bd 65.)

Forschner, C., Geschichte der Pfarrei und Pfarrkirche Sankt Quintin in Mainz. Mainz 1905.

Franck, W., Geschichte der ehemaligen Reichsstadt Oppenheim am Rhein. Darmstadt 1859.

Freudenberg, J., Epigraphische Analekten (i Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande, 29/30, s. 83—111).

——, Neue epigraphische Analekten (i samma Jahrbücher, 39/40, s. 175—194).

Fridericia, J. A., Danmarks ydre politiske Historie 1629—1660. D. 1—2. Khvn 1876—81.

Förteckning öfver . . . [H. Bukowskis] boksamling. Sthlm 1887. (Bukowskis kataloger, n:r 35.)

Gaedeke, A., Die Eroberung Nordböhmens und die Besetzung Prags durch die Sachsen im Jahre 1631 (i Neues Archiv für sächsische Geschichte und Alterthumskunde, Bd 9, s. 232—270).

Geijer, E. G., Svenska folkets historia. D. 1—3. Örebro 1832—36.

Mährens Geschichtsquellen. Bd 1. J. P. Ceroni's Handschriften-Sammlung. Beschrieben und gewürdigt von B. Dudík. Abth. 1: 1. Brünn 1850.

Gillet, J. F. A., Crato von Crafftheim und seine Freunde. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte. Th. 1—2. Frankfurt a. M. 1860—61.

Gindeley, A., Böhmen und Mähren im Zeitalter der Reformation. Abth. 1: Bd 1—2. Prag 1857—58.

Granberg, O., Kejsar Rudolf II:s konstkammare och dess svenska öden. Sthlm 1902.

GROTIUS, H., De jure belli ac pacis libri tres. Paris 1625.
GRÜNHAGEN, C., Miscellen. 2. Nöthe eines Archivars im dreissigjährigen Kriege (i Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, Bd 5, s. 167—168).
GUDENUS, V. F. DE, Codex diplomaticus anecdotorum res Moguntinas illustrantium. T. 1—5. Gottingæ, Francofurti & Lipsiæ 1743—58.
——, Sylloge variorum diplomatariorum . . . res Germanicas in primis Moguntinas illustrantium. Francofurti a. M. 1728.
HACKLIN, A., Olavus Laurelius, hans lif och verksamhet. 1—2. Luleå 1896.
HALL, B. R., Johannes Rudbeckius. 1. Uppsala 1911.
HALLENBERG, J., Svea rikes historia under konung Gustaf Adolphs regering. Bd 1—4. Sthlm 1790—94.
Linköpings biblioteks handlingar. D. 1—2. Linköping 1793—95.
Die Handschriften in Göttingen. 1—3. Berlin 1893—94. (Verzeichniss der Handschriften im preussischen Staate. 1. Hannover.)
—— der Herzogl. Bibliothek zu Wolfenbüttel. Abt. 4. Die Gudischen Handschriften. Wolfenbüttel 1913.
HANDWERKER, O., Geschichte der Würzburger Universitäts-Bibliothek bis zur Säkularisation. Würzburg 1904.
HANSER, K. F., Deutschland nach dem dreissigjährigen Kriege. Lpz. & Heidelberg 1862.
HANSLIK, J. A., Geschichte und Beschreibung der Prager Universitäts-Bibliothek. Prag 1851.
HENEL, N., Silesiographia renovata. T. 1—2. Wratislaviæ 1704.
HESSE, L. F., Beiträge zur Geschichte einiger Kirchen- und Klosterbibliotheken in Thüringen (i Serapeum, Jahrg. 18, s. 129—138, 145—155).
HILDEBRAND, H., Die Arbeiten für das liv-, est- und kurländische Urkundenbuch im Jahre 1875/76. Riga 1877.
HIPLER, F., Analecta Warmiensia (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands, Bd 5, s. 316—488).
——, Braunsberg in der Schwedenzeit (i samma Zeitschrift, Bd 8, s. 109—200).
——, Literaturgeschichte des Bisthums Ermland. Braunsberg & Lpz. 1873.
HIRSCH, J. C W., Generallöjtnant Rodsteen og det Coijetske Bibliothek (i Danske Magazin, R. 5, Bd 5, s. 97—108).
HOFFMANN, F. L., Mittheilungen über die Handschriften-Kataloge öffentlicher Bibliotheken, von welchen sich Abschriften in der Hamburgischen Stadtbibliothek befinden (i Serapeum, Jahrg. 15, s. 289—301, 305—329).
——, Prager Handschriften (i Serapeum, Jahrg. 21, s. 46—48).

HOLM, R., Ioannes Elai Terserus. 1. Lund 1906.

HOLTZMANN, R., Kaiser Maximiliam II. bis zu seiner Thronbesteigung. Berlin 1903.

HOPFEN, O. H., Kaiser Maximilian II. und der Kompromisskatholizismus. München 1895.

Israel HOPPE'S, Burggrafen zu Elbing, Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges in Preussen. Hrsg. von M. Toeppen. Lpz. 1887. (Die preussischen Geschichtsschreiber des 16. und 17. Jahrhunderts. Bd 5.)

HUETIUS, P. D., Commentarius de rebus ad eum pertinentibus. Amstelodami 1718.

Informatio V. Capituli Guttstadiensis contra prætensa a civitate Guttstadiensi contra idem Capitulum proposita (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands, Bd 10, s. 742—747).

JACOBS, F., & UKERT, F. A., Beiträge zur ältern Litteratur oder Merkwürdigkeiten der Herzogl. öffentlichen Bibliothek zu Gotha. Bd 1—3. Lpz. 1835—38.

JENSEN, A., Svenska minnen från Böhmen och Mähren. Kulturhistoriska skisser från trettioåriga kriget. Lund 1910.

JUNGNITZ, J., Geschichte der Dombibliothek in Breslau (i Silesiaca. Festschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens zum 70. Geburtstage seines Präses Colmar Grünhagen, Breslau 1898, s. 187—206).

JÖRGENSEN, A., Anteckningar om universitetsbiblioteket under första året efter Åbo brand (i Studier tillägnade Arvid Hultin, Hfors 1915, s. 17—42).

KASTNER, A., Geschichte der Stadt Neisse. Th. 2. Neisse 1854.

KLIMESCH, J. M., Die Herren von Rosenberg und die Geschichtschreibung (i Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Jahrg. 36, s. 30—47).

KLOPP, O., Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs. Bd 1—4. Paderborn 1891—96.

KNOBLOCH, Von einer verschollenen Bibliothek des 14. Jahrhunderts und ihrem Donator (i Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, Bd 8, s. 180—191).

KNODT, H., De Moguntia litterata commentationes historicæ. 1—2. Moguntiæ 1752.

KOCH, Fr. A., Die Erfurter Weihbischöfe (i Zeitschrift des Vereins für thüring. Geschichte und Alterthumskunde, Bd 6, s. 31—126).

KOLBERG, J., Die Inkunabeln aus ermländischem Besitze auf schwedischen Bibliotheken (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands, Bd 18, s. 94—137).

——, Bücher aus ermländischen Bibliotheken in Schweden (i samma Zeitschrift, Bd 19, s. 496—512).

KROESS, A., Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. 1. Wien 1910. (Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer. 11.)
LANGE, H. O., Ueber einen Katalog der Erfurter Universitätsbibliothek aus dem 15. Jahrh. (i Centralblatt für Bibliothekswesen, Jahrg. 2, s. 277—287).
LEIDINGER, G., Aus der Geschichte der k. Hof- und Staatsbibliothek zu München (i Centralblatt für Bibliothekswesen, Jahrg. 29, s. 339—349).
LEINBERG, K. G., Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet. 1—4. Hfors 1892—1900.
——, Om finske studerande i jesuitcollegier. Hfors 1890. (Ur Historiallinen arkisto, 11.)
LEITSCHUH, F., Zur Geschichte des Bücherraubes der Schweden in Würzburg (i Centralblatt für Bibliothekswesen, Jahrg. 13, s. 104—113).
LENGNICH, G., Geschichte der preussischen Lande. Danzig 1722—55.
LIDÉN, J. H., Repertorium Benzelianum. Sthlm 1791.
LINDNER, TH., Johann Matthäus Wacker von Wackenfels (i Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, Bd 8, s. 319—351).
Annuæ litteræ Societatis Jesu 1581—1654. [Växl. utgifningsorter.]
LOCCENIUS, J., Historiæ rerum Svecicarum libri novem. Upsaliæ 1662.
LUDENIUS, L., Elogium Ludovici Hintelman J. V. D. anno 1643 denati, seu parentatis carmine heroico illi habita, anno 1647. Dorpat 1647.
LUKASZEWICZ, J., Historisch-statistisches Bild der Stadt Posen. Bd 1—2. Posen 1879.
LUNDSTRÖM, E. H. J., Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede. Uppsala & Sthlm 1914.
——, H., Laurentius Paulinus Gothus, hans lif och verksamhet. 1—3. Upsala 1893—98.
MACRAY, W. D., Annals of the Bodleian library. Ed. 2. Oxford 1890.
Stockholms Magazin 1780.
Manuscriptenkatalog der vormaligen Dombibliothek zu Würzburg (i Serapeum, Jahrg. 3, s. 376—382).
MAREŠ, F., Vácslav Březan. Vzpomínka životopisná (i Časopis Musea království českého, Ročn. 52, s. 93—105).
MESSENIUS, J., Scondia illustrata. Ed. J. Peringskiöld. T. 1—13. Sthlm 1700—04.
METTIG, C., Geschichte der Stadt Riga. Riga 1897.
MEYER, E., Gustaf Rosenhane, hans lif och verksamhet. Upsala 1888.
MOLLER, J., Cimbria literata. T. 1—3. Hafniæ 1744.
Monumenta Germaniæ historica. Ed. G. H. Pertz. Scriptores. T. 3. Hannover 1839.

Monumenta historiæ Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands. Bd 1—8. Mainz 1860 — Braunsberg 1889.

Müller, W., Geschichte der K. Hauptstadt Olmütz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien 1882.

Muth, P., Disquisitio historico-critica in bigamiam comitis de Gleichen. Erfordiæ 1788.

Nomina dominorum qui in Moguntinæ academiæ . . . Societatis Jesu gymnasio, ab an. 1565 usque ad præsentum annum 1618 integro philosophiæ cursu emenso suprema eiusdem laurea vel condecorati vel academico calculo eo digna iudicati fuerunt. Moguntiæ 1618.

Nordmann, P., Per Brahe. Hfors 1904. (Skrifter utg. af Sv. litteratursällskapet i Finland. 60.)

Oxenstierna, A., Skrifter och brefvexling. Utg. af K. Vitterhets-historie- och antiqvitets-akademien. Afd. 1—2. Sthlm 1888 ff.

Pangerl, M., Das Begräbnis des letzten Herrn von Rosenberg (i Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Jahrg. 13, s. 87—97.)

Peschek, C. A., Geschichte der Gegenreformation in Böhmen. Bd 1—2. Ausg. 2. Lpz. 1850.

Petri Laur., Refutatio erroris Herbesti de consecratione sacramenti eucharistici. Ed. A. A. A[ngermannus]. Hamburgi 1588.

Pfister, M., Der Dom zu Bamberg. Bamberg 1896.

Pick, R., Zur Geschichte der Münsterkirche in Bonn (i Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein, H. 42, s. 71—119.)

Porthan, H. G., Historia bibliothecæ R. Academiæ Aboensis. Aboæ 1771—95.

Possevino, A., Apparatus sacer. Venetiis 1606.

Pregitzer, J. U., Suevia et Wirtenbergia sacra. Tubingæ 1717.

Svenska riksrådets protokoll utg. af Riksarkivet. 1 ff. Sthlm 1878 ff. (Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 3.)

Consistorii academici Aboensis äldre protokoller, utg. af Finska historiska samfundet. 1 ff. Hfors 1884 ff.

Prowe, L., Mittheilungen aus schwedischen Archiven und Bibliotheken. Berlin 1853.

——, Nicolaus Coppernicus. Bd 1—2. Berlin 1883—84.

Hans des Zweiten Pückler von Groditz auf Schedlau Lebensgeschichte (i Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, Bd 6, s. 266—296).

Reliquiæ Copernicanæ hrsg. von M. Curtze. Lpz. 1875.

Rescius, S., Vita Stanislai Hosii (i Acta historica res gestas Poloniæ illustrantia, T. 4, 1879, s. i—cxxiv.)

Rhyzelius, A. O., Monasteriologia Sveo-Gothica. Lincopiæ 1740.

Riezler, S., Geschichte Baierns. Bd 1—7. Gotha 1878—1913.

(Geschichte der europäischen Staaten. Hrsg. von Heeren, Ukert . . . Werk 20.)

Rommel, C., Geschichte von Hessen. Bd 1—10. Cassel 1820—58.

Roth, F. W. E., Simon Hagen, kurmainzischer Staatsmann des 16. Jahrhunderts (i Der Katholik, Jahrg. 78: 1.)

Ruland, A., Die Bibliothek der Domkirche in Strengnäs (i Serapeum, Jahrg. 26, s. 289—301.)

Schaller, J., Topographie des Königreichs Böhmen. Th. 1—6. Prag & Wien 1785—91.

Scharold, C. G., Geschichte der kön. schwedischen und herzogl. sachsen-weimarischen Zwischenregierung im eroberten Fürstbisthume Würzburg 1631—34. Würzburg 1844.

Schauerte, F., Gustav Adolf und die Katholiken in Erfurt. Köln 1887. (Schriften der Görres-Gesellschaft.)

Schirren, C., Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken. Dorpat 1861—68.

Schmidt, V., Die kulturelle Bedeutung der Stadt Krummau (i Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Jahrg. 48, s. 135—144.)

Schrohe, H., Die Wiederbesetzung erledigter Professuren. Ein Beitrag zur Mainzer Universitätsgeschichte des ausgehenden 16. sowie des 17. Jahrhunderts (i Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde, N. F., Bd 5, s. 125—164).

Schröder, J. H., Historiola bibliothecæ regii gymnasii Arosiensis. Upsaliæ 1816.

Schubert, A., Die Wiegendrucke der k. k. Studienbibliothek zu Olmütz vor 1501. Olmütz 1901.

Schunk, J. P., Beiträge zur Mainzer Geschichte. Bd 1—3. Frankfurt & Mainz 1788—91.

Schwartz, I., Wolfgang Gwärlich, ein Wiener Bibliophile des 15. Jahrhunderts. Wien 1915. (Ur Jahrbuch der Österreichischen Exlibris-Gesellschaft, 13.)

Schybergson, C. M., Per Brahe och Åbo akademi. 1. Hfors 1915. (Skrifter utg. af Sv. litteratursällskapet i Finland. 123.)

Scriptores rerum Moguntiacarum. Ed. G. C. Ioannis. Vol. 1—3. Francof. a. M. 1722—27. [cit. Ioannis, Res Moguntiacæ.]

—— rerum Prussicarum oder die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit, hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke. Bd 1—5. Lpz. 1861—74.

Seelen, J. H. von, Memoria Stadeniana. Hamburg 1725.

Serarius, N., Moguntiacarum rerum libri V. Moguntiæ 1604.

Severus, T. S., Parochiæ Moguntinæ intra urbem. Aschaffenburg 1768.

Slange, N., Christian IV:s Historie. D. 1—2. Khvn 1749.

SODEN, F. VON, Gustav Adolph und sein Heer in Süddeutschland. Bd 1—3. Erlangen 1865—69.

SOLMS, R. VON, Geschichte des Grafen- und Fürstenhauses Solms. Frankfurt a. M. 1865.

SOMMELIUS, G., Regiæ academiæ Gustavo-Carolinæ, sive Dorpato-Pernaviensis historia. P. 1—20. Lond. Goth. 1790—96.

SPERL, A., Geschichte des K. Kreisarchives Würzburg 1802—1912 (i Archivalische Zeitschrift, N. F., Bd 19, s. 1—86.)

Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi. Dokonanych z ramienia Akademii umiejętności przez E. Barwińskiego, L. Birkenmajera i J. L'osia. Krakow 1914.

STEMANN, C. L. E. VON, Beiträge zur Adelsgeschichte. 5. Die Familie Rantzau (i Zeitschrift für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, Bd 2, s. 106—219).

STIEFF, C. B., Versuch einer ausführlichen und zuverlässigen Geschichte von Leben und Glaubensmeynungen Andreas Dudiths. Bresslau 1756.

Stockholms lärda tidningar 1780.

STÖLZEL, A., Die Entwicklung des gelehrten Richtertums in deutschen Territorien. Bd 1—2. Stuttgart 1872.

SUDHOFF, K., C. Olevianus und Z. Ursinus. Elberfeld 1857. (Leben und ausgewählte Schriften der Väter und Begründer der reformirten Kirche, Th. 8.)

SWEDERUS, M. B., Boklådorna i Uppsala 1616—1907. Uppsala 1907.

TENGSTRÖM, J., Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistorie. H. 1—9. Åbo 1821—32.

Testament des Cardinals, Olmützer Fürstbischofs und mährischen Landeshauptmanns Franz Fürsten von Dietrichstein (i Schriften der hist.-stat. Sektion der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, Bd 9, s. 411—424.)

Theatrum Europæum. Th. 1—6. Frankfurt 1643—52.

THEINER, A., Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl. Th. 1—2. Augsburg 1838—39.

THOMASINI, J. P., Bibliothecæ Patavinæ manuscriptæ publicæ et privatæ scriptores. Vtini 1639.

Topographie von Niederösterreich hrsg. vom Verein für Landeskunde von Niederösterreich. Bd 1 ff. Wien 1877 ff.

Sverges traktater med främmande makter. Utg. af O. S. Rydberg och C. Hallendorff. D. 1 ff. Sthlm 1878 ff.

TRAP, J. P., Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdömmet Slesvig. Khvn 1864.

TRUHLÁŘ, J., Catalogus manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur. P. 1—2. Pragæ 1905—06.

Aeltere Universitätsmatrikeln. 1. Universität Frankfurt a. O. Hrsg. von E. Friedlaender. Bd 1—3. Lpz. 1887—91. (Publikationen aus den k. preussischen Staatsarchiven, Bd 32, 36, 49.)

Vessberg, V., Bidrag till historien om Sveriges krig med Danmark 1643—45. 1. Gustaf Horns fälttåg. Sthlm 1895.

Wagner, G. J. W., Die vormaligen geistlichen Stifte im Grossherzogtum Hessen. Bd 1—2. Darmstadt 1873—78.

——, Th., Wissenschaftlicher Schwindel aus dem südlichen Böhmen (i Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Jahrg. 16, s. 112—123).

Walde, O., Henrik Rantzaus bibliotek och dess öden (i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, Årg. 1, s. 181—192; äfven i Bibliografiska undersökningar tillägnade Claes Annerstedt, s. 239—250).

——, Hur man sålde dupletter i forna tider (i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, Årg. 2, s. 209—219).

——, Konung Sigismunds bibliotek och Gustaf Adolfs donation 1620—21 (i samma tidskrift, Årg. 2, s. 317—332).

——, Det Rosenbergska bibliotekets exlibris. Ett tillägg (i Allm. svenska boktryckareföreningens meddelanden, 1911, s. 1—2).

——, Till Kristinabibliotekets historia (i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, Årg. 2, s. 122—132).

——, Två nya Rosenbergska exlibris (i Svensk exlibristidskrift, Årg. 1, s. 80).

Wallner, J., Geschichte des Convictes in Olmütz von der Gründung bis zur Vereinigung mit der k. k. Theresianischen Akademie in Wien, 1 (i Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, Jahrg. 6, s. 219—262).

Wegele, F. X. von, Geschichte der Universität Wirzburg. T. 1—2. Wirzburg 1882.

Weibull, L., Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden. Lund 1901.

——, M. & Tegnér, E., Lunds universitets historia 1668—1868. D. 1—2. Lund 1868.

Wieselgren, H., Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom. Sthlm 1901. (K. Vitterhets historie och antiqvitets akademiens handlingar. N. F. 13: 2.)

Wimmer, E., Bericht über Hanns von der Leiter, Statthalter zu Ingolstadt, und sein Geschlecht (i Oberbayerisches Archiv, Bd 31, s. 84—98).

Winstrup, P., Svenske-danske Krigs Vnder . . . fortolckede . . . aff P. Hermandsön. Khvn 1647.

Winter, F., Die Cistersienser des nordöstlichen Deutschlands. Th. 1—3. Gotha 1868—71.

Wittmann, P., Würzburger Bücher in der k. schwedischen Universi-

tätsbibliothek zu Upsala. Würzburg 1891. (Ur Archiv des historischen Vereins von Unterfranken und Aschaffenburg, Bd 34.)

WOLF, G., Geschichte der k. k. Archive in Wien. Wien 1871.

WOLNY, G., Kirchliche Topographie von Mähren. Abth. 1—2. Brünn 1855—66.

WÜRDTWEIN, S. A., Bibliotheca Moguntina. Augustæ Vindelicorum 1787.

ZEHME, K. A. F., Die Einnahme und Einäscherung der Stadt Sonnewalde durch die Schweden. Lpz. 1841.

Chronik des Minoriten-Guardians des St. Jacobs-Klosters in Olmütz, P. Paulinus ZACZKOVIC, über die Schwedenherrschaft in Olmütz 1642—50. Hrsg. von B. Dudík (i Archiv für österreichische Geschichte, Bd 62, s. 451—624).

INLEDNING.

I.

Frågan om de litterära krigsbytena är ett af de intressantaste partierna af den svenska bibliotekshistorien och har lockat många forskares håg, hvilka försökt sina krafter på större eller mindre delar däraf. En sammanhängande framställning har emellertid hittills ej blifvit gjord, då säkerligen mången ryggat tillbaka för uppgiftens svårigheter och omöjligheten att lösa alla i sammanhang härmed stående frågor. Desto mera förmätet måste därför det arbete förefalla, som här framlägges. Författaren är också fullt medveten om bristerna såväl i verkets planläggning som i dess utförande. Att han icke desto mindre vågat lämna detsamma åt offentligheten, beror i någon mån därpå, att han under sina forskningar funnit rätt mycket nytt material, som kan bidraga till att sprida ljus öfver ett viktigt kapitel i vår kulturhistoria, och hvars offentliggörande därför kan anses önskvärdt, då med dess tillhjälp nya forskare möjligen kunna bygga vidare.

Detta material utgöres hufvudsakligen af de i flera bland de större svenska offentliga biblioteken bevarade resterna af de under krigen tagna litterära skatterna själfva. Jag har sålunda så godt som bok för bok genomgått samlingarne på de utländska bokafdelningarne först i Lunds universitetsbibliotek, därefter i Kungl. biblioteket, Uppsala universitetsbibliotek, stifts- och läroverksbiblioteken i Strängnäs, Västerås och Linköping samt Vitterhetsakademiens bibliotek. Af enskilda samlingar har jag hittills blott undersökt det i Braheska familjens ägo varande biblioteket på Skokloster och af utländska samlingar vissa delar af det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn.

Min ursprungliga plan var endast att göra en bibliografisk förteckning öfver de i Lund befintliga delarne af detta krigsbyte,

men under arbetet härpå insåg jag, att ett genomforskande särskildt af Kungl. bibliotekets samlingar var nödvändigt, icke minst för den historiska inledning jag tillämnat denna bibliografi. Detta arbete hade jag ej fullt färdigt, då jag hösten 1910 lämnade Lund för att fortsätta min verksamhet som biblioteksman i Uppsala. Här mognade planen på att utsträcka undersökningarne äfven till samlingarne i detta på krigsbyte särskildt rika bibliotek, och därmed var jag inne på en uppgift, som blifvit betydligt mera omfattande än från början tänkts. För att helt motivera den titel jag gifvit mitt arbete hade det emellertid varit önskvärdt, att forskningsområdet än mera vidgats. Särskildt de svenska i enskild ägo varande biblioteken, enkannerligen herregårdsbiblioteken, skulle säkerligen lämnat ytterligare material. Men då ett sådant arbete skulle tagit ännu många år och ej kunnat inom rimlig tid afslutas, var det nödvändigt att åtminstone tillsvidare inskränka sig till det mera lättillgängliga materialet i de offentliga bibliotek, där befintligheten af dylikt krigsbyte var känd eller kunde misstänkas.

Ett påtänkt utnyttjande af utländskt biblioteks- och arkivmaterial har förhindrats af kriget, hvarigenom många frågor tills vidare måst lämnas öppna. Detta gör naturligtvis, att arbetet lider af ojämnhet och att här och hvar luckor finnas i framställningen. Ett område har genom omständigheterna gjorts vidlyftigare, då källorna flutit rikligare, ett annat har blifvit mera styfmoderligt behandladt på grund af källmaterialets torftighet. Äfven efter ett genomforskande af utländska arkiv och bibliotek hade dock sådant i alla fall ej kunnat undvikas. Det ligger i sakens natur, att ett arbete af detta slag aldrig kan bli fullt färdigt.

Utom de egentliga boksamlingarne hafva naturligtvis äfven handskriftssamlingarne, särskildt i Uppsala, undersökts. I hvad det gäller bevarade rester af de tagna biblioteken och arkiven[1] har jag emellertid härvid i stor utsträckning kunnat bygga på det material, som tid efter annan utvunnits af äldre forskare på området, sär-

[1] Äfven arkiven hafva medtagits i detta arbete, ehuru dess förnämsta föremål naturligtvis varit biblioteken. Dock vill jag bestämdt betona, att i fråga om de förra min undersökning ingalunda gör anspråk på fullständighet, enär detta ej varit möjligt och ej heller kan anses ligga inom arbetets ram. Ett enkelt omnämnande har jag dock för totalbildens skull ansett vara på sin plats, då detta är nödvändigt för en allsidig belysning af de litterära plundringarne som kulturhistoriskt fenomen.

skildt de många utländska vetenskapsmän, hvilka för sina respektive hemlands vidkommande gjort undersökningar om de därifrån härstammande handskrifterna och deras historia. För de böhmisk-mähriska biblioteken ha de grundläggande forskningar, som gjorts af benediktinpatern Beda Dudík i hans arbete Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte jämte hans Iter Romanum, för mig varit af synnerligen stor betydelse. För de preussiska och polska biblioteken och arkiven har hufvudkällan varit den polska kommissionens undersökningar i svenska samlingar år 1911, framlagda i dess Sprawozdanie z poszukivań w Szwecyi, tryckt i Krakau 1914. För andra dylika arbeten hänvisar jag till litteraturförteckningen.

För det arkivaliska materialet som källa för min historiska framställning har jag däremot själf måst göra delvis rätt omfattande forskningar, särskildt i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamling och i Riksarkivet. Härvid ha dock Riksarkivets samlingar endast i viss mån kunnat utnyttjas. Arkivmaterialet för en undersökning af den art, som här är i fråga, ger sig nämligen ej utan vidare. Man kan visserligen misstänka, att vissa afdelningar skola innehålla bidrag härtill, men ofta öfverraskas man af att finna dylika på de mest oanade ställen, däremot stundom icke alls, där man väntat att finna sådana.

Riksregistraturet har varit hufvudkällan, vidare Skrifvelser till Kungl. Maj:t och afdelningen Krigshistoria, där några få, men viktiga bidrag funnits till undersökningen om Mainzbiblioteken och plundringarne under danska kriget 1643—45. Smärre notiser har jag äfven påträffat på afdelningarne Biographica och Bibliographica. Af de med Riksarkivet införlifvade eller där deponerade privata samlingarne har jag med mer eller mindre lyckligt resultat genomgått delar af Tidösamlingen, De la Gardieska samlingen, Skokloster- och Bjelkesamlingen samt Alexander Erskeins samling. Viktiga bidrag ha flera af Riksarkivets handskrifna promemorior lämnat.

Jag hade särskildt hoppats, att korrespondensen med kommissarier, sekreterare, kommendanter och ståthållare såväl i Riksarkivets allmänna som i de privata samlingarne skulle gifva goda upplysningar om de tagna biblioteken och deras öfversändande till Sverige. Detta har emellertid endast undantagsvis varit fallet. Det är hufvudsakligen i De la Gardieska samlingen, som dylikt mate-

rial varit att hämta. Här har jag särskildt i fråga om det danska krigsbytet 1658—60 erhållit betydelsefullt material, men detta kan först komma till synes i senare delen af mitt arbete.

Hvad Kungl. bibliotekets handskrifter angår, är det hufvudsakligen samlingen af äldre bibliotekskataloger, som användts, dels de bevarade originalkatalogerna öfver flera af de tagna biblioteken i Böhmen och Mähren och Sigismund II Augusts polska bibliotek, dels den tyvärr ofullbordade katalogen öfver drottning Kristinas bibliotek och förteckningen öfver Alexander Erskeins boksamling och arkiv.

Äfven i handskriftssamlingen i Uppsala ha dylika gamla kataloger genomgåtts, såväl originalkatalogerna öfver de tagna jesuitbiblioteken i Braunsberg och Posen, som de efter annekteringen uppgjorda inventarierna eller katalogerna öfver biblioteken i Riga, Braunsberg och Frauenburg, samt Carolinas egna äldre kataloger, äfvensom en här bevarad rätt stor samling förteckningar öfver flera enskilda svenska bibliotek från slutet på 1600-talet och början af 1700-talet, främst katalogerna öfver Magnus Gabriel de la Gardies och Clas Rålambs bibliotek, samt öfver Gripenhielmska, Coyetska och Cederhielmska samlingarne.

För de Rosenhaneska biblioteken finnas tyvärr så godt som inga kataloger bevarade, men i stället har jag haft tillfälle att med godt resultat genomgå den i Uppsala befintliga delen af Rosenhaneska handskriftssamlingen, där bref, inventarier och räkenskaper gifvit ej ringa utbyte i fråga om Schering Rosenhanes rika skörd i de polska och danska biblioteken under Karl X Gustafs tid. Äfven detta material kommer i stort sedt först i senare delen af mitt arbete till användning.

Äfven i fråga om tryckta källor ha befintliga bibliotekskataloger flitigt användts, i all synnerhet sådana som innehålla närmare proveniensuppgifter, såsom t. ex. fallet varit med katalogerna öfver den stora Hammerska samlingen, öfver det 1878—80 sålda Cederhielmska biblioteket och öfver H. Bukowskis bibliotek. Det är dock tyvärr mycket sällsynt, att ett dylikt angifvande af äldre ägare upptages i vanliga bokkataloger. Där så ej skett, kan man mera sällan finna några hållpunkter för proveniensen. Har ett dylikt enskildt bibliotek bestått af böcker från t. ex. ett jesuitkollegium, kan man nog fastslå detta, men att sedan lokalisera

detsamma låter sig ej utan vidare göra. Stundom ser man ju, att somliga kataloger innehållit mycken polsk jesuitisk litteratur; man torde alltså vara berättigad att sluta, att vi då haft att göra med någon del af biblioteket i ett polskt jesuitkollegium, men ett närmare afgränsande af det område, där ett sådant bibliotek blifvit taget, är möjligt blott i enstaka fall.

Utom katalogerna, som ju endast mera sällan lämnat hjälp vid undersökningarne, har det tryckta materialet, som naturligt är, hufvudsakligen varit att söka bland den bibliotekshistoriska litteraturen. I fråga om denna har jag genomgått all för mig tillgänglig sådan, där jag kunnat misstänka något vara för mitt arbete att finna. Äfven den historiskt-topografiska litteraturen har i rikligt mått kommit till användning. Då emellertid denna särskildt för mera speciella afdelningar icke är så fullständigt representerad i våra svenska bibliotek, som önskligt vore, är det tydligt, att härutinnan ännu mera kan vara att hämta ur de utländska bibliotekens samlingar.

Samtida, af ögonvittnen gjorda skildringar från svensktidens dagar i de eröfrade länderna hafva äfven genomgåtts. Enär dessa ofta äro öfverdrifna och tendentiöst hållna, särskildt då de leda sitt ursprung från jesuiterna eller från dem närstående kretsar, måste man själffallet behandla dylika källor med mycken kritik.

Då en stor del af de tagna biblioteken härstammar från jesuitkollegierna, är det klart, att litteraturen rörande dessa genomgåtts, däribland deras egna för äldre tider publicerade årsböcker, Litteræ annuæ Societatis Iesu, hvaraf vi ha exemplar bevarade i svenska bibliotek. I fråga om bearbetningar är för de tyska kollegierna jesuitpatern Bernhard Duhrs på synnerligen omfattande och grundliga forskningar fotade och med mycken opartiskhet genomförda framställning i hans Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge[1] hufvudverket. Häri innefattas äfven kollegierna i Österrike. Specialarbeten öfver de polska kollegierna hafva vi dessutom i Zaleskis Jezuici w Polsce[2] och öfver de böhmisk-mähriska och schlesiska i Alois Kroess' Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu[3], hvaraf dock

[1] Utkommen åren 1909—13.

[2] Utkommen i 5 delar i Krakau och Lemberg åren 1900—09.

[3] Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer, 11, 1910.

tyvärr endast första delen, omfattande tiden till år 1619, ännu utkommit.

För de enskilda personer, hvilkas större eller mindre bibliotek finnas representerade i de tagna boksamlingarne, vare sig som delar af offentliga bibliotek eller ännu vid annekteringen kvar i enskild ägo, har äfven den biografiska litteraturen användts. Då emellertid många af dessa personer föga torde framträdt i det offentliga lifvet och ej intagit någon högre samhällsställning, har det ofta varit svårt, stundom omöjligt, att om dylika få inhämtadt nödiga upplysningar.

Synnerligen ringa har utbytet blifvit beträffande en del af det tryckta källmaterialet, där jag hade väntat att finna upplysningar om tagna bibliotek, nämligen i fråga om de samtidiga relationerna rörande krigshändelserna och andra dylika flygskrifter. Genomgåendet af dessa har gifvit ett praktiskt taget fullständigt negativt resultat. De hålla sig så godt som uteslutande till den politiska situationen eller det krigshistoriska händelseförloppet; sådana småsaker som beslagtagandet af ett bibliotek eller arkiv nämnes ej ens. Talas det någon gång om bytet, sker detta i helt allmänna ordalag eller gäller det uteslutande kanoner, spannmål, hästar o. d., alltså endast saker, som spelade en direkt roll för självfva krigföringen.

Den metod jag tillämpat vid uppsökandet af böcker ur de i krigen tagna biblioteken är till en del densamma som användts af andra forskare, till en del ny. Alla självklara proveniensmärken, bestående af exlibris eller skriftliga anteckningar i en eller annan form, ha fått tjäna som utgångspunkt för forskningarne. Senare ha dessa provenienstyper under arbetets gång utvidgats till att omfatta initialer, monogram, snitt- och ryggtitlar, bandtyper, försättspapper med vattenstämplar samt framför allt gamla bibliotekssigna, allt saker, som vid ett hastigt påseende ej gifva bestämd vägledning, men som så småningom kunnat afslöjas och så antingen hvar för sig eller flera tillsamman lämnat afgörande bevis för böckernas ursprung. Jag vill exemplifiera detta genom framdragande af några specialfall.

Biblioteken från 1500- och 1600-talen synas i de flesta fall hafva varit ordnade efter realprincip, antingen blott uppdelade

på de fyra fakulteterna eller också för vissa större bibliotek med starkt genomförd specialisering efter ämnen. Hvarje afdelning har haft sitt signum, en bokstaf inom alfabetet, olika för olika bibliotek. I många bibliotek hafva dessa signa målats med färg eller skrifvits med bläck på ryggen af bandet, stundom åtföljda af ett nummer. I andra bibliotek åter har endast numrering varit genomförd, men äfven här kan då numret vara inpräntadt på ryggen eller i bokens snitt. Stundom har signeringen skrifvits på titel- eller försättsblad.

Det är hufvudsakligen i fråga om dessa gamla bibliotekssigna och deras afslöjande, som min undersökningsmetod är ny. Att densamma icke förut kommit till användning, beror väl därpå, att den icke är så lätt tillgänglig och att den först efter långa och mödosamma komparativa forskningar i flera olika bibliotek har kunnat utarbetas. Ofta har man väl tidigare ansett dessa skenbart betydelselösa bokstäfver och nummer härstamma från någon äldre katalogisering inom det bibliotek, där dessa böcker nu finnas, och därför ej fäst någon större vikt därvid. Hvad som framför allt gjort, att jag öfverhufvud kunnat komma till några resultat i fråga om dessa gamla boksigna, är den omständigheten, att sådana bevarats med den största pietet i Uppsala, där de icke, såsom fallet varit på många andra håll, utplånats eller bragts till likformighet med vederbörande biblioteks egna uppställningsprinciper. Dessutom äro dessa gamla böcker i Uppsala ofta synnerligen väl konditionerade öfver hufvud och ha icke varit utsatta för brand- eller stenkolsrök, som kommit ryggarne att mörkna och därigenom utplånat alla gamla spår af böckernas äldre historia. En mängd af de gamla vördnadsvärda, i slutet af 1500-talet i svinskinn bundna volymerna från Würzburg och Mainz eller från andra håll verka, som om de nyss lämnat mästarens hand.

Det är åtminstone i 7 olika bibliotek, som jag kunnat afslöja de äldre signaturerna och därigenom identifiera tusentals böcker ur krigsbytet, hvilkas historia eljes förmodligen för lång tid framåt kommit att förbli okänd. Då jag kommer att närmare ingå härpå i den speciella framställningen af de särskilda biblioteken, nöjer jag mig här med ett kort omnämnande.

I en del af böckerna ur Julius Echters bibliotek i Würzburg finnes öfverst till höger på försättsbladet ett signum af typen

»A class. 2 n° 31». I ett af de från Mainz komna biblioteken förekommer på ryggen strax nedanför midten ett signum i form af en knappt centimeterhög bokstaf, åtföljd af ett nummer, antingen direkt skrifvet på själfva ryggen eller på en ditklistrad pappersremsa. Det i Nikolsburg 1645 tagna Dietrichsteinska biblioteket har haft ett liknande signeringssystem, omfattande hela alfabetet från A—Z. Då detta bibliotek varit det förnämsta och största af de dessa år tagna mähriska boksamlingarne, hvilka på sommaren 1647 ankommo till Stockholm, har dåvarande bibliotekarien för drottning Kristinas bibliotek, Joh. Freinshemius, lagt detta system till grund vid sin katalogisering af det kungliga biblioteket. Jag sluter detta däraf, att i Uppsala, det enda ställe, där jag funnit denna signering bevarad, bland de 120 volymer, som i slutet af år 1648 öfversändes hit af dupletterna från det kungliga biblioteket, flera böcker från jesuitkollegiet i Olmütz och klosterbiblioteket i Hradisch hafva det Dietrichsteinska bibliotekets signa, ehuru dessa bibliotek eljes haft helt olika signeringssystem.[1] Ett par år därefter har Kristinas nye bibliotekarie, Isak Vossius, ordnat om och katalogiserat biblioteket, nu tillökadt bl. a. med det stora i Prag tagna Rosenbergska biblioteket, efter helt andra principer och annan uppställning, hvarvid signeringssystemet omlagts och alla gamla signa sorgfälligt utplånats. De nya signaturerna, bestående af nedtill på ryggen målade majuskler, tumshöga eller större, beroende på böckernas storlek, finnas på alla arbeten, som tillhört drottningens bibliotek omkring år 1650.[2]

En af de med Dietrichsteinska biblioteket införlifvade samlingarne, biskopens i Fünfkirchen, Andreas Dudith, bibliotek har böckernas nummer präntade med breda, kraftiga siffror i toppsnittet närmast ryggen.

Magnus Gabriel de la Gardies böcker hafva oftast nummer skrifna ungefär midt på ryggen och däröfver en båglinje. De böcker i detta bibliotek, som tillhört Holger Rosenkrantz och som

---

[1] Signeringen i Olmützkollegiets bibliotek återfinnes dels på titelbladet i typen »Collegij Olomucensis Societatis Jesu catalogo inscriptus An. 1604 lit. D tit. Philosophi n. 2», dels äfven nedtill på ryggen. Endast i några fall har jag sett dessa senare signa bevarade.

[2] Se om detta system närmare WALDE, Till Kristinabibliotekets historia (i Nord. tidskr. f. bok.- o. bibl.-väs. 1915, s. 122—32) och vidare nedan.

härröra från det danska krigsbytet 1658, hafva ofta nedtill på ryggen en liten majuskel och därunder ett nummer.

Utan att andra proveniensmärken förefinnas, hafva många af ifrågavarande böcker på detta sätt kunnat följas genom flera bibliotek, i det spåren af 3 à 4 sådana olika signeringssystem fortfarande kunna skönjas.

Äfven begagnandet af andra mera svåråtkomliga proveniens-tecken kan i viss mån anses som nytt för min uppspåringsmetod, enär sådant troligen icke förut användts så systematiskt som här varit fallet. Äfven med afseende på dessa vill jag med några exempel belysa mitt tillvägagångssätt.

I Uppsala universitetsbiblioteks samlingar finnes särskildt bland den juridiska litteraturen minst ett femtiotal väldiga folianter[1], däribland flera inkunabler, som i framsnittet hafva inskrifvet ett monogram MB. Detta har jag upptäckt först på ett mycket sent stadium af mina forskningar. Alla de böcker, som äro försedda med detta exlibris, hafva senare tillhört Magnus Gabriel de la Gardie, som erhållit dem ur drottning Kristinas bibliotek, hvarom signum Q nedtill på ryggarne vittnar. Några andra proveniens-märken finnas i allmänhet ej. Vi kunna alltså endast förmoda, att böckerna tillhört en person med initialerna M B. Genom att närmare undersöka alla de med Q signerade böckerna på afdelningen obrutna serier i Uppsalabiblioteket fann jag till slut, att de med monogrammet tillhört en viss Marcus Beck, enär han i ett par af dessa volymer äfven inskrifvit sitt fulla namn och årtalet 1513. Denne Beck var i början af 1500-talet hofkamrerare i Wien och tillhörde en släkt, som sedermera erhöll namnet Beck von Leopoldsdorf. Då jag vidare vet, att denna familjs bibliotek omkring år 1630 är förvärfvadt af kardinal Dietrichstein, har jag hela provenienskedjan fullt sluten.

Bland Magnus Gabriel de la Gardies böcker finnas flera, som tillhört jesuitkollegierna i Erfurt och Heiligenstadt. Det var mig länge obekant, hur dessa kommit i hans ägo. Emellertid fann jag så småningom, att en del af dem hade ryggtitlar, hvilka utan hvarje som helst tvifvel äro skrifna af dansken Stephanus Stephanii hand. Dessa böcker hafva alltså med inköpet af dennes bibliotek 1652 öfvergått till de la Gardie.

[1] Dessutom flera i Kungl. biblioteket.

Tillvaron af ett visst slags vattenstämplar i det vid bokens inbindning använda försättspapperet kan utgöra ett stöd för ett eljes svagt bevis på bokens proveniens. Så t. ex. finnes ofta i böcker från bytet i Franken, från Würzburg, Mainz eller däromkring, staden Mainz' vapen med det bekanta hjulet, »Mainzer Rad». I det böhmisk-mähriska bytet uppträda en mängd böcker med bokstafven P af olika typer i försättspapperet, en vanlig vattenstämpel i papper från dessa trakter. Flera af böckerna i Rosenbergska biblioteket har en vattenstämpel med ett regelrätt Rosenbergskt vapen. Man kan visserligen icke enbart på sådana indicier lokalisera böckerna till ett visst bibliotek, men man kan åtminstone någorlunda afgränsa det område, inom hvilket de äro bundna.

Ofta kan själfva bandtypen gifva oss en ledning för kännedomen om böckernas historia. Större delen af det bibliotek, som tillhört Hieronymus Beck, en annan medlem af den nyssnämnda familjen Beck von Leopoldsdorf, är bundet i ett bestämdt slags band, med djupa blindpressningar af samma typ. I de flesta förekommer äfven ägarens namnteckning, men många af dem sakna både detta och andra provenienstecken, utom Kristinabibliotekets signa, som då jämte bandet få afgöra ursprunget. Den likaledes med Dietrichsteinska biblioteket hitkomna boksamling, som tillhört den förut nämnde Andreas Dudith, har också ofta ett visst slags bruna, rätt medfarna skinnnband med typiska stämplar af olika slag. Ofta äro dessa band jämte de nyss omtalade numren i toppsnittet de enda bevisen på dessa böckers proveniens.

Vid böckernas inbindning har man i stor myckenhet som bindmaterial användt gamla handskrifter, missaler, manualer, breviarier o. d., hvarom man lätt kan öfvertyga sig äfven vid en blott flyktig granskning af våra biblioteks äldre samlingar. Stundom kan man i två eller flera dylika böcker finna blad af samma handskrift, hvilket då någon gång kan vägleda oss till proveniensen. Jag har antecknat ett belysande exempel härpå från Lunds universitetsbibliotek. Ett kirurgiskt arbete af Vico, La pratica universale in chirurgia, tryckt i Venedig 1560, har tillhört en viss Stanislaus Fogelvedrius Cracoviensis[1], hvilket framgår af hans namn-

---

[1] Denne Fogelveder var domherre i Krakau och sekreterare hos konung Sigismund II August af Polen samt en skicklig och mycket använd diplomat. Under

teckning å försättsbladet. Ett annat medicinskt arbete af Tagault, också tryckt i Venedig, har utom inskriften »Stanislai Fogelvedrii et amicorum 1559» flera blad anteckningar af samma hand. Ett tredje arbete, af Caillac, också af medicinskt innehåll, har ingen namnteckning, men däremot anteckningar i boken med samma stil som i Tagault. Dessutom återfinnas i bandet af Caillacs arbete pergamentremsor af samma handskrift som användts i Vico. Af dessa bägge kombinationer kunna vi alltså sluta, att äfven Caillac tillhört Fogelveders bibliotek.

Af stor vikt vid dylika proveniensundersökningar är, att vederbörande forskare har ett starkt utprägladt minne, i all synnerhet ett visuellt sådant, hvarigenom alla synbilder af band- och inskriftstyper när som helst kunna aktualiseras. Så småningom kan man genom att samla ett större antal sådana bilder få ett helt bibliotek afslöjadt. Ett dylikt hjälpmedel är af betydelse framför allt i fall, där icke namnteckningar, exlibris eller andra mera lättfattliga proveniensmärken äro förhanden, utan initialer, signa eller nummer o. d. måste visa vägen.

Den undersökning, hvars första resultat här framlägges, har fortgått under en längre följd af år; intensiteten har varit större eller mindre, men arbetet har aldrig legat helt nere. Fortsatta forskningar ha bragt resultat, som sporrat till nya ansträngningar. Mödosamt har arbetet oftast varit, hvilket hvar och en som sysslat med dylik bibliotekshistorisk verksamhet utan svårighet torde kunna förstå. Att som här varit förhållandet genomforska flera stora bibliotek och med minutiös, man skulle nästan kunna säga mikroskopisk, noggrannhet undersöka bok för bok, för att genom i dessa böcker framträdande kännemärken kunna sluta till deras historia, detta har kräft mycken möda. Då den använda metoden icke från början kunnat vara fullt utarbetad på alla punkter och forskningsområdet flera gånger under arbetets lopp vidgats, har detta gjort, att vissa biblioteks samlingar måst genomsökas icke

---

Sigismund III:s besök i Sverige vid kröningen 1594 var han i konungens följe och en af underhandlarne med hertig Karl. (Se om honom: BIAUDET, Le saint-siège et la Suède. Notes et docum., 1, Paris 1906, s. 232). — Af hans bibliotek, som antagligen kommit till Sverige med polska krigsbytet 1655—56, finnas rester bl. a. i Lund och Kungl. biblioteket.

en utan många gånger. Och dock återstår säkert äfven för dessa biblioteks vidkommande mycket att göra, innan alla problem äro lösta och alla frågor besvarade rörande denna viktiga del af deras historia.

Senare delen af mitt arbete, hvars offentliggörande enligt hvad jag hoppas icke skall dröja allt för länge, då det väsentliga materialet redan föreligger samladt, är afsedd att innehålla först och främst skildringen af de polska och danska biblioteks- och arkivplundringarne under Karl X Gustafs krig. På bägge dessa områden, särskildt i fråga om de danska biblioteken, som i detta afseende hittills föga beaktats af forskningen, är allra största delen af såväl mitt bok- som arkivmaterial fullkomligt nytt och därför af ej obetydligt intresse. Därefter skall följa framställningen af det senare tagna litterära bytet t. o. m. Karl XII:s krig, som bildar slutpunkten för detta slag af svensk biblioteksaccession. Som ett afslutande parti har jag planerat dels ett kapitel omfattande decimeringarne af de till Sverige hemförda samlingarne, hvarvid jag särskildt tänkt att utförligt behandla alla officiellt eller privat gjorda försök till restitution af vissa delar såväl af bibliotek som arkiv, dels en öfversiktlig framställning af hvad som i närvarande stund finnes bevaradt i olika svenska samlingar af det tagna litterära krigsbytet.

II.

Den andliga odlingen i Sverige stod under 1500-talets senare del jämförelsevis lågt. Den rikare kultur, som frodats i klostrens hägn, hade med reformationen fallit i spillror och ej på annat sätt blifvit fullt ersatt. Gustaf Vasas intressen voro härutinnan alltför ensidigt inriktade på rent praktiska mål. Hans söner och närmaste efterföljare, Erik XIV och Johan III, voro visserligen själfva högt begåfvade renässansfurstar med starkt utpräglade kulturella och konstnärliga intressen, men af denna kring tronen florerande kultur berördes hufvudsakligen blott de allra högsta kretsarne i vårt land och synnerligen långt ner bland befolkningen torde den ej ha hunnit tränga. Landets enda högskola, Uppsala universitet, låg nere, och dess verksamhet kom först att på allvar upptagas

efter Uppsala möte 1593. Johan III gjorde visserligen i början af sin regeringstid ett försök att återupprätta universitetet och lät utnämna flera nya professorer, men det starka motståndet mot konungens liturgiska planer, som utgick just från Uppsala, blef orsaken till att dess verksamhet snart ånyo afbröts. Äfven skolväsendet stod på en låg ståndpunkt och undervisningen bestod, frånsedt kristendomsundervisningen, hufvudsakligen i inlärandet till punkt och pricka af den latinska grammatikens alla regler och undantag.

En blick på den svenska litteraturen under denna tid visar också, huru torftigt det andliga lifvet måste hafva varit. Under hela senare delen af 1500-talet fanns i vårt land blott ett enda tryckeri, och knappast ens detta hade tillräckligt arbete åt de två eller tre personer, som däri hade sin anställning. Visserligen var det hufvudsakligen från tyska officiner, som den läskunniga svenska allmänhetens litteraturbehof i dessa dagar blef tillgodosedt, men icke heller de från dessa utgående svenska tryckalstren äro på något sätt imponerande vare sig genom antal eller innehåll. Det hela visar en sterilitet, som skarpt kontrasterar mot de starka strömningarna i riktning mot ett friskare andligt lif under de första årtiondena efter reformationen.

Gustaf Adolfs tillträde till regeringen bildar härutinnan som i så mycket annat en vändpunkt Tillgången till en svensk litteratur i original och öfversättning underlättades af honom genom upprättande af nya tryckerier, utseendet af en translator för att göra de på utländska språk skrifna arbetena användbara för den icke språkkunniga delen af den svenska allmänheten och en ordnad bokhandel.

Undervisningsväsendet blef bragt ur sitt lägervall och omorganiseradt i enlighet med tidens kraf. Nya skolor inrättades öfverallt i stiften, för den högre undervisningen gymnasier i vissa af stiftstäderna, för den lägre trivial- och barnskolor. Äfven i fråga om Uppsala akademi ingrep Gustaf Adolf reformerande och omskapande. Genom inrättande af nya professurer, inkallande af skickliga utländske lärde till att besätta dessa, där de egna icke gjorde tillfyllest, genom rika donationer, som bragte högskolans ekonomi på en säker bas, samt äfven genom anskaffande af det för undervisningen och det vetenskapliga arbetet nödvändiga bok-

förrådet sökte Gustaf Adolf bringa denna högskola upp till ett plan jämförligt med de utländska högre läroanstalter, dit vetgiriga svenska ynglingar hitintills måst söka sig för att få den andliga utbildning, som var nödvändig för en framtida verksamhet i fosterlandets tjänst. Icke minst viktig bland de till universitetets förbättring vidtagna nya åtgärderna var inrättandet af ett bibliotek. Ett sådant hade dittills alldeles saknats. Visserligen hade sedan gammalt vid domkyrkan funnits ett librarium, men detta disponerades ej af akademien och införlifvades först långt senare, i slutet af 1700-talet, med universitetets bibliotek. Genom konungens frikostighet afhjälptes emellertid den värsta boknöden, i det han år 1620 lät öfverlämna till akademien en sin i klostret på Gråmunkeholmen stående boksamling, hvilken donation upprepades och bekräftades följande år. Om innehållet af denna kungliga gåfva vet man icke mycket, då någon katalog eller något inventarium däröfver ej uppgjorts eller åtminstone ej bevarats. Dock torde vara otvifvelaktigt, att däri ingått större delen af de rester ur de gamla svenska klosterbibliotek, som nu finnas i Uppsala, och konung Sigismunds svenska bibliotek, hvilket denne ej kommit att medföra ur landet och hvilket hertig Karl sedan lagt beslag på, antagligen också Hogenskild Bielkes efter hans afrättning konfiskerade boksamling.[1] Både Bielkes och konung Sigismunds bibliotek, tillsamman kanske 4 à 500 volymer, innehålla mycken värdefull vetenskaplig litteratur. Särskildt i den förres bibliotek äro så godt som alla dåtida forskningsgrenar representerade, och dessa böcker ha nog under de närmaste åren mycket användts af universitetets lärare. Äfven Sigismunds till stor del antagligen från fadern ärfda bibliotek var i flera afseenden, särskildt i fråga om juridisk litteratur, väl försedt.

Emellertid utgjorde detta sålunda af konungen donerade bibliotek endast en grundval, som alltjämt måste påbyggas för att kunna helt fylla sin uppgift. Detta var dock ej alltid så lätt. Ofta fattades penningar härtill, då det för bokinköp bestämda anslaget på grund af böckernas dyrbarhet[2] var otillräckligt, hvartill äfven

[1] Se härom WALDE, Konung Sigismunds bibliotek o. Gustaf Adolfs donation 1620—21 (i Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väs., 1915, s. 317 ff.).

[2] För att afhjälpa den kännbara bristen på böcker lät Johannes Rudbeckius vid sitt enskilda kollegium i Uppsala 1610 grunda ett särskildt litet bibliotek, hvar-

kom, att själfva anskaffningssättet var dyrbart och obekvämt. Vårt lands aflägsna läge med ty åtföljande dåliga kommunikationer gjorde, att utländska kringresande bokförare, den tidens hufvudsakliga form för bokhandel i Sverige, sällan kommo hit upp till Norden. Den första fasta boklådan i vårt land inrättades i Stockholm 1599 af en tysk, Herman Sulken, som väl äfven utbjudit sina varor i den närbelägna lärdomsstaden. Denna fick 17 år senare sin egen bokhandel i sammanhang med universitetets omorganisation, men den tycks ej ha skötts med någon affärsmässig drift, och ej heller torde de senare inkallade tyska bokhandlarne ha vunnit några vidare lysande ekonomiska resultat af sin verksamhet.[1]

Utmärkta möjligheter erbjödo sig emellertid snart att på ett för statskassan föga betungande sätt fylla våra universitets- och skolbibliotek, fortsätta och komplettera de gamla, där sådana funnos, och grunda nya, där man hittills ej haft råd att skaffa dylika bildningsmedel. Under den så godt som oafbrutna krigstiden från 1621 till 1650 hade svenskarne under fälttågen på kontinenten, i Polen, i Tyskland, i Österrike och i Danmark rika tillfällen att komma i besittning af de dyrbaraste och mest välförsedda boksamlingar, som den tiden funnos, och de tvekade ej att begagna sig häraf. Och sedan en gång en tradition för dylik biblioteksaccession uppstått, var det att vänta, att man äfven under de följande krigen skulle fortsätta på den inslagna vägen. Under Karl X Gustafs polska och danska fälttåg togs också ett synnerligen värdefullt litterärt byte i bibliotek och arkiv, hvarmed man äfven, ehuru på grund af omständigheterna i mindre utsträckning, fortsatte under Karl XII:s polska krig. Först med krossandet af Sveriges stormaktsställning upphörde denna verksamhet. För en

---

till medlen togos från en fond, bildad på det sättet, att hvarje lärjunge vid sitt inträde skulle erlägga ett öre i silfver att användas till bokinköp. Rudbeckius lade själf grunden till detta bibliotek genom att dit skänka tre arbeten värderade till 12 daler, nämligen A. Calepini Dictionarium octo linguarum, ett arbete i grekiska af Budæus och Joh. Avenarii Lexicon Hebræum. För att gifva en uppfattning om hvilket högt penningvärde efter nutida förhållanden dessa tre böcker representerade, kan nämnas, att priset på en tunna spannmål vid samma tid ej var högre än 1 till 1 ½ daler. (ANNERSTEDT, Upsala univ. hist. 1, s. 143 och not 1.)

[1] Se härom SWEDERUS, Boklådorna i Uppsala 1616—1907, s. 20 ff.

modern åskådning kan detta tagande och hemförande af litterära byten synas betänkligt, ja osympatiskt. Allting måste emellertid bedömas efter sin tids uppfattning och för samtiden tedde sig saken icke på samma sätt som för oss.

Svenskarne voro hvarken ensamma om eller ens de första att på detta sätt tillgodogöra sig bibliotek och arkiv i fiendeland. Härpå lämnar historien talrika vittnesbörd, om också intet annat folk — detta väl snarast af brist på tillfälle — så systematiskt och planmässigt under en längre tidsperiod utnyttjat de möjligheter, som härutinnan erbjudit sig, genom att slå under sig, plundra och hemföra allt hvad de kunde komma öfver af dylika litterära skatter.

Bland de mest kända exemplen i nyare tid på dylika af icke svenskar företagna biblioteks- och arkivplundringar nöjer jag mig med att nämna några. Efter slaget på Hvita berget, hvarigenom den unge kurfursten Fredrik af Pfalz, »vinterkonungen», förlorade land och rike, lät hertig Maximilian af Bajern, sedan Tilly 1622 besatt Fredriks hufvudstad, Heidelberg, i grund utplundra kurfurstens särskildt på handskrifter rika bibliotek, det berömda »Bibliotheca palatina», och öfverflytta större delen däraf till Rom.

Fyra år därefter sköflades tvänne synnerligen värdefulla danska boksamlingar under Wallensteins härjningståg i Holstein och Schleswig 1626, nämligen Henrik Rantzaus bibliotek på Breitenburg, ett af samtidens förnämsta[1], och Holger Rosenkrantz' på Rosenholm. Det senare återlämnades dock strax därpå åt sin rätte ägare.[2]

Under kriget i Skåne 1710 blef det på Ljungbygård stående Coyetska biblioteket taget af danskarne och fördt till Köpenhamn.[3] Napoleons plundring af österrikiska och italienska bibliotek och arkiv år 1809 och deras öfverflyttande till Paris är väl bekant och behöfver ej här närmare vidröras[4], lika litet som rys-

[1] Se härom WALDE, Henrik Rantzaus bibliotek och dess öden (i Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, 1914, s. 181 ff.)

[2] Detta biblioteks historia och dess plundring genom Magnus Gabriel de la Gardie kommer jag att behandla i senare delen af detta arbete.

[3] HIRSCH, Generallöjtnant Rodsteen og det Coyetske Bibliothek (i Danske Magazin, R. 5, Bd 5, s. 97—108).

[4] Se härom SCHLITTER i Mitteilungen d. Inst. f. österreich. Geschichtsforschung, 22, s. 108 ff.

sarnes framfart i Polen och annorstädes vid olika tillfällen. Det var icke heller på något sätt stridande mot samtida rättsuppfattning att som svenskarne gjorde beslagtaga bibliotek och arkiv i fiendeland. Allt tagande af byte i hvad form det vara månde ansågs fullt rättmätigt.

Frågan var äfven föremål för utredning i både äldre och samtida juridiska författares arbeten. Fastslaget och kodifieradt blef detta just under Gustaf Adolfs tid af Hugo Grotius i hans 1625 utkomna för den moderna folkrätten grundläggande verk, De jure belli ac pacis, hvari han i två hela kapitel utförligt behandlar frågan om det berättigade i att taga krigsbyte.

Grotius besvarar frågan jakande, stödd på talrika exempel från de klassiska auktorerna och den nyare juridiska litteraturen. Enligt hans framställning tillåter folkrätten, att fientlig egendom förstöres eller röfvas, därifrån ej undantagna ens heliga byggnader. Rätten att taga byte inom vissa naturliga gränser är till och med af Gud gillad. Icke blott den som för ett rättfärdigt krig, utan öfverhufvud hvar och en som för krig efter öfliga former, »bellum sollenne», kan enligt folkrätten i obegränsad utsträckning lägga beslag på fiendens egendom. Denna blir hans, när den bragts »intra præsidia». Men enligt samtida europeisk rätt anses dylik egendom »capta», när den i 24 timmar varit i den tagande fiendens besittning[1], d. v. s. 24 timmars besittningsrätt ger äganderätt. För att sådan egendom med krigets rätt skall kunna tagas, fordras att den verkligen tillhört fienden. Saker, som äro i hans händer, i hans hus eller under hans skydd, men hvars ägare hvarken äro fiendens undersåtar eller hysa fientliga afsikter, kunna ej tagas i krig. Allt byte som tages blir allmän egendom, utom hvad enskilda soldater kunna sätta sig i besittning af, när de icke äro i tjänst, d. v. s. allt hvad de vinna i envig eller hvad de taga på fria exkursioner utan order från befälet. I detta sistnämnda fall kan dock hvarje folk ha sina egna regler, som stadga, att äfven dylikt mera privat taget byte blir allmän egendom.

Under Sveriges krig synas dessa regler i stort sedt hafva tillämpats, dock åtminstone under Gustaf Adolfs tid i något mildrad form. Det förefaller, som om enskild egendom i rätt stor

[1] Grotius, a. a., Liber III: Cap. 6: 3: 2. — Möjligen gäller denna tidsbestämning endast på hafvet taget byte.

utsträckning skonats och att endast herrelös sådan, d. v. s. tillhörande personer, som räddat sig undan genom flykt, varit afsedd att hemfalla under begreppet kaduker och behandlas som krigsbyte. Men att denna lag icke i allo kunnat upprätthållas, utan kommit att åtföljas af rätt många undantag, torde vara otvifvelaktigt. Det klassiska ordspråket »inter arma silent leges» har för visso gällt äfven här. Att Gustaf Adolf i vissa fall anfäktats af skrupler, när det tilltänkta bytet gällde egendom, som tillhört icke en enskild person, utan en institution, t. ex. ett domkapitel, visar den af honom i Mainz 1632 tillgripna åtgärden att anlita juridiskt biträde för att försvara ett beslagtagande af därvarande kapitelbibliotek.[1] Det berättigade i ett sådant tillvägagångssätt framhölls emellertid på det kraftigaste af den tillkallade juristen, som i 18 teser jakande besvarade frågan, huruvida den svenske konungen kunde anses hafva laglig rätt att taga detta bibliotek.

De bibliotek, som framför andra kommo i svenskarnes händer, voro jesuitkollegiernas. Orsaken till att dessa i sådan oerhörd utsträckning blifvit tagna låg kanske ej så mycket däri, att de såsom undervisningsbibliotek ansågos lämpliga för de svenska läroanstalterna, som fastmera däri, att de protestantiska svenska härarna för visso ansågo sig göra en Gudi behaglig gärning genom att beröfva dessa jesuiter, från hvilkas kollegier det mest intensiva arbete utgick till den katolska trons utbredande, deras starkaste andliga stöd, de »sköne Bibliotheker, hvilka the missbruke till den sanne Religionens undertryckellse», såsom biskop Laurentius Paulinus uttrycker sig i bref till Axel Oxenstierna.[2] Frånsedt de många jesuitbibliotek, som veterligen enligt källorna blifvit tagna, men ännu så länge äro spårlöst försvunna, några kanske i svenska herregårdsbibliotek, har jag i af mig genomgångna boksamlingar anträffat större eller mindre rester af närmare ett trettiotal dylika, däraf hälften från Polen, jesuiternas förlofvade land.

Utom jesuitkollegiernas var det en brokig blandning af olika institutioners, korporationers och enskilda personers boksamlingar, som fingo tjäna som kulturspridare bland de förmenta barbarerna från Norden. Universitet och skolor, domkapitel och kloster, kej-

---

[1] Se härom närmare nedan under kapitlet Mainz.

[2] LUNDSTRÖM, Laur. Paulinus, 2, s. 230, anm. 2.

sare, kungar, furstar, biskopar och andra prelater finnas representerade bland ägarne till dessa bibliotek. Ofta är det förenadt med svårighet att i fråga om böcker tillhörande enskilda personer, hvilkas namn förekomma i dylika tagna bibliotek, afgöra, om de direkt vandrat öfver från den enskilde ägaren i fiendens hand eller om de eventuellt som mellanstadium varit införlifvade med någon offentlig boksamling, fastän detta ej är i boken angifvet. Säkerligen ha dock ofta äfven enskilda personers boksamlingar, där de voro af värde, blifvit annekterade; särskildt har detta varit fallet i Mainz, Olmütz och framför allt i Danmark, där de sedan 1500-talet välförsedda slotts- och herregårdsbiblioteken blifvit ett kärkommet byte för de svenska eröfrarne.

En viktig fråga, som i sammanhang med dessa krigsbyten kräfver sitt besvarande, är hur man i allmänhet gick till väga vid uppsökandet och inventerandet af de tagna biblioteken och arkiven, om detta värf var anförtrodt åt någon bestämd ämbetsman och om öfver hufvud någon bestämd plan följdes.

Under Gustaf Adolfs tid är härom ingenting närmare fastslaget. Han hade ju själf alla trådar till krigsmekanismen i sin hand och bestämde äfven i fråga om bibliotek och arkiv, hvad som skulle åtgöras i hvarje särskildt fall. Dock synes det, som om verkställigheten af hans planer rörande de tagna biblioteken oftast varit öfverlämnad åt hans hofpredikanter, stundom med hjälp af annan, konungen närstående person med högre bildning och därför i besittning af de erforderliga kvalifikationerna att omhändertaga de litterära skatterna. Så tyckes vid eröfringen af Riga hofpredikanten Johannes Bothvidi hafva ombesörjt inventeringen af jesuitkollegiets bibliotek; åtminstone är det han som 1622 öfverlämnar detsamma till Uppsala universitets rektor, professor Wallius. Om han däremot skött samma tjänst i fråga om de preussiska biblioteken 1626 är ovisst.

I Würzburg och Mainz 1631—32 är det äfven konungens hofpredikant, denna gång Johannes Matthiæ, som får uppdraget att sköta inventeringen och inpackningen af de här tagna biblioteken. För Mainzbibliotekens vidkommande hade han dock hjälp af konungens lifmedicus doktor Roberthonius och sannolikt äfven den nedannämnde doktor Henkel.

Under förmyndarregeringen ställer sig saken annorlunda. Högste befälhafvaren kunde nu icke längre med samma personliga intresse följa hvarje detalj i krigsorganisationen som Gustaf Adolf gjort, särskildt icke när det gällde sådana relativt obetydliga saker som annekterandet af bibliotek och arkiv. Hos officerarne i allmänhet med deras säkerligen tämligen vaga föreställningar om dessa skatters kulturella betydelse torde nog ännu mindre intresse för denna sak varit att påräkna. Det blef nu i stället sekreterarne i fältkansliet, hvilka oftast voro män med såväl juridisk som humanistisk bildning och med litterära intressen, som fingo på sin lott att sköta denna sida af krigsarbetet. Axel Oxenstierna, som äfven häri fortsatte sin konungs verk, visade ett varmt intresse för frågan om bibliotek och arkiv och brukade i sina instruktioner för fältsekreterarne inrycka särskilda paragrafer härom. När t. ex. hans frände, kammarherren Gabriel Gabrielsson Oxenstierna, i januari 1643 skulle resa ut till Torstenssons armé i Tyskland, medförde han ett långt memorial att föredraga för fältmarskalken och »elliest widh lägenheet ther öfwer göra påminnelsse hoos Hans Secreterare och Cantzlijet vthi armeen».[1] Detta memorial är affattadt i sex punkter, hvaraf de tre sista uteslutande syssla med frågan om arkiv och bibliotek. Herr Gabriel anmodas att påminna Torstensson om att tillvarataga ärkehertig Leopold Wilhelms kansli, som fallit i hans händer genom segern vid Leipzig året förut, och därur undantaga och hemskicka alla bref och akter som angå fiendens planer mot Sverige nu eller tidigare. Vidare skall han bedja fältmarskalken befalla och tillhålla sekreteraren, att så snart någon förnämlig ort blifvit af svenska hären intagen, där det finnes arkiv och kanslier, hvarur man kan få någon underrättelse om fiendens consilier, »huus Österrijkes pacta och alliancer giorde med andre konungar och rijken, jämväl och elliest andre skrifftelige documenter, recesser och acter, som anten touchera Wår Stat eller elliest tiänte till historien», låta sig angeläget vara att dylika handlingar icke förskingras eller förstöras utan tillvaratagas och noga förtecknas. De böra sedan så fort ske kan skickas ned till sjökanten och vidare öfver till Sverige, där de i »Rijkzens archivo» må förvaras för framtida behof.

---

[1] Riksregistraturet 21 jan. 1643. — Aftryckt bland bilagorna.

Ytterligare skulle fältmarskalken, när några papistiska orter blifvit intagna, »ther sköne och kostelige bibliotheker ähre till finna», tillhålla sekreteraren att samla och bevara sådana bibliotek och med säker lägenhet sända dem öfver till Sverige för att därmed förbättra biblioteken vid rikets akademier och gymnasier. Kunde han icke utan alltför stort besvär och risk sända biblioteken i sin helhet, borde han åtminstone tillvarataga det förnämsta, som däri kunde finnas, handskrifterna och de bästa auktorerna, låta inpacka och skicka i väg dessa.

Liknande instruktion erhåller två år därefter den nye sekreteraren i Gustaf Horns fältkansli i Skåne, Nicolaus Ruuth, hvilken i likhet med sina ämbetsbröder äfven häri torde ha varit väl skickad att fylla sin uppgift, då han, som Axel Oxenstierna skrifver till Horn, »wäl hafwer studeradt, wandradt och kan sina språk».[1] Äfven dennes memorial[2] innehåller detaljerade föreskrifter för tillvaratagandet af arkiv »som publicum Statum concernera» och om offentliga — icke enskilda — bibliotek, särskildt sådana där »nogre manuscripta äre till fångs».[3] Man kan tydligen märka både här och i det föregående memorialet, att det är den unga lärda drottningens speciella intresse som tagit sig uttryck i framhållandet af det viktiga i att särskildt på handskrifter rika samlingar annekterades.

I memorialet för Gabriel Oxenstierna påpekas särskildt, att man för tillvaratagandet speciellt af biblioteken utom sekreteraren jämväl skulle använda någon annan därtill lämplig person, »någon wiss, godh, förfahren och förtrogen man, som weet till taga den legenheeten i acht». Det förefaller, som om man särskildt härvid tänkt på krigskommissarierna, på hvilka ansvaret för bytet och dess insamlande närmast hvilade. I fråga om de mähriska biblioteken i Olmütz och Nikolsburg är det en af krigskommissarierna, Johan Busso eller Bussow, som varit den drifvande kraften, skött inventeringen och inpackningen och afskickat de fyllda bokkistorna.

---

[1] Afskr. i Nordinska samlingen i UB. (N. 185, n:r 19).

[2] Dat. 4 febr. 1645 (Riksreg.).

[3] Äfven hans företrädare i ämbetet, Samuel Andersson, som synes ha aflidit under kriget, har fått samma instruktion, daterad 22 febr. 1644. (GEIJER, Sv. folkets historia, 3, s. 372, not 2.)

I hans adelsbref nämnes särskildt denna verksamhet bland hans förtjänster.[1]

Äfven andra personer med litterär läggning och intresse för saken synas stundom ha blifvit använda som biblioteksuppspårare. Vid ett rådssammanträde den 4 oktober 1642 föredrages bland annat en ansökan af hofrådet doktor Henkel att få samla böcker vid armén.[2] Det var just denne Henkel, som uppsatt de förut nämnda 18 teserna till försvar för beslagtagandet af domkapitelsbiblioteket i Mainz, och han har vid denna tid varit mycket använd vid bokinsamlandet.[3] Med anledning af Henkels ansökan, hvilken dock ej torde hafva föranledt till någon åtgärd, då han strax därefter afled, påpekades i rådet lämpligheten af att, om man komme i besittning af några fientliga städer, man försökte att tillvarataga deras arkiv och öfversända dem till Sverige »oss till stoor efterrättelsse».

Efter Prags eröfring 1648 fäster regeringen Königsmarcks uppmärksamhet på det ståtliga arkiv, som i denna stad skulle finnas, och beordrar honom att taga väl vara därpå samt låta urskilja allt »was den Publiquen Stat des Römischen Reichs vndt Königreichs Böhmen, wie auch die Correspondence, so die daselbst residierende Keijser vnd Könige mit frembden Potentaten oder ihren Generaln vndt andren hohen Ministris gehalten», äfvensom allt »was die CammerSachen vndt intraden des Königreichs Böhmen concerniret». Judiciella saker däremot jämte annat, som icke är »publique vnd von importantz», skall han ej bry sig om, utan låta dylika arkivalier blifva kvar. Det andra skall han skicka i väg hem.[4]

Detta upprepade påpekande af det viktiga i att just alla arkiv i fientliga länder borde beslagtagas ger mig anledning att här ingå på en missuppfattning angående svenskarnes förmenta negligerande just af arkiven. I sitt 1852 utkomna, synnerligen grundliga och om mycken lärdom vittnande arbete, Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte, har doktor Beda Dudík[5] fram-

---

[1] Se härom närmare nedan.

[2] Sv. riksrådets protokoll, 9, s. 407.

[3] Se härom närmare nedan.

[4] K. Maj:t till H. C. Königsmarck, Sthlm 26 aug. 1648 (Tyska registraturet; äfven samtidig afskrift i »Tyskland och tyska kriget»).

[5] DUDÍK, a. a., s. 43.

kastat det påståendet, att svenskarne vid sina plundringar endast togo hänsyn till biblioteken, icke till arkiv i egentlig mening. Funnos händelsevis i ett bibliotek handskrifter af ett eller annat slag, medtogos dessa, men någon särskild vikt skulle enligt hans förmenande ej hafva lagts vid sådana. Detta påstående får en egendomlig belysning just vid jämförelsen såväl med det nämnda rådsprotokollet som med de nyss anförda memorialen för fältsekreterarne och skrifvelsen till Königsmarck. Såsom vi häraf sett, är ett afsiktligt försummande af arkiven så långt ifrån fallet, att ju dessa skulle i första hand tagas och af biblioteken särskildt de som voro bäst försedda med handskrifter.

Under Gustaf Adolfs tid voro biblioteken visserligen hufvudsaken, men att icke heller då arkiven lämnats åsido, visar t. ex. beslaget af det stora härmästararkivet i Mitau 1621. Senare, då Sverige kom att spela en dominerande roll på den europeiska krigsteatern, då dess politik blifvit en världspolitik, stod det naturligtvis för den svenska regeringen som ett önskemål af synnerlig vikt att sätta sig i besittning af offentliga arkiv i fiendens land för att komma på spåren akter, som direkt eller indirekt hade betydelse för vår historia. Så har också i stor utsträckning skett. Alltifrån 1621, då Gustaf Adolf tog härmästararkivet i Mitau, till Karl XII:s fälttåg, då delar af de kurländska hertigarnes arkiv, arkivet i Kokenhusen och biskopliga arkivet i Heilsberg bortfördes, har Sveriges krigshistoria mångfaldiga exempel att uppvisa på sådana i de eröfrade orterna helt eller delvis tagna arkiv, hvilkas rester efter stark decimering af mångahanda slag bilda ej obetydliga tillskott till våra arkivs och biblioteks historiska urkundsskatter.

Det land, som framför alla andra i fråga om arkiv lika väl som ifråga om bibliotek fått släppa till material till detta krigsbyte, är Polen. Här var ju en annektering särskildt af det kungliga arkivet starkt motiverad på grund af det intima sambandet mellan de bägge ländernas historia. Släktskapsförbindelserna mellan de kungliga husen i Sverige och Polen och däraf föranledda förhållanden, de svenska Vasarne på Polens tron, striderna om arfsrätten till svenska kronan, allt gjorde, att här måste finnas dokument af oskattbart värde för Sveriges konungahus och den svenska regeringen. Också lät Karl Gustaf efter Warschaus andra eröfring 1656 sin sekreterare, hofrådet Mathias Biörnklou, göra undersök-

ningar efter och tillvarataga alla »böcker, acter och documenter, som I finnen tienliga till wår tienst och vthi wårt Cantzlij och Archivo ath förwaras».[1] Och att det icke var småsaker han därvid lade beslag på, framgår däraf, att endast den del af detta arkiv, som efter påtryckningar återställdes under fredsförhandlingarna i Oliva 1660, uppgick till 5 stora kistor.[2] Då det i Sverige kvarblifna af detta arkiv gått förloradt, åtminstone till största delen[3], genom slottsbranden år 1697, kunna vi nu ej närmare angifva vare sig omfånget eller innehållet däraf.

Det var icke blott i Warschau utan öfverallt i Polen, där svenskarne drogo fram, som de lade beslag på fiendens arkiv.[4] Stundom finner man äfven nu i instruktionerna inryckta särskilda paragrafer med anmaning att tillvarataga sådana. Så heter det i Magnus Gabriel de la Gardies order till brodern Jacob Casimir 1655 rörande stiftet Piltens läggande under svenska kronan, att »skriffter och documenter medh annat mera af importance som finnes i kyrkior eller kloster, tages till godh acht och förvaring».[5]

Vi hafva sett, att äfven under Karl X Gustafs krig sekreterarne varit betrodda med uppdraget att tillvarataga det för staten afsedda litterära krigsbytet. I Polen var det särskildt Biörnklou, som härutinnan fick tillgodose sin konungs intressen. Äfven de polska kungliga biblioteken hade han om hand, och omedelbart efter Warschaus första besättande i slutet af augusti 1655 får han stanna kvar några dagar i den polska hufvudstaden för att ombesörja inpackningen af biblioteken, medan konungen med hären fortsätter åt annat håll.[6]

Det krigsbyte, som togs under Karl XII:s tid, stannade hufvudsakligen på enskilda händer. För öfrigt torde knappast under hans snabba och äfventyrliga marscher tillfället varit så lämpligt för ett mera systematiskt iscensatt utplundrande af de tagna or-

---

[1] Karl Gustaf till Biörnklou, dat. Radom 5 aug. 1656 (original i UB. i E. 434).

[2] Acta pacis Olivensis, Tom. 2, Vratislaviæ 1766, s. 412, 415 f. o. 477.

[3] Se en handskrifven promemoria om de polska arkiven af L. WEIBULL 1900 (i RA.)

[4] Jag kan icke i detta sammanhang närmare ingå på de speciella fallen, hvilka komma att utförligare behandlas i senare delen af detta arbete.

[5] Aftryckt i WIESELGREN, Delagardieska archivet, 7, s. 165.

[6] Se Biörnklous skrifvelse till konungen, Warschau 7 sept. 1655 (RA.).

ternas litterära samlingar. Några bestämda principer härför känna vi ej heller till från denne konungs fälttåg.

Under Gustaf Adolfs tid var det hufvudsakligen blott Uppsala akademi, som erhöll del af det litterära krigsbytet, medan rikets öfriga högre undervisningsanstalter härutinnan blefvo försummade. Uppsala universitetsbiblioteks storartade samlingar af på detta sätt förvärfvad litteratur härstammar också till allra största delen från denne konungs fälttåg, om också vissa delar däraf först efter hans död kommit till sin bestämmelseort. Det är förnämligast biblioteken i Riga, Braunsberg, Frauenburg, Würzburg och Mainz, som på detta sätt fått släppa till sina rikedomar för att upphjälpa den svenska högskolans nygrundade boksamling. Hvad som sedan hitkommit af krigsbyte, delar af de böhmisk-mähriska biblioteken och de under Karl X Gustafs tid tagna polska och danska biblioteken, har mest varit donationer af enskilda samlingar, frånsedt ett par sändningar dupletter från det kungliga biblioteket i Stockholm.

Äfven under förmyndarregeringen synas gymnasierna i fråga om delaktigheten af de tagna biblioteken fortfarande hafva blifvit styfmoderligt behandlade, ehuruväl försök gjordes att vinna ändring härutinnan. Så uppvaktade biskoparne Johannes Rudbeckius i Västerås och Laurentius Paulinus i Strängnäs Axel Oxenstierna med bref och anhållan om hans bistånd för anskaffande af nödiga boksamlingar för sina gymnasier. Paulinus anger också riktlinjerna för huru detta bäst skulle kunna åstadkommas utan alltför betungande kostnader för statsverket. Han förmodar nämligen, att det »skulle commodissime kunna skee vthi thetta krigzwäsendet, ther Gudh iw stundom nådeligen hielper att föryffra wåre Fijenders nampnkunnige collegia och sköne Bibliotheker, hwilke the missbruke till then sanne Religionens vndertryckellse, men här kunne föras till genuinum usum igen, som är Gudhi till ähra och wår christelige Religions kraftigare förswarelse sampt alle berömmeliga studiers nyttige fortsettning».[1] Något omedelbart resultat af denna begäran är emellertid ej uppvisadt och några vidare spår af böcker från Mainz, Würzburg eller däromkring, d. v. s. de katolska trakter, som åren efter Gustaf Adolfs död voro i svensk

[1] Laur. Paulinus till Axel Oxenstierna 1 aug. 1634. (Oxenstiernska saml. i RA.; aftryckt i LUNDSTRÖM, a. a., s. 230, anm. 2.)

besittning och där ett oerhördt byte, äfven i böcker, blifvit taget, äro ej funna i Strängnäs. Ej heller är detta fallet med Västerås, ehuru härvidlag endast en olycklig tillfällighet synes ha hindrat införlifvandet af mainziskt krigsbyte med detta gymnasiebibliotek.[1]

Af de oerhörda bokskatter, som under 30-åriga krigets sista år infördes till vårt land från Mähren och Böhmen, kommo däremot afsevärda delar på Strängnäs' och Västerås' lott, ehuru nu genom den unga drottningens egna litterära intressen den största och förnämligaste delen af dessa bibliotek kom att stanna bland hennes egna samlingar, från hvilka hufvudparten af hvad det nuvarande Kungliga biblioteket äger af dessa krigsbytesbibliotek härstammar.

Tidigare hade Västerås och Strängnäs liksom ock de öfriga högre skolorna för sina biblioteks upphjälpande hufvudsakligen fått lita till biskoparnes nit och den enskilda offervilligheten. I Strängnäs fanns sedan medeltiden vid domkyrkan ett ganska rikt bibliotek, till hvars ökande särskildt biskopen Cort Rogge kraftigt bidragit.[2] Senare hade i slutet på 1500-talet detsamma ytterligare ökats genom en betydande donation af öfver ett hundratal böcker, skänkta af sekreteraren Sven Elofsson.[3] Sannolikt var detta bibliotek äfven tillgängligt för det nya gymnasiets lärarkår, ehuruväl ej mycket varit att hämta härur direkt för undervisningen.

Det var detta bibliotek, som genom biskopen Johannes Matthiæ erhöll sin ej obetydliga del af krigsbytet från Böhmen och Mähren, hvartill biskopen lade sin egen mer än 200 band stora boksamling, som äfven den i sin tur till stor del bestod af böcker från flera af de i krigen tagna biblioteken. Äfven bland stiftets prästerskap funnos många, som bragte sin skärf till domkyrkans bibliotek, ehuru efter midten på 1600-talet dylika gåfvor i stället gingo till gymnasiebiblioteket[4], som alltjämt är skildt från domkyrkans boksamling.

---

[1] Se härom närmare nedan. — Brefvet från Rudbeckius eller rättare domkapitlet i Västerås till Oxenstierna, hvari påminnelse göres härom, är dateradt 12 mars 1634 (RA. — Utdrag tryckt i HALL, Joh. Rudbeckius, 1, s. 176, not 4).

[2] AMINSON, Bibliotheca templi cathedralis Strengnesensis, s. iv.

[3] ANJOU, Sv. kyrkans historia, s. 118. — Afskrift öfver samlingen finnes i Riksarkivet på afd. Bibliographica: Bibliotek.

[4] AMINSON, a. a., s. iv.

I Västerås ha vi däremot icke denna tudelning af domkyrkans och läroverkets bibliotek upprätthållen. Alla bokdonationer gingo här till det nyinrättade gymnasiet, sedan biskop Rudbeckius upplöst domkyrkans gamla librarium genom att använda större delen däraf som en grundval till en för gymnasiets bruk afsedd boksamling. En del af det gamla domkyrkolibrariet bestod af de böcker, som donerats dit af den nämnde Sven Elofsson, hvilken fördelat sin boksamling på gymnasierna i Strängnäs och Västerås. Rudbeckius ökade själf det nygrundade biblioteket genom ansenliga donationer.[1]

Den del af krigsbytet från de rika biblioteken i Mainz, som varit afsedd för Västerås, och hvarom dåvarande sekreteraren Lars Grubbe 1634 påminner rikskansleren Axel Oxenstierna[2], gick tyvärr förlorad under hemtransporten. Sannolikt var det för att lämna en slags ersättning för denna förlust, som Grubbe själf år 1640 skänkte 51 auktorer i 63 volymer till biblioteket i Västerås, med hvilken stad han eljes ej hade några relationer; han var själf östgöte och borde väl därför snarast ihågkommit Linköpings gymnasium, helst han i det nämnda memorialet äfven ber kanslern tänka på denna stad med ett litet bibliotek.

Att större delen af Grubbes donation till Västerås varit krigsbyte, torde vara otvifvelaktigt. Han stod högt i Gustaf Adolfs gunst och hade af denne fått emottaga åtskilliga nådevedermälen i form af donationer på gods i Preussen och Lifland.[3] Det vore då underligt, om han icke därjämte som gåfva erhållit någon liten del af de många bibliotek, som under fälttågen fallit i svenskarnes händer.

Rik ersättning för det förlorade Mainzbytet erhöll Västerås senare genom de hit öfverlämnade delarne af de stora böhmisk-mähriska biblioteken, som ännu utgöra hufvudbeståndsdelen af det nuvarande läroverksbiblioteket.

Det tredje nystiftade svenska gymnasiet, det i Linköping, har icke direkt genom statsdonation erhållit del af krigsbytet. Däremot har det genom enskilda personers gåfvor, särskildt riksstallmästaren Axel Baners till 160 volymer uppgående donation

---

[1] SCHRÖDER, Historiola bibliothecæ regii gymnasii Arosiensis, s. 2 ff.

[2] Se nedan under Mainz.

[3] BERGGREN, Lars Grubbe, 1898, s. 121 f.

från början af 1630-talet, alltså tämligen omedelbart efter gymnasiets grundläggning 1628, erhållit dylikt krigsbyte. Af de böhmisk-mähriska biblioteken erhöll Linköping besynnerligt nog ingenting och ej heller, så vidt man kan se, af de under Karl X Gustafs tid tagna polska eller danska biblioteken. Att likväl icke få böcker från nästan alla de i krigen hemförda samlingarne finnas i Linköping, därför har man dels senare enskilda donationer, dels och framför allt inköpet af Erik Benzelii storartade bok- och handskriftssamling att tacka.

Ungefär samtidigt med gymnasiet i Linköping inrättades den första högre undervisningsanstalten i Finland, i det Åbo skola 1630 ombildades till ett gymnasium, som tio år därefter ytterligare utvidgades till en akademi för denna provins. Denna senare utvidgning tillkom hufvudsakligen på initiativ af Per Brahe, hvilken genom sin gagnerika verksamhet som Finlands generalguvernör och kansler för dess universitet inlagt de största förtjänster om denna landsändas materiella och andliga kultur.[1]

Per Brahes intresse sträckte sig äfven till den nya akademiens bibliotek. Då han för andra gången utsedd till Finlands högste styresman sommaren 1648 öfverreste till Åbo, medförde han 87 volymer historisk litteratur[2], som han utverkat åt akademien ur dupletterna i det kungliga biblioteket. Dessa 87 volymer hafva säkerligen så godt som uteslutande varit krigsbyte från Olmütz och Nikolsburg.

Två år tidigare hade akademien erhållit en vida större donation, i det Torsten Stålhandskes änka, fru Christina Horn, 1646 dit öfverlämnade sin aflidne makes till närmare 1000 nummer uppgående boksamling, hvilken till största delen bestod af Aarhusbiskopen Morten Madsens under fälttåget 1643—44 tagna bibliotek.[3]

Jämte dessa begge donationer erhöll Åbo akademi tid efter annan smärre delar af de under krigen tagna biblioteken, ehuru ej i den utsträckning, som de akademiska fäderna hade önskat och hoppats. År 1653 erhöll akademien 315 volymer innehål-

---

[1] Om hans arbete för universitetet i Åbo se SCHYBERGSON, Per Brahe och Åbo akademi, I, 1915.

[2] Consistorii Academici Aboensis äldre protocoller, I, s. 367.

[3] PORTHAN, Historia bibliothecæ R. Academiæ Aboensis, s. 17 ff.

lande tillsammans 295 verk af kungliga bibliotekets dupletter, till större delen krigsbyte från Olmütz, Nikolsburg och Prag, men därjämte flera volymer ur Messeniernas och Christian Ravii bibliotek.[1]

Ur de danska biblioteken hade Karl Gustaf påtänkt en donation till Åbo, men genom omständigheternas makt och krigslyckans växling gick denna om intet. Då Johannes Terserus som nyutnämnd biskop i Åbo på hösten 1658 efter andra krigsförklaringen mot Danmark besökte Karl Gustaf på Själland, inlämnade han till konungen flera postulater[2], däri han bland annat anhöll, att »där den högste Gud än ytterligare välsignar H. K. M:ts segersälla vapen och gifver Köpenhamn uti H. M:ts händer, H. K. M:t ville då ihågkomma akademien i Åbo med något tryck såväl som bibliotek». Konungen tog denna begäran väl upp och ställde dess uppfyllande i snar utsikt. Han bad Terserus kvarstanna vid armén några veckor; »där Gud ville lyckan gifva», kunde han då strax få afhämta både tryck och böcker.[3]

Af det i Polen under Karl XII:s fälttåg tagna litterära krigsbytet kom en del, bestående särskildt af värdefulla handskrifter, att tillfalla Åbo akademi, ehuru ej direkt utan först öfver 60 år senare. Genom donation år 1767 öfverlämnade akademiens dåvarande kansler, friherre Carl Hermelin, 24 volymer handskrifter, däraf 21 i folio och 3 i kvartformat.[4] Det är ställdt utom tvifvel, att åtminstone större delen häraf tillhört Ermlandsbiskoparnes bibliotek i Heilsberg, ty af dessa i Porthans historia öfver Åbo akademis bibliotek närmare specificerade och beskrifna handskrifter har jag vid blott en flyktig undersökning återfunnit ett tiotal[5] i den från slutet af 1500-talet härstammande katalogen öfver Heilsberg-

[1] PORTHAN, a. a., s. 28 ff. — Jfr Consistorii Academiæ Aboensis äldre protocoller, 1, s. 560 f.

[2] Tryckta hos LEINBERG, Handl. rör. finska kyrkan o. skolväsendet, 4, s. 98.

[3] HOLM, Terserus, 1, s. 342.

[4] PORTHAN, a. a., s. 120 o. not. d.

[5] Bland dessa handskrifter finnes en, som tillhört den bekante Leipzigprofessorn och ermländske domherren Thomas Werner, hvars böcker till en del nu befinna sig i Uppsala. Den handskrift det här gäller är »Moralia Gregorii Magni super Job», som enligt Thomas Werners testamente donerats till minoritklostret i Braunsberg. (Se COLLIJN i Universitati Lipsiensi, 1909, s. 16, nr 22, och PORTHAN, a. a., s. 156—57.)

bibliotekets manuskript, hvilken katalog uppgjorts af den äfven från vår historia bekante Antonio Possevino.[1] Dessa till Åbo donerade handskrifter äro tagna 1703 eller 1704 i Heilsberg, där Carl Hermelins fader, Olof Hermelin, som Karl XII:s fältsekreterare under denna tid vistades.[2]

Tyvärr är ingen enda af dessa handskrifter bevarad; de gingo alla förlorade i den eldsvåda, som år 1827 öfvergick Åbo. Likaså är hela det öfriga krigsbytet, som hamnat i Åbo, förintadt genom denna olyckshändelse; endast en enstaka volym ur Rosenbergska biblioteket från Prag är ännu bevarad i universitetsbiblioteket i Helsingfors, dit resterna af Åbo akademis bibliotek med universitetets flyttning öfvergingo.[3] Detta gör, att vi icke kunna genom undersökningar af de nuvarande boksamlingarne få kännedom om hvad som eventuellt från andra i krigen tagna bibliotek än de nu nämnda hamnat i Åbo; men säkerligen hafva många smärre donationer gjorts af finska officerare eller andra, som deltagit i de svenska fälttågen och kommit öfver delar af det litterära krigsbytet.

Ett bibliotek, som i synnerhet innehållit danskt krigsbyte i stor myckenhet, var i slutet på 1600-talet till salu, och en af spekulanterna därpå var Åbo akademi. Det gällde det Coyetska biblioteket, hvilket utom andra Danica framför allt innehållit värdefulla delar af Jörgen Seefelds berömda bibliotek på Ringsted kloster, som under Karl Gustafs krig öfverlämnades som gåfva åt Corfitz Ulfeld, men hvaraf äfven en del kommit i hofrådet Peter Julius Coyets ägo. Då dennes son och arftagare, Vilhelm Julius Coyet, i likhet med så många af den svenska adelns medlemmar i detta reduktionens tidehvarf var i dålig ekonomisk situation, önskade han göra sig af med sin dyrbara boksamling. Under åren 1693—95 försökte de akademiska myndigheterna i Åbo genom sina utskickade förmå regeringen i Stockholm att inköpa och till

---

[1] Possevino, Apparatus sacer, Venet. 1606, T. 3, Catalogi: s. 145. — Katalogen är äfven aftryckt af Hipler i Analecta Warmiensia, s. 338.

[2] Till detta krigsbyte återkommer jag i senare delen af mitt arbete. Här vill jag endast hänvisa till ett bref från Samuel Barck till Olof Hermelin 11 juni 1704, däri han meddelar sig hafva tagit hand om de två stora bokkistor jämte annat ermländskt krigsbyte, som Hermelin hemsändt till Sverige. (Bref från Samuel Barck till Olof Hermelin, utg. af C. v. Rosen, D. 1, s. 177).

[3] Jörgensen, A., Anteckn. om universitetsbiblioteket året efter Åbo brand (i Studier tillägnade A. Hultin, Hfors 1915), s. 24.

akademien öfverlämna detta bibliotek.[1] Emellertid gick den påtänkta affären om intet, och det Coyetska biblioteket gick andra öden till mötes.[2]

Under afvaktan på afgörandet om detta köp hade Åbo akademi vändt sig åt annat håll för att erhålla en tillökning af sitt bibliotek. Genom biskop Gezelius' förmedling hos Karl XI ansökte man om dennes tillstånd att erhålla en del af det rika duplettförrådet bland Uppsala universitetsbiblioteks samlingar. Konungen lofvade sin medverkan och genom skrifvelse till Uppsala akademis kansler, Bengt Oxenstierna, lät han hemställa till de akademiska myndigheterna att om möjligt öfverlämna en del af de böcker, som funnos i Uppsalabiblioteket i två eller flera exemplar. Men hvarken denna hemställan eller en nära 30 år senare från Åbo gjord framställning i samma riktning ledde till något resultat.[3]

Liknande försök att komma i besittning af någon del af duplettöfverflödet i Uppsala hade tidigare gjorts af det andra utomsvenska universitetet, det i Dorpat. År 1638 eller sex år efter akademiens instiftande af Gustaf Adolf inlämnades en ansökan härom till regeringen i Stockholm. Men trots dennas välvilliga hållning i frågan och dess beslut att ett exemplar skulle öfverlämnas till akademien i Dorpat af alla de böcker, som funnos i Uppsala in duplo eller triplo[4], synes icke någon hjälp till det nya universitetsbiblioteket härigenom erhållits. Ersättning fick det först, sedan de duplettrika samlingarne från Böhmen och Mähren i slutet på 1640-talet blifvit öfversända till Sverige. Huru mycket, som häraf tillfallit akademien i Dorpat, är ej bekant; universitetets historieskrifvare omtalar, att drottning Kristina omkring 1650 skänkt en »insignem librorum ad singulas Facultates, in primis Theologicam pertinentium, collectionem»[5], hvarför vi väl få antaga, att volymantalet ej varit alltför ringa. Om denna gåfva bildat själfva

---

[1] Se härom utförligare PORTHAN, a. a., s. 49 ff.

[2] Se ofvan, s. 16.

[3] Se härom WALDE, Hur man sålde dupletter i forna tider (i Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, 1915), s. 212.

[4] K. M:ts resolution och förklaring vppå de ährender Rector et Senatus Academiæ Dorpatensis, igenom deres medcollegam Doctorem Henricum Heinium vnderdånigst hafwe andraga låtet. Stockholm 20 Augusti 1638. (Riksreg.)

[5] SOMMELIUS, Reg. Acad. Gustavo-Carolinæ sive Dorpato-Pernaviensis historia, s. 30 f.

grundstommen till biblioteket eller om en sådan redan tidigare varit lagd genom enskild donation, förmäla ej källorna. Vissa omständigheter tala dock för det sistnämnda antagandet, enligt hvad nedan skall visas.

Sedan universitetet 1699 blifvit flyttadt från det genom ryssarnes framträngande osäkra Dorpat till det längre västerut belägna Pernau, följde biblioteket med dit. Men icke länge fick det stanna här, ty redan 1710 blef faran för ett besättande af denna stad genom tsar Peters härskaror så hotande, att man beslöt att öfverskicka hela biblioteket till Stockholm, där det sedermera förenades med Kungl. biblioteket.[1] Vid ett genomforskande af dettas äldre samlingar påträffar man ofta särskildt på den juridiska afdelningen böcker med inskriften »Ex donatione D. Lud. Hintelmanni I. V. D». Det antal volymer, hvari denna inskrift förekommer, torde säkerligen uppgå till mer än hundra. Den här nämnde Ludvig Hintelmann var rådsherre i Riga och dog 1643.[2] Säkerligen är det till akademien i Dorpat, som han donerat sin boksamling. Att han stått i närmare förbindelse med denna, visar det minnestal, som Dorpatprofessorn Ludenius år 1647, fyra år efter hans död, hållit öfver honom.[3] Han uppträdde äfven på andra håll som en frikostig donator, hvarvid han särskildt ihågkommit kyrkorna i sin hemstad.[4]

Bland Pernauböckerna i Kungl. biblioteket finnas flera folianter med den ermländske domherren och preussiske historieskrifvaren Thomas Treters vapen på pärmen. Dessa hafva enligt inskrift donerats dit den 26 maj 1704 af Otto Reinhold Strömfelt, som då var assessor i den liffländska hofrätten. Det är tydligt, att dessa böcker äro krigsbyte från Karl XII:s fälttåg i Polen, tagna antingen i Frauenburg eller Heilsberg.[5]

Beträffande det yngsta af de svenska universiteten, det i Lund, är det naturligt, att detta, som ej existerade vid den ursprungliga uppdelningen af det för svenska staten tagna litterära

---

[1] CELSE, Bibl. reg. Stockholmensis historia, s. 187.

[2] BÖTHFÜHR, Die Rigische Rathslinie, 2:e Aufl., Riga 1877, s. 163 f.

[3] Elogium Lud. Hintelman J. V. D. a. 1643 denati, seu Parentatio carmine herocio illi habita, a. 1647.

[4] BÖTHFÜHR, a. a., s. 17.

[5] Se härom närmare nedan.

krigsbytet, icke direkt erhållit någon del däraf. Dock har det icke blifvit helt lottlöst, ty genom senare donationer har det erhållit afsevärda delar såväl af de böhmisk-mähriska som de polska biblioteken, särskildt det kungliga biblioteket i Warschau.

Intet svenskt offentligt bibliotek är så väl försedt med böcker, hvilka tillhört konung Sigismund II August, Sigismund III och hans son Carl Ferdinand, som Lunds universitetsbibliotek.[1] Kungl. biblioteket i Stockholm, som säkerligen ägt lejonparten af detta byte, har genom slottsbranden 1697 förlorat största delen däraf.

Hufvudparten af hvad Lund äger utaf böcker från krigsbytena har kommit dit genom Karl XI:s donation år 1684, då han inköpte och till Lunds universitetsbibliotek skänkte sin forne lärares, riksrådet Gripenhielms, bibliotek. Detta bestod hufvudsakligen i fråga om böcker ur krigsbytet af dupletter från Kungl. biblioteket, hvilka Gripenhielm i sin egenskap af dess inspektor och som ett slags lön för denna tjänst 1661 erhållit regeringens tillstånd att taga, då landets finanser icke tilläto honom att för detta ämbete erhålla något »nytt och ordinarium Salarium».[2]

Hittills hade det nystiftade sydsvenska universitetet varit synnerligen torftigt utrustadt i afseende på bokskatter. Hufvudstommen af dess bibliotek utgjordes af det gamla domkapitelsbiblioteket, som 1671 öfverlämnades till akademien, och som ännu till en del finnes bevaradt, lätt igenkännligt på sina af tidens tand eller yttre åverkan illa medfarna band, vittnande om de oblida öden det genomgått.[3] År 1669 sände Karl XI:s förmyndare 500 daler smt till inköp af böcker, hvilken penningsumma professorerna emellertid funno för godt att dela sinsemellan, en välkommen förstärkning utan tvifvel af deras under dessa tider mycket klena löneförmåner, men för bibliotekets accession däremot en föga lycklig åtgärd. Biblioteksförhållandena blefvo ej nämnvärdt bättre under de närmast följande åren. Först genom Karl XI:s storartade gåfva äfvensom genom senare donationer kunde biblioteket

---

[1] Jag räknar därvid icke det bibliotek, som konung Sigismund lämnat kvar i Sverige och 1621 kommit till Uppsala (jfr s. 14 ofvan).

[2] WALDE, Hur man sålde dupletter i forna tider, s. 211.

[3] Om den fara, hvari det sväfvade under svensk-danska kriget 1643—45, se närmare nedan.

blifva i stånd att fylla sin uppgift som ljusbringare vid denna den svenska kulturens nya utpost.

Frånsedt donationen af det Gripenhielmska biblioteket är det hufvudsakligen blott ännu ett till Lund doneradt bibliotek, som i större utsträckning innehållit krigsbyteslitteratur, nämligen den af riksrådet Melker Falkenberg år 1780 dit skänkta boksamlingen. Denna innehöll framför allt en stor del af det 1642 tagna Solmska biblioteket på Sonnewalde, äfvensom en och annan bok ur de böhmisk-mähriska biblioteken. Af dessa och andra krigsbytes-bibliotek hafva enstaka volymer äfven ur Magnus Gabriel de la Gardies och Johan Henrik Lidéns samlingar hamnat i Lund.

Under Gustaf Adolfs tid var det så godt som uteslutande för det allmännas behof, som det litterära krigsbytet reserverades, ehuru naturligtvis äfven då många bland generalerna och öfriga högre officerare eller andra konungen närstående personer fingo del däraf. Längre fram, isynnerhet under Karl X Gustafs och Karl XII:s krig, är det däremot icke så mycket staten, som fastmera den enskilda företagsamheten bland officerarne och civilämbetsmännen, särskildt herrarne i fältkansliet, hvilken skördar vinst af de i dessa krig tagna bibliotek och arkiv. Delvis beror nog detta därpå, att många af de offentliga biblioteken snart blefvo fyllda, så att någon möjlighet knappast fanns för dem att mottaga mera, helst genom de tagna bibliotekens likformighet en massa onödiga dupletter kommo att samlas på samma ställe.[1] Men delvis ligger orsaken nog också däri, att uppfattningen om böckernas värde och betydelse hos flertalet af de svenska officerarne undergick en förändring.

Jämsides med utvecklingen af Sveriges stormaktsställning steg också de högre ståndens lyxanspråk och känslan af deras skyldighet att låta denna landets högre politiska ställning motsvaras af ett rikare lefnadssätt med ökad representation.

I stället för de små, enkla, ofta från medeltiden härstammande gårdar, som de svenska adelsmännen hittills hade måst nöja sig med, läto de nu genom inkallade utländska arkitekter uppbygga ståtliga slott med rika utrymmen. Det hörde till ordningen, att häri äfven skulle finnas särskilda bibliotekssalar och dessa fyllas

[1] Se härom WALDE, Hur man sålde dupletter i forna tider, s. 209 ff.

med böcker. Tidigare hade i den enklare adelsmannens hem bibeln och psalmboken varit tillräckliga för hans litterära behof, men med de ökade anspråken på högre kultur vidgades äfven hans fordringar på detta område. När det nu för mången var för dyrbart att inköpa ett bibliotek för att fylla de tomma praktgemaken i det nybyggda slottet, hvad var då naturligare än att han på det lättaste och bekvämaste sätt, som stod till buds, fyllde sina salar både med böcker, »contrafaiter», möbler och annat tillbehör. Bytet stod redo, det gällde endast att taga. Och det togs. Det är oerhörda värden, som detta under tidernas lopp hemförda krigsbyte representerar, vare sig man beräknar det som penningvärde eller kulturvärde. Särskildt under 30-åriga krigets sista år och under Karl Gustafs polska och danska fälttåg fyller den svenska adeln på detta sätt sina nybyggda slott med krigsbyte, hämtadt från främmande land.[1]

Bland dem, som särskildt förstodo att profitera af de goda tiderna i hvad det rör sig om bibliotek och arkiv, vill jag endast nämna några få namn, Nils Brahe, Carl Gustaf Wrangel, Alexander Erskein, Erik Oxenstierna, Sten Bielke, Clas Rålamb, Magnus Gabriel de la Gardie, Schering Rosenhane, af hvilkas storartade bibliotek rester äro bevarade eller om hvilka närmare underrättelser varit att finna. Alla de hundratals personer, som kanske kommit öfver något fåtal böcker eller en enstaka arkivvolym, kan jag här ej närmare ingå på, utan sparar dem till den speciella framställningen af de enskilda tagna bibliotekens och arkivens historia.

Af de enskilda svenska bibliotek, som innehållit större eller mindre delar af krigsbytena, hafva sedermera några införlifvats med offentliga samlingar, antingen i sin helhet eller delvis och då merendels på omvägar, andra hafva helt skingrats, åter andra äro fortfarande samlade på enskilda händer. Det förra är fallet med Magnus Gabriel de la Gardies bibliotek, åtminstone till största delen införlifvadt med universitetsbiblioteket i Uppsala, där äfven Clas Rålambs hufvudsakligen af polskt krigsbyte från Posen bestående bibliotek hamnat, Sten Bielkes återfinna vi i Kungl. biblio-

[1] Rättvisligen måste ju erkännas, att man under dessa dagar icke blott tog, utan äfven köpte böcker. Särskildt gäller detta Magnus Gabriel de la Gardie, hvilkens på mångahanda sätt framträdande allmänna intresse för andlig odling i alla dess former är ett af hans mest sympatiska drag.

teket i Stockholm. Skingrade äro däremot Schering Rosenhanes rika samlingar med sina mängder af böcker från de polska jesuitkollegierna i Thorn, Bromberg, Ostrog och Luzk. Man kan dock få en någorlunda god uppfattning om detta bibliotek genom de rester, som finnas häraf i nästan alla svenska offentliga boksamlingar.

Så godt som spårlöst förloradt är däremot Axel Oxenstiernas och hans söners bibliotek, som bör ha innehållit byte dels från Preussen och Mainz under Gustaf Adolfs, dels från Polen under Karl Gustafs tid. Detta bibliotek såldes år 1732 under hand i Stockholm, och en stor del däraf gick till utlandet, särskildt gjorde den hessiske ministern von Stein rikliga inköp härur.[1] Möjligtvis skulle man kunna vid noggranna undersökningar af biblioteken på kontinenten återfinna några spår af detta rika bibliotek. Katalogen däröfver är ju visserligen bevarad, men af denna få vi inga upplysningar om böckernas proveniens.

Alexander Erskeins med mycken planmässighet sammanbragta bibliotek och arkiv, särskildt rikt på byte från Erfurt och Prag och väl äfven från andra håll, är också genom försäljning skingradt. Äfven om dessa böcker sakna vi nu närmare underrättelser, ehuru vi visserligen också här hafva kataloger bevarade.

Genom de stora bokauktionerna vid slutet af 1600-talet och första hälften af 1700-talet hafva massor af krigsbyteslitteratur gått under klubban. Många af de då försålda böckerna hafva emellertid genom inköp till de offentliga samlingarne räddats från att helt försvinna, hvarigenom icke så få bidrag till de tagna bibliotekens historia kunnat bevaras åt forskningen.

En stor del af det tagna krigsbytet har säkerligen stannat på utländsk botten och sålunda aldrig hunnit Sverige. Många af officerarne i de svenska arméerna voro ju af främmande härstamning, dels tyskar, dels skottar och engelsmän. De bland dessa, hvilka ej uppgifvit sin nationalitet och öfverflyttat till Sverige, utan efter kriget återvändt till sina respektive hemland, hafva naturligtvis dit medfört det litterära byte de kunna hafva kommit öfver.

Likaså deltogo ju många af Tysklands suveräna furstar i krigen under Gustaf Adolfs tid och därefter på svensk sida. De

[1] Brefväxling imellan Eric Benzelius och Gustaf Benzelstierna, 1791, s. 212.

delar af tagna bibliotek och arkiv, dessa förvärfvat, hafva väl senare i allmänhet öfvergått till de offentliga samlingarne i deras residensstäder. I den speciella framställningen nedan kommer en och annan dylik samling att upptagas till behandling.

Beträffande de i krigen för svenska statens räkning tagna arkiven öfverlämnades dessa, såsom ju äfven af instruktionen för fältsekreterarne framgår, i allmänhet till Riksarkivet i Stockholm. Hvad enskilda personer däremot kommo i besittning af ifråga om arkivalier, behöllo de naturligvis för egen del liksom de af dem tagna biblioteken; och de förra delade också i allmänhet de senares öde, när dessa enskilda samlingar genom försäljning skingrades. I enstaka fall hafva dock arkiven blifvit åtminstone delvis bevarade, såsom fallet var med det Oxenstiernska på Tidö; biblioteket blef, som vi sett, försåldt, men arkivet — de egentliga handskrifterna dock undantagna — stannade kvar på slottet och blef i senare tid inköpt till Riksarkivet. I denna samling funnos arkivalier i synnerhet från Mainz, Preussen och Polen.

Stundom var det icke så lätt att vid en uppdelning af krigsbytet göra boskillnad mellan hvad som hörde till bibliotek och hvad som tillhörde arkiv och få hvartdera sändt till sin tillbörliga destinationsort här hemma. Så visar sig, att under Karl Gustafs tid en hel del ting, som rätteligen borde ha kommit till Riksarkivet, i stället hamnat i det kungliga biblioteket. I ett rådsprotokoll från 1679 omtalas nämligen »åtskilliga skrifter som synas wara kombne ifrån Pryssen Pohlen och Danmark och intet höra till Bibliotequet uthan till Archivet», hvarför det hemställes till Kungl. Maj:t, om icke några personer, som förstå sig på sådana saker, kunde förordnas att skilja papperen från hvarandra och lämna kvar i biblioteket de som höra dit och låta förvara de öfriga i kansliets arkiv.[1] Genom bref till riksmarskalken grefve Stenbock ger också Karl XI befallning att så skulle ske, och att öfverhufvudtaget allt, som vore tjänligt i arkivet, också skulle dit öfverlämnas.[2]

Säkerligen torde mången göra sig den frågan, hvad det var för litteratur, som genom de tagna biblioteken tillfördes vårt land, om den i alla afseenden fyllde undervisningens och vetenskapens

[1] Kungl. Senatens protokoll 30 aug. 1679. (RA.)
[2] Riksreg. 26 febr. 1680.

behof vid de lärosäten, dit den skänktes, eller om den tilläfventyrs härutinnan behöfde kompletteras. Härvidlag måste man göra en bestämd skillnad mellan de katolska biblioteken samt de protestantiska, isynnerhet de danska, boksamlingarna. En stor del af den i bibliotek af den förra typen befintliga teologiska litteraturen måste naturligtvis i dessa tider användas med största försiktighet vid ett protestantiskt lärosäte. Särskildt i jesuitkollegierna, där de mest finslipade vapnen i kampen mot kätteriet tillverkades, voro den katolska propagandalitteraturens alster i högre grad än annorstädes samlade, och öfverförd på svenskt område kunde denna litteratur knappast sättas i händerna på andra än dem, som ansågo sig vara kallade att vederlägga de katolska villomeningarna. För den oerfarna ungdomen var häri intet att hämta.[1]

Från lärjungesynpunkt voro alltså de tagna samlingarne i hvad det gäller teologien af föga värde. Men äfven för lärarne torde denna del af de katolska biblioteken endast med en viss försiktighet ha upplåtits. I tider, då man vädrade kätteri i den allra obetydligaste afvikelse från kyrkans ortodoxa ståndpunkt, var det ej rådligt att för den vetenskapliga forskningen i alltför hög grad utnyttja de litteraturmöjligheter, som dessa boksamlingar erbjödo. Endast i vissa mera neutrala vetenskaper kunde sådant ske i större utsträckning. De i dessa bibliotek rikligt förekommande klassiska auktorerna, kyrkofäderna, de historiska urkundspublikationerna, naturvetenskapliga och medicinska verk lämnade säkerligen i många fall åt våra svenska forskare ett godt handtag i deras vetenskapliga arbete.

Den juridiska litteraturen var äfven i öfverflödande myckenhet representerad i dessa bibliotek. Man finner nu i svenska samlingar, särskildt i Uppsala, där framför allt Mainzbytet varit rikt på dylik litteratur, en mängd olika upplagor af Dekretalerna, Corpus iuris och alla dessa bekanta kommentatorer af den romerska och kanoniska rätten, o. s. v. i oändlighet. Att ett liknande täm-

[1] I allmänhet torde nog den studerande ungdomen fått hålla sig till sina bestämda kurs- och läroböcker; den vetenskapliga litteraturen inom biblioteken var hufvudsakligen afsedd för lärarnes behof. Formell rättighet att begagna biblioteket skatter erhöllo dock åtminstone Uppsalastudenterna tämligen snart. I en kanslers resolution från år 1627 befallde nämligen Johan Skytte, att »studiosi skulle admitteres til bibliotecet att läsa bonos authores». (Konsist. protokoll 26 maj 1627 aftr. i ANNERSTEDT, Upsala univ:s hist., Bihang 1, 293.)

ligen onyttigt öfverflöd af dylika arbeten äfven förekom i andra svenska bibliotek, visar ett bref från Gustaf Benzelstierna till brodern Eric Benzelius, hvari han på tal om inköpet af en del moderna vetenskapliga verk till Kungl. biblioteket i Stockholm 1733 framhåller sin tillfredsställelse härmed, »så att vi där en gång måge få något annat, än Jason Magnus och Bartolus[1], hvaraf vi hafva hela hästelass».[2] Frånsedt ett eller annat exemplar af urkundspublikationerna, torde väl i stort sedt hela denna mängd af juridisk litteratur hafva varit tämligen utan betydelse i ett svenskt bibliotek.

Vi hafva sålunda funnit, att de katolska biblioteken i vissa fall visat sig otillräckliga, när det gällt att fylla den svenska vetenskapens litteraturbehof, och att särskildt saknaden af lämplig teologisk litteratur varit kännbar. Detta framgår äfven vid ett närmare studium t. ex. af de äldre akademiska konsistorieprotokollen i Uppsala, där man vid flera tillfällen framhäft bristen på teologisk litteratur. Så uttalas i protokollet för den 19 oktober 1631 som ett önskemål, att »Catalogus generalis Librorum öfversåges på thet the böcker, som ännu fattas, såsom Lutheri, Melanthonis etc. och eljest uthi huar Facultate för sigh antecknades och hit till Bibliotheket förskaffades».[3] Men ännu nära 10 år därefter är ingenting åtgjordt i saken, ty på kanslern Johan Skyttes förfrågan i november 1640, om biblioteket förkofrades, svarades bl. a., att »Auctores Lutherani ändtligen skulle inköpas, emedan inga af dem förr finnas, såsom Augustinus, Hunnius, Chemnitius, Osiander, Centuriæ Magdeburgenses, Gerhardus, Formula Concordiæ etc.».[4] Nu tycks man emellertid verkligen gripit sig an med inköpen af denna litteratur, ty större delen af de som saknade angifna böckerna återfinnes i accessionskatalogen för åren 1641—48.[5]

Bland de vetenskapligt sedt värdefullaste förvärfven torde de danska biblioteken ha varit såsom tillhörande ett folk med samma religion som vårt och äfven i öfrigt med en nära besläktad and-

[1] Mayon Jason och Bartolo de Sassoferrato, de bekanta medeltida rättslärda, hvilkas vidlyftiga kommentarer till Corpus iuris vi finna i många upplagor i svenska boksamlingar, som innehålla större delar af krigsbyteslitteratur.

[2] Brefväxling imellan Eric Benzelius och Gustaf Benzelstierna, 1791, s. 132.

[3] Akadem. konsistoriets protokoll i Uppsala universitets arkiv.

[4] Konsist. prot. 19 nov. 1640. Jfr ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl:s hist., s. 17.

[5] Bibl. arkiv. K. 4, s. 103 ff.

lig odling. Många af den kulturellt synnerligen högtstående danska adelns medlemmar hade under 1500-talet och början af 1600-talet med synnerlig flit och omtanke på sina herresäten samlat rika bibliotek, innehållande den äldre och nyare vetenskapliga litteraturens bästa arbeten. Äfven bland det högre prästerskapet och bland akademiens professorer funnos många, som trots böckernas relativa dyrhet lyckats åvägabringa icke så obetydliga boksamlingar.

Frånsedt något enstaka bibliotek, t. ex. Aarhusbiskopen Morten Madsens förut nämnda af Torsten Stålhandske under kriget 1643—44 tagna och af hans änka till Åbo universitet donerade boksamling, kommo dessa stora danska bibliotek först i slutet på 1600-talet eller senare att införlifvas med våra offentliga boksamlingar, andra äro fortfarande i enskild ägo. De spelade alltså icke någon roll för vårt andliga lif under den första hälften af 1600-talet. Senare torde emellertid dessa bibliotek varit af stor betydelse och ha säkerligen flitigt användts. I dessa samlingar var ju äfven den teologiska litteraturen kärkommen med sin rikedom på skrifter af Luther, Melanchton och andra af reformationstidens store, och i andra vetenskapsgrenar, exempelvis Nordens historia, funnos häri många värdefulla och för forskningen nödvändiga publikationer, Saxo, Vedel, Krag, Huitfeld, och andra författares skrifter. Öfver hufvud fanns i dessa danska bibliotek Västeuropas historia och allmänna litteratur mera fylligt representerad än i det öfriga litterära krigsbytet. Särskildt gäller detta den engelska litteraturen, hvilken nästan alldeles saknades i de katolska biblioteken från Tyskland, Polen och Österrike. Äfven härutinnan bildar alltså tillskottet af de danska biblioteken i våra svenska samlingar en värdefull komplettering till de i andra land tagna.

Att dock äfven dessa danska bibliotek innehållit litteratur, som icke i allo ansetts så förträfflig, här då närmast bestående i smädeskrifter mot Sverige o. d., är tämligen säkert. Man frågar sig, hur dylik litteratur i allmänhet behandlats, om den utsöndrats och förstörts eller möjligen förvarats i »giftskåp», såsom fallet är med visst slags litteratur i moderna bibliotek. Att man i ledande kretsar haft sin uppmärksamhet riktad härpå och diskuterat medlen att oskadliggöra dylik litteratur, visar ett rådsprotokoll

från år 1663, hvari statssekreteraren Gripenhielm, som äfven var kungliga bibliotekets inspektor, förhörde sig hos rådet, huru han skulle förhålla sig med böcker i biblioteket, hvilka »innehålla antingen pasquiller eller andra förargelige saker som mehra kunna förarga dhem, som der läsa vthi än giöra til någon Vpbyggellse, om dhe icke måge tagas der vth och kastas på elden».[1] Sannolikt är det just ett danskt bibliotek, som gifvit anledning till denna förfrågan, ty den stora Ulfeld-Seefeldska samlingen hade just för ett par år sedan blifvit uppförd från Skåne och införlifvad med kungliga biblioteket, och det var dessa samlingar, som man nu var i färd med att ordna och katalogisera.

Rådets resolution blef, att Gripenhielm fick anmodan att göra räfst med dylika böcker och förstöra dem, då sådana »inthet tiäna vthi Bibliotheket». Frågan är, om detta beslut blifvit satt i verket, och i så fall i huru stor utsträckning förstörelsen ägt rum. Källorna lämna tyvärr härom ingen upplysning, ej heller om dylika försiktighetsåtgärder tillgripits på andra håll, exempelvis vid biblioteket i Uppsala.

Hårda omdömen hafva fällts om den af svenskarne så hänsynslöst iscensatta utplundringen af bibliotek och arkiv i fiendeland, omdömen som i mångt och mycket äro berättigade. Men att enbart fälla förkastelsedom däröfver med fullständigt bortseende från de goda sidor detta tillvägagångssätt för visso haft, torde vara att se saken från en alltför trång synvinkel. I många fall hafva dessa litterära skatter i svenska samlingar gjorts tillgängliga och ställts i forskningens tjänst på ett vida liberalare sätt än fallet skulle varit, om de fått stanna på sina ursprungliga förvaringsorter. Härtill kommer äfven, att många af de tagna biblioteken och arkiven i vårt land, som ju hittills på det hela taget lyckligt undgått fientlig invasion, säkerligen funnit en vida tryggare tillflyktsort än de skulle haft på andra håll. Det i Sverige traditionella uttrycket om dessa plundringar, att vi »räddat» skatterna, bör kanske icke tagas enbart ironiskt. Särskildt i fråga om Polen torde man kunna påstå, att tack vare denna systematiska utplundring af bibliotek och arkiv massor af för dess politiska och litterära historia värdefulla böcker och arkivalier räddats från den förintelse, som med

[1] Rådsprotokoll 8 april 1663. (RA.)

säkerhet skulle hafva drabbat dem under den senare krigstiden i sammanhang med Polens upplösning och slutliga sorgliga öde.

Framför allt får man vara våra fäder tacksam därför att de i motsats till så många andra verkligen sökt tillvarataga och icke rått förstöra och fördärfva dylika skatter. Oss, deras efterkommande, påhvilar den förpliktelsen att göra de räddade skatterna kända och bringa deras rika innehåll i dagen. I efterföljande undersökning har författaren härutinnan sökt draga sitt strå till stacken med några förarbeten till en rekonstruktion särskildt af de tagna biblioteken, ett mål, till hvars förverkligande de svenska biblioteksmännen borde ställa som sin uppgift att hvar i sin stad bidraga. Härigenom skulle vi kunna afplana någon del af den skuld, hvari vi stå till de land, hvilkas storslagna kulturella intressen möjliggjort dylika biblioteks bildande, och hvarförutan vi, den svenska vapenlyckan till trots, aldrig kunnat som svensk egendom få räkna dessa litterära samlingar, hvilka för vårt lands andliga odling under århundraden varit af oskattbart värde.

FÖRSTA KAPITLET.

Riga och Mitau.

Sedan Gustaf II Adolf i början af år 1621 efter fåfänga försök att skapa en varaktig fred med sin frände konung Sigismund uppsagt det tre år tidigare ingångna stilleståndet med Polen, var eröfringen af Lifland med dess hufvudstad Riga, den rika handelsmetropolen vid Düna, hans närmaste mål i det nya kriget. Besättandet af denna stad var den nödvändiga förutsättningen för besittningen af Lifland. Provinsens sympatier voro i stort sedt på svenskarnes sida, af hvilka den väntade befrielse från polackerna och särskildt från den i deras släptåg inträngande katolicismen med dess banérförare jesuiterna. Endast Riga intog en mot Gustaf Adolfs planer afvisande hållning, märkvärdigt nog för öfrigt, då den var en af de tyska städer, där Luthers lära tidigast hållit sitt intåg och där den ännu med seghet höll sig fast, trots en stark katolsk motagitation. Motståndet mot den svenske konungen var af helt och hållet politisk natur. Inom den polska feodalstaten intog den mäktiga handelsstaden en privilegierad ställning, spelade där nästan rollen af en fri riksstad, och den fruktade att under en stat med en kraftig konungamakt som Sverige få denna frihet alltför starkt beskuren.

Sedan Gustaf Adolf i juni 1621 med den svenska flottan under Carl Carlsson Gyllenhielm afspärrat Riga från förbindelsen till sjöss och med landthären, understödd af de från Estland kommande finska regementena under Jakob de la Gardies befäl, afskurit möjligheten till undsättning, började en långvarig belägring, som först i september resulterade i stadens underkastelse. Den 16 september intågade den svenske konungen i Riga. Mot stadens invånare visades största mildhet och skonsamhet, Gustaf Adolf

uppträdde gent emot dem som befriare, ej som eröfrare. Stadens gamla privilegier bekräftades, den enskilda äganderätten respekterades. Endast sådan egendom, som tillhört polske konungen och jesuiterna, ansågs förverkad och indrogs under svenska kronan.[1]

Äfven i andra afseenden fingo jesuiterna känna trycket af den svenske konungens starka hand. Redan samma dag, som Gustaf Adolf höll sitt intåg, aflät han en skrifvelse[2], hvari de förständigades att »mit ihrem sack vndt Pack» begifva sig utur staden i sällskap med andra högtstående katoliker. De fingo dock af konungen lejd, och en säker konvoj ställdes till deras förfogande för att ledsaga dem till Littauen, där de i jesuitkollegiet i Wilna funno en tillflyktsort, och dit redan i förväg, innan belägringen börjat, flera kollegiets medlemmar hade lyckats rädda sig jämte en del af sin egendom.[3] Största delen af denna blef dock segrarens byte. De af jesuiterna innehafda kyrkor och kloster öfverlämnades åt luteranerna; den öfriga fasta och lösa egendomen lades under kronan med undantag af en del gods, hvarom jesuiterna legat i tvist med staden, och som nu återgick till denna. Riksskattmästaren Jesper Mattsson Kruus, som strax därefter utnämndes till Rigas förste svenske guvernör, fick order att låta beslagtaga all lös egendom i jesuitkollegiet, däribland äfven biblioteket, och upplägga ett inventarium däröfver, äfvensom aftvinga fäderna alla gåfvo- och köpebref på klostergods och inkomster, vid äfventyr att deras affärd eljes förhindrades.[4]

Med beslaget af Riga jesuitkollegiums bibliotek inledes i det svenska biblioteksväsendets historia en ny period, som sträcker sig öfver en tidrymd af nära ett århundrade, hvarunder flera

---

[1] Konungens skrifvelse till rådet 17 sept. 1621 (Riksreg.).

[2] Ihr Kon. Mayt. gegebenes sicher geleidt den Patris Jesuitarum auch Polnischer vndt allerseits Nationen in Riga, vndt auffm Schlosse daselbst sich verhaltende e Ciuitate et arce Rigensi cum potestate abeundi, Riga 16 sept. 1621 (aftryckt hos E. H. J. LUNDSTRÖM, Bidrag till Livlands kyrkohistoria, Bil. 1, s. 215).

[3] HALLENBERG, Gustaf Adolfs historia, Bd 4, s. 977.

[4] Memorial för skattmästaren Jesper Mattsson Kruus, Riga 19 sept. 1621 (Riksreg.).

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Till dett 8. Skole de låtha Confiscere allt hwadh som i Jesuiter Klöstrett finnes, både till Boskap, Spannemål, höö wedh, Böker och allehanda bohagh, och K. M:tt deropå sedann een wiss Rulla gifwa. De skole och låthe Jesuiterne ifrån sigh gifwe hwad breef och beskedh de på Chloster Godz och inkompster hafwe, så frampt de Qwarter wele niute och frij passasie herifrån bekomme.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

hundra större och mindre bibliotek helt eller delvis göras till svensk egendom. Den i Riga tagna samlingen var till storleken ej bland de allra mest betydande, då kollegiets verksamhet var relativt ny, tidvis afbruten och föga uppmuntrad af stadens invånare.[1]

Jesuiternas tillvaro i Riga daterar sig från den 7 mars 1583. Redan föregående år hade Stefan Batory under sin vistelse i staden, där protestantismen hittills haft en säker borg, tilltvingat sig af rådet öfverlämnandet af tvänne stadens kyrkor, Jakobs- och Maria Magdalenakyrkan, för katolsk gudstjänst jämte ett intill den sistnämnda liggande cistersienserkloster med tillhörande byggnader. Det var konungens bestämda afsikt att använda detta till bostad åt ett påtänkt jesuitkollegium, hvilket också följande år trots stadens motstånd blef verklighet.[2]

Till en del rekryterades den nya anstalten af den från Sverige utdrifna sista återstoden af de i Stockholm verkande jesuiterna[3] till hvilka äfven den beryktade Klosterlasse senare slöt sig. Vid Gustaf Adolfs eröfring af Riga var denne ännu i lifvet, och de jesuitiska källorna förmäla, att konungen i smädliga och skymfande ordalag skulle hafva tilltalat den gamle, som dock på ett värdigt sätt förstått att gifva svar på tal.[4]

Tack vare ett rikt understöd af den polske konungen kunde det nystiftade kollegiet med kraft upptaga kampen för det andliga återeröfrandet af Lifland, trots den mer eller mindre öppet visade oviljan från den varmt protestantiska stadens myndigheter. Denna ovilja gjorde också, att jesuiterna under Stefan Batorys sista regeringsår fördrefvos från Riga i sammanhang med den s. k. kalenderstriden, men de återvände snart under Sigismund, som var deras trogne hjälpare mot staden, och tack vare hvilken de lyckades tillkämpa sig allt större rättigheter. Med Gustaf Adolfs eröfring af Riga blef dock en damm satt för deras verksamhet.

---

[1] Tyvärr har jag ej kunnat utförligare behandla Rigabibliotekets historia, då ett arbete öfver detta ämne sedan en tid tillbaka förberedes af annan forskare, D:r Isak Collijn, och jag icke velat gå hans undersökningar i förväg. Jag har därför endast begagnat de flyktiga anteckningar jag vid något tidigare tillfälle gjort, öfverlämnande den utförligare historiken öfver biblioteket åt Collijn, som i fråga härom torde hafva prioritetsrätt.

[2] Mettig, Geschichte der Stadt Riga, s. 265 ff.

[3] Celse, a. a., s. 16.

[4] Cordara, Historia societatis Jesu, P. 6, Roma 1750, s. 295.

Om något annat bibliotek utom jesuitkollegiets blifvit taget i Riga, är ej kändt. Med jesuiterna följde i landsflykten några högtstående katoliker. Sannolikt har väl bland deras bohag jämväl funnits en del böcker, som delat öde med öfrig herrelös egendom. De svenska myndigheterna läto anställa undersökningar efter sådana och Rigaborna själfva uppmanades att hos ståthållaren göra anmälan om dylika kaduker, som upptäcktes.[1] Dessa utdelades i stor utsträckning bland konungens omgifning. Så skrifver Gustaf Adolf till den nyutnämnde guvernören, Jesper Mattsson, att han beviljat öfverstarne och några af hoftjänarne, däribland hofpredikanten doktor Johan Bothvidi och lifläkaren, doktor Jacob Roberthonius, några af de kaduker, »som wthi Riga stad oss och Chronan äre tillfaldne», och tillhåller guvernören, att han dem »för sin discretion och effter som hwar kan hafwa förtient tilldeelar och bekomma låther».[2] Äfven utlofvar han åt bröderna Svante och Axel Banér hvad dem bäst behagar af det, som ännu ej är bortskänkt.[3]

Genom undersökning af dessa personers bibliotek, därest de vore bevarade, skulle man möjligen kunna få svar på frågan om i dessa kaduker äfven böcker ingått. Hvad som ännu på 1800-talet återstod af Svante Banérs bibliotek förvarades på släktens tidigare stamsäte, Djursholm, men försåldes 1876, därvid största delen af böckerna kom att hamna i den kände samlaren Christian Hammers bibliotek.[4] År 1914 uppdöko i marknaden flera af dessa från Hammers bibliotek härstammande Banérböcker ånyo, efter att hafva varit i annan enskild ägo under mellantiden. Några af dem inköptes för Uppsala universitetsbibliotek. Af dessa Svante Banér fordom tillhöriga böcker funnos ett par med Rigaproveniens. Så hade t. ex. Waremundus de Erenberg, Meditamenta pro foederibus, tryckt i Frankfurt 1619, hvarmed tvänne andra arbeten voro sammanbundna, inskriften »Ex Bibliotheca Ioannis Koken Rigens. Liuonj. Emptus Coloniæ. ... 1621». Samme ägare var antecknad

[1] Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering, 1, s. 398.

[2] Gustaf Adolf till Jesper Mattsson Kruus 8 dec. 1621 (Riksreg.).

[3] Skrifvelse af 22 dec. 1621 (Riksreg.).

[4] Se Catalogue de la bibliothèque Hammer, T. 1—7 passim.

på tvänne andra arbeten.[1] Kunna möjligen dessa böcker vara minnen från Svante Banérs kaduker i Riga eller äro de inköpta senare under hans vistelse i denna stad som dess guvernör åren 1626—28?

Doktor Johannes Bothvidi efterlämnade vid sin död som biskop i Linköping 1635 en ej obetydlig boksamling. Enligt öfver densamma uppgjord katalog innehöll den 282 nummer.[2] Med tämlig säkerhet kan man våga påstå, att ibland dessa många funnos, som kunde räknas som krigsbyte, konung Gustaf Adolfs gåfva till sin högt värderade hofpredikant, hvilken deltog i fälttågen ända till sin biskopsutnämning 1630. Men det är omöjligt att nu afgöra, hvilka arbeten som haft en sådan proveniens, då katalogen ingenting uppgifver härom och bibliotekets senare öden äro okända.[3] Sannolikt har både jesuitkollegiet i Riga och de 1626 tagna preussiska biblioteken lämnat många bidrag till Bothvidi boksamling. Enligt anteckning i slutet af katalogen delades boksamlingen mellan Bothvidi bägge söner, Samuel och Noach, sedermera adlade under namnet Örn, och en viss Noréus, antagligen biskopens måg. Hvar böckerna sedan hamnat, är åtminstone för närvarande obekant. Om Roberthonius efterlämnat något bibliotek och hvar detta i så fall tagit vägen, känner jag ej. Af Axel Banérs bibliotek skänktes en stor del till Linköpings domkyrka[4], men i det nuvarande stiftsbiblioteket i Linköping finnas i denna donation inga böcker med Rigaproveniens.

Inventeringen af det i Riga tagna jesuitbiblioteket har sannolikt varit öfverlämnad åt Johannes Bothvidi. Det är nämligen denne, som följande år i Stockholm öfverlämnar detsamma åt professor Lars Wallius, dåvarande rektor för Uppsala akademi, till hvilken konungen skänkte biblioteket. Vid hvilken tid det öfversändts till Sverige, om det skett redan på hösten 1621 eller först

---

[1] I Catalogue de la bibliothèque Hammer har jag vid ett tiotal böcker funnit Johan Kockens namn bland äldre ägare.

[2] Catalogus librorum piæ memoriæ Doctoris Johannis Bothvidi (tryckt i Handlingar rörande Skandinaviens historia, 26, s. 353—372).

[3] Samlingen innehåller hufvudsakligen teologi och klassiska författare. Särskildt äro kyrkofäderna väl företrädda. Katalogen öfver biblioteket är ett värderingsinstrument med utsatta priser och har tydligen varit använd för bouppteckning och arfskifte.

[4] Se närmare nedan.

följande år, har ej af källorna kunnat utrönas. I november 1621 utfärdar konungen ett pass för en person, som skulle skickas öfver från Riga till Stockholm med några kistor.[1] Kanske hafva dessa kistor bland andra saker äfven innehållit biblioteket. Säkert är endast, att det i slutet på följande år öfverlämnades till Uppsala akademi, enligt hvad ett i universitetsbiblioteket bevaradt inventarium därom närmare upplyser.[2] Enligt denna katalog uppgick biblioteket till 893 arbeten utom 61 nummer »oinbundna materier». Denna sista afdelning innehåller flera arbeten i ett ganska stort antal exemplar, antagligen förlagsartiklar. Sålunda finnes däribland en Kurtzer Bericht vom Ablass i 24 exemplar; Instructio patribus familias inserviens Georgii Schonfels i 25 exemplar. Dessutom förekommer ett säkerligen af jesuiterna beslagtaget patent med titeln Der Bapst ist der Antichrist i 44 exemplar.

Utom böckerna upptager denna katalog en samling husgeråd, altarkläden, dyrbara täcken m. m., samt tenn- och mässingskärl[3], tydligen tagna vid samma tillfälle och med biblioteket öfverlämnande till akademien.[4] Större delen af dessa dyrbarheter har sedermera försvunnit, men delvis synas de hafva öfverlämnats till kyrkorna omkring Uppsala. När bibliotekarien Schütz år 1682 tillträdde sin plats, lät han i konsistorium förhöra sig om hvart

[1] Pass för Hans Winschench när han till Landz kommer så och frij fordrnskap för kisterna han med sigh hafuer, till Stockholm föhra skall (Riga 5 nov. 1621; Riksreg.).

[2] Thesse effterskreffne . . . haffwer H. K. M:t wår allernådigste [Her]re och Konungh ifrå Jesuiternes Klöster j Rijgha och hijt till Upsala Academia nådigst förordnat och hänne här medh begåffwat, efter som högstb:te K. M:tz Konunglighe hoffpredikant, ährewördighe och höghlärde Doctor Johannes Bothwidi them in Novembri Månat åhrs 1622 vthi Stockholm sådant alt Academiæ Upsaliensis Rectorj Doctorj Laurentio Olaj Wallio theolog. Professori, inwenterade. (Handskr. U. 271 i UB.)

[3] Denna del af inventariet är aftryckt i ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl:s historia, s. 82—84.

[4] En katolsk kyrkbok från S. Jakobs kyrka i Riga åren 1582—1621, som nu finnes i Uppsala (under signum H. 145), härstammar tydligtvis från samma donation. S. Jakob var en af de två kyrkor, som upplåtits åt jesuiterna. Andra delen, dopboken, inledes med följande meddelande: »Sequuntur Nomina baptizatorum ac Parentum, nec non et Patrinorum, iuxta præscriptum Concilii Tridentini, huic libro ascribi coepta, postquam Rigenses templum S. Jacobi per uim R. R. Patribus Soc^tis^ Jesu ereptum, mandato S. R. M^tis^ ac totius Regni, Sacerdoti Seculari Catholico restituissent. Anno Domini 1590. die 26 Junii».

dessa saker tagit vägen. Ingen visste emellertid någonting därom utom Olof Rudbeck, som meddelade, att han som en dröm mindes »af salig Loccenio eller Laurentino vara berättadt, att socknarne häromkring fått däraf mässestakar».[1]

Hela katalogen är skrifven af en och samma hand, obekant hvilken. Den är tydligen renskrift af ett äldre, nu förloradt koncept. Detta framgår bl. a. däraf, att vid afskrifningen, åtminstone på ett ställe, genom felskrifning en del af en boks titel blifvit förd till näst följande arbete.[2] Äfven stilens genomgående prydlighet och enhetlighet vittnar om att vi hafva en renskrift framför oss och ej en direkt efter böckerna gjord katalog.

Sannolikt härstammar detta inventarium från tiden omkring år 1627, enär tydligen dessförinnan något sådant ej blifvit uppgjordt. Den 26 november 1626 nämner Johannes Bureus i sina anteckningar[3], att han tillskrifvit Laurentius Wallius om »Register på Bibliotheket i Vpsala, som var komit ifrå Stockholm och Righa». Tydligen hade konungen påmint sig saken i sammanhang med de nyss från Preussen hemsända nya biblioteken, hvilka Bureus några dagar tidigare hade erhållit i uppdrag att inventera.

Öfver hufvud synes detta Rigabibliotek icke hafva tilldragit sig någon större uppmärksamhet. Ännu femtio år efter dess hitkomst kunde man i Uppsala till och med betvifla dess existens. I den 1678 uppgjorda förteckningen öfver bibliotekets instrument och kataloger, hvilken antagligen är skrifven af den då vid biblioteket tjänstgörande Harald Wallerius[4], finnes äfven den i det föregående nämnda katalogen öfver Rigaböckerna med tillägget, »men man icke wist wet om de äre hitkomne eller icke».

Allra sist i inventariet öfver krigsbytet från Riga finna vi en af annan hand gjord men ungefär samtidig anteckning af följande lydelse: »Thenne Cathalogus på böcker, Kåppar, messing, Then, som then här i bokstafwen finnes, besannar sig af original slåttzkyrkiobokenz ifron Stockholm folio 161, hwarest annoterat står en

---

[1] ANNERSTEDT, senast a. a., s. 56.

[2] Så finnas s. 15 tvänne arbeten, Consideratio vitæ Christi et S. Mariæ Germanicè â Ludovico de Ponte tractata och Homeri Ilias, där de här spärrade orden i katalogen felaktigt äro satta som del af det senare arbetets titel.

[3] Samlaren 1883, s. 102.

[4] ANNERSTEDT, senast a. a., s. 84, där förteckningen är aftryckt.

Berättelse om the böcker, som kommo 1622 ifron Rijga, som hwar ibidem läsa och see kan, thet man alenast p. m. här antäckna willat». Därpå följer af ännu en annan hand: »Collationerat i Ups. den 3 Novemb. A:o 1683». Denna sista anteckning syftar på den afskrift, som bibliotekarien Schütz låtit göra och som han bifogar sin anklagelseskrift af den 27 januari 1684 mot konsistorium och särskildt mot Olof Rudbeck.[1]

Utom Uppsala har jag endast påträffat några få böcker från jesuitkollegiet i Riga, och äfven dessa torde urspungligen hafva kommit härifrån. Troligtvis hafva de varit dupletter och som sådana blifvit biblioteket på ett eller annat sätt afhända. Dylika utmönstringar blefvo tidigt satta i system, då mängden af dubbelexemplar redan genom de under Gustaf Adolfs tid hitkomna krigsbytesbiblioteken vardt oroväckande stor. År 1639 beslöto därför de akademiska myndigheterna att man för sådana dupletter skulle tillbyta sig arbeten, som förut saknades i biblioteket.[2] Sannolikt är det af denna anledning, som ett nu i Lunds universitetsbibliotek befintligt arbete från jesuitkollegiet i Riga år 1643 öfvergått i enskild ägo, nämligen Problemata Aristotelis ac philosophorum medicorumque complurium, tryckt i Frankfurt 1549. Denna bok har den 20 februari 1643 i Uppsala förvärfvats af Edmund Figrelius, sedermera adlad under namnet Gripenhielm och mest bekant som Karl XI:s lärare. Med hans bibliotek har boken kommit till Lund.

I Linköping finnas ett par böcker från jesuitkollegiet i Riga, Melchior Canus, Loci theologici, Kölnupplagan 1574, och Franciscus Turrianus, Contra centuriatores Magdeburgenses, Kölnupplagan 1573. Den första af dessa har anteckningar af Eric Benzelii d. y:s hand och har säkerligen med hans bibliotek kommit till Linköping. Af ett tredje arbete i Linköping, Wittenbergupplagan 1568 af Luthers verk, har åttonde delen tillhört jesuitkollegiet i Dorpat och antagligen med Rigakollegiets böcker kommit till Sverige. Äfven i Kungl. biblioteket finnes ett arbete ur Dorpatkollegiets bibliotek, Bartolomeus Scultetus, Gnomonice de solariis, tryckt i Görlitz 1572. En i Basel 1561 tryckt Homerus-

---

[1] ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl:s historia, s. 41 o. 82.

[2] Konsist. protokoll 23 okt. 1639. — Liknande beslut fattades äfven 1644 enligt protokoll 5 juni.

upplaga i folio har tillhört jesuitkollegiet i Riga, till hvars äldsta accessioner den antagligen hör, då den redan 1584 varit i dess ägo. Äfven denna bok finnes nu i Kungl. biblioteket. Detta lilla fåtal arbeten äro de enda minnena i svenska samlingar af Gustaf Adolfs första med krigets rätt tagna bibliotek om man frånser Uppsala, där hufvudparten är bevarad och där alltså de viktigaste bidragen till dess historia äro att söka.[1]

Sedan i september 1621 förhållandena i Riga blifvit ordnade och en säker svensk besättning där inlagd, flyttade Gustaf Adolf fälttåget öfver till Kurland, där hertigarne Fredrik och Wilhelm, söner till Gotthard Kettler, tyska ordens siste härmästare och den förste hertigen af Kurland, efter faderns död 1587 fört regeringen under polsk öfverhöghet. Landets försvarsanordningar befunno sig i ett föga tillfredsställande skick. Hufvudstaden, Mitau, gaf sig så godt som utan motstånd och den 3 oktober 1621 höll den svenske konungen sitt intåg däri. På slottet förvarades det lifländska härmästararkivet, hvilket af Gotthard Kettler vid tyska ordens upplösning blifvit flyttadt hit från Wenden. Detta värdefulla arkiv lade Gustaf Adolf beslag på och lät öfversända detsamma till Stockholm, där de ännu befintliga resterna bilda en ej oväsentlig del af Riksarkivets samling Extranea. Att närmare bestämma datum för dess öfversändande har ej varit möjligt. Säkerligen har konungen fört detsamma med sig vid sin återfärd till Riga, hvarifrån det väl antagligen fått göra det i denna stad tagna litterära krigsbytet sällskap på resan öfver Östersjön. Sommaren 1622 äro arkivalierna från Mitau komna till Sverige. Sekreteraren i Riksarkivet, Peder Månsson Utter, som då hade närmaste vården öfver denna institution, skrifver nämligen den 2 augusti 1622 till rikskansleren Axel Oxenstierna och meddelar, att han gjort en första mönstring af de nykomna skatterna, hufvudsakligen de däri ingående pergamentsbrefven.[2] Till om-

---

[1] Smärre bidrag till bibliotekets historia äro att hämta ur kollegiets i Riksarkivet befintliga räkenskapsböcker, »Libri duo rationum Collegii Rigensis», omfattande åren 1592—1621. Det viktigaste af deras innehåll, äfven beträffande donationer till biblioteket, inköp och inbindning af böcker m. m., är aftryckt i SCHIRRENS Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen, Dorpat 1861—68, s. 168—70.

[2] Brefvet aftryckt bland bilagorna.

fånget var det hemförda arkivet ej så obetydligt, då det enligt samma källa fyllt tre kistor och två tunnor.[1] En omkring midten af 1600-talet uppgjord förteckning däröfver upptager närmare 1100 nummer.[2]

Antagligen har väl på slottet i Mitau äfven funnits ett bibliotek, men om detta fått dela arkivets lott, framgår ej af källorna. I Uppsala universitetsbibliotek finnes ett arbete, som tillhört Gotthard Kettler, och som möjligtvis tagits vid detta tillfälle. Det är ett exemplar af Daniel Hermannus, Stephaneis moschovitica, tryckt i Danzig 1582 och bundet i ett vackert dedikationsband. Boken har följande skriftliga tillägnan: »Illustrissimo Principi ac Domino, Domino Gothardo Dei gratia, in Liuonia: Churlandia et Semigalia Duci etc. Domino suo clementissimo sese demissè commendat huius Stephaneidos Autor». Denna bok har dock ej kommit till Uppsala med Rigabytet utan har ännu 1774 varit i enskild ägo enligt anteckning af den dåvarande innehafvaren Carl Aurivillius. Då Mitau vid två olika tillfällen efter 1621, nämligen 1658 och 1701, blifvit besatt af svenskarne, är det omöjligt att utan andra bevis afgöra om vid något af dessa tillfällen den nämnda boken blifvit tagen ur Mitaus slottsbibliotek eller om den till äfventyrs på andra vägar sökt sig till Sverige.

---

[1] En stor del af innehållet i detta arkiv finnes förtecknad i Schirrens a. a. och i HILDEBRAND, Die Arbeiten für das liv-, est- u. kurländ. Urkundenbuch im Jahre 1875/76, Riga 1877.

[2] »Förteckningh uppå dhe skriffter och documenter som bleffwe tagne uthi Mitow åhr 1621», aftryckt hos SCHIRREN, a. a.: s. 127—157.

ANDRA KAPITLET.

Preussen 1626.

En af de sista dagarne af juni 1626 nalkades en svensk flotta, med fraktfartyg och allt 150 segel stark, staden Pillau vid inloppet till Frisches Haff. Ombord befann sig Gustaf Adolf med en här på ungefär 14000 man stridsvana trupper, med hvilka han hoppades kunna besätta de viktiga Weichselmynningarne för att därigenom möjligen tvinga konung Sigismund till fred. Pillau, som är nyckeln till Haffet och därmed äfven till de däri utfallande grenarne af Weichseln, tillhörde kurfursten af Brandenburg, Gustaf Adolfs svåger, men hvarken släktskapen eller några politiska hänsyn hindrade den svenske konungen från att sätta sig i besittning af denna viktiga ort. Från Pillau seglade en del af flottan vidare ned genom Frisches Haff till byn Passarge, belägen vid mynningen af floden med samma namn, där hären landsteg. Här var man på det ermländska biskopsdömets mark, och hela detta rika katolska stift föll så godt som utan svärdslag i Gustaf Adolfs händer. Den sista juni (g. st.) ryckte konungen in i staden Braunsberg, och följande dag stod han i biskopsstaden Frauenburg. Efter att hafva besatt de häromkring belägna orterna Tolkemit, Melsack och Wormdit, ryckte han vidare åt sydväst mot det protestantiska Elbing, som gaf sig utan dröjsmål, därifrån mot Marienburg, de tyska härmästarnes gamla stad och slott, där Gustaf Adolf höll sitt intåg den 8 juli. I alla dessa orter inlades starka besättningar. Med Elbing och Marienburg i sin hand hade Gustaf Adolf herraväldet öfver Weichseldeltat.

Ett oerhördt byte togs i de ermländska katolska orterna, isynnerhet i Braunsberg med dess rikt doterade jesuitkollegium och i stiftstaden Frauenburg. Särskildt besittningen af Brauns-

bergs beryktade jesuitkollegium torde ha beredt Gustaf Adolf en känsla af stark tillfredsställelse, då man betänker hvilken skada detta institut tillfogat vårt land.

Då den ermländske biskopen och kardinalen Stanislaus Hosius år 1565 grundlade denna sedan så berömda undervisningsanstalt, var det hufvudsakligen med tanke på att härmed åt den allena saliggörande katolska kyrkan återeröfra det kätterska Skandinavien. Från detta kollegium och det i samband härmed inrättade semi-minariet utvecklades också omedelbart en liflig agitation, särskildt riktad mot Sverige, där genom Johan III och hans katolska gemål marken delvis var beredd för en återgång till den gamla kyrkan. Med Katarina Jagellonica underhöll kardinal Hosius allt sedan 1572 liflig förbindelse.[1] Sedan påfven Gregorius XIII år 1578 på uppmaning af den för katolska trons propagerande i Sverige synnerligen nitiske Antonio Possevino utvidgat jesuitkollegierna i Braunsberg och Olmütz till katolska missionsinstitut för nordiska ynglingar, blef verksamheten ännu mera intensiv och fortsattes allt vidare, tills Gustaf Adolfs eröfring af Braunsberg åstadkom ett afbrott däri. Att detta omvändelseverk för Sveriges och Finlands vidkommande ej varit utan frukt, därom bära bland annat kollegiets matriklar vittnesbörd. Ett ganska stort antal unga män af skandinavisk eller finsk härkomst återfinnas i dessa nu i Uppsala bevarade matriklar.[2]

För att omintetgöra det katolska missionsverk, som hittills utgått från Braunsberg, lät Gustaf Adolf bortjaga jesuiterna från deras kollegium[3] och lägga beslag på all egendom, lös och fast, som tillhörde dem. Han kvarlämnade i staden öfverstelöjtnant Zacharias Pauli som kommendant med ett antal ryttare och 4 kompanier ditskickadt infanteri. Denne Pauli fick order att taga i besittning allt hvad som fanns på slottet och i jesuiternas kollegium, rannsaka med kamreraren Gierdt Didriksson om kaduker, d. v. s. förbrutet gods, tillhörigt alla dem som voro konung Sigismund och polska kronan undergifna. Adelns, jesuiternas och de

---

[1] THEINER, Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl, Th. 1, 1838, s. 354 ff.

[2] Jfr äfven LEINBERG, Om finske studerande i jesuitkollegier, Hfrs 1890.

[3] Många af dem hade redan i förväg flytt från Braunsberg till Polen och Littauen. (HIPLER, Braunsberg in der Schwedenzeit, s. 119.)

andligas gods skulle undergå samma öde, men alla, som frivilligt gåfvo sig under svensk lydno, undgingo plundring.[1]

I självfva jesuitkollegiet gjordes en fullständig renskrapning och all lösegendom bortfördes, däribland det dyrbara biblioteket, också matriklar och räkenskapsböcker, likaså kalkar och kyrkoprydnader. Allt skulle packas i kistor att skickas förseglade hem till Sverige.[2] Endast det allra nödvändigaste, som behöfdes för den nu i luthersk anda omlagda gudstjänsten, finge lämnas kvar.[2] Det heter också i ett bref från ett ögonvittne, att »Braunsbergs kloster är slätt spolieradt, så att der ingenting mera är. Några få altarkläden ligga på somliga altaren, och ett vassfat uti borstufvan.»[3]

Första stommen till det stora bibliotek, som Gustaf Adolf från Braunsbergs jesuitkollegium hemförde till Sverige, utgjordes af det gamla franciskanklostrets boksamling. Detta kloster hade under reformationsstridigheterna i Ermland upplösts, och kardinal Hosius öfverlämnade vid jesuitkollegiets instiftande dess byggnader och inventarier åt jesuiterna.[4] Biblioteket, som för sin tid icke var obetydligt, hade år 1498 fått en synnerligen värdefull tillökning genom donation af Thomas Werner, domherre i Ermland och professor i Leipzig, död sistnämnda år. I sitt testamente, dateradt den 2 januari 1498, bestämde han, att hans dyrbara bibliotek skulle delas mellan filosofiska fakulteten och Maria-kollegiet i Leipzig, kartusianerklostret i Danzig, domkyrkan i Frauenburg och minoriterna i Braunsberg. De senare erhöllo den förnämsta delen.[5] Han gjorde senare ett tillägg till testamentet beträffande dispositionen af biblioteket, hvari han bestäm-

---

[1] Memorial för Zacharias Pauli, dat. 1 juli 1626. (Riksreg.)

[2] K. Maj:ts svar på fältmarskalkens tillskrefne bref af Zacharias Pauli, Dirschau 4 aug. 1626. (Riksreg.)

[3] Anders Eriksson, efter Pauli ståthållare öfver Braunsberg och kringliggande orter, till Gierdt Diriksson 20 aug. 1626 (Cronholm, a. a., 2: s. 74.).

[4] Benrath, Die Ansiedelung der Jesuiten in Braunsberg (Zeitschr. d. Westpreuss. Geschichtsvereins, H. 40), s. 19.

[5] Collijn i Universitati Lipsiensi. Festschrift 1909, s. 14 ff., o. Hipler, Analecta Warmiensia (Zeitschr. f. d. Geschichte Ermlands, 5), s. 382. — Sid. 384—89 i sistnämnda arbete innehålla en samtida katalog öfver det till jesuitkollegiet öfverlämnade minoritbiblioteket med titeln »Index librorum monasterii Brunsbergensis collegio Societatis Iesu donatorum».

de, att de af hans böcker som återstodo, och om hvilka ingenting nämnts tidigare, skulle sändas till Preussen och delas mellan franciskanerna i Braunsberg, domkyrkan i Frauenburg och hufvudkyrkan i Braunsberg eller andra »loca religiosa» därstädes, hvilka testamentsexekutorerna själfva ägde att bestämma.[1]

Jämte denna boksamling, en fast och säker grundval att bygga vidare på, torde äfven ur kardinal Hosii eget bibliotek flera böcker öfverlämnats till jesuitkollegiets. Flera bland de i Uppsala befintliga, från Braunsberg härstammande böckerna, däribland några inkunabler, bära kardinalens vapen på pärmen eller skriftliga anteckningar, som visa att de tidigare tillhört denne, men de ha därjämte äfven inskriften »Collegii Societatis Jesu Brunsbergensis». Likaså torde väl andra böcker från det ermländska biskopsresidenset i Heilsberg eller från domkapitelsbiblioteket i Frauenburg under Hosii tid vandrat öfver i kollegiets ägo, bland annat några med den bekante biskopen Johannes Dantisci exlibris prydda volymer. Så finns i Uppsala en polyglottbibel i flera band och ett Vetus Testamentum Hebraice likaledes i flera folio-band med Dantisci pärmexlibris och inskriften »Collegii Soc. Jesu Brunsbergensis», hvilka torde härröra från en dylik donation.

Ehuru den förnämsta tillökningen af biblioteket under de första åren af jesuitkollegiets tillvaro skedde genom donationer, lades icke så obetydliga summor ned på inköp af böcker. Af den i Uppsala bevarade äldsta räkenskapsboken för detta kollegium, omfattande åren 1569—84[2], hvilken jämte dess matriklar och andra handlingar 1627 öfverfördes hit, har jag genomgått de poster, som på ett eller annat sätt kunna röra biblioteket. Då allt, som öfver hufvud angår denna institution med dess intima förbindelser med Sverige bör kunna påräkna intresse, torde äfven offentliggörandet af dessa smådetaljer till kollegiets historia ej sakna sitt berättigande. Det konto, som direkt rör biblioteket »Ratio expensi in libros, et pertinentia ad studia»[3], innefattar utom utgifter för bokinköp äfven inbindning, inköp af papper, bläck och öfriga skrifmaterialier, taflor till prydande af skolsalarne m. m.

---

[1] Collijn i senast a. a., s. 15.

[2] »Liber rationum Collegii Braunsbergensis Societatis Jesu incipiendo à principio Anni MDLIX vsque ad annum 1585 exclusive». (Handskr. H. 169 i UB.)

[3] Fol. 207 ff.

För de år räkenskaperna omfatta uppgår detta konto tillsamman till ungefär 950 mark. Bokinköpen äro talrikast under de första tio åren 1569—78, därefter är kontot synnerligen anspråkslöst, och de hufvudsakligaste posterna röra inbindningen af böckerna, utgifter »pro compingendis libris». Detta är ju också helt naturligt. Äfven om den väsentliga ökningen af biblioteket under de första åren bestod i donationer, måste tydligen icke obetydliga summor nedläggas på inköp af sådana böcker, som direkt behöfdes för undervisningen. Hvad som kom genom gåfvor var hufvudsakligen vetenskapliga arbeten och ej läroböcker. Däremot tillkommo genom inköp hufvudsakligen läroböcker, grammatiska arbeten, kommentatorer till Aristoteles och andra författare, missalen och breviarier, dogmatiska arbeten o. s. v. Ett »Index librorum prohibitorum», synnerligen nödvändigt i ett jesuitbibliotek, inköptes den 30 april 1571 för 4 groschen. I sammanhang härmed kan nämnas, att den allra första posten i räkenskaperna på kontot »Ratio expensi in supellectiles collegij» för sista januari 1569 är 10 groschen »pro factura armarij pro libris hæreticis». Det var tydligen af allra största vikt att den kätterska litteraturen ofördröjligen kom inom lås och bom. För öfrigt finnas under denna rubrik inga särskilda poster, som röra biblioteket, om icke dit skall räknas den summa, som den 26 januari 1571 utbetaltes »pro instrumento ad libros collocandos in cubiculo nouitiorum».

Flera gånger finner man i räkenskaperna uppgift om inköp af böcker från jesuitkollegiet i Posen. Så är för den 8 mars 1575 upptagen en summa af 50 mark för ett dylikt köp[1], den 2 januari 1578 ungefär 35 mark[2] och den 23 februari samma år något öfver 38 mark »pro varijs libris», ej specificerade. Jag har ej i Uppsala lyckats återfinna några af dessa böcker med angifven proveniens från både Posen- och Braunsbergkollegierna.

Möjligen förvärfvade man genom köp böcker äfven från andra

---

[1] De arbeten, som vid detta tillfälle öfvergingo från Posenkollegiets i Braunsbergkollegiets ägo voro 4 exemplar af Missale Romanum, Soto in 4. Sententiarum, Summa Sylvestrina, Surij Historiarum tomus 5, Turrianus De Ecclesia, Epistolæ Indicæ, Ledesima De scripturis, Osorij historia, Toledo in Physicam [Aristotelis] och andra ej namngifna böcker.

[2] Vid detta tillfälle förvärfvades 2 exemplar af Concordia Jansenij, 3 exemplar af Institutiones Vigaerij, Loca Clingij, 2 exemplar af Summa Tabienæ, Sonnius De Sacramentis och ånyo Summa Sylvestrina, nu i 2 exemplar.

närgränsande kollegier än Posen, ty en Homerusupplaga i folio, tryckt i Basel 1535, har tillhört kollegiet i Pultusk, enligt hvad följande anteckning visar: »Summa D. Pauli Glogouij Decani Plocensis etc. liberalitate, Collegio Pultouiensi Societatis Iesu donatus: et Catalogo inscriptus 10 Decemb. 1570». Denna inskrift är öfverkorsad och ofvanför står »Collegij Braunsbergensis». Ett annat arbete, som öfvergått från Pultusk i Braunsbergkollegiets ägo, är Antonii Guainerii Opera, Venedigupplagan 1497.[1] Om denna transaktion vittnar följande inskrift: »Guilhelmus Anglus accepit hunc librum a Pultouiensibus deditque eis pro illo Dioscoridem, quem emptum Patauij ex elemosinis tulerat secum 1582».[2] Dessutom har boken äldre och yngre proveniensanteckningar, som visa, att den tillhört bägge de nämnda jesuitkollegierna. För öfrigt skedde inköpen hufvudsakligen genom bokhandlarne från Königsberg och Danzig samt naturligtvis äfven i Braunsberg, ehuru detta ej är särskildt nämndt.

Af inköpen till biblioteket i senare tid, efter 1584, har jag mig ingenting bekant, då räkenskaperna för dessa år ej äro bevarade. Dock har jag efter anteckningar i Braunsbergböcker i Uppsala kännedom åtminstone om ett förvärf, som gjordes år 1621, då nämligen ett antal böcker inköptes från konviktet. Jag har endast antecknat ungefär ett dussin sådana arbeten, men sannolikt har den inköpta samlingen varit betydligt större. Köp af enskilda arbeten från bokhandlare eller annorledes antecknas i vederbörande böcker någon gång, väl beroende därpå, att vissa rektorer eller räkenskapsförare varit noggrannare i detta afseende än andra. Det är hufvudsakligen från åren 1617—19, som dylika anteckningar förts. Rektor under denna tid var Andreas Nakiel.[3] År 1617 köptes bl. a. för 2 floriner Martin Becani 1612 i Mainz tryckta Theologia scholastica[4] och Petrus Morales exegetiska arbete öfver Mattheievangeliet, folioupplagan, tryckt i Lyon 1614, för 5 floriner.

---

[1] N:r 651: 2 i COLLIJNS Katalog der Inkunabeln der Univ.-Bibl. Upsala.

[2] I kollegiets räkenskapsbok i UB. finnes en utgiftspost om reseersättning åt Wilhelm när han for till Pultusk. Denne Guilhelmus Anglus, med tillnamnet Lamberty, blef sedan lärare vid kollegiet och nämnes som sådan i dess »Catalogus personarum et rerum» af år 1597, som nu finnes i Ossolinskiska Nationalinstitutet i Lemberg (utdrag i HIPLER, Analecta Warmiensia, s. 467).

[3] HIPLER, Literaturgeschichte Ermlands, s. 163, not 9.

[4] Obr. ser. 56: 180 i UB.

Från år 1618 har jag antecknat Deciciones et declarationes cardinalium concilii Tridentini, Duaci 1615, Ludovici de Pontes Meditationes de præcipuis fidei nostræ mysteriis, 6 delar i 4 band, tryckta i Köln 1611—14 samt den år 1613 i Antwerpen tryckta folioupplagan av Fr. Suarez Tractatus de legibus, hvilken betingade ett pris af 6 floriner 10 groschen. Bland inköpen från 1619 märkas särskildt en i Köln 1613 i flera band tryckt upplaga af Vitæ sanctorum. Från tidigare år har jag endast antecknat ett fåtal arbeten, däribland det 1603 inköpta Francisci Riberæ Commentarii in Epistolam Pauli ad Hebræos, Köln 1600[1], som har följande inskrift: »Emptus à Io: Krausz bibliopola Dantisco 15 g. Compactus à Bretnero». Ett exemplar af Leonard Lessius, De iustitia et iure, Antverpen 1609 i folio, har anteckningen »Emptus Thorunij 7 fl. Mense Jan. A. D. 1612 Rectore P. N. Stadfeld».[2]

Inbindningen af de köpta böckerna skedde säkerligen oftast i Braunsberg, men stundom sände man sådana till bokbindarne i Danzig. Så antecknas i räkenskaperna för den 18 maj 1576 en utgift på 8 mark 10 groschen »pro 5 ligaturis Chartæ ex Gedano allatis». Bland de i Uppsala bevarade Braunsbergböckerna står bandets pris ofta antecknadt öfverst på frampärmens insida.

Det nämndes nyss, att ökningen af biblioteket till stor del skedde genom gåfvor. Vid en undersökning af de bevarade delarne af Braunsbergbiblioteket i Uppsala finner man en imponerande rad af donatorer, de flesta i en eller annan form fästade vid Ermlands stift, alltifrån kollegiets grundare ner till den ringaste klosterbroder. Den förnämsta gåfvan till biblioteket både kvalitativt och kvantativt är kardinal Hosii. Denna närmast i omfång torde stå en betydligt senare tillkommen donation, som den 18 maj 1608 öfverlämnades åt kollegiet. Den utgjordes af det bibliotek, som tillhört den nyss aflidne ekonomen öfver Ermlands stift, Michael Neumann. Denne, som alltifrån år 1579 innehaft sin maktpåliggande befattning som förvaltare af stiftets ekonomi[3], hade tydligen äfven varit en intresserad boksamlare, ty i minst ett hundra volymer hufvudsakligen teologisk och juridisk litteratur i

[1] Obr. ser. 52: 330 i UB.

[2] Jfr HIPLER, Literaturgeschichte Ermlands, s. 163, not 9.

[3] Jag sluter detta däraf att Neumann [Neander] i jesuitkollegiets räkenskapsbok (H. 169 i UB.) i en anteckning för januari 1579 kallas »nouus oeconomus».

Uppsala finner man hans namnteckning Michael Neander Agathopolitanus. Däröfver står jesuitkollegiets vanliga inskrift och datum, då donationen mottogs samt oftast tillagdt ordet »testamento» före Neumanns namn. I jesuitordens årsbok för 1608 får denne man en vacker och sympatisk nekrolog för sitt intresse och sin kärlek till jesuitkollegiet, sitt fromma lefverne och sina goda verk. Till kollegiet testamenterade han bl. a. en summa af 6000 floriner[1] utom »multa selectissimorum librorum».[2] Redan under sin lifstid har Neumann begåfvat kollegiet med en eller annan bok ur sitt bibliotek. Jag har nämligen från någon dylik Braunsbergbok antecknat inskriften »Liberalitate D. Neümanni oeconomi Varmiensis Anno 1599».

Andra bokdonationer till jesuitkollegiet gjordes af olika medlemmar af familjen Bartsch, en ansedd och förmögen köpmans- och godsägaresläkt från Ermland.[3] Denna familj stod i intim förbindelse med jesuiterna i Braunsberg, en familjemedlem, Fredrik Bartsch, antagligen broder till den nedan nämnde Jacob Bartsch, var själf jesuit och intog en ansedd och framskjuten ställning i kollegiet. Från juni 1582 innehade han befattningen som vice rektor och prokurator, såsom af räkenskaperna framgår. Åren 1584—90 fungerade han som kollegiets rektor.[4] Af samma räkenskaper finner man också, att familjen rikligt understödt jesuiterna i deras verksamhet och för olika ändamål donerat medel till kollegiet. Så skänker i slutet af juni 1580 Jacob Bartsch »pro templo» 20 mark, dennes fader, Johann Bartsch, borgmästare i Braunsberg, skänker 70 mark eller 40 thaler »pro extruenda domo in

---

[1] Neumann tycks ha varit en förmögen man, ty utom dessa 6000 floriner hade han bl. a. skänkt en summa af 2000 mark till S. Trinitatis altare i Guttstadts kyrka för en messa »pro defunctis» (DITTRICH, Beiträge z. Baugeschichte d. ermländ. Kirchen, i Zeitschr. f. d. Geschichte Ermlands, Bd 10: s. 601).

[2] Annuæ Litteræ Societatis Jesu, 1608, s. 760 f.

[3] Se om denna släkt ANHUTH, Die Familie des Johann Bartsch, Bürgermeisters von Braunsberg (i Zeitschr. f. d. Geschichte Ermlands, Bd 16, s. 325 f.) o. BENDER, Topogr.-hist. Wanderungen durch das Passargebiet (i samma tidskr., Bd 9), s. 56 f. — Familjen förde i sitt vapen en sittande ekorre gnagande på en nöt, och jag har under mina forskningar funnit ganska många böcker med detta vapen användt som pärmexlibris.

[4] Han var äfven docent i teologi vid kollegiet och dog 1610 (HIPLER, Literaturgeschichte Ermlands, s. 163, not 9 och 206, not 116).

horto Collegij». Samma år lämnade familjen i sin helhet 50 floriner till kollegiet »quod deinceps quotannis faciet».[1]

Det är hufvudsakligen borgmästaren Johann Bartsch och sonen Jacob Bartsch, köpman i Braunsberg och godsägare i Ermlandsdistriktet, hvilkas namn finnas representerade i svenska boksamlingar. Bland af den förre donerade böcker finner man i Kungl. biblioteket ett exemplar af Benedictus Arias Montanus' stora bibelverk i 8 volymer, tryckt i Antverpen hos Chr. Plantin åren 1569—72, där alla volymerna ha följande i guld stämplade inskrift på pärmen »Liberalitate D. Ioannis Bartscij consulis Brunsbergensis Anno 1580» och dessutom Braunsbergkollegiets vanliga proveniens. Jacob Bartschs namn möta vi oftare. Stundom följer han faderns exempel och låter stämpla ett ståtligt ex-dono på banden såsom i Pistorius, Germanicarum scriptores, två foliovolymer, tryckta i Frankfurt 1583—84 och Alberti Krantzii Rerum germanicarum historici clarissimi, tryckt i Frankfurt a. M. 1576. Begge dessa arbeten finnas i Uppsala och hafva på pärmen i guld inskriften »Liberalitate Jacobi Bartsch: B. 1587» och inuti proveniensen »Brunsbergensis Coll. Soc. Jesu Cat° inscriptus». Andra böcker, t. ex. Historiæ ecclesiasticæ scriptores græci, Köln 1581, fol., Schultings Thesaurus antiquitatum ecclesiasticarum, Köln 1601, i två volymer, eller Machiavellis Principe, Ursellis 1600, äfven dessa i Uppsala universitetsbibliotek, hafva hans pärmexlibris och Braunsbergkollegiets proveniens. Åter andra böcker hafva endast Jacob Bartschs namn eller exlibris utan angifvande af vidare proveniens. Huruvida äfven dessa tillhört jesuitkollegiet eller af svenskarne tagits direkt från den ursprunglige ägarens bibliotek, därom kan man ingenting veta med bestämdhet. Det är ju mycket möjligt att äfven privata bibliotek blifvit tagna som god pris enligt den förut framställda regeln om kaduker. Att familjen Bartsch icke tillhört dem som godvilligt gifvit sig under svenska kronan, kan man förstå af deras allmänna katolska sympatier och nära sammanhang med jesuitkollegiet. Det nämnes också i en samtida skildring af detta krig, att två af borgmästare Bartschs söner råkade i fångenskap och i juli 1628 blifvit utlösta mot tvenne borgarsöner från Elbing, hvilka blifvit tagna af polackerna.[2] Att Jakob

---

[1] Liber rationum etc. (H. 169 i UB.), fol. 61.

[2] HOPPE, Geschichte des ersten schwed.-poln. Krieges in Preussen, hrsg. von M. Toeppen, Lpz. 1887, s. 265.

Bartschs egendom blifvit beslagtagen framgår äfven däraf att Gustaf Adolf låter uppgöra ett inventarium däröfver i augusti 1626.[1]

I Lunds universitetsbibliotek finnes ett exemplar af C. Löws Historie von Nauarra, folio, tryckt i Köln hos Lamprecht Andree 1597, som har ett vapenexlibris med ekorren på pärmen och däri inskriften »Iacobus Bartsch Bravnsbergen.» samt dessutom följande provenienser: »Ioachimi Brae. den 10 Desembris Anno 1629 gaff min bror, Pär Brae migh denna boken uti Rijdeboholm. Christinna Brae». Bröderna Per och Joakim Brahe deltogo i det preussiska fälttåget 1626, båda tillhörande konungens närmaste omgifning.[2] Äfven på Skokloster finnas flera dylika Bartschböcker, däribland äfven en handskrift, innehållande tyska ordens historia 1290—1450.[3] Det är emellertid ej lätt att afgöra, om dessa böcker tillhört någon af bröderna Brahes eller Herman Wrangels bibliotek, ty äfven den sistnämnde deltog ju i Gustaf Adolfs preussiska fälttåg, och han blef ej utan sin del af krigsbytet.[4]

I Kungl. biblioteket finnas ett par arbeten ur Jacob Bartschs bibliotek, Decretum Gratiani 1511, med hans pärmexlibris, och Turzanus, Opus receptarum sententiarum, en foliovolym, tryckt i Venedig 1569, hvilken har följande anteckning: »Sum Iacobi Bartsch. Constat Antverpiæ 2 fl. 21 g. Compactura 20 g.». Något yttre bevis för att dessa böcker tillhört jesuitkollegiet i Braunsberg finnes ej.

Äfven i Uppsala finnas flera böcker med Jacob Bartschs namn men utan vidare Braunsbergproveniens. Så t. ex. har Mart. Eisengreins Confessionale, tryckt i Ingolstadt 1578[5], endast inskriften »Sum Jacobi Bartsch 1579». Ett annat arbete har på baksidan

---

[1] »Jacob Bartz saker så löst som fast kunne i låthe inventera, och Inventarium oss tillsendha, att wij måge först see hwadh thet är», skrifver konungen till Zacharias Pauli från Dirschau 15 aug. 1626 (Riksreg.).

[2] NORDMANN, Per Brahe (Skrifter utg. af Sv. litt.-sällsk. i Finland, 60), s. 54.

[3] DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 310. — I samma arbete, s. 308, omnämnes, att en af gobelängerna på Skokloster har ett vapen med en sittande ekorre. Då familjen Bartsch, som ofvan nämnts, förde detta vapen, är det tydligt, att gobelängen tillhört någon medlem af denna släkt.

[4] Se t. ex. Riksregistraturet för 14 sept. 1626, hvari omnämnes en donation för Herman Wrangel på Hoff Berwald med underliggande byar.

[5] Gammalt signum i UB. 65: 52.

Jacob Bartschs pärmexlibris i blindprässning, på framsidan en på böcker bundna i Braunsberg mycket ofta förekommande blindstämpel.[1] Detta arbete har äfven ett par andra, svenska provenienser[2] och har följaktligen först i senare tid kommit till universitetsbiblioteket i Uppsala. Dock är den möjligheten ej utesluten, att boken redan förut funnits där, sålts som duplett och sedan återkommit.

Bland andra donatorer till Braunsbergkollegiets boksamling märkas i främsta rummet Ermlands och grannstiftens biskopar. Från Hosii förtrogne medhjälpare och närmaste efterträdare, Martin Cromer, härrör bl. a. ett Missale Cracoviense, tryckt i Venedig 1532. Stanislaus Karnkowski, ärkebiskop af Gnesen, jesuitkollegiets i Posen frikostige donator, förekommer äfven bland systerkollegiets donatorer som gifvare af en af honom själf författad predikosamling, tryckt på polska språket i Posen 1597.

Då ett specificerande af öfriga donatorers gåfvor skulle föra oss för långt — sådant kan endast ske i sammanhang med en bibliografisk förteckning af Braunsbergbiblioteket i dess helhet — nöjer jag mig med att i det följande endast nämna namnen på en del af dessa donatorer med angifvande af det år donationen skett, då sådant af böckerna framgår.[3] Endast ett speciellt arbete vill jag särskildt påpeka, då det torde vara en af de allra sista accessionerna till biblioteket före dess besättande och plundring. Ett exemplar af Iac. Saliani Annales ecclesiastici Veteris Testamenti, 6 foliovolymer, tryckta i Paris åren 1620—25, har följande inskrift: »Collegio Brunsbergensi liberalitate Ad^{m} R^{di} D$^{\bar{n}i}$ Alberti Rudnickj Canonici Varmiē̄n dono datus Anno 1626».[4]

---

[1] Obr. ser. 68: 486.

[2] Boken har inskriften »Legittimus possessor hujus libri sum ego Jacobus Suenonis m. p:ria choreus Lincopensis» och Johan Henrik Lidéns exlibris.

[3] Jag vill i detta sammanhang påpeka, att jag som donatorer endast upptagit dem, som i böckerna uttryckligen angifvits som sådana. Ägarenamnet i och för sig ger mig intet bestämdt skäl att betrakta detsamma som tillhörande en donator, om också så möjligen i många fall har varit förhållandet. I de flesta fall torde dock kollegiet självt genom ett tillagdt »Liberalitate», »Ex dono» eller liknande före namnet angifvit, när det rör en donation och icke eventuellt ett köp.

[4] Ett annat arbete, som också 1626 vare sig genom köp eller gåfva kommit i jesuitkollegiets ägo, är Rob. Bellarmini Christianæ fidei demonstratio opera Balduini Junij, tryckt i Antverpen 1611 (Obr. ser. 56: 175 i UB.).

Bland öfriga donatorer märkas särskildt flera af stiftets domherrar, Sebastian Cromer (1603), Michael Dzialinski, som äfven var stiftets administrator, Paulus Gornicki (1601), Eggert von Kempen, kapitlets dekan och känd på sin tid som kardinal Hosii obeveklige motståndare[1], dekanen Johann Kretzmer (Creczmer)[2] och Johann von Preuck[3], vidare flera andra personer tillhörande stiftets prästerskap, så t. ex. kyrkoherden i Christburg, Jacob Eucholtz, efter hvars död 1603 flera böcker genom testamente kommo till kollegiet, Thomas Petrikowski (1615) och Herman Wejer, »officialis Pomeranensis» och kyrkoherde i Marienburg. Flera af kollegiets lärjungar torde hafva ihågkommit biblioteket med gåfvor. Till dessa ha sannolikt hört Johannes Cramer, som kallar sig »Pomeranus» och »Medicinæ & Chemiæ studiosus», samt Robert Abercromby Scotus.[4] Hit ha kanske hört flera andra, hvilka jag ej lyckats identifiera, Ioannes Gandlowski, Georg Herberus, Andreas Zorzenski och en Fabianus Romanus Wormditensis Borussus (1585). I den Laurentius Borkowski, som stundom möter oss bland gifvarne, ha vi kanske samma person, som under namnet »Laurentius a Borcken, nobilis Prutenus» till tyska öfversatt furst Radziwils Hierosolymitana peregrinatio, hvilken öfversättning utkom af trycket år 1603 i Mainz.[5] En Reverendus Dominus Thomas Krentzius är kanske identisk med den Olmützdomherre med detta namn, hvilken 1605 uppträder bland Olmützkollegiets donatorer.[6] Äfven bokhandlarne, hvilkas bidrag till kollegiets bibliotek väl

[1] Bland UB:s samlingar af musik finnas äfven några volymer från Braunsbergkollegiet, hvilka äro dit skänkta af denne Kempen (COLLIJN, Notices sur la provenance des imprimés de musique à Uppsala, i: MITJANA, Catalogue critique et descriptif des imprimés de musique, conservés à la Bibl. de l'Univ. royale d'Upsala, T. 1, 1911).

[2] Denne skänker bl. a. Codex Justinianus och pandekterna, Leidenupplagan 1550 i 4 väldiga volymer. — Se om honom HIPLER, Literaturgeschichte Ermlands, flerstädes, t. ex. s. 148, not 130.

[3] Denne ermländske domherre har bragt sitt namn till eftervärlden genom en donation år 1631 af 10200 skudi till ett Collegium Varmiense eller Preuckianum i Rom, hvilket blef af stor betydelse för den katolska propagandan (HIPLER, Literaturgesch. Ermlands, s. 194).

[4] Denne var senare rektor för det påfliga alumnalet, d. v. s. seminariet i Braunsberg (HIPLER, Literaturgesch. Ermlands, s. 206, not 116).

[5] Se HIPLER, Literaturgesch. Ermlands, s. 182, not 60.

[6] DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 27.

oftast lämnades mot kontant betalning, uppträda någon gång som gifvare. Så bär en Braunsbergbok anteckningen »Ex liberalitate D. Balthasaris Andreæ Bibliopolæ Gedanensis».

Utom det stora allmänna biblioteket hade inom jesuitkollegiet de därunder hörande olika institutionerna sina egna boksamlingar. Hvad kardinal Hosius ytterst åsyftade, då han inkallade jesuiterna till sitt stift, var att söka afhjälpa den rådande prästbristen genom inrättande af ett katolskt prästseminarium. Ett sådant kom också omedelbart till stånd under jesuitfädernas öfverinseende.[1] För detta stiftsseminarium grundades ett särskildt lärjungebibliotek. Det finnes ännu bevarad en förteckning däröfver från år 1580, alltså endast få år efter seminariets grundande. Denna katalog upptager ungefär 90 nummer, dels köpta, dels donerade böcker.[2] Speciellt framhålles bland donatorerna dåvarande koadjutorn, sedermera biskopen Martin Cromer, som skänkt 6 särskildt uppräknade arbeten till biblioteket. Att biblioteket hufvudsakligen varit ett lärjungebibliotek kan man sluta af dess innehåll. Man finner i katalogen de vanligast lästa klassiska auktorerna, Cicero, Horatius, Iustinus, Josephus, Plinius, Ovidii Fasti, Vergilii Bucolica, Isocrates' och Demosthenes' Orationes, vidare Augustinus och Thomas a Kempis, olika läroböcker i teologi och kanonisk rätt, bibelkonkordanser m. m. Huru stort biblioteket kunnat vara vid Braunsbergs eröfring 1626, därom lämna oss källorna i okunnighet. Att detsamma fått dela öde med jesuitkollegiets bibliotek torde framgå däraf, att ett icke obetydligt antal volymer ännu äro bevarade i Sverige och särskildt i Uppsala med inskriften »Seminarij Varmiensis». Bland sådana arbeten har jag särskildt antecknat Danæus, Silva aphorismorum, 1591[3], och N. Baxii Poemata, tryckta i Antverpen 1614. Denna senare bok har enligt anteckning införlifvats med seminariets bibliotek år 1623, men har tydligen ej länge fått stanna därinom. Den har flera svenska provenienser och torde först i senare tid ha kommit till Uppsala.

Till skillnad från stiftsseminariet fanns sedan 1578 i Braunsberg ett påfligt seminarium. Det är detta i det föregående nämnda

---

[1] Benrath, a. a., s. 25.

[2] Katalogen är aftryckt af Hipler i Analecta Warmiensia, s. 393—95.

[3] Gammalt signum i UB. Gg. 356.

af Gregorius XIII stiftade institut, från hvilket det mot norden riktade missionsarbetet skulle utgå, till hvars bedrifvande Katarina Jagellonica i sitt testamente 1582 hade donerat den ståtliga summan af 10000 thaler, afsedd för 5 stycken svenska ynglingars underhåll och utbildning.[1] Från detta seminariums bibliotek härstamma de böcker i Uppsala, som ha inskriften »Seminarij Pontificij Brunsbergensis» eller liknande.

Ett fjärde bibliotek i Braunsberg, likaledes stående under jesuiternas hägn, var det, som fanns i det adliga konviktet. Äfven de båda nämnda seminarierna voro ju konvikt[2], d. v. s. internat, där lärjungarne bodde och intogo sina måltider under uppsikt af en eller flera af jesuitkollegiets lärare, men den institution, som vanligen går under detta namn, var det för de utrikes ifrån kommande adliga ynglingar, hvilka för sin uppfostran anförtroddes åt jesuiternas vård. Ryktet om dessas goda uppfostringsmetoder voro vida bekanta, och följden häraf blef den, att från vidt skilda håll föräldrar ur de högre klasserna sände sina barn till deras skolor. Så var äfven fallet i Braunsberg alltifrån jesuitkollegiets grundläggning därstädes. För att kunna hafva dessa långväga ifrån kommande ynglingar under ständig uppsikt, hvilket för vinnande af ett godt uppfostringsresultat ansågs nödvändigt, måste ett särskildt internat upprättas, och det är detta, som gemenligen kallas konviktet. Äfven vid denna anstalt var fäst ett särskildt bibliotek. Vi hafva i det föregående sett, hurusom åtminstone en del af detta år 1621 genom köp öfvergick till det allmänna kollegiebiblioteket, af hvad orsak är obekant, och det är därför omöjligt att afgöra om de böcker, som nu finnas i Sverige och bära inskriften »Conuictus Brunsbergensis», kanske samtliga kommit hit från jesuitkollegiets bibliotek eller om somliga härröra från en direkt plundring af konviktets boksamling. I skildringarne af Braunsbergs intagande 1626 nämnes uttryckligen, att de båda seminarierna besattes och plundrades, men om konviktet nämnes ingenting[3], ehuruväl det icke kan vara något tvifvel om att icke alla institutioner, som sorterade under jesuitkollegiet, fingo dela dettas öde, för så vidt de hade något af värde att bjuda de plundrande svenska soldaterna.

---

[1] MESSENIUS, Scondia illustrata, T. 7, s. 68.

[2] Se t. ex. DUHR, a. a., 2: 1, s. 377.

[3] HIPLER, Braunsberg in der Schwedenzeit, s. 115.

Till en del bestod jesuitkollegiets i Braunsberg bibliotek af böcker, som tidigare tillhört det s. k. jesuitkollegiet i Stockholm, »Collegium Societatis Jesu in Suetia». Då dessa genom sitt ursprung ha för oss svenskar ett alldeles speciellt intresse, torde en framställning af deras historia här vara på sin plats.

I sammanhang med Johan III:s allmänt katoliserande sträfvanden stå hans planer att i Stockholm upprätta en högskola, eller rättare sagdt ett slags teologiskt seminarium, ett »Pædagogium theologicum» för att höja det svenska prästerskapets allmänna bildningsnivå. Dessa planer sattes i verket år 1576, ehuru till en början efter rätt blygsamma mått.[1] I den under namnet Klosterlasse i vår kyrkohistoria bekante och beryktade norrmannen, pater Laurentius Nicolai, som vid slutet af april månad år 1576 ankom till Stockholm som jesuiternas utskickade, fann Johan en person lämplig att organisera och sätta i spetsen för de nya undervisningsanstalterna, ty de voro eller blefvo egentligen två, en högskola och ett särskildt prästseminarium.[2] Genom sin lärdom, särskildt sin intima kännedom om de klassiska språken, sin vältalighet och sitt vid de jesuitiska lärosätena utvecklade smidiga väsen var denne i hög grad ägnad att främja den katolska reaktionen i Sverige, och i hans skola fostrades efter samma principer dugliga verktyg för rekatoliseringsarbetet.

Hvad som för den nya undervisningsanstaltens verksamhet utom dugliga lärare var det nödvändigaste, var anskaffandet af ett tillräckligt bokförråd. I vårt aflägsna land var tillförseln af modern litteratur genom den illa organiserade bokhandeln synnerligen knapp. Härtill kom, att införandet af katolska böcker sågs med misstänksamma ögon af den rättrogna delen af prästerskapet. Visserligen funnos sedan gamla tider några rester, i och för sig ej så obetydliga, af de gamla klosterbiblioteken, men i och med reformationen afskars förbindelsen mellan gammalt och nytt och någon senare accession torde ej ha skett för dessa biblioteks vidkommande. I det gamla franciskanklostret på Gråmunkeholmen, som nu disponerades af det nya kollegiet, fanns ett librarium,

---

[1] Om denna högskola se G. Bolins arbete »Johan III:s högskola på Gråmunkeholmen», i Samfundet S:t Eriks årsbok, 1912, s. 1—62, och där citerad litteratur.

[2] Se härom närmare Bolin, a. a., s. 16 f.

hvarmed äfven sedan 1527 var förenad den boksamling, som tillhört nunnorna i Sancta Clara kloster, hvilka detta år, sedan deras eget kloster blifvit förstördt, erhöllo en fristad i Gråmunkeklostret.[1] Äfven andra medeltida klosterbibliotek torde ha förts hit[2], däribland äfven delar af det rika Vadstenabiblioteket. Visserligen blef detta icke fullständigt tömdt förrän år 1620, då en stor del af Vadstena klosters codices uppsändes till Stockholm[3], men långt tidigare funnos i Stockholm böcker tillhörande detta bibliotek, däribland flera senare märkta med prins Sigismunds exlibris.[4] En af medeltidshandskrifterna i Uppsala universitetsbibliotek[5], som efter band och signa härstammar från Vadstena, har antagligen också under jesuitkollegiets tid funnits i Stockholm. Mellan fol. 150 och 151 i denna codex sitter inhäftadt ett blad med följande inskrift: »Hic fuerunt Adamus Steniholen Coloniensis, et Jacobus Holst Brunsbergensis Prutenus, missi a sanctissimo D. N. Gregorio XIII. pro Cantoribus et Sacerdotibus ad Serenissimum Principem Suetiæ Sigismundum, Ioannis III. Suecorum regis ex Catharina filia regis Poloniæ Sigismundi senioris filium. Orate pro illis. Anno S. 1586». Möjligen kan dock denna inskrift syfta på något besök af dessa personer i Vadstena.

Öfver dessa i klostret på Gråmunkeholmen befintliga äldre bibliotek erhöll den nya undervisningsanstalten fri dispositionsrätt äfvensom öfver det kungliga biblioteket och de böcker, som Petrus Fecht, Johan III:s bekante medhjälpare i den liturgiska striden, år 1573 hade låtit uttaga ur den aflidne ärkebiskop Laurentius Petri Nericii bibliotek.[6] Men allt detta räckte ej till undervisningens behof, framför allt saknade man vanliga läroböcker. Sådana funnos väl knappast i de disponerade boksamlingarne. Det gällde alltså att på ett eller annat sätt få insmugglad den moderna litteratur, som var nödvändig. Med Louvain, där Klosterlasse fått sin utbildning, och hvarifrån han kallades till Sverige,

---

[1] Rhyzelius, Monasteriologia sviogothica, s. 35 f., 40.

[2] Collijn, Bibliotheca »Collegii Societatis Iesu in Suetia», s. 154.

[3] Se Bures Anteckningar i Samlaren 1883, s. 73.

[4] Walde, Konung Sigismunds bibliotek o. Gustaf Adolfs donation 1620—21, s. 330.

[5] C. 330.

[6] Messenius, Scondia illustrata, T. 7, s. 26, 33 f. och Abr. Angermannus i företalet till Laurentii Petri Nericii »Refutatio erroris Herbesti».

underhöll han alltjämt lifliga förbindelser och därifrån lyckades han äfven få tillökningar till sitt kollegiebibliotek i Stockholm. Hösten 1577 hade man sålunda hopsamlat en för Sverige afsedd större samling katolsk teologisk litteratur äfvensom en del kyrkofäders och klassiska författares skrifter.[1] Emellertid lades från visst jesuithåll hinder i vägen för afsändandet af en del af denna litteratur, hvarför vi ej veta, huru mycket däraf som verkligen framkommit till Stockholm.[2] Äfven från Polen hafva boksändningar afgått till kollegiet, såsom man kan se af ett bref i mars 1578 från den påflige nuntien i Polen, Vicenzo Laureo, till kardinal af Como.[3]

Omfånget af det nyskapade jesuitbiblioteket, hvilket förmodligen hållits skildt från de äldre svenska, af kollegiet disponerade boksamlingarne, lämna oss källorna i ovisshet om. Då emellertid verksamheten snart afbröts och pater Laurentius år 1580 måste lämna Sverige, sedan han genom sin alltmera ohöljda propaganda för katolicismen uppretat emot sig det svenska prästerskapet, torde något ansenligare nytt studiebibliotek under dessa få år ej hunnit samlas. Flertalet af de i Stockholm varande jesuiterna äfvensom en hel del af de svenska lärjungarna jämte den påflige legaten Possevino lämnade i augusti 1580 Sverige, styrande kosan till det tryggare Braunsberg. Traditionen förmäler, att ett stort antal af de böcker, som tillhörde kollegiet, vid detta tillfälle bortfördes ur landet och till större delen hamnat i Braunsberg, andra åter skulle senare kommit till Riga[4], dit flera jesuiter begåfvo sig, sedan de efter Katarina Jagellonicas död definitivt bortdrefvos från Sverige.

Att en del af biblioteket faktiskt hamnat i Braunsberg, införlifvats med därvarande jesuitkollegium och återbördats till Sverige år 1626, därom vittnar det antal volymer, som nu finnas i Uppsala och bära tydliga skriftliga bevis om denna sin dubbla proveniens. Det synes dock som om man måste göra en bestämd skillnad mellan de svenska biblioteken, som sedan gammalt funnos kvar i klostret på Gråmunkeholmen, och det nystiftade studiebiblioteket. Ingen af de böcker, som nu i Uppsala hafva det svenska kollegiets

---

[1] Theiner, a. a., 1, s. 464.

[2] Se härom utförligare Collijn, senast a. a., s. 155 ff.

[3] Collijn, senast a. a., s. 158.

[4] Celse, Bibl. reg. Stockholmensis hist., s. 16. — Jfr s. 45 ofvan.

proveniens och kommit från Braunsberg torde hafva haft någonting att skaffa vare sig med det gamla kungliga biblioteket eller de gamla klosterbiblioteken. Så godt som alla äro typiska katolska läroböcker från senare hälften af 1500-talet intill 1580, en t. o. m. tryckt 1586! Två af dem[1] äro visserligen inkunabler, men begge dessa hafva tidigare polska provenienser, den ena har tillhört Johannes Herbestus, Katarina Jagellonicas polske biktfader, och den andra har skriftliga anteckningar af Nicolaus Copernicus' hand. Alla de från Braunsberg komna svenska jesuitböckerna äro därför tydligtvis nyköp eller senare gåfvor till kollegiet på Riddarholmen och hafva ingen förbindelse med äldre svenska boksamlingar af offentlig natur. Jag är därför böjd att antaga, det endast de till kollegiet direkt hörande delarna af biblioteket bortförts, d. v. s. dit köpta eller skänkta böcker, hvartill det hade icke blott dispositionsrätt utan äfven äganderätt. Visserligen äro icke så många böcker funna i Uppsala, hvilka tillhört det svenska kollegiet[2], men det skulle dock vara en underbar tillfällighet, om icke bland dessa någon burit äldre klostersigna eller andra märken, som bevisat deras sammanhang med de gamla svenska biblioteken, för så vidt dessa medföljt jesuiterna vid deras afresa från Sverige 1580 och 1583, enär väl hufvudstommen af kollegiebiblioteket på Riddarholmen utgjordes just af dessa äldre svenska samlingar. Några af böckerna hafva visserligen tidigare ägts af svenskar eller finnar, men i dessa fall finnas så sena årtal, att intet samband med de svenska klosterbiblioteken eller Kungl. biblioteket kan komma i fråga. En volym[3] har 1566 tillhört en viss Simon Johannis Aboensis, senare, 1576, en Johannes Jusous, tydligen finnen Johannes Jussoila, som tillhörde Klosterlasses lärjungar på Gråmunkeholmen 1578, var inskrifven vid Collegium germanicum i Rom[4], äfven varit lärjunge vid Braunsbergs jesuitkollegium och sedermera predikant hos prins Sigismund.[5] Ur dennes bibliotek hafva ännu

---

[1] N:r 9: 2 och 14 i Collijns förteckning.

[2] I Collijns förteckning 34 n:r, hvartill kan läggas 3 af mig senare funna. Jag vågar tro att förrådet härmed är uttömdt.

[3] N:r 19 i Collijns förteckning.

[4] Leinberg, Om finske studerande i jesuitkollegier, s. 26 ff.

[5] Theiner, a. a., 2, s. 325 o. 327.

ett par arbeten[1] antagligen som gåfva öfvergått till kollegiet i Stockholm.

Enligt Collijns förmodan skulle redan af de 34 (resp. 37) bevarade numren af biblioteket på Gråmunkeholmen flera aldrig lämnat Sverige. I de flesta fall har på den vanliga inskriften i dessa böcker »Collegij Societatis Jesu in Suetia» de sista orden öfverstrukits eller utraderats och ersatts af »Braunsbergensis». De fall där detta ej skett, utan den ursprungliga inskriften står oförändrad kvar, skulle vara sådana böcker, som stannat kvar i Sverige och med Gustaf II Adolfs donation år 1621 kommit till Uppsala. Är detta antagande riktigt, skulle antalet af de bortförda böckerna ännu mera reduceras.[2]

Ett dylikt arbete, som tillhört jesuitkollegiet i Stockholm och med all säkerhet fått stanna kvar i Sverige, finna vi bevaradt i Uppsala. Det är en volym, innehållande dels Albertus Magnus' Compendium theologicæ veritatis, dels Bernoldus' Distinctiones de tempore et de sanctis, båda tryckta omkring år 1480.[3] Den har följande inskrift öfverst på första tryckta sidan: »Liber lectoris fratris clementis rytingh». På främre pärmens innersida står antecknadt: »Iste liber erat quondam Collegij stocholmensis» och på ett annat ställe: »Ex Libris Serenissimi Regis Sigismundi». Denna bok har af sin förste ägare, Clemens Rytingh, deponerats i Svartbrödraklostret i Stockholm, där han var lektor[4], därifrån har den antagligen liksom flera andra i det föregående nämnda medeltida samlingar öfverflyttats till Gråmunkeholmen och enligt anteckningen nummer 2 tillhört de böcker, som disponerats af Johan III:s kollegium där. Senare har den tillhört konung Sigismunds privata bibliotek och antagligen med Gustaf Adolfs donation 1621 kom-

---

[1] N:r 11 och 29 i Collijns förteckning.

[2] Bolin, a. a., s. 22, uppger, att större delen af det genom jesuiterna sammanförda biblioteket, däri tydligen inbegripet de äldre svenska samlingarne, bortförts 1585 och att sedan Gustaf Adolf återtagit större delen däraf. Men denna uppgift torde sakna fullt säkra stöd af källorna. Om detta biblioteks senare återbördande till Sverige har denne författare något orediga uppgifter, i det han tydligen sammanblandar de i Braunsberg och Riga tagna biblioteken och deras införlifvande med Uppsala universitetsbibliotek (a. a. o. s.).

[3] Collijn, Svenska boksamlingar under medeltiden och deras ägare. 2. Clemens Rytinghs boksamling (i Samlaren 1903, s. 125—40), s. 139.

[4] Collijn, senast a. a., s. 139—40.

mit till Uppsala samtidigt med de delar af svenska klosterbibliotek, som förut disponerats af jesuiterna på Gråmunkeholmen.[1]

Den 1 juli 1626 ryckte en afdelning af den svenska hären in i Frauenburg, stiftsstaden i Ermland. Fruktan för den annalkande fienden hade förmått större delen af de här residerande högre andliga att i tid sätta sig i säkerhet. De hade äfven medfört större delen af domkyrkoskatten, hvilken de lyckades att rädda undan till slottet Allenstein.[2] Endast domkantorn, Henrik Hindenberg, hade stannat kvar till stadens och domkyrkans skydd. Enligt några källor skulle han först träffat den svenske konungen i Braunsberg och med honom aftalat om säkerhet för Frauenburg och löfte om förskoning för domkyrkan och hvad därtill hörde. Då konungen med sin styrka ankommit, hade han vägrat öppna domkyrkan, förrän han fått tillfyllestgörande försäkringar om det ingångna aftalets hållande, men då hade de svenska soldaterna med våld trängt in och i grund plundrat domen.[3] Härunder föll äfven det i domkyrkan förvarade kapitelsbiblioteket i svenskarnes händer.[4]

Domherrarne i Ermland hade sedan gammalt ett godt rykte om sig att stå på en hög kulturell och vetenskaplig nivå, de hafva som den preussiske krönikören Lucas David uttrycker det, »allwege gar tapfere und gelarte Leute gewesen in allen Konsten».[5] Många af dem hafva gjort sig ett berömdt vetenskapligt namn och främst bland dessa står Nicolaus Copernicus, hvilken som ermländsk domherre gjort sina revolutionerande upptäckter i den astronomiska vetenskapen.

I ett domkapitel med så utpräglade litterära intressen är det tydligt, att äfven ett de lärda studiernas höga ståndpunkt fullt motsvarande bibliotek skulle vara att finna. Tillvaron af ett sådant är dokumentariskt bekräftad först från omkring år 1443. I en nu i Vatikanska biblioteket i Rom befintlig pergamentshandskrift[6]

---

[1] Jfr Walde, Konung Sigismunds bibliotek o. Gustaf Adolfs donation 1620—21, s. 317 ff.

[2] Hipler, Braunsberg in der Schwedenzeit, s. 120.

[3] Lengnich, Geschichte Preussens 1606—32, s. 182 f.

[4] Hipler, Analecta Warmiensia, s. 380, not 58.

[5] Lucas David, Preussische Chronik, 7, s. 65. (Cit. Hipler, Literaturgeschichte Ermlands, s. 17).

[6] N:r 1511.

från 13:e århundradet, innehållande en astronomisk kalender, en retorik och afskrifter af några bland Ciceros arbeten finnes följande anteckning: »Hunc librum artis rhetoricæ legavit Dominus Magister Laurentius de Heilsberg sacræ theologiæ professor pro libraria Warmiensi».[1] Denne Laurentius Heilsberg dog i april 1443 och däraf slutes, att donationen är från samma tid.[2] Från ungefär samma tid eller från år 1446 härstammar en ännu i domkapitelsarkivet bevarad katalog öfver biblioteket, som då omfattade icke mindre än 160 handskrifter, ett antal, som icke obetydligt ökats i en senare katalog från år 1451.[3]

Detta bibliotek tillintetgjordes eller borttröfvades under stadskrigen i midten och slutet af 1400-talet, då domkyrkan i Frauenburg minst tvänne gånger blef utplundrad. Hvad som kan hafva blifvit kvar härefter torde ha gått förloradt under kriget mot Polen i början af 1500-talet. Denna slutsats drages däraf, att biskop Tidemann Giese i sitt testamente 1550 donerar sina böcker »ad instaurandum bibliothecam novam apud ecclesiam Warmiensem».[4] Emellertid är det tydligt, att åtminstone någon del af det äldre biblioteket blifvit räddad undan förstörelsen, då vi i de till våra dagar bevarade Frauenburgböckerna finna bland äldre ägare namn på ermländska domherrar, som dött senast under de två första decennierna af 1500-talet och böckerna kanske redan under deras lifstid blifvit skänkta till domkapitelsbiblioteket. Så har ett exemplar af Gregorii Decretaler, tryckt i Speier 1492[5], tillhört den 1495 döde domkantorn Mathias von Launau.[6] Boken har följande inskrift: »Liber mei Mathie de Lannaw Warmiensis ecclesiæ Canonici et Cantoris Et spectat ad ecclesie Warmiensis». Samme Launau har äfven ägt en från Frauenburg härstammande handskrift

---

[1] HIPLER, Literaturgeschichte Ermlands, s. 58, not 123. — Handskriften har med drottning Kristinas bibliotek kommit till Rom och tillhör säkerligen dem, som i november 1648 enligt Joh. Freinshemii kvitto öfverfördes från Uppsala till Stockholm för att användas för drottningens eget behof. (Jfr ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl.-hist., s. 80—82.)

[2] HIPLER, Analecta Warmiensia, s. 347.

[3] HIPLER, senast a. a., s. 347.

[4] HIPLER, senast a. a., s. 356 och not 41.

[5] N:r 641 i COLLIJNS Katalog der Inkunabeln der Univ.-Bibl. Uppsala.

[6] Se om honom Erml. Zeitschr. 3, s. 593 f.

i Uppsala innehållande bl. a. Petri de Vineis Epistolæ.[1] Från den omkring 1520 aflidne domprosten i Guttstadt, ermländske domherren Balthasar Stockfischs[2] bibliotek finnas äfven i Uppsala böcker bevarade, hvilka tillhört domkyrkobiblioteket i Frauenburg, bland andra Jacobus de Voragine, Legenda aurea i Strassburg-upplagan 1492.[3] Redan före 1500-talets ingång torde de böcker, som tillhört den 1498 aflidne Leipzigprofessorn Thomas Werner, ha kommit till Frauenburg.[4] I inkunabelsamlingen i Uppsala finnas 11 band med tillsammans 22 olika tryckta verk, som bära Thomas Werners ägarenamn och inskriften »Liber Bibliothecæ Varmiensis». Dock ha sannolikt ej alla dessa direkt kommit till Frauenburg. Flera bland dem äro antagligen sådana, som tillfallit hans lärjunge Tidemann Giese som testamentsexekutor[5] och med dennes donation sedan kommit till domkapitelsbiblioteket. En dylik bok, Nicolaus Perotti Cornucopiæ, tryckt i Venedig 1492, är inköpt af Werner i Leipzig 1493 och har senare tillhört Giese, såsom följande skriftliga anteckning visar: »Codex iste jure legacionis obtigit magistro Tidemanno Gise Anno 1499».[6]

Bland de förnämsta dyrbarheterna i det ermländska domkyrkobiblioteket torde man kunna räkna de böcker, som tillhört Nicolaus Copernicus, då de i dessa förekommande marginalanteckningarne af den berömde mästarens hand lämna viktiga bidrag till hans vetenskapliga utvecklingshistoria. Copernicus, hvilken dog som domherre och administrator öfver Ermland år 1543, testamenterade hela sin litterära kvarlåtenskap till stiftet.[7] Bibliotekets hufvudsakliga innehåll har, så vidt man af de däraf bevarade resterna kan döma, legat inom de matematiskt-astronomiska, geografiska och medicinska[8] vetenskapernas område. Genom upp-

---

[1] Sign. C. 1 (Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi, s. 8.)

[2] Se om honom Monumenta hist. Warmiensis, 3, s. 242.

[3] N:r 777 i Collijns katalog.

[4] Jfr s. 55 f.

[5] »Item Bacc. Tidemannus Gise de Gdansk habeat aliquos libros suos, quos placet habere» heter det i Werners testamente (Collijn i Universitati Lipsiensi, s. 18.

[6] Collijn i Universitati Lipsiensi, 57, n:r liv.

[7] Birkenmajer, Nova Copernicana (i Bulletin international de l'Acad. d. sc. de Cracovie 1909: n:r 9), s. 20.

[8] Copernicus var ju äfven läkare.

repade undersökningar af tyska och polska lärda, företagna vid skilda tillfällen i svenska samlingar, förnämligast i Uppsala, har man lyckats återfinna 35 volymer ur det gamla ermlandsbiblioteket, hvilka tillhört Copernicus eller åtminstone äro försedda med anteckningar af hans hand.[1] Den förste, som anställt systematiska undersökningar i Sverige efter dylika Copernicana, var Leopold Prowe från Thorn, hvilken 1852 på preussiska statens bekostnad gjorde en studiefärd till vårt land och därunder bland annat upptäckte 8 tryckta arbeten, som tillhört Copernicus, hvilka han närmare beskrifver i sin reseberättelse.[2] Tjugutre år därefter gjorde en annan vetenskapsman från Copernicus' födelsestad, Thorn, Maximilian Curtze, nya upptäckter i svenska samlingar, hvarunder han afslöjade 6 dittills obeaktade volymer med anteckningar af Copernicus' hand.[3] Den som på senare tid inlagt största förtjänst om rekonstruktionen af Copernicus' bibliotek och Copernicusforskningen öfver hufvud är den polske lärde, Ludvig Birkenmajer, professor i Krakau, som vid tre olika tillfällen, åren 1897, 1908 och 1911 under resor i Sverige samlat många viktiga bidrag till den berömde astronomens historia och dels ensam dels med tillhjälp af vår svenske forskare Isak Collijn och sina landsmän Eugen Barwiński och Jan L'os funnit ett ganska stort antal förut ej kända verk med anteckningar af Copernicus' hand.[4]

Äfven en och annan af Copernicus' närmaste vänner i domkapitlet återfinnes bland donatorerna till domkyrkobiblioteket i Frauenburg. Till denna vänkrets hörde den förut nämnde Tidemann Giese, under lång tid ermländsk domherre och i intim vän-

[1] Man kan nämligen ej vara säker på att alla dylika böcker tillhört Copernicus. Som domherre hade han naturligtvis för sitt vetenskapliga arbete fri och obehindrad tillgång till kapitelbiblioteket, och han har säkerligen också saklöst kunnat göra sina anteckningar i böcker tillhörande detta. (Jfr L. PROWE, Nicolaus Copernicus, Berlin 1883, Bd 1: Th. 2, s. 421, not 1.)

[2] PROWE, Mittheilungen aus schwedischen Archiven und Bibliotheken, Berlin 1853, s. 11—15.

[3] Reliquiæ Copernicanæ hrsg. von M. Curtze, Lpz. 1875, och densammes Inedita Copernicana (i Mittheilungen des Copernicus-Vereins in Thorn, H. 1, Lpz. 1878, s. 34 ff.).

[4] Se BIRKENMAJER, Mikol'aj Kopernik, 1, Kraków 1900, densammes Nova Copernicana, 1909, där äfven en öfversikt är lämnad af föregående Copernicusforskares resultat, samt Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi przez E. Barwińskiego, L. Birkenmajera i Jana L'osia, s. 94—119.

skap förenad med Copernicus, sedan biskop af Kulm och slutligen under en kort tid före sin död 1550 innehafvare af Ermlands biskopsstol. Denne donerade, som vi nyss sett, sitt bibliotek till kapitlet, men hvilken omfattning hans boksamling haft eller hvad den öfverhufvud innehållit är ej bekant, då vi ha ytterst få spår bevarade däraf. Sannolikt hafva hans böcker i allmänhet ej varit försedda med ägarenamn eller exlibris, hvarför de försvunnit i mängden af öfriga Frauenburgböcker.[1]

Domvikarien Fabianus Emerich, som också tillhörde den copernikanska kretsen, torde ej ha öfverlämnat sina böcker till kapitelbiblioteket, ty alla med hans ägarenamn »D. Fabiani» försedda verk i Uppsala ha tillhört jesuitkollegiet i Braunsberg.

Bland öfriga domherrebibliotek, hvilka införlifvats med kapitlets boksamling, äro tre för dåtida förhållanden ganska betydliga, nämligen de, som tillhört Achatius Freunt, domvikarien Georg Hircinius och den biskoplige ekonomen och senare domherren Johannes Langhanki. Den förstnämnde af dessa dog år 1533, och då hans böcker ej funno någon köpare, läto testamentsexekutorerna 1539 öfverlämna dem åt domkapitlet. Skälet till donationen är i böckerna tydligt omtaladt.[2] En del af Freunts böcker återfinnes bland inkunablerna i Uppsala universitetsbibliotek, men äfven i dess allmänna boksamling är detta ägarenamn ej sällan representeradt.

Ett liknande öde undergingo Hircinii böcker, hvilka ungefär samtidigt öfverlämnades till kapitlet efter ägarens år 1539 inträffade

[1] Från Lunds universitetsbibliotek, där för öfrigt endast några få böcker hafva ermländsk proveniens, har jag antecknat ett arbete ur Tidemann Gieses bibliotek. Det är Vocabularius utriusque iuris, tryckt hos Koberger i Nürnberg 1496, hvilket arbete har följande inskrifter: [1]) »Liber Magistri Tidemanni Gise Comparatus in Studio Lipzensi Anno Domini 1496. . . [2]) Liber Bibliothecæ Varmiensis. [3]) Accessit in peculium Jacobi Magni Fil., quem sibi comparare sategit. Anno 1626. 6 Iduum IXbris. [4]) Accepi ab humanissimo viro Iacobo Magni Præceptore meo Clarissimo Anno 1637. 6 Calen. Aprilis. [5]) Possessor hujus libri est Henricus Flemingius hæreditarius in Hannula et Bolstadh. Deo Gloria tribuator Sempiterna.» Med detta arbete är sammanbundet den äfven hos Koberger tryckta Modus legendi abbreviaturas in utroque iure, 1494.

[2] Så förekommer i Augustini Opuscula plurima, tryckt i Venedig 1484, följande anteckning härom: »Hic liber ex relictis quondam magistri Achatij frunt huius ecclesiæ canonici cum distrahi in vsum pauperum non posset, donatus est per dominos executores bibliothecæ eiusdem ecclesie warmiensis. Anno 1539».

död, då inga testamentariska bestämmelser voro träffade om hans bibliotek och man icke kunde på ett bättre sätt disponera detsamma.[1]

En icke obetydlig del af de arbeten i Uppsala, hvilka bära inskriften »Liber Ecclesiæ Varmiensis», hafva tillhört Johannes Langhanki, kyrkoherde i Heilsberg, sedan ekonom öfver Ermlands stift, domherre i Guttstadt och slutligen i Ermland, död 1567. Utom i ett tiotal inkunabler förekommer på den egentliga boksamlingen hans namn i minst ett tjugotal[2] arbeten, tryckta under 1500-talets första hälft. Sannolikt har Langhanki donerat sina böcker till kapitlet, ty i flertalet af dem står kapitelbibliotekets skrifna exlibris. En af dessa böcker är en gåfva till Langhanki från stiftets biskop, den bekante Johannes Dantiscus, hvarom följande inskrift af mottagarens hand bär vittne: »Reverendissimus Dominus Ioannes Varmiensis Episcopus Ioanni Langannio suo oeconomo hunc librum dono dedit 7. Septemb. 1542». Senare har han tillagt »Ioannes Langhannij iam canonici Warmiensis». Detta arbete[3] är äfven prydt med Dantiscus' vackra pärmexlibris.

Langhankis boksamling torde vara en af de sista accessionerna till domkapitelsbiblioteket i Frauenburg. Jag sluter detta däraf, att man knappast kan upptäcka en enda bok ur detta bibliotek, som är tryckt under 1500-talets senare del eller början af 1600-talet. De allra flesta härstamma från boktryckarkonstens barndom, sista hälften af 1400-talet och de första decennierna af 1500-talet. Biblioteket kan alltså praktiskt taget anses som afslutadt omkring

---

[1] Äfven om denna donation gifva oss utförliga anteckningar i självfva böckerna närmare upplysningar. Så har, för att taga ett exempel, Appianus, De bellis civilibus romanis, Venedig 1500, följande inskrift: »Hic liber ex relictis sancte memorie Georgij Hircinij huius ecclesie Warmiensis Vicarij cum nemini legatus esset nec videretur vtilius dispensarj per testamentarios destinatus est bibliothece predicte ecclesie Warmiensis Anno 1539». — Anteckningarne om Freunts och Hircinii bibliotek äro gjorda af samma person, säkerligen någon af de ermländska domherrarne, som hade hand om kapitelbiblioteket.

[2] Som exempel kunna nämnas följande nummer på afdelningen obrutna serier: 52: 327; 53: 379; 65: 333; 66: 91; 66: 318.

[3] Obr. ser. 73: 111. — Angående öfriga ermländska domherrar, hvilkas ägarenamn äro representerade bland böckerna i kapitlets bibliotek, se den utförliga proveniensförteckningen i COLLIJNS Katalog der Inkunabeln der K. Univ.-Bibl. zu Uppsala samt inledningen, s. xxiv f., äfvensom den polska kommissionens Sprawozdanie 1914, passim.

år 1570. Orsaken härtill är i främsta rummet att söka i den omständigheten, att det vetenskapliga arbete, som utgått från de högre katolska andliga och särskildt omhuldats af domkapitlen, vid denna tid alltmer aftager och borttynar. Detta gör, att ingen vetenskaplig litteratur längre köpes till biblioteket. Hvad åter beträffar ökningen genom gåfvor, visar det sig, att äfven denna källa ungefär samtidigt sinar ut. De flesta bokdonationer gå efter denna tid till det nystiftade jesuitkollegiet i Braunsberg, hvilket, som vi af det föregående sett, blef ett kärt föremål för det ermländska kleresiets välvilliga omsorger. Endast i enstaka fall finna vi bland Frauenburgbibliotekets böcker gifvare antecknade från slutet af 1500-talet. En dylik volym, Antonii Lorseti Repertorium in abbatem[1], tryckt i Lyon 1505, har inskriften »A me Ioan. Creszmero Deca: Bibliothecæ Varmiensis donatus Anno 1592».[2]

Märkvärdigt nog förekommer utom Tidemann Giese ingen af stiftets biskopar bland donatorerna till domkapitelsbiblioteket. Visserligen möta vi ganska ofta i svenska samlingar böcker, som tillhört de ermländska biskoparne Johannes Dantiscus, Stanislaus Hosius, Martin Cromer, Andreas Bathori och Simon Rudnicki, men dessa ha kommit från andra håll, från jesuitkollegierna i Braunsberg och Posen, klosterbiblioteket i Pelplin och andra tagna preussiska och polska klostersamlingar. Hufvudmassan af de biskopliga böckerna torde dock ha stannat i residensets bibliotek i Heilsberg. Den egentlige grundläggaren af detta bibliotek synes ha varit den lärde humanisten och smidige diplomaten Johannes von Höfen, efter sin fädernestad Danzig kallad Dantiscus.[3] Omedelbart efter sitt tillträde till episkopatet i Ermland 1537 lät han genom sina utsända från alla håll inköpa juridisk, teologisk och filologisk litteratur för biblioteket i sitt residensslott i Heilsberg.[4]

---

[1] Obr. ser. 74: 2.

[2] Johannes Kreczmer, ermländsk domherre, dekan 1588, dog 1604 (Erml. Zeitschr. 3: 363 f.).

[3] I sina yngre år var denne, innan han vigt sig åt kyrkans tjänst, en man med utprägladt världslig läggning, för hvilken intet mänskligt varit främmande. Han var äfven en de glada musernas älskling, som i glödande erotiska dikter besjunger de kvinnliga gestalter han mött på sin väg. Denna poetiska åder utsinar ej heller under hans senare år, fastän den nu trädt i högre makters tjänst.

[4] Den bekante humanisten Eoban Hesse skrifver till D. från Frankfurt a. M. 20 mars 1540: »Propositum tuum... de instituenda tuis bibliotheca uehementer laudo atque utinam ad eam rem auxilio esse queam nihil me grauaret» (Cod. H. 155 i UB.)

Redan tidigare torde här, där flera högt bildade och lärda biskopar härskat, ha funnits en betydande boksamling, som dock antagligen förstörts under de många eldsvådor, som öfvergått Heilsbergs stad och slott intill midten af 1500-talet.[1]

Ur Johannes Dantisci bibliotek finnas rätt många böcker i Uppsala, prydda med hans vackra vapenstämpel på pärmen eller ett inre exlibris, hvaraf förekomma två typer, ett enklare, mindre, i svarttryck och ett större i träsnitt, båda tydligen rån äldre tid. Många af dessa böcker äro bundna omkring år 1541. Flertalet har, som förut påpekats, senare tillhört jesuitkollegiet i Braunsberg. Huruvida äfven de öfriga kommit samma väg, fastän Braunsberg-kollegiets äganderätt till dem ej närmare angifvits, torde vara omöjligt att afgöra. Att de icke tillhört Frauenburgbiblioteket, i alla händelser ej genom donation dit af Dantiscus, framgår däraf att åtminstone en och annan dylik volym har inskriften »D. Cardinalis», med hvilket enkla exlibris en stor del af kardinal Stanislaus Hosii böcker äro försedda.[2] Ett kvartband, innehållande bl. a. Marius Victorinus, De orthographia et ratione carminum, tryckt i Tübingen 1537, har utom Dantisci pärmexlibris denna inskrift, och har alltså tillhört biskopsbiblioteket i Heilsberg ännu under Hosii tid.[3] Collijn antager som en möjlighet, att Dantisci böcker direkt från Heilsberg kommit till Sverige.[4] Detta skulle alltså skett under Karl XII:s krig, enär denna stad icke under Gustaf Adolfs fälttåg blifvit intagen af svenskarne. Däremot hölls Heilsberg under Karl XII:s krig i Polen långa tider besatt, och under vintern 1703—04 hade den svenske konungen sitt kvarter i självfva residenset. Vid detta tillfälle torde utom biskopsarkivet jämväl delar af det biskopliga biblioteket ha vandrat öfver i svensk ägo. Visserligen förnekas detta af nyare polska forskare, eller det anses åtminstone mycket osannolikt, att den svenske konungen och hans här under de hastiga marscherna i Polen öfverhufvud fingo till-

---

[1] Hipler, Analecta Warmiensia, s. 337.

[2] Se t. ex. n:r 917 och 1363 i Collijns katalog öfver Uppsala univ.-bibl:s inkunabler.

[3] Flera böcker ur Dantiscus' bibliotek finnas f. ö. ännu i dag kvar i residenset i Heilsberg (se Hipler, Analecta Warmiensia, s. 337, anm. 30).

[4] Collijn, Bericht über polnische Büchersammlungen in schwedischen Bibliotheken, s. 51.

fälle att föra något litterärt byte ur landet[1], men att så skett är likväl ett faktum, som bekräftas af både äldre och nyare källor.[2] Emellertid skulle jag snarast vara benägen att antaga, att alla böcker ur Dantisci bibliotek, som nu finnas i Uppsala, tillhört jesuitkollegiet i Braunsberg, äfven där detta ej direkt angifvits.

Jämte domkapitlets bibliotek torde äfven en del af dess arkiv ha blifvit tagen som god pris af den svenske konungen. Den största och viktigaste delen av arkivhandlingarne kom han dock troligen ej åt, ty denna hade sedan lång tid tillbaka förvarats i det längre inåt landet belägna, starkt befästade slottet Allenstein, dit de flyttats under de oroliga tiderna i början af 1500-talet, och till hvilken plats äfven det biskopliga arkivet i Heilsberg tidvis synes ha blifvit sändt.[3] Vissa delar af kapitelarkivet kommo dock fortfarande att stanna kvar i Frauenburg, och det var dessa som efter all sannolikhet fingo dela bibliotekets öde. Visserligen nämna inga handskriftliga källor någonting härom, men såvidt man får döma efter indicier, torde saken vara fullkomligt klar. Af arkivalier rörande Ermlands stift i svenska samlingar ha vi dels sådana som härstamma från biskopsarkivet i Heilsberg, hufvudsakligen delar af de ermländska biskoparnes omfattande korrespondens[4], dels handlingar, som otvifvelaktigt hafva tillhört kapitelarkivet, bref till detta, däribland några från biskoparne Hosius, Cromer och Rudnicki, fragment af en kapitlets kopiebok 1516—1620, visitationsprotokoll rörande Allenstein, handlingar rörande kapitlets jordbesittningar m. m. Arkivalierna af denna typ återfinnas hufvudsakligen i Riksarkivet. Granskar man nu dessa här ännu bevarade handlingar, finner man, att de alla härstamma från 1500-talet och början af 1600-talet intill 1620.[5] En enda handling, ett gåfvobref på en domkapitlet tillhörig trädgård i Frauenburg till jesuitkollegiet i Braunsberg, är daterad 1623.[6]

---

[1] Sprawozdanie, s. xi.

[2] Jag hänvisar för ögonblicket endast till HIPLER, Analecta Warmiensia, s. 339. Till mina egna forskningar i denna sak återkommer jag i senare delen af mitt arbete.

[3] HIPLER, Analecta Warmiensia, s. 329 f.

[4] Dessa ha som nyss nämnts först under Karl XII:s krig kommit till Sverige.

[5] Se PROWE, Mittheilungen, s. 22 ff., och LAUR. WEIBULLS handskrifna förteckning öfver kapitelarkivet i Ermland, upprättad i Riksarkivet 1900.

[6] PROWE, senast a. a., s. 34.

En stor del af Riksarkivets ermländska handlingar utlämnades 1798 och 1802 på begäran af preussiska regeringen till statsarkivet i Königsberg. I sin berättelse öfver sändningen 1798, som först gick öfver Berlin, säger arkivdirektorn Hennig, att dess innehåll hufvudsakligen bestått af handlingar från 1500-talet, några få från 1400-talet och början af 1600-talet intill 1621.[1] Äfven de 1801 öfversända arkivalierna synas icke ha innehållit något af yngre datum.[2] Man kan väl häraf sluta, att alla dessa arkivalier redan under Gustaf Adolfs tid kommit till Sverige. Hade de tillhört krigsbytet från Karl X Gustafs eller Karl XII:s tid, borde man häribland funnit spår af handlingar äfven från tiden efter 1626.

Den i Riksarkivet befintliga omkring midten af 1600-talet uppgjorda förteckningen öfver de skrifter och dokument, som togos i Mitau 1621[3], innehåller äfven handlingarne från Ermland. Häribland finnas utom de förut nämnda ytterligare en del Varmiensia, som senare tyckas hafva försvunnit[4], däribland domkapitlets protokoll och matrikel.[5] Att arkivalierna från Frauenburg kommit att upptagas i förteckningen på Mitaubytet är väl beroende på ett misstag.[6] Att dessa skulle ha förts undan för att vara skyddade i Mitau, ligger väl utom om ej möjlighetens så dock sannolikhetens gräns. Dock vill jag i detta sammanhang ej underlåta att fästa uppmärksamheten på, att af de i det föregående nämnda arkivalierna inga äro yngre än 1620, frånsedt donationsbrefvet till jesuitkollegiet i Braunsberg från år 1623, som väl snarast tagits från detta kollegium och ej från domkapitelsarkivet. Vi hafva alltså inga arkivalier från åren 1621—26, hvilket dock kan bero på en tillfällighet. Dessutom veta vi ej hvilken tid den i förteckningen upptagna odaterade protokollsboken och den likaledes odaterade matrikeln omfattat. Men så

---

[1] Cit. i HIPLER, Analecta Warmiensia, s. 462.

[2] Jfr om denna senare sändning HERM. BRULINS handskrifna promemoria 1911 i Riksarkivet angående handskriften »Ostpreussische Folianten 823 a» ur Staatsarchiv i Königsberg.

[3] Se härom i det föregående, s. 52.

[4] Kanske hafva de blifvit förstörda vid slottsbranden 1697.

[5] Se SCHIRREN, Livländische Geschichtsquellen, s. 156—57.

[6] Äfven några rent svenska arkivalier finnas upptagna i denna förteckning. (Se SCHIRREN, a. a., s. 156.)

länge inga alldeles bestämda historiska skäl kunna förebringas för den teorien, att det ermländska domkapitelsarkivet blifvit öfverfördt till Mitau, måste vi alltså antaga att dessa arkivalier först under fälttåget 1626 blifvit tagna af Gustaf Adolf och tillsamman med biblioteken skickats öfver till Sverige.

Bland de af Gustaf Adolf i Preussen tagna boksamlingarne nämnes i äldre svenska bibliotekshistorier äfven cistersienserklostrets i Pelplin bibliotek. Hvart detta tagit vägen var mig länge obekant. Hvarken Stockholm, Uppsala, Lund, Västerås eller Strängnäs hade att uppvisa några spår af en boksamling med denna proveniens, frånsedt en enstaka volym i Uppsala. Var uppgiften att detta bibliotek delat Ermlandsbibliotekens öde riktig, skulle man alltså snarast tänka, att det kommit i enskild ägo, i så fall som gåfva af konungen till någon i hans omgifning. Att biblioteket blifvit taget är säkert, äfven samtidiga tillförlitliga källor uppgifva detta med bestämdhet. Så t. ex. meddelas i borggrefven af Danzig Israel Hoppes samtida relation öfver det preussiska fälttåget[1], att svenskarne den 3 augusti 1626 efter att hafva besatt Stargard (Altmark) ryckte in i det närbelägna klostret Pelplin och där »an Büchern, köstlichem Mahlwerck und anderen Sachen eine reiche Beute bekam». Konungen själf kom följande dag personligen dit och lät för egen räkning bortföra orgel, altare och en mängd taflor[2], allt afsedt för vissa platser i Sverige, men klostret skänkte han till sin riksstallmästare Axel Banér.[3] Denne donerade, antagligen i början af 1630-talet, en samling böcker, uppgående

---

[1] HOPPE, Geschichte des ersten schwedischen Krieges in Preussen, hrsg. von M. Toeppen, s. 87 f.

[2] Häribland var särskildt »eine grosse kunstreiche Taffel des Jüngsten Gerichts mit Sigismundi III. des Königes in Pohlen, des Printzen Vladislai, des Königes von Hispanien, des Römischen Kaysers Ferdinandi II., des Fürsten Christophori Radziwil und anderer hohen Personen auff einer Seiten, dan auch des Römischen Babstes und anderer vielen Geistlichen auff der anderen Seiten lebenreichen Contrafacturen». (HOPPE's skildring i a. a., s. 87.)

[3] Jfr äfven svenska Riksregistraturet för år 1626, fol. 576, som upptager en »Donation för stallmästaren Axel Baner till Herrborum på Hoff Pelplin», innefattande klostret med underliggande ladugårdar och byar. (Dat. Dirschau 10 augusti 1626.)

till omkring 160 volymer, till Linköpings domkyrkobibliotek.[1] Hvad är då naturligare än att antaga, att i denna donation ingått just de böcker han erhållit genom Pelplinbytet? Vid en senare företagen undersökning af stiftsbiblioteket i Linköping har jag också återfunnit de saknade Pelplinböckerna eller åtminstone en del däraf. Minst 75 verk bära där inskriften »Liber Beatæ Mariæ Virginis in Pelplin» eller liknande. Ett par af dessa böcker hafva dock genom annan donator kommit till Linköping, men möjligen hafva äfven dessa ursprungligen tillhört den Banérska donationen, fastän de på ett eller annat sätt föryttrats och senare kommit tillbaka igen. Detta gäller dels en foliouppIaga af Dionysius Halicarnassus, som 1614 införlifvats med klosterbiblioteket i Pelplin, den 5 november 1640 inköpts af Benedictus Figrelius och 1693 öfvergått till Linköpings bibliotek. Det andra arbetet, Sixtus Senensis, Bibliotheca sancta, tryckt i Paris 1610, har tillhört Pelplinbiblioteket 1612, därefter varit i kyrkoherdens i Ed, Bothvidus Nicolai Foslingii, ägo och af honom 1640 skänkts till Linköping.

Då Axel Banér i motsats till sin fader, den 1600 i Linköping afrättade Gustaf Banér, och sina bröder, enligt hvad källorna meddela varit, ehuru en fulländad hofman, rätt illitterat och icke behärskat något främmande språk[2], är det väl ej troligt, att han ägt något större privat bibliotek. De 160 volymer han skänkte till Linköping torde väl därför med säkerhet alla ha varit krigsbyte. Då jag efter noggrann inventering af Linköpings stiftsbiblioteks samlingar, frånsedt möjligen någon enstaka volym, icke kunnat finna några böcker ur annat taget bibliotek än Pelplin,

---

[1] Linköpings Bibliotheks handlingar, 1, Företalet, s. [2]. — Denna gåfva nämnes i det inventarium, som 1634 uppgjordes öfver biblioteket genom dåvarande biskopen Johannes Bothvidi försorg. Donationen måste alltså vara gjord tidigare.

[2] Då Axel Banér år 1633 kallades till rådsherre, vägrade han att mottaga denna höga befattning med den motiveringen, att han aldrig lagt sig på sådana saker och ej heller något studerat. »Fältherren (Jacob de la Gardie) svarade det få sutto i rådet som ex fundamento hafva fört deras studier, hoppas icke desto mindre, genom Guds bistånd, hafva gjort sitt embete efter förmögenhet. K. Maj:t hafver ock det allt efter ett godt hjerta upptagit. När man hafver sensum communem, och vet staten, så går allt näst Guds hjelp fort». (Sv. riksrådets protokoll, 3, s. 19.)

som genom Banér kan ha hamnat där[1], ej heller några, som genom exlibris eller namnteckningar visa sig ha tillhört denne, är man berättigad att antaga att gå godt som alla dessa 160 volymer härstamma just från Pelplin. Men hvar har då återstoden tagit vägen, då numera högst hälften af detta antal kunnat återfinnas? Säkerligen har man att söka svaret på denna fråga i de många duplettauktionerna. Genom dessa ha ju en myckenhet gammal litteratur med för vår bokhistoria synnerligen intressant proveniens gått förlorad, och det skulle vara obilligt att begära, att man i Linköping i detta afseende varit mera pietetsfull än annorstädes. Minst tre auktioner af denna typ hafva också ägt rum på böcker ur detta biblioteks samlingar, hvarigenom tillsamman omkring 6,300 arbeten försvunnit.[2] Bland dessa torde äfven flertalet af de saknade Pelplinböckerna vara att söka.

Huru stort det ursprungliga klosterbiblioteket i Pelplin varit, då svenskarne år 1626 lade sin hand på detsamma, är mig obekant. Källorna lämna oss ytterst sparsamma bidrag till dess äldre historia och det knapphändiga material, som de i Linköping bevarade resterna däraf genom sina exlibris eller skriftliga anteckningar gifva oss, för icke så långt. Själfva klostret anlades år 1257 eller 1258 som en tysk utpost i denna del af Preussen.[3] Under hussitkrigens dagar blef det utsatt för en stark förödelse, då sommaren 1433 en plundrande och härjande skara trängde upp mot Östersjön, hvarvid flera kloster blefvo hemsökta och i grund förstörda. Bland dessa voro äfven de två cistercienserklostren i Oliva och Pelplin.[4] De gamla codices, som då tilläfventyrs varit samlade i klostrets bibliotek, torde väl vid detta tillfälle gått förlorade. Men genom gåfvor och donationer blef klostret åter rikt. Till dess bibliotek donerade den ermländske

---

[1] Ett tiotal arbeten i Linköping ha Ermlandsproveniens, de flesta härstamma från jesuitkollegiet i Braunsberg, men så godt som alla dessa hafva kommit hit med Eric Benzelii bibliotek; möjligen kan en eller annan ha tillhört Banér. Öfriga Polonica i Linköpings stiftsbibliotek härstamma till allra största delen från krigsbytet under Karl X Gustafs polska krig.

[2] Jfr ALMQUIST, Sveriges bibliogr. litteratur, n:r 3183—3185.

[3] WINTER, F., Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands, Gotha 1868—71, Th. 2, s. 260.

[4] Scriptores rerum Prussicarum, T. 1, s. 731, o. WINTER, a. a., Th. 3, s. 108.

domherren och ärkediakonen Johannes Sculteti alla sina böcker.[1] Några spår af denna donation har jag emellertid ej funnit. Då Sculteti dog redan 1523, är det troligt, att hans bibliotek innehållit hufvudsakligen paläotyper. Bland Pelplinböckerna i Linköping finnas dock endast två inkunabler, ingendera af dem bär några spår af att ha tillhört denne ermländske prelat. Det är för öfrigt påfallande, att det öfvervägande antalet af mig funna böcker, som tillhört detta klosterbibliotek, äro jämförelsevis nya. Därigenom att i de flesta bevarade Pelplinböcker accessionsåret angifvits, kan man tämligen i detalj följa bibliotekets tillväxt i senare tid. Det visar sig häraf, att den allra största delen är inköpt under de första decennierna af 1600-talet, några under sista delen af 1590-talet. Detta tyder snarast på att klostret liksom så många andra dylika anstalter i denna mycket hemsökta landsända blifvit förstördt eller plundradt under reformationstidens stormar. Man borde eljes funnit ett större antal böcker från tidigare år, från 1400-talet och första hälften af 1500-talet, men så är ej fallet. Antalet verk till tryckåret äldre än 1600 är försvinnande litet.

Den senaste accessionen är gjord 1624, från hvilket år jag antecknat trenne inköpta arbeten, D. Marius, Commentaria in universam Aristotelis philosophiam, Vrsellis 1618, Ant. Ruvio, Comment. in Aristotelis De physico auditu, Köln 1616, och Did. de Beza, Commentaria moralia in evang. hist., Paris 1624.

Mindre än vanligtvis är fallet i allmänna boksamlingar af den typ, som genom krigsbytet kommit till Sverige, synes det yngre Pelplinbiblioteket haft tillfälle att öka sina samlingar genom donationer. Dock förekomma i enstaka volymer inskrifter, som visa, att böckerna genom gåfva öfvergått i klostrets ägo. Bland sådana donatorer märkas Hermann Han[2] och Thomas Petrikowski[3], möjligen äfven ermlandsbiskopen, kardinal Andreas Bathori, hvars pärmexlibris vi återfinna på ett par volymer med senare Pelplinproveniens.

---

[1] Hipler, Analecta Warmiensia, s. 347.

[2] Skänker Petrus de Palude, Quartus sententiarum liber, Paris 1518.

[3] Skänker 1616 Weidners Loca præcipua fidei christianæ, Wien 1567. Samme person uppträder 1615 som donator till jesuitkollegiets i Braunsberg bibliotek. (Se s. 64.)

Då Pelplinbiblioteket endast i mycket stympadt skick bevarats till vår tid, måste en redogörelse för innehållet däraf med nödvändighet blifva ofullständig och kanske i någon mån missvisande. Dock kunna de funna spillrorna af den ursprungliga samlingen gifva oss en tämligen klar uppfattning om att detta bibliotek ej nämnvärdt skilt sig från genomsnittstypen af de katolska kloster- och jesuitkollegiebiblioteken. Vi finna här som annorstädes, att teologien upptar lejonparten af volymantalet. Kyrkofäderna äro representerade af Augustinus, Anselm af Canterbury, Ambrosius, Cyprianus, Eusebius, Dionysius Areopagiten och Irenæus, vidare finna vi dogmatiska och polemiska skrifter af Alvarez, Becanus, Bozius, Dionysius Carthusianus, Scribanus, Stapleton, Suarez och Weidner, de vanligaste katolska exegetiska författarne, predikosamlingar af Coppenstein, Diez, Ludovicus Granatensis, Osorius och Skarga, Stanislai Hosii Opera, af de klassiska auktorerna Aristoteles med kommentatorer, Dionysius Halicarnassus, Plinius, Sidonius och Tacitus, skrifter i statslära af Justus Lipsius och kardinal Bellarmino m. m.

Om Axel Banér behållit hela biblioteket för egen räkning eller han delat med sig åt sina mera litterärt intresserade vänner, är ovisst. Möjligen kan någon af bröderna Brahe, som äfven tillhörde Gustaf Adolfs omgifning, hafva erhållit det exemplar af Herburti Statuta regni Poloniæ, tryckt i Samoscii 1607, hvilket nu finnes i det Brahe-Wrangelska biblioteket på Skokloster och som tillhört Mariaklostret i Pelplin. Detta är den enda Pelplinbok jag påträffat utom Linköping, frånsedt den volym som nu finnes i Uppsala, men som otvifvelaktigt härstammar från Linköpings stiftsbibliotek. Det är en i Krakau 1597 tryckt polsk bibel, som inköpts för Pelplinbiblioteket 1618 och dessutom har följande inskrift: »För thenna Polniska Biblien hafwer iag, med Consistorii samtycke, gifwet igän til Bibliothecam publicam Tilosii postilla in fol. magn.». Denna anteckning är gjord af Haqvin Spegel, hvars namn stått under inskriften, men sedermera blifvit till största delen utskrapadt. Hvad som återstår är emellertid tillräckligt för identifieringen. Då Spegel åren 1691—1711 var biskop i Linköping, är det tydligt, att det nämnda bokbytet ägt rum under denna tid.

Systematiska undersökningar af de svenska herregårdsbiblioteken skulle säkerligen gifva oss nya bidrag till Pelplinbibliotekets historia och betydligt utöka dess volymantal. Vid en sådan undersökning borde de gamla Banérska godsen främst komma i betraktande, då möjligen Axel Banér, om också icke af något bibliofilt eller bibliognostiskt intresse, kan hafva behållit för egen räkning en del af de hemförda bokskatterna.

Ett genomforskande af svenska slottsbibliotek skulle jämväl kunna i ljuset framdraga några rester af ett annat preussiskt klosterbibliotek, hvilket ungefär samtidigt med Pelplin blifvit svenskarnes byte, nämligen det i Oliva. Riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm, som förde befälet öfver svenska flottan, låg med denna utanför Danzig för att hålla ett vaksamt öga på staden och hindra dess förbindelse med yttervärlden. Härunder lät han landsätta en skara folk, som tog i besittning det nära Danzig belägna rika klostret i Oliva, hvarvid ett stort byte erhölls. Detta skedde i juli 1626.[1] Konungen gaf befallning att klostret skulle utplundras, men ingenting spolieras; alla kyrkoprydnader skulle ordentligt inpackas i kistor och väl förseglade öfversändas till Stockholm att förvaras till konungens hemkomst.[2] Om amiralen lyckades få fatt i munkarne, skulle han taga dem i fängsligt förvar och tills vidare behålla dem.[3]

Att äfven ett bibliotek och säkerligen ett betydligt sådant funnits i detta med timliga ägodelar synnerligen väl försedda kloster, är otvifvelaktigt. Men hvar detta hamnat, är fullständigt okändt. Endast ett fåtal verk härifrån har jag lyckats återfinna, ett i hvartdera af biblioteken i Uppsala, Linköping, Strängnäs och Skokloster. Ett arbete, Psalmorum Davidis paraphrasis poëtica, G. Buchanani Scoti argumentis ac melodiis explicata, Frankfurt 1585, som 1615 tillhört Oliva klosters bibliotek, har senare ägts af den nedan nämnde magister Israel Starbeck och på 1800-talet det stora Hammerska biblioteket i Stockholm.[4] Hvar hufvudstommen befinner sig, är för ögonblicket en gåta. Då de funna

---

[1] Hoppe, a. a., s. 76.

[2] Konungen till Gyllenhielm, Dirschau 3 aug. 1626. (Riksreg.)

[3] Konungen till densamme, Dirschau 18 juli 1626. (Riksreg.)

[4] Catalogue de la Bibliothèque Hammer, T. 1, s. 264 (n:r 6864).

böckerna äro så ytterligt få, kunna de icke gifva oss material till att ens uppdraga konturerna till detta biblioteks historia. Ingenting har heller ur andra för mig tillgängliga källor varit att hämta i detta afseende.

De funna böckerna ur Oliva klosterbibliotek hafva alla proveniensanteckningen »Inscriptus Catalogo Fratrum de Oliva». En oktavupplaga af Taciti Opera, tryckt i Antwerpen 1588, som finnes i universitetsbiblioteket i Uppsala, har därjämte anteckningen »Monasterij Olivensis». I Skoklostersamlingen finns i Bielkeska biblioteket en foliovolym innehållande bl. a. Johannes Tortellii Aretini Orthographia, tryckt i Venedig 1593, från Oliva kloster. Det i Linköpings stiftsbibliotek befintliga arbetet med samma proveniens är den i Basel 1561 tryckta folioupplagan af Platos Opera. Denna bok har 1614 kommit i Olivamunkarnes ägo och den 18 maj 1648 donerats till Linköping af Laurentius Laurinus, hvarom en lång dedikation på titelbladet bär vittne. Det fjärde arbetet finnes i Johannes Matthiæ bibliotek i Strängnäs domkyrka, ett exemplar af Joh. Rada, Controversiæ theologicæ inter S. Thomam et Scotum, tryckt i Venedig 1604.[1]

En af de första platser Gustaf Adolf besatte i Preussen efter eröfringen af Braunsberg och Frauenburg var Guttstadt. Den 2 juli skickade han mot olika orter, bl. a. Mehlsack och Guttstadt spridda kavalleriafdelningar, hvilka »pflückete ihnen die besten Federn ab».[2] Särskildt i den sistnämnda orten gjordes ett rikt byte. Emellertid synes en del af de rikedomar som tillhörde själfva kyrkan därstädes blifvit i förväg räddad undan förödelsen. Dagen före besättandet hade domherrarne vid underrättelsen om Braunsbergs och Frauenburgs fall bragt den stora silfverskatten i säkerhet, först till biskopsslottet Heilsberg, sedan till Pultusk i Polen.[3] Domherrarne själfva hade samtidigt lyckats undkomma, somliga till Warschau, andra till Pultusk eller åt annat håll.[4]

---

[1] Aminson, a. a., s. cxxxvi.

[2] Hoppe, a. a., s. 59.

[3] Dittrich, Beiträge zur Baugeschichte der ermländischen Kirchen. Die Kirche von Guttstadt (i Zeitschr. f. d. Gesch. Ermlands, Bd 10), s. 607.

[4] Einige Documente aus der Zeit des Schwedenkrieges mitgetheilt von Dittrich (Erml. Zeitschr., Bd 10), s. 634.

Guttstadt var sedan 1347 ett kollegiatstift, d. v. s. där tjänstgjorde en större samling präster, ehuru hvarken biskop eller ärkediakon fanns. Dessa andliga bildade ett särskildt kollegium, som lefde tillsamman efter kanoniska regler. I detta kollegium fanns ett vackert bibliotek, uppkommet hufvudsakligen genom donationer af enskilda kollegiemedlemmar. Öfver detsamma finnes bevarad en odaterad, men tydligen från 1500-talet härstammande katalog upptagande ungefär 125 verk.[1] Detta bibliotek blef af svenskarne »aufs erbärmlichste geplündert»[2] liksom hela kollegiet öfver hufvud jämte domherrarnes privata bostäder.[3] Då intet spår af detta bibliotek varit att finna i svenska offentliga samlingar, torde man kunna sluta, att det icke heller hamnat i någon sådan, utan antagligen är att söka i något herregårdsbibliotek. Ett enda verk med denna proveniens har jag erhållit kännedom om. I friherre Per Hiertas bibliotek på Främmestad finnes ett exemplar af Erasmus Roterodamus' folioupplaga af Nya Testamentet, tryckt i Basel 1522. Denna bok har på frampärmens insida inskriften »Liber Collegij Gutstatensis».[4]

Saknaden af böcker från Guttstadts dombibliotek i de svenska offentliga samlingarne har anförts som bevis för att det öfverhufvud icke blifvit plundradt af svenskarne. Ännu finnas 725 af det till 1056 arbeten uppgående beståndet i biblioteket i Guttstadt, hvilka säkerligen tillhört detsamma före år 1626.[5] Denna sistnämnda omständighet tyder verkligen på att någon systematisk utplundring

---

[1] Aftryckt hos HIPLER, Analecta Warmiensia, s. 398—401.

[2] HIPLER, senast a. a., s. 401.

[3] »Totum Collegium cum prædis, supellectili, Bibliotheca cum privatis cubiculis Canonicorum a Sueco direptum est» (Informatio V. Capituli Guttstadiensis contra prætensa a Civitate Guttstadiensi contra idem Capitulum proposita; aftryckt af DITTRICH i Erml. Zeitschr., Bd 10, s. 742—47).

[4] För benäget meddelande häraf har jag att tacka frih. Gustaf Rudbeck.

[5] JOS. KOLBERG, Die Inkunabeln aus ermländischem Besitze auf schwedischen Bibliotheken (Erml. Zeitschr., Bd 18. — Hufvudsakligen utdrag ur COLLIJNS inkunabelkataloger), s. 135 f., och samme förf:s arbete Bücher aus ermländ. Bibliotheken in Schweden (Erml. Zeitschr., Bd 19), s. 512. Sistnämnda uppsats är grundad på material hämtadt ur den polska kommissionens berättelse öfver sina forskningar i Sverige 1911, tryckt i Krakau 1914. Efter dessa undersökningar anser sig Kolberg här kunna påstå, att hela beståndet af böcker och handskrifter med Ermlandsproveniens i svenska samlingar nu är kändt. Detta påstående torde dock ej hålla streck; mycket återstår ännu att göra, hvilket jag af egen erfarenhet kan intyga.

ej ägt rum, hvilket dock ej hindrar, att svenskarne tagit med sig vid kollegiets genomsökande hvad som behagat dem af bibliotekets skatter.

Utom dessa i det föregående nämnda bibliotek torde många andra, kloster, kyrkor eller enskilda personer tillhöriga, boksamlingar ha blifvit tagna under det preussiska fälttåget och hemförda till Sverige, ehuru inga spår af dylika för ögonblicket kunnat finnas, och ej heller de historiska källorna nämna något därom. Flera af de svenska fältherrarne erhöllo besittnings- och äganderätt till åtskilliga i det preussiska landet belägna kloster och klostergods. Så erhöll t. ex. amiralen Clas Fleming donation på klostret Zukaw, beläget mellan Oliva och Putzig[1]; riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm erhöll Cernowitz kloster i Cassuben[2]; fänriken Lindorm [Lennart] Torstensson erhöll Carthäuse [Karthaus] kloster[3], med alla underlydande gods och gårdar.[4] Äfven hela starostier, städer och adelsgods bortskänktes[5] och säkerligen har på några af dessa äfven böcker och arkivalier funnits bland bytet.

Vid ryktet om svenskarnes ankomst hade många sökt sätta sin lösegendom i säkerhet till städerna, bland annat till Elbing. Sedan denna stad blifvit intagen, gaf konungen order till den nyutnämnde svenske guvernören där, Bengt Oxenstierna, att taga reda på dylika kaduker och reservera dem för svenska kronan.[6] Äfven bland sådana kaduker torde ha funnits ett och annat litterärt verk, ehuru väl det mesta bestod af dyrbara klädespersedlar samt guld- och silfversaker.

Huruvida det i Ermland tagna för konungen själf afsedda litterära bytet omedelbart sändes hem till Sverige eller det fick stanna kvar till längre fram på hösten, då konungen återvände,

---

[1] Riksreg. 20 augusti 1626.

[2] K. Maj:ts donation, dat. Dirschau 26 juli 1626 (Riksreg.)

[3] Karthaus och Cernowitz ligga båda längst i väster, mot gränsen till Pommern.

[4] Donation, dat. Dirschau 30 juli 1626 (Riksreg.)

[5] De olika donationerna äro utförligt specificerade hos CRONHOLM, Gustaf II Adolfs historia, 2, s. 84 ff.

[6] Bimemorial för guvernören i Elbing, Bengt Oxenstierna, dat. fältlägret vid Dirschau 15 juli 1626 (Riksreg.)

är ej klart. Mycket byte sändes i väg omedelbart, redan i slutet af augusti[1] och i september — det var hela tiden en liflig trafik mellan de preussiska hamnarna och Sverige — och det är därför möjligt, att äfven bokkistorna fått medfölja vid något tillfälle. Emellertid gjordes inga vidare dispositioner om böckerna förrän efter konungens hemkomst i början af november.

Den 15 i denna månad är han tillbaka i Stockholm[2] och redan följande dag får hans arkivarie och bibliotekarie, den namnkunnige Johannes Bureus konungens order att »registrera libri som kom från Brunsbergh».[2] Den 23 samma månad antecknar Bure, att han börjat inventera »Varmiensem Bibliothecam». Emellertid torde han denna gång ej fått afsluta arbetet, ty i midten på december fick han bud från Uppsala, att hans hustru svårt insjuknat[3], hvarför han skyndsamt måste lämna Stockholm. Han återvände dock efter en tid till hufvudstaden, sannolikt för att fortsätta den påbörjade inventeringen. Först de sista dagarne i februari 1627 är denna afslutad och den 28 öfverlämnade han åt konungen »registret på Bibliotheket från Pryssen kom».[4] Efter förrättadt värf reste han ånyo tillbaka hem till Uppsala men skickar den 13 mars ett memorial med sonen Johan till Stockholm, däri denne bl. a. beordras att genast begifva sig till brandmästaren på slottet och »lata honom insettia några skifvor i Salen och läsa väl igen och föra hem nykkel», tydligen försiktighetsåtgärder vidtagna i akt och mening att förhindra obehöriga att vinna tillträde till det rum, där de hemförda boksamlingarne befunno sig. Innan Gustaf Adolf på våren återvände till hären i Preussen, hade han ett samtal med Bure, antagligen rörande böckerna och hvad med dem skulle åtgöras. Detta ägde rum den 14 april och samma

---

[1] Så skrifver t. ex. kamreraren Gert Didriksson till konungen från Elbing 25 augusti 1626: »Boijorten afsendher iagh nu i dagh, medh dhe Stycker som togs wedh Marienburg, såsom låter dher till medh taga 5 Klockor, som sittia i Frauenburgs Rundel, men i Kijrckian, tornet hafwer iag inthet tort röra till widere beskedh» (Skrifvelser till K. Maj:t i RA.).

[2] Johannes Buræi anteckningar (Samlaren 1883), s. 102. — Enligt dateringarne i Riksregistraturet skulle konungen redan 5 nov. varit återkommen till Stockholm, hvilket kan vara möjligt, då de sista från Preussen skrifna brefven äro daterade i Pillau 30 oktober.

[3] Hon dog 23 i samma månad (Anteckningarne, s. 102).

[4] a. a., s. 104.

dag inventerade konungen biblioteket med honom. Tydligen var det nu bestämdt, att dessa böcker skulle tillfalla akademien i Uppsala och Bureus skulle ombesörja, att de kommo till rätter ägare. Om arkivalierna från Frauenburg nämnes ingenting i Burei dagboksanteckningar, men troligt är väl, att dessa direkt öfverlämnats till Riksarkivet.

De för Uppsala bestämda böckerna afsändes dit af Bureus i två olika poster, den 22 maj skickade han 29 kistor, för hvilka han betalte 6 daler i frakt, och den 4 juni afgick resten, 9 kistor och 3 tunnor, alltså tillsamman 38 kistor och 3 tunnor.[1] Denna siffra stämmer dock icke icke fullt med uppgifterna i Uppsala universitets räkenskaper för året 1627, där det heter: »In Junio kommo böcker från Pryssen, 36 kistor och 3 tunnor, och sattes i en strandbod, så länge det nedre liberiet bygdes färdigt».[2] Uppgifternas olikhet kan ju bero på någon felräkning från endera hållet.

Af de tagna Ermlandsbiblioteken äro i Uppsala bevarade trenne kataloger, dels originalkatalogen öfver jesuitkollegiets bibliotek i Braunsberg (signerad U 274), dels tvenne i Sverige uppgjorda inventarier (U 272 o. 273). Annerstedt uppgifver dessa sistnämnda kataloger härstamma från skilda tider och att U 272 är yngre. Så torde dock ej vara förhållandet. Båda äro så godt som samtidiga, U 272 till och med någon månad äldre. Den sistnämnda katalogen är nämligen det af Bure i november 1626 uppgjorda utkastet till det register han öfverlämnade till konungen den 28 februari 1627, som vi återfinna i U 273. Denna renskrifna katalog bär titeln »Register på de Böker som äre komne ifrå Pryssen åhr 1626 och nu stå på Stockholms slott». Tydligen har Bureus själf skrifvit större delen både af utkastet och renskriften, ty vi återfinna i bägge hans välkända hand[3], dock naturligtvis med den skillnad i stilarne, som måste förefinnas mellan ett mera slarfvigt gjordt koncept och en omsorgsfullt utförd renskrift. Men utom Bures handstil återfinna vi både i renskriften och utkastet en annan stil, tydligen tillhörande någon medhjälpare

[1] Anteckningarne, s. 105.

[2] ANNERSTEDT, Upsala universitetsbiblioteks historia, s. 10, not 2.

[3] Jfr t. ex. inskriften i Obr. ser. 53: 65 i UB. och i inkunabeln 33: 145 (N:r 600 i COLLIJNS katalog).

som biträdt vid detta arbete. Sid. 89 i utkastet står nedtill på sidan »afskrift af M. Isräel». Det är tydligen denne, som varit medhjälparen, men hvem denne magister Israel var, veta vi ej med full säkerhet.[1]

I konceptkatalogen finnas några ark af samma slags papper, som helt användts i renskriften, med en vattenstämpel innehållande ett stadsvapen, liknande Rigas. Dessutom finnas i detta utkast några blad af en äldre bibliotekskatalog, mycket spatiöst tilltagen, då den upptager endast ett par arbeten på sidan. Det kan möjligen hafva varit en del af katalogen öfver biblioteket i Frauenburg, som väl borde medföljt detta till Sverige, men som ej är bevarad. Det förefaller, som om bladen tillhörande denna katalog hade den polska örnen i vattenstämpeln. Denna äldre bokförteckning, till hvilket bibliotek den nu egentligen hört, har bl. a. äfven innehållit Cromers Historia Poloniæ in folio jämte några andra historiska arbeten. Den har varit en föga utförlig nominalkatalog utan angifvande af tryckort och tryckår, hvarför ett försök till identifierande af de däri upptagna böckerna med nuvarande arbeten i Uppsala universitetsbibliotek knappast kan leda till något resultat. Af Cromers krönika har Uppsala universitetsbibliotek flera exemplar i olika upplagor, däribland ett som tillhört jesuitkollegiet i Braunsberg, men det finns ju ingenting som hindrar att vi tidigare ägt ett med Frauenburgsk proveniens, som sedermera afyttrats. En undersökning af de öfriga arbetena ger ej heller något bestämdt resultat.

I det renskrifna inventariet öfver Ermlandsbiblioteken[2] äro s. 21—36 gjorda ej af Bure utan af hans medhjälpare.[3] Dessa

---

[1] Säkerligen är det samme man, om hvilken det i Bures anteckningar för 2 februari 1626 heter: »lånte iagh M. Israel 10 daler småpenningar». — I anteckningarne för år 1623 nämnes upprepade gånger en Israel Starbeck, som mycket vistades i Bures hus i Wårdsätra. Denne Israel Starbeck tillhörde den ännu lefvande släkten med detta namn och slutade sina dagar som kontraktsprost i Norra och Södra Möre 1659. Han blef magister 1625 (LEIJONHUFVUD, Ny svensk släktbok, s. 748). Det är sannolikt denne, som hjälpt Bure med uppgörandet af inventariet.

[2] U. 273.

[3] Däremot äro i utkastet dessa sidor åtminstone delvis skrifna af Bure. Det torde böra påpekas, att till dessa sidor två utkast uppgjorts, det sista kanske afsedt att utgöra en renskrift. De äro sedermera, i nyare tid, bundna tillsamman i U. 272,

sidor tyckas bilda en afdelning för sig, och häri upptagna böcker återfinnas enligt Annerstedts uppgift ej i den bevarade originalkatalogen öfver Braunsbergkollegiets bibliotek, hvaraf han sluter, att det är den del af Frauenburgbiblioteket, »Bibliotheca Varmiensis», som Gustaf Adolf hemfört, hvilken här är förtecknad. Äfven om det faktum att ifrågavarande böcker ej finnas upptagna i Braunsbergkollegiets originalkatalog i och för sig icke är afgörande för bedömande af frågan, så länge vi icke med säkerhet veta, huruvida denna katalog verkligen upptager bibliotekets accession ända fram till år 1626, så finnas dock ett par andra omständigheter, som tala för att Annerstedts antagande är riktigt.

De från Preussen hemförda böckerna hafva varit inpackade i kistor och tunnor numrerade i en viss ordning, A, B, C, o. s. v. För de supponerade Frauenburgböckerna börjar en ny serie med samma beteckning, hvilket framgår af konceptkatalogen, där emellertid dessa signa sedan ändrats till direkt fortsättning af den föregående serien.[1] Detta faktum tyder på, att vi här ha att göra med två olika bibliotek, inpackade vid olika tillfällen på skilda orter. Först den slutgiltiga inventeringen i Stockholm före böckernas öfversändande till destinationsorten har nödvändigjort den ändrade ordningen, då eljes vid mottagandet i Uppsala trassel lätt skulle kunnat uppstå.

Som bekant utgjordes »Bibliotheca Varmiensis» till en god del af inkunabler, hvilket en blick på proveniensförteckningen i Collijns katalog öfver Uppsalabibliotekets inkunabelsamling ger vid handen. Visar det sig nu, att en del af de i inventariets s. 21—36 förtecknade böckerna äro bevarade i den nuvarande

---

men en jämförelse visar, att i denna handskrift s. 77—95 äro lika med s. 99—115, fastän ordningsföljden mellan böckerna ej alltid är densamma. Detta förhållande har hittills ej af forskare observerats, hvadan Eenbergs uppgift i slutet af handskriften, att katalogen innehåller ungefär 2000 böcker eller band, ehuru i hög grad vilseledande, godtagits såsom riktig.

[1] I U. 273, renskriften, framgår ej detta klart, emedan de ifrågavarande af Bures medhjälpare renskrifna s. 21—36 blifvit fel inbundna. Dessa sidor skola placeras sist i inventariet, hvarefter sammanhanget blir fullt tydligt. Braunsbergbiblioteket skulle alltså, när det sändes till Uppsala, vara inpackadt i kistorna A—R, Frauenburgbiblioteket i kistorna T—Z och *α*, hvilket tycks vara en någorlunda riktig proportion mellan de två bibliotekens storlek, för så vidt man kan döma af hvad nu i Uppsala finnes bevaradt häraf.

inkunabelsamlingen i Uppsala med frauenburgsk proveniens, torde detta faktum utgöra ett ytterligare stöd för antagandet, att ifrågavarande sidor innehålla just domkapitelsbiblioteket i Frauenburg. För att söka konstatera detta har jag tagit ett antal stickprof bland de böcker, som trots inventariets bristfällighet i starkt förkortade titlar, samt frånvaron af tryckort och tryckår, likväl med tämlig säkerhet kunna rubriceras som inkunabler. Det visar sig då, att dessa arbeten återfinnas i Uppsala med inskriften »Liber Bibliothecæ Varmiensis».

Vi komma så till en annan fråga, nämligen förhållandet mellan den bevarade katalogen öfver Braunsbergbiblioteket och det af Bure uppgjorda inventariet. Enligt Annerstedts undersökningar saknas i detta sistnämnda öfver 500 arbeten, som finnas i den 1353 nummer upptagande originalkatalogen. Huru skall då denna skillnad förklaras? Det är tydligt, att bägge de bevarade inventarierna äro defekta. De ha blifvit bundna först i senare tid, under 1800-talet, och dessförinnan torde flera blad ha kommit bort. Så saknas t. ex. i renskriften[1] de sidor, som omfattat kistorna G—J. Då dessa sannolikt innehållit några af de bokrikaste afdelningarne i Braunsbergbiblioteket, nämligen Grammatici eller språkvetenskap och Rhetores, hvilka nu i Carolinas samlingar äro synnerligen väl företrädda bland böckerna från jesuitkollegiet i Braunsberg, men helt saknas i detta inventarium, så torde häri differensen mellan originalkatalogen och detta vara att söka. Men äfven om kistorna G—J medräknas, komma vi likväl ej upp till det antal, som faktiskt öfversändes till Uppsala, vare sig vi räkna detta med Bures uppgifter till 38 eller enligt biblioteksräkenskaperna till 36 kistor och 3 tunnor. Inventariet innehåller äfven med den gjorda kompletteringen endast 24 kistor. Äfven på en annan väg kunna vi komma till klarhet om att de bevarade inventarierna öfver Ermlandsbiblioteken måste i sitt nuvarande skick vara i hög grad defekta, nämligen genom en systematiskt genomförd beräkning af hvad som ännu finnes kvar i Uppsala af bytet från Braunsberg och Frauenburg. En sådan räkning ger nämligen till resultat, att vi på den egentliga bokafdelningen fortfarande hafva öfver 1300 verk ensamt från Braunsberg, hufvudsakligen från jesuitkollegiets

---

[1] U. 273.

men äfven från seminariernas och konviktets bibliotek. Min siffra, som naturligtvis ej kan vara absolut exakt, men som i alla händelser ej är för hög, slutar på 1335[1] nummer. Tillsamman med inkunablerna, som enligt Collijns katalog uppgå till 187 bokenheter[2], däraf 39 från det gamla, senare med jesuitkollegiet förenade franciskanbiblioteket och 2 från konviktets bibliotek, skulle vi alltså stanna för en summa af öfver 1520 verk.[3] Härtill kommer sedan 225 nummer, däribland 94 inkunabelvolymer, från domkapitelsbiblioteket i Frauenburg, hvadan hela den nu i Uppsala bevarade återstoden af det litterära Ermlandsbytet skulle uppgå till ungefär 1750 nummer med klar och säker proveniens. Häri äro då ej inberäknade handskrifterna, af hvilka särskildt från Frauenburg ett betydande antal är bevaradt. Den polska kommissionen upptar i sin Sprawozdanie[4] från Frauenburg 68 stycken hufvudsakligen medeltida handskrifter och från Braunsberg 16 stycken, däraf en stor del utgöres af matriklar, kataloger och räkenskapsböcker från jesuitkollegiet. Härtill kommer, att en mängd böcker under tidernas lopp på ett eller annat sätt utmönstrats, och att äfven bland de ännu befintliga många undandraga sig vår beräkning, i saknad som de äro af alla proveniensmärken. När man genomgår Carolinas samlingar af senare 1500-tals litteratur, påträffar man ofta dylika arbeten, som med absolut säkerhet ej äro inköpta hit, då de mestadels bestå af vanliga katolska läroböcker i teologi, polemiska skrifter o. d., utan tagna med något jesuitbibliotek. Bandtypen, tryckorten m. m. tyder ofta på ermländskt ursprung, men ingenting kan med säkerhet afgöras om proveniensen.

I fråga om Frauenburgbiblioteket medför resultatet af min beräkning snarast en känsla af öfverraskning. Man hade väntat att finna ett betydligt större antal volymer med denna proveniens, helst då man tänker på dess höga volymantal i fråga om inkunab-

[1] Häri äro då inberäknade ett tiotal arbeten i mellan 30 och 40 volymer på musikafdelningen.

[2] Hvarje självständig volym räknas som ett helt för sig, vare sig den innehållit ett eller som ofta var fallet flera sammanbundna verk.

[3] Originalkatalogen öfver jesuitkollegiets bibliotek (U. 274) innehåller endast omkring 1350 arbeten och kan således ej omfatta bibliotekets accession ända fram till 1626.

[4] S. xxii.

ler. Annerstedt anslår också detta bibliotek till minst samma storlek som Braunsbergkollegiets boksamling.[1] Den allmänt gängse åsikten om dess rikedom är dock öfverdrifven, och jag tror, att just för detta biblioteks vidkommande Bures inventarium torde upptaga ungefär allt hvad Uppsala har fått af tryckta böcker. Som jag i det föregående nämnt, synes detta bibliotek praktiskt taget vara afslutadt omkring midten af 1500-talet[2], och mycket få verk med senare tryckningsdatum finnas uppvisade härifrån. Därför torde det 1598 uppgjorda inventariet öfver domkapitelsbiblioteket i Frauenburg upptaga i stort sedt biblioteket sådant det befann sig, när Gustaf Adolf år 1626 lade beslag på detsamma. Detta förut nämnda inventarium innehåller 600 à 700 tryckta verk. Den del af Bures inventarium af Ermlandsbytet, som efter all sannolikhet omfattar böckerna från Frauenburg, innehåller 428 arbeten.[3] Differensen mellan dessa begge siffror torde vara att söka däri, att konungen sannolikt ej tagit hela detta bibliotek för egen räkning utan delat bytet med sina generaler. Eller också kan skillnaden bero därpå att icke hela biblioteket blifvit taget vid detta tillfälle, utan att antingen blott ett urval gjorts eller också att domherrarne lyckats rädda undan en del däraf vid sin flykt. För någon af dessa hypoteser skulle tala, att många böcker blifvit tagna under Karl XII:s polska krig, hvilka sannolikt tillhört domkapitelsbiblioteket i Frauenburg, och i så fall antagligen funnits där redan 1626. Bland Kungl. bibliotekets samlingar har jag antecknat flera arbeten ur domherren Thomas Treters bibliotek, säkerligen tagna i Ermland 1703 eller på våren 1704. Denne Treter, känd som historisk författare och död 1610[4], synes hafva haft ett vackert bibliotek, bundet i magnifika rödbruna skinnband med hans vapen i guld på pärmen. Äfven i Uppsala har jag funnit ett eller annat arbete ur Treters bibliotek[5], antagligen härrörande från Ermlandsbytet 1626. De i Kungl. biblioteket befint-

---

[1] Upsala univ.-bibl:s hist., s. 15.

[2] Langhanneks bibliotek, doneradt antagligen omkring år 1567, upptar säkerligen högst få arbeten tryckta senare än 1550.

[3] ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl. hist., s. 10, not 1.

[4] Se om honom LUKASZEWICZ, Historisch-statistisches Bild der Stadt Posen, Bd. 2, 1879, s. 173 ff.

[5] T. ex. Osorii Opera, T. 4, Roma 1592, Fol.

liga volymerna ur Treters bibliotek äro Gregorii Opera, Antverpen-upplagan 1572, åttonde tomen af De la Bigne, Sacra bibliotheca sanctorum patrum, tryckt i Paris 1589, Parisupplagan 1598 af Tertulliani Opera, och Parisupplagan 1590 af Clemens Alexandrinus, allt ståtliga foliovolymer med Treters namnteckning eller pärmexlibris med inskriften »Thomas Treterus Custos Varmien[sis]». I De la Bignes arbete har Treter på pärmens insida gjort följande anteckning: »Legi coeptus Calend. Octobr. Finitus 26 eiusdem 1600». På Clemens Alexandrinus är om inköpet antecknadt: »Emptus à Ioanne Krause Bibliopola Gedanensi, Varmiæ Anno Dnj 1605. Die 13 Martij Florenis Polonicis 4 gr. 9». Dessutom hafva de alla på titelbladet följande inskrift: »Reg. Acad. Pernaw Bibliothecæ dono abtulit Dn. Generos. Otto Reinholdt Strömfeldt d. 26 May. 1704» eller liknande. Denne Otto Reinhold Strömfelt var svensk civilämbetsman i Lifland[1] och har antagligen vid något besök i Ermland på vintern 1703—04, då svenska hären innehade detta stift, lagt beslag på dessa nämnda böcker[2] och sedan öfverlämnat dem som gåfva till det svenska universitetet i Pernau.

Tyvärr har det ej lyckats mig att ur källorna framleta några uppgifter om Thomas Treters bibliotek och dess öden. Lika resultatlösa hafva de förfrågningar blifvit, som jag låtit göra i statsarkivet i Danzig rörande denna sak.[3] Det är därför omöjligt att med någon bestämdhet afgöra, hvar Treters bibliotek efter

---

[1] Han var från år 1701 assessor i Dorpats landträtt.

[2] Superintendenten i Lifland, Nicolaus Bergius, från hvilkens samlingar större delen af det då tagna Heilsbergsarkivet hamnat i svenska bibliotek, gjorde också dylika utflykter till Ermland (Se t. ex. Bref från Samuel Barck till Olof Hermelin, utg. af C. von Rosen, D. 1, s. 177.

[3] Med anledning af dessa förfrågningar vände sig statsarkivet för upplysningars erhållande till professor Kolberg i Braunsberg, som grundligt studerat Ermlandsbibliotekens historia, och som meddelar följande: »Über das Schicksal seiner [d. v. s. Thomas Treters] Bibliothek finde ich hier und auch a. a. O. nichts gesagt. Ein Testament scheint von ihm nicht vorzuliegen. Die Bücher werden vermutlich seinem Neffen zugefallen sein, Blasius Treter, mit dem er zusammen gearbeitet zu haben scheint.

Ich habe vor Jahren die Bücher jener Zeit in den mir zugänglichen Bibliotheken (Akademia, Gymnasium, Priesterseminar hier, dann Bibliothek Frauenburg, Bibliothek Guthstadt) auch nach den Vorbesitzern der Bücher durchgesehen. Es ist mir nicht erinnernlich, ein Buch Treters in die Hand bekommen zu haben.»

hans död hamnat, och hvar det sålunda blifvit taget af svenskarne. Men sannolikheten talar för att Treter som så många andra af kapitlets ledamöter skänkt sin vackra boksamling eller någon del däraf till domkyrkobiblioteket i Frauenburg. Att de böcker vi ofvan påvisat hafva tillhört honom icke bära Frauenburgbibliotekets vanliga inskrift »Liber Ecclesiæ Varmiensis» behöfver ej hindra, att de tillhört detta bibliotek, enär ju denna inskrift är gjord på ett tidigare stadium, antagligen vid någon allmän katalogisering eller inventering i slutet af 1500-talet[1], och senare accessioner sannolikt icke erhållit sådan ägareanteckning.

Att böcker ur Treters bibliotek med Ermlandsbytet 1626 kommit till Sverige är säkert. Ett samlingsband i det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, innehållande bl. a. Cassiodorus, Variarum libri XII, tryckt i Lyon 1595, har följande inskrift: »Thomas Treterus Custos Varmiensis. Emptus Braunsbergæ 26 Junij 1601». Den har dessutom tillhört vår bekante Johannes Bureus, som kommit i besittning af icke så få böcker ur Ermlandsbytet[2], och är prydd med hans exlibris. Då Bureus dog 1652, är det uteslutet, att boken kan ha kommit till Sverige med krigsbytet från Karl Gustafs krig, och att det öfverhufvud icke skulle vara krigsbyte, anser jag otänkbart. Senare har den ägts af en Andreas Petri Klöös Gothus och den 24 juli 1755 förvärfvats af den kände samlaren Sigfrid Gahm Persson. Vid försäljningen af denne senares bibliotek har boken antagligen kommit till Danmark.

Om min ofvan framställda hypotes, att svenskarne 1626 icke tagit hela Frauenburgbiblioteket, är riktig, skulle detta vara förklaringen till att i närvarande stund så relativt få böcker från detta bibliotek äro bevarade i Uppsala. Härtill kan dock äfven en annan sak hafva bidragit. Med de starka utmönstringar af böcker »ex seculo typographico», som tid efter annan gjordes i Uppsala vid början af 1700-talet[3], och andra duplettauktioner längre fram vid olika tillfällen, har säkerligen denna samling ytter-

---

[1] Se strax nedan.

[2] Se närmare strax nedan.

[3] Se t. ex. WALDE, Hur man sålde dupletter i forna tider (i Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, 1915), s. 212 ff.

ligare reducerats[1], så att den i närvarande stund upptar endast en ringa del af det ursprungliga beståndet. Den omständigheten, att många af Frauenburgböckerna från början varit i mindre godt skick[2], har tydligen bidragit till att detta bibliotek varit utsatt för stark decimering.

Kvalitativt intar däremot Frauenburgbiblioteket en rangplats bland de tagna boksamlingarne. Hela den stora massan af obetydliga läroböcker och småskrifter, som funnits i Braunsbergbiblioteket och gjort dettas numerär så hög, är här borta. Endast mycket sällsynta och värdefulla publikationer voro där representerade. Detta bibliotek har ju också som vi sett haft en helt annan vetenskaplig karaktär än det närliggande jesuitkollegiets, som ju i mångt och mycket var ett undervisningsbibliotek.

Af de till Stockholm öfverskickade Ermlandsböckerna undantogos några, hufvudsakligen olika bibeleditioner, för konungens privata bruk enligt Bures anteckningar i inventariet. Dessutom står angifvet, att en lämnades till »Gustavus lille» och »en fick Johan Johansson».[3] I slutet af konceptkatalogen uppräknas ytterligare några böcker, antagligen dupletter, som skänkts åt olika personer. Så erhöllo »Mester Erik[4] Augustini opus integr., Bedæ opus integr., Commentarium in Apoc[alypsin] in folio, Concor-

---

[1] Ett minne af en dylik utmönstring kunna vi hafva i det exemplar af Matthias Farinators Lumen animæ af år 1482, som finnes i Kungl. biblioteket (Collijn, Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm, n:r 411), och som tillhör Johannes Langhankis donation af böcker till Frauenburgbiblioteket. Denna bok har inskriften »Ex libris W. Lindstedt Anno 1704 d. 24 Maji». Möjligen kan den också vara ett minne från en plundring af domkapitelsbiblioteket i Frauenburg sistnämnda år; inskriften är nämligen så godt som samtidig med Strömfelts nyss omtalade donation till Pernau.

[2] Frauenburginventariet från 1598 upptar t. ex. 37 stycken böcker »sine principio et fine». (Hipler, Anal. Warmiensia, s. 371.)

[3] »Gustavus lille» är säkerligen Gustaf Adolfs son med Margareta Cabeljou, sedermera grefven af Wasaborg. I Bures Anteckningar för den 26 juli 1626 nämnes denne som kungasonen Gustavus Gustafsson. Johan Johansson är antagligen Johan Rosenhane, den mellerste i syskonkedjan Schering, Johan och Gustaf Rosenhane, med hvilka Bure var nära lierad. Bröderna bodde bl. a. i hans hus i Uppsala under studietiden. (Se Bures Anteckningar för åren 1626 och 1627 samt Meyer, Gustaf Rosenhane, s. 33 ff.)

[4] Antagligen magister Erik Schroderus, Johan Skyttes broder, den bekante boktryckaren och författaren, som då äfven var slottssekreterare. Med Johan Skytte och hans släkt var Bureus mycket befryndad.

dantias in Folio Bulloci, Machiavelli», Herr Nils erhöll »Adami Sasbout Opera[1], Concordantias in 4:o, M. Jacob[2] Stanislai Hosii Opera, Herr Pedher[3] Lutheri Comment. in Epistolam ad Galatas».[4]

Utom de här nämnda torde inga särskilda donationer af böcker ur den inventerade samlingen vara gjorda[5], men möjligen har Bureus smusslat undan några för egen räkning. Härpå skulle kunna tyda att enligt Annerstedts uppgift, hvilket jag äfven konstaterat, flera arbeten finnas i utkastet, som saknas i det renskrifna inventariet. Det rör sig, så vidt jag kunnat se, endast om böcker i oktavformat, hvilka ju utan fara för upptäckt lätt kunde borttagas ur samlingen. Att böcker ur Ermlandsbytet icke saknats i Bures bibliotek, därpå har jag flera exempel bland de få af mig antecknade numren ur hans antagligen ganska betydande boksamling. Så finns nu i Uppsala ett exemplar af Budæi De asse, tryckt i Lyon 1542, som har inskriften »Collegii societatis Jesu Braunsbergensis» och Bures exlibris. I Västerås läroverksbibliotek finnes ett Psalterium Hebraicum, Græcum, Arabicum & Chaldæicum, tryckt 1516 i folio, hvilket också tillhört Bure och kommit från jesuitkollegiet i Braunsberg.[6] Till samma kategori har den nyss omtalade volymen ur Thomas Treters bibliotek hört.

Sedan de ermländska bokskatterna i juni 1627 ankommit till Uppsala och af brist på lämpligt utrymme tills vidare blifvit insatta i den nämnda strandboden vid ån, dröjde det flera månader,

---

[1] Adami Sasbouts Opera är också struken på s. 102 i katalogen (U. 272) med anmärkningen »gafs herr Nils», och saknas på det ställe i renskriften, där den skulle hafva stått. Ett annat exemplar af samma arbete finns i U. 272 på s. 21 nederst.

[2] Mäster Jacob är antagligen konungens hofpredikant och pastor primarius vid Stockholms storkyrka Jakob Zäbråzynthius, som tillhörde Buresläkten. Han blef sedermera biskop i Strängnäs.

[3] Herr Nils och herr Peder torde vara bröderna Nils och Per Brahe, hvilka stodo konungen nära.

[4] Detta arbete återfinnes, öfverstruket, i U. 272, s. 13.

[5] Bure själf erhöll som belöning för sitt arbete »Mose böker 6 linguarum». (Bures Anteckningar för år 1627, s. 105.)

[6] Detta i Västerås befintliga arbetes öden kunna vi följa genom många bibliotek. Det bär nämligen följande 6 proveniensmärken: 1) Johannes Dantiscus [pärmexlibris]; 2) Coll. Braunsb. Soc. Jesu; 3) Joh. Thomæ Agrvillensis Buræus; 4) Jac. Öhrling; 5—6) Af Probsten Körsners sterbhus in Biblioth. Aros. 1775.

innan annan plats kunde beredas åt dem. Först i slutet af året var den nya biblioteksbyggnadens nedre våning så färdig, att den kunde upplåtas för sitt ändamål.[1] Att inflyttningen skett före 1627 års slut framgår äfven af en uppgift hos Bureus, då han i en odaterad anteckning från någon af de sista dagarne i november skrifver, att han då tillsammans med M. Olof Laurelius »böriade disponera Bibliothecam».[2] Tydligen har Bure tagit verksam del äfven i ordnandet af de rika boksamlingar, som tillfallit Uppsala akademi, liksom förut med deras inventering. Huru långt arbetet fortskridit under året vet man icke, men det måtte ha blifvit afbrutet tämligen snart, ty den 29 mars 1628 antecknar Bure, att han ånyo med Laurelius börjat disponera eller ordna biblioteket. Strax därefter reste han emellertid till Stockholm, där han stannade en längre tid. Hans verksamhet som riksantikvarie och riksarkivarie nödvändiggjorde täta resor till hufvudstaden.[3] Med de nämnda tjänsterna förenade han äfven en riksbibliotekaries funktioner, ty utom det att han hade uppsikten öfver det kungliga biblioteket sig anförtrodd, förefaller det som om han äfven varit en slags inspektor för Uppsala akademis boksamling. Under hans frånvaro från Uppsala måste särskilda dispositioner träffas för detta bibliotek. Det heter nämligen i Burei anteckningar från midten af maj 1628, att han medsände från Stockholm Skyttens, d. v. s. Uppsala universitets dåvarande kanslers, bref till rektor magnificus »om Bibliotheket at Bibliothecarius migh föruthan skal der om beställa».[4] Senare på året tycks han hafva utlånat flera böcker ur biblioteket, ty i anteckningarne för den 10 juni talas om att Laurelius fått Origines i två band af »Bibliotheca Varmiensi». Därsammastädes stå äfven antecknade flera andra utlånta böcker jämte låntagarnes namn, säkerligen ur universitetsbibliotekets samling. Hur länge denna Burei verksamhet pågått eller hur långt hans befogenhet härutinnan sträckt sig är okändt; biblio-

---

[1] ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl. hist., s. 10.

[2] BURES Anteckningar (Samlaren 1883), s. 107. — Med dåvarande professorn, sedermera biskopen Olof Laurelius hade Bure sedan gammalt haft förbindelser. Bland annat hade han år 1610 anställt Laurelius som guvernör för sina barn, hvilken post denne innehade i flera år. (HACKLIN, Olavus Laurelius, 1, s. 9.)

[3] Eljes bodde han oftast på sin af konungen honom donerade gård Vårdsätra nära Uppsala.

[4] Samlaren 1883, s. 111.

tekets historieskrifvare omnämner icke denna episod i dess historia.

Som igenkänningstecken på böckerna från Ermland har man icke mera att hålla sig till än inskrifterna på titelbladen. I motsats till hvad fallet varit i de flesta andra tagna bibliotek, hafva vi här inga gamla signa af något slag, som kunna vägleda oss, där inskriften på titelbladet saknas, ej heller i allmänhet några exlibris. Endast en del af Braunsbergkollegiets böcker hafva en pärmstämpel i rätt stort format med ordens vanliga emblemer och inskriften »Colleigvm(!) Brvnsbergense Iesv Societatis».[1]

Böckerna från domkapitelsbiblioteket i Frauenburg bära som nämnts inskriften »Liber Bibliothecæ Varmiensis», skrifven i alla med samma fasta och prydliga hand någon gång i slutet af 1500-talet[2] och antagligen i sammanhang med en allmän katalogisering eller inventering af biblioteket, kanske rent af vid den stora inventeringen 1598. Stundom, ehuru mera sällan, utbytes denna inskrift mot en annan, »Liber Bibliothecæ Venerabilis Capituli Varmiensis» eller liknande. Några andra direkta igenkänningstecken på dessa böcker har jag ej kunnat konstatera utom möjligen en på ryggarne klistrad gråaktig pappersremsa med bokens titel, skrifven med rätt stor stil, som det synes tämligen genomgående för hela biblioteket. Kanske skulle man med hjälp häraf kunna ytterligare afslöja en eller annan ny volym ur detta bibliotek, där den vanliga på titelbladet befintliga inskriften, som anger bokens ursprung, saknas.

Utom i Uppsala, där naturligtvis fortfarande den ojämförligt största delen af de i Preussen 1626 tagna biblioteken är att söka, finner man äfven i de öfriga af mig genomgångna svenska biblioteken böcker med ermländsk och annan preussisk proveniens. Af böckerna från Braunsberg och Frauenburg har dock största delen häraf förut tillhört Uppsala, men sedan genom försäljning eller byte utsöndrats. I Kungliga biblioteket finnes t. ex. jesuitordens konstitutioner, tryckta i Rom 1606, som tillhört jesuitkollegiet i Braunsberg och senare en Carl M. Brandelius »ex Bibl. Warm-

[1] Ett exempel på smakfullt band med detta exlibris på frampärmen och på bakpärmen i midtfältet en bild af Jungfru Maria med barnet finnes i Obr. Ser. 64: 281.

[2] Jfr CURTZE, Neue Copernicana aus Upsala, s. 476 (Altpreuss. Monatsschrift, Bd 14, 1877).

holtziana 1800». Äfven några andra volymer ur Braunsbergkollegiets bibliotek finnas här, däribland det förut nämnda af Johann Bartsch donerade bibelverket jämte ett par arbeten ur Jakob Bartschs bibliotek.[1] Äfven ett och annat arbete ur biblioteket i Frauenburg påträffas här.

I Lunds universitetsbibliotek har jag endast funnit 5 arbeten med ermländsk proveniens, Löws Historie von Nauarra ur Jacob Bartschs bibliotek, hvilket arbete sedermera, som nämnts, tillhört olika medlemmar af Braheätten, Angelus de Clavassio, Summa angelica, tryckt i Venedig 1487, som tillhört domkapitelsbiblioteket i Frauenburg och har enskilda svenska provenienser från åren 1646 och 1676, samt Vocabularium utriusque iuris ur Tidemann Gieses bibliotek.[2] Från jesuitkollegiet i Braunsberg härstamma Pagnino, Thesaurus linguæ sanctæ, tryckt i Lyon 1577, och Georg Maiors Rhetoricæ, tryckt i Tübingen 1550, hvarmed är sammanbunden Hieron. Wildenbergs Tota philosophia humana.[3]

Ur Aminsons katalog öfver Strängnäs bibliotek har jag antecknat 8 verk från jesuitkollegiet i Braunsberg, dessutom två med inskriften »Liber Ecclesiæ Varmiensis» och ett från cistercienserklostret i Oliva. Dessa funnos alla i Johannes Matthiæ bibliotek. I det egentliga stiftsbiblioteket funnos dessutom ytterligare fyra arbeten med ermländsk proveniens. Äfven i Västerås har jag funnit några volymer från Ermland och likaledes i Linköping, där utom Pelplinklostrets boksamling åtminstone ett dussin olika verk härstamma från det preussiska krigsbytet, däraf tio från Braunsberg. Större delen häraf har tillhört Eric Benzelii bibliotek. På Skokloster finnas några volymer från Braunsberg och en från hvardera af biblioteken i Frauenburg, Oliva och Pelplin. I biblioteket på Främmestad finnes den enda hittills kända boken från kollegiebiblioteket i Guttstadt.

I slutet af år 1648 öfversändes från Uppsala till Kungl. biblioteket ett antal handskrifter afsedda för drottning Kristina

---

[1] Se ofvan, s. 61 f.

[2] Se ofvan, s. 76, not 1.

[3] Denna volym har, utom ett på bakpärmen stämpladt G. P. med årtalet MDLIII, följande inskrifter: 1) Sum fida supellex Strzegocij artium Baccalaurei etc.; 2) Collegii Societatis Jesu Braunspergensis; 3) Carolus Samuelis Schillingius Anno 1628 den 18 Julij; 4) B[ibliotheca] F[alckenbergiana].

personligen. En förteckning öfver denna till femtio stycken uppgående samling återfinnes i en af Uppsala universitetsbiblioteks gamla kataloger[1] och är kvitterad af drottningens bibliotekarie, Johannes Freinshemius, som å hennes vägnar afhämtat och medfört handskrifterna till Stockholm. Häribland funnos arbeten af Cicero, Seneca, Vitruvius, Augustinus m. fl., säkerligen de allra förnämsta och dyrbaraste af Uppsalabibliotekets gamla codices. Antagligen har drottningen medfört större delen häraf till Rom. I sin Iter Romanum[2] uppräknar Dudík bland Kristinahandskrifterna i Vaticana fyra med proveniens från domkyrkobiblioteket i Frauenburg. Tre af dessa återfinnas utan vidare på Freinshemii kvitto, nämligen n:r 43[3], 941[4] och 1481.[5] Sannolikt kan man äfven där återfinna den fjärde, n:r 1511, den i det föregående nämnda af Laurentius Heilsberg skänkta volymen.[6] Som nummer två i ordningen följer på Freinshemii kvitto »Cic. Rhetoricorum aliud exemplar» utan all annan specifiering. Det förefaller troligt, att det är denna handskrift, som nu i Vaticana har nummer 1511 och af Dudík kallas »Liber artis Rhetoricæ, porro Ciceronis de partitione rhetorica et topicor. lib.» Med säkerhet torde många flera af de från Uppsala 1648 tagna handskrifterna haft ermländskt ursprung, fastän de senare i likhet med stora delar af Kristinas bibliotek blifvit skingrade, dels före hennes bortresa från Sverige, dels under hennes senare vistelse i Rom och efter hennes död. Man skulle nästan våga den förmodan att allra största delen af de på Freinshemii kvittens upptagna manuskripten härstamma just från det på dyrbara och sällsynta handskrifter så rika Frauenburgbiblioteket. En »Augustinus de spiritu et anima» på Freinshemii kvitto återfinnes i det bevarade inventariet öfver Frauenburgbiblioteket från år 1598 »in perga. scriptus»[7], »Thomae

---

[1] K. 3 i bibliotekets arkiv. — Förteckningen är aftryckt i ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl. hist., s. 80—82.

[2] Th. 1, s. 136.

[3] Kallas af Freinshemius »Auroræ paraphrasis metrica bibliorum ad finem actorum apostolorum».

[4] Hos Freinshemius »Iudicis Guidonis historiæ Trojæ».

[5] Den första på Freinshemii kvitto upptagna handskriften, innehållande flera af Ciceros arbeten, börjande med De officiis och slutande med Rhetorica.

[6] Se s. 72 f.

[7] HIPLER, Analecta Warmiensia, s. 360.

Capuani ars dictandi» hos Freinshemius motsvaras i samma inventarium af en »Thomas Capuanus in perga.»[1] Häraf följer också, att Annerstedts antagande, att de 1648 från Uppsala borttagna manuskripten möjligen tidigare hitsändts af drottningen vid Freinshemii tillträdande af professuren och att de alltså ej från början funnits i biblioteket, knappast kan vara riktigt. Åtminstone kan det icke gälla de ermländska handskrifterna.[2]

---

[1] HIPLER, senast a. a., s. 378.

[2] Se ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl:s hist., s. 19, not 2.

TREDJE KAPITLET.

Würzburg.

Efter slaget vid Leipzig, som för Gustaf Adolf öppnade portarna till södra Tyskland och de kejserliga arfländerna, var den allmänna meningen, att den svenske konungen med sin segerrika här skulle vända sig åt Böhmen för att därifrån tåga raka vägen till Wien och diktera freden i kejsarens hufvudstad. Emellertid hade Gustaf Adolf andra planer. För att kunna krossa ligans makt och definitivt göra slut på katolikernas motstånd beslöt han att vända sig åt sydväst för att tvinga de rika katolska stiften kring Main och Rhen till underkastelse. Snabbt gick tåget genom det protestantiska Erfurt öfver Thüringerwald ner i det bördiga Franken, genom Schweinfurt mot Würzburg. Denna stad gaf sig utan svärdslag, men det furstbiskopliga slottet, en stark klippfästning på andra sidan Main, togs först några dagar därefter den 8 oktober med storm. Furstbiskopen, Franz von Hatzfeld, som helt nyligen kallats till denna post, visade vid underrättelsen om fiendens annalkande icke det mod man väntar sig af en god herde, ty han satte skyndsamt sin person i säkerhet. Sannolikt hade det öde, som nu öfvergick Würzburgs stad och slott med deras rika samlingar, kunnat undvikas, om furstbiskopen antagit det skydd Gustaf Adolf under vissa villkor erbjudit, i stället för att rymma fältet, när faran visade sig öfverhängande. I Köln, dit han tagit sin tillflykt, lade han i dagen en oväntad energi för att göra det skedda ogjordt, men nu var det för sent.[1]

[1] SCHAROLD, Die schwed.-weimarische Zwischenregierung in Würzburg, s. 90; jfr äfven s. 61.

Sagolika skatter föllo genom Würzburgs eröfring, i staden som på slottet, i svenskarnes händer. Vapen, ammunition, spannmål och vin i ofantliga mängder för att icke tala om kostbara klenoder i guld- och silfverarbete, taflor och andra konstskatter, som samlats i denna rika bygd.[1] I relationerna härom nämnes ingenting om några litterära skatter. För den allmänna uppfattningen hade de icke samma värde som guld och silfver, de blefvo därför här som så ofta annorstädes glömda vid beskrifningen öfver bytet. Underligt hade dock varit, om icke i denna gamla kulturbygd under tidernas lopp skulle hafva bildats många och ståtliga bibliotek. Sådana funnos också, i domkyrkan, i klostren, i jesuitkollegiet och, kanske det förnämsta af dem alla, i det furstbiskopliga palatset.

På sitt slott Marienberg hade Julius Echter, furstbiskop af Würzburg 1573—1617, samlat ett bibliotek, som såväl hvad beträffar böckernas yttre utstyrsel som gedigna innehåll söker sin like. Rikt utsirade renässansband, på pärmen prydda med furstbiskopens vapen i lysande färger och en mängd olika typer, ge åt dessa böcker en yttre skönhet och elegans, som väl knappast något annat samtida bibliotek.[2]

Var detta bibliotek i sig självt märkligt, så vinner detsamma ett ökadt intresse, när man besinnar, att dess danare och ur-

---

[1] Om detta oerhörda byte se sekreteraren LARS GRUBBES »Relation vthur Würtzburgk den 8 octobris Anno 1631» till Åke Tott (original i UB. Nordinska saml. 480; jfr äfven Grubbes relation till Johan Casimir s. d.; tryckt i Arkiv till upplysn. om sv. krigens o. krigsinrättningarnes historia, 1, s. 765—767) och CHEMNITZ, Köngl. schwed. in Teutschland geführten Krieges, Th. 1, s. 233.

[2] I Centralblatt für Bibliothekswesen 13, s. 110 f., har LEITSCHUH i en uppsats, Zur Geschichte des Bücherraubes der Schweden in Würzburg, utförligt beskrifvit ett typiskt band ur detta bibliotek. Jfr äfven om hithörande exlibris COLLIJNS Några pärmexlibris, i Allm. Sv. Boktryckareförен:s meddelanden 1905, s. 14 ff. — Den ofta synliga uppgiften om de dyrbara silfverspännen, som skulle hafva prydt dessa band och af de svenska soldaterna borttagits och nedsmälts, torde kunna förvisas till legendens område. Det är sant, att spännen funnits på böckerna och att dessa i regel liksom i allmänhet på äldre böcker i Carolina äro borttagna, men de hafva varit af ett mindre dyrbart material än silfver, nämligen mässing. Man kan å böcker, där delar af spännena sitta kvar, lätt konstatera detta. Att någon enstaka mera dyrbar handskrift eller bok kan ha haft silfverspännen vill jag icke förneka, men regel torde detta icke hafva varit.

sprunglige ägare Julius Echter varit en man af ej vanliga dimensioner.

Julius Echter von Mespelbrunn är en af den katolska motreformationens mest framträdande gestalter och en af de mest dådkraftiga innehafvarne af Würzburgs biskopsstol.[1] Son till en af kurfurstens af Mainz rådsherrar föddes han den 18 mars 1545. Af fadern redan tidigt bestämd för det andliga ståndet fick han en ytterst omsorgsfull uppfostran och skickades liksom i allmänhet samtidens adliga ynglingar ut på långa studieresor till främmande universitet, hvarunder han besökte Ingolstadt, Louvain, Douai, Paris, Angers och Pavia. Vid dessa högskolor ägnade han sig med framgång åt såväl humanistiska och juridiska som teologiska studier. Först 1569 återvände han efter en nära tioårig frånvaro till fäderneslandet för att inträda som domherre vid kapitlet i Würzburg, åt hvilket stift han sedan kom att ägna återstoden af sitt verksamma lif. I domkapitlet fick man snabbt ögonen öppna för den kapacitet man här hade förvärfvat, och det kom därför ingalunda som en öfverraskning, då redan efter 4 år, vid furstbiskopen Friedrich von Wirsbergs död i november 1573, valet af hans efterträdare föll på den 28-årige Echter. Här var ett rikt verksamhetsfält för en ung och energisk stiftschef, och den nye biskopen dröjde ej att ingripa och på alla områden göra sitt inflytande gällande. Särskildt är hans namn förbundet med nyorganiserandet af universitetet i hans residensstad, hvilket af honom var ämnadt till en katolicismens högborg och en reaktion mot den alltmera omkring sig gripande reformationen.

Vid sidan af sin nitiska verksamhet som kyrko- och landsfurste ägnade Julius Echter sina lediga stunder åt sitt kära bibliotek. Som grundläggningsår för detta uppgifves 1580.[2] Uppgiften härom torde vara grundad på en senare gjord anteckning i ett detta bibliotek fordom tillhörande arbete, nu förvaradt i kungl. biblioteket i Bamberg, hvilket arbete i snittet bär årtalet 1580 jämte den i guld tryckta inskriften »Julius Dei

---

[1] Uppgifterna om Julius Echters lif och verksamhet äro hämtade ur WEGELE, Geschichte der Universität Würzburg, T. 1, s. 128 ff., och BUCHINGER, Julius Echter von Mespelbrunn.

[2] LEITSCHUH, a. a., s. 104.

Grā Epī Virceb. et Ori. Franc. Dux.» Verkliga förhållandet är emellertid, att Julius Echter redan omedelbart efter sitt tillträde till episkopatet börjat samlandet af detta bibliotek, ty många af de nu i universitetsbiblioteket i Uppsala befintliga böckerna härifrån bära på titelbladet hans namnteckning och årtal tidigare än 1580, vanligen 1574 och 1575. Äfven före sin biskopstid har Julius Echter haft åtminstone stommen till ett bibliotek, ty jag har i flera böcker påträffat hans namn jämte årtalet 1569.

Bland de i Uppsala befintliga böckerna ur Würzburgbytet finnas äfven några, som på pärmarne bära Julius Echters företrädare Friedrich von Wirsbergs vapen.[1] Dessa pärmexlibris äro ytterst elegant utförda, säkerligen bland de allra vackraste i sitt slag, målade i sina heraldiska färger och med förgyllda hjälmar. På de blindpressade gulhvita svinskinnsbanden göra de ett synnerligen förnämt intryck. Som exempel på dylika arbeten, hvilka alltså tillhört slottsbiblioteket på Marienberg före Julius Echters tid, kan nämnas Ludovici Blosii Opera omnia, Louvain 1568, Conrad Bruno, De seditionibus[2], Mainzupplagan 1550, Concilia omnia, ed. per Laurentium Surium, T. 1—4, Köln 1567, Johannes Ferus, Postillæ sive conciones, Köln 1564, 1559, Dionysius de Leewis, Opuscula, Köln 1559, och Franciscus Titelmannus, Elucidatio in omnes psalmos, Antwerpen 1567. Alla dessa arbeten äro upptaga i Wittmanns katalog öfver Würzburgböcker i Sverige[3], ehuru han hvarken i fråga om dessa eller de öfriga lämnat några uppgifter om proveniensen. En sak, som i fråga om dessa arbeten ur Friedrich von Wirsbergs bibliotek kan verka förvillande på vår uppfattning om deras historia, är den att de till synes äro bundna efter hans död. I framsnittet hafva de nämligen jämte bokens titel årtalen 1577 resp. 1578. Men denna instämpling af snittitel och årtal är tydligen gjord långt efter bindningen för att få likformighet i biblioteket. Alla foli-

---

[1] Det öfverensstämmer helt med det i SIEBMACHERS Wappenbuch 1: 5: 1 (Taf. 18) afbildade vapen, hvilket burits af Friedrich von Wirsberg som biskop af Würzburg.

[2] Innehåller äfven fyra andra arbeten af samme författare. — Specifierade i WITTMANN, Würzburger Bücher in der K. Schwed. Univ.-Bibl. zu Upsala, n:r 75.

[3] WITTMANN, a. a., n:r 61, 75, 127, 207, 291, 469.

anterna i Julius Echters bibliotek hafva, såvidt det hittills varit kändt, dylika i guld stämplade snittitlar, som visa, att böckerna varit placerade efter vår mening bakfram, d. v. s. med ryggarne inåt. De af dessa folianter, som bära Julius Echters vapen på pärmen, hafva utom bokens titel äfven hans namn och värdigheter instämplade i snittet; de med företrädarens vapen försedda sakna namnet och hafva endast boktiteln jämte det årtal nedtill, då denna revision af biblioteket är gjord. Det är tydligt, att denna försiggått just åren 1577—78, ty äfven flera af Julius Echters egna böcker med hans namn på titelbladet jämte accessionsåret 1574 eller 1575 hafva i snittet årtalet 1578.

Vid Marienbergs eröfring föll biblioteket, som efter Julius Echters död 1617 fortfarande förvarades här och väl snarast räknades som furstbiskoplig egendom, i de fientliga härarnes händer. Enligt uppgift skulle de i Würzburg befintliga litterära skatterna hafva delats mellan de förbundna svenska och sachsiska härförarne och större delen hänvisats åt den svenske konungen.[1]

Huruvida det varit Gustaf Adolf förut bekant, hvilket rikt bibliotek, som väntade honom på Marienberg, och om han i så fall haft någon bestämd afsikt med detsamma, är ej kändt. Troligen har så ej varit fallet, ty det dröjde nästan en hel månad efter slottets eröfring, innan konungen gjorde några dispositioner för bibliotekets vidare framtid. Den 8 oktober g. st. föll Marienberg och först den 6 november är det donationsbref dateradt, enligt hvilket biblioteket öfverlämnas, som vanligt, kan man säga, till Uppsala akademi.[2] Enligt detta donationsbref ger konungen åt sin dåvarande hofpredikant, magister Johann, den sedermera som biskop i Strängnäs namnkunnige Johannes Matthiæ, order att låta inventera biblioteket. Med ordern följer strängt förbud för hvem det vara månde att borttaga några böcker därur. Att detta stränga påbud var motiveradt af förhållandena är tydligt. Under mellantiden efter slottets eröfring torde en del af böckerna hafva bortförts af enskilda, i huru stor utsträckning veta vi dock icke. Emellertid finnas ännu i svenska samlingar böcker bevarade, som visa, att slottsbiblioteket på Marienberg icke var alldeles ograveradt, då konungens donationsbref afläts. Så finns i Kungl.

---

[1] LEITSCHUH, a. a., s. 112, not 2.

[2] Donationsbrefvet är aftryckt bland bilagorna.

biblioteket i Stockholm en Baselupplaga af Ælius Aristides Orationes i folio, som bär Julius Echters pärmexlibris och följande inskrift: »A. Gylle° Herbipoli Francon. d. 15 8bris 1631».[1] Ägaren till detta arbete har tydligen varit sekreteraren Anders Gylle, sedermera 1639 adlad under namnet Gyldenclou.[2]

Äfven från andra håll höra vi talas om dylika böcker ur Julius Echters bibliotek. Så medhade vid ett konsistoriisammanträde i Uppsala den 23 oktober 1639 magister Israel Bringius tvenne folianter, som en student hade erhållit af en öfverste och som »voro af det Würtzburgiska Bibliotheket». Konsistorium beslöt, att man skulle tillbyta sig dessa böcker och andra, som saknades i biblioteket, mot sådana som där funnos i flera exemplar.[3]

I Johannes Matthiæ bibliotek, nu införlifvadt med stiftsbiblioteket i Strängnäs, finnes eller funnos åtminstone 1863 före branden 8 arbeten med Würzburgproveniens, däribland 2 med Julius Echters insignier, de öfriga från universitetsbiblioteket i Würzburg.[4] Dessa böcker torde dock kunna vara konungens gåfva till sin hofpredikant för hans tjänst vid bibliotekets inventering, eller också äro de liksom öfriga i Johannes Matthiæ bibliotek befintliga från krigsbyten härrörande böcker en senare donation från Kristina till denne hennes lärare.[5] För de tyska bibliotekshistoriska författare, som behandlat Würzburgbibliotekens öden, tycks icke identiteten mellan den i Gustaf Adolfs donationsbref nämnde magister Johann och biskop Johannes Matthiæ vara bekant, i så fall torde den nog ha påpekats.[6]

---

[1] På andra böcker skrifver han sitt namn Gylle°. Förkortningsbokstafven är tydligen tillagd senare, efter adlandet.

[2] Anders Gylle blef 1627 lektor vid det nyinrättade gymnasiet i Linköping och 1630 professor i Uppsala, men samma år utnämnd till Referendarius correspondentiarum i K. kansliet, hvarefter han åtföljde Gustaf Adolf till Tyskland, led skeppsbrott på vägen, men kom fram och förestod sin syssla ett år. Som hans hälsa lidit af den besvärliga sjöresan, erhöll han 1631 afsked, reste hem och blef ånyo professor i Uppsala. Han blef sedermera 1654 landshöfding i Östergötland men tillträdde ej. Han dog år 1665. (Sv. biogr. lexikon. Ny uppl., D. 5, s. 273 ff.) — Det Gyldenclouska biblioteket försåldes efter assessor Jakob Gyldenclous död 1692 till Kungl. biblioteket (Celse, a. a., s. 157).

[3] Konsistoriiprotokoll 23 okt. 1639 (Uppsala universitets arkiv).

[4] Aminson, a. a. (Jfr äfven Wittman, a. a., tillägget.)

[5] Jfr Aminson, a. a., företalet, s. iv.

[6] Se t. ex. Handwerker, Geschichte der Würzburger Univ.-Bibl., s. 35.

Det af Johannes Matthiæ uppgjorda inventariet eller katalogen öfver biblioteket synes ej vara bevarad. Vi veta således icke, huru stor samlingen ursprungligen var eller hvad den innehöll i sitt mera fullständiga skick.[1] Ej heller veta vi, när den lämnat Würzburg för att transporteras öfver till Sverige. I en uppsats, Bidrag till det s. k. Würzburgbibliotekets historia[2], har Isak Collijn publicerat ett par aktstycken från januari 1633, som skulle gifva vid handen, att biblioteket på Marienberg ännu vid den tiden var kvar i Franken, visserligen icke på Würzburgs slott, men i det närbelägna Königshofen. Det ena af de aftryckta aktstyckena är ett bref från den svensk-weimarska regeringen i Würzburg till ståthållaren von Rottenhan, däri han uppmanas att taga reda på hur det förhöll sig med det Echterska biblioteket, som efter att någon tid hafva förvarats i skolhuset i Königshofen af öfverste Hastfers[3] fru med tillhjälp af fältpredikanten Laurentius Prætorius inpackats i tunnor och uppförts på själfva slottet. Redan den omständigheten, att ett så dyrbart bibliotek som det furstbiskopliga på Marienberg skulle legat kringströdt vind för våg utan förpackning i ett skolhus långt ifrån Würzburg öfver ett år efter Marienbergs stormning, gör saken osannolik, då man vet, att svenskarne gingo mycket noggrant och metodiskt till väga vid inventeringen af de bibliotek, som afsetts för de svenska lärosätena. Man är alltså a priori benägen att misstänka, att frågan här rör sig om någonting annat än slottsbiblioteket på Marienberg. Studerar man nu aktstycket närmare, bli misstankarne än starkare. Det heter i brefvet, att man på

---

[1] I universitetsbiblioteket i Würzburg finnas ännu kvar ett rätt stort antal böcker, som fordom tillhört Julius Echter och bära hans kända vapen i mångfärgadt exlibris på pärmen. Dock ha dessa volymer ej direkt från furstbiskopens eget slottsbibliotek vandrat öfver i universitetsbibliotekets ägo, utan hafva från jesuitkollegiet och skilda kloster såväl i själfva staden Würzburg som i det kringliggande frankiska landet, till hvilka de ursprungligen donerats af Julius Echter, antagligen vid sekularisationen 1803 öfvergått till universitetsbiblioteket. Särskildt från kapuzinklostret i Würzburg härstamma en mängd sådana band (HANDWERKER, a. a., s. 11 ff.).

[2] Bibliografiska miscellanea 16 (i Kyrkohist. årsskr. 1912, s. 180—85).

[3] Claus Hastfehr var kommendant på Königshofen efter dess intagande af svenskarne i oktober 1631. (Se om hans verksamhet i Sydtyskland och hans död 1634 SODEN, Gustav Adolph u. sein Heer in Süddeutschland, Bd 1—3, passim, särskildt Bd 3, s. 67 ff.)

intet sätt bör låta bortföra de nämnda Echterska böckerna, såvida de icke blifvit K. Maj:ts och Kronan Sveriges kaduk, hvadan öfverste Hastfehr icke har rättighet att för närvarande på dem lägga beslag. Skulle han hafva något slags pretention härpå, torde han annorlunda kunna recompenseras.[1]

Nu var ju slottet Marienberg och allt hvad däruti fanns redan sedan länge svenska kronans kaduk och näppeligen kunde väl senare en enskild person göra anspråk härpå. Det skulle varit underligt, om ej detta förhållande varit bekant vare sig för kommendanten på Königshofen eller regeringen i Würzburg, som tillsatts omedelbart före Gustaf Adolfs afresa från staden i slutet af november 1631[2], och hvars medlemmar därför borde vara väl förtrogna med konungens planer vis à vis biblioteket på Marienberg.

Vidare påpekas i brefvet, att ett bortförande af böckerna skulle draga den konsekvensen med sig, att man äfven borde lägga beslag på och bortföra det Echterska förrådet af spannmål och annat. Af denna sista punkt framgår ju tydligt, att det rör sig om egendom från de Echterska godsen och sålunda i intet afseende kan ha att göra med hvad som fanns på slottet i Würzburg, ty att därvarande förråd skulle räknats som Echtersk egendom ännu 1631, eller ungefär 14 år efter Julius Echters död, torde väl vara uteslutet. För öfrigt torde slottsbiblioteket på Marienberg i motsats till hvad Collijn antager icke ha räknats som familjen Echters privata tillhörighet, utan har antagligen varit knutet vid stiftet som den regerande furstens och biskopens egendom, hvaröfver han ägde att fritt förfoga. Härpå tyder den omständigheten, att en af Julius Echters närmaste efterträdare Philipp Adolf von Ehrenberg skänkte många på sina vackert färgade pärmexlibris lätt igenkännliga böcker ur detta bibliotek till kapuzinklostret i Würzburg, hvarifrån de vid sekularisationen kommit till universitetsbiblioteket därstädes.[3] Äfven tillvaron af de icke så få arbetena ur Friedrich von Wirsbergs bibliotek, som kommit med Würzburgbytet till Uppsala, pekar ju i samma riktning.

---

[1] Collijn, senast anf. uppsats, s. 184.

[2] Scharold, a. a., s. 59—60.

[3] Handwerker, a. a., s. 12.

Men hvad är det då för ett Echterskt bibliotek, som förvarats i skolhuset i Königshofen och råkat i fiendehänder? Att med absolut visshet afgöra detta, har icke varit mig möjligt, men säkerligen är det en boksamling från något af de här i Franken belägna Echterska slotten, som för att undgå förstörelse vid underrättelsen om svenskarnes anryckande i september 1631 jämte annan Echtersk lösegendom förts till den starka fästningen Königshofen.[1] Huruvida det i så fall varit själfva familjebiblioteket på Mespelbrunn låter jag vara osagdt. Ett sådant fanns nämligen sedan gammalt på släktens stamgods och det förtäljes, att Julius Echter som privatman ägnat stor uppmärksamhet åt dess förökande. En katalog öfver detsamma med egenhändiga anteckningar af honom är ännu bevarad i universitetsbiblioteket i Würzburg.[2]

Vare härmed hur som hälst, det på Königshofen förvarade biblioteket har, så vidt jag förstår, icke haft någonting att skaffa med det furstbiskopliga på Marienberg och torde för öfrigt ha undgått att bortföras till Sverige, ty i det merabemälta brefvet till Rottenhan beordras denne att se till att dessa böcker »nicht allein conseruirt, sondern auch da allbereits theils dieselben distrahirt worden solch restituirt vnd wiederumb ersetzet werden mögen».[3]

Julius Echters närmaste efterträdare på Würzburgs biskopsstol Johann Gottfried von Aschhausen synes ej haft samma utpräglade litterära intressen som sin föregångare, åtminstone har han ej så vidt kändt låtit dem framträda på det sättet, att han fortsatt acces-

[1] Äfven i själfva Würzburg fanns Echtersk lösegendom förvarad under krigstiden. Så nämnes i en bilaga till ståthållaren Johan Sparres bref till Axel Oxenstierna från år 1632, att på rådhuset i Würzburg deponerats »neun Kisten mit brieflichen Documenten, Silbergeschirr und Cleinodien, deren 6. weiland Johann Dietrich Echters see: nachgelassenen döchterlein ... vnd dann die vbrigen 3. ihrer Baassen, die Echterischen wittib zur Bischofsheim zustendig sindt». Tillsamman med dessa kistor hade stått annan lösegendom tillhörig en högre frankisk ämbetsman, som gifvit sig på flykten och hvilkens gods alltså hemfallit under svenske konungen. Alltsammans hade blifvit fördt upp till slottet, hvarvid ingen skillnad gjorts mellan det kaducerade godset och det Echterska. Nu anhöllo vederbörande, att de Echterska kistorna måtte utlämnas. (Bilaga till Johan Sparres bref till Axel Oxenstierna, dat. Mainz 4 aug. 1632. — Oxenstiernska samlingen i RA.)

[2] Handwerker, a. a., s. 10.

[3] Collijn, senast a. a., s. 184.

sionen af slottsbiblioteket på Marienberg. Men i stället har han inlagt stora förtjänster om anskaffandet och förökandet af en specialboksamling för det af företrädaren nygrundade universitetet. Denna Julius Echters af sin stiftare eljes så varmt omhuldade skapelse har efter hvad det vill synas af denne ej försetts med något eget bibliotek, sannolikt beroende därpå att ett sådant ansågs obehöfligt. Jesuitkollegiet, hvarifrån de förnämsta lärarekrafterna hämtades till den nygrundade högskolan, och i hvars anda undervisningen drefs, hade själf en rik vetenskaplig boksamling, till hvilken åtminstone lärarne hade tillgång. Förmodligen stod väl äfven i mån af behof furstbiskopens egen förnämliga boksamling på slottet till deras disposition. Dessutom hade de olika specialkollegierna och seminarierna egna bibliotek, där de nya universitetsalumnerna hade möjlighet att inom de utstakade gränserna vidga sitt vetande. Detta gjorde att ett allmänt universitetsbibliotek kunde anses obehöfligt. Några spår af ett sådant från Julius Echters tid äro ej heller bevarade, inga som helst dokumentariska bestämmelser, vare sig i filosofiska fakultetens eller i universitetets allmänna statuter tyda på tillvaron af ett dylikt bibliotek.[1] Om ett sådant höra vi först talas, då under åren 1619—22 på dåvarande biskopens initiativ flera enskilda boksamlingar inköptes, afsedda att bilda stommen till ett allmänt universitetsbibliotek. En del af dessa böcker hade 1621 för en summa af 3000 floriner inköpts från Johann Georg von Werdensteins arfvingar. Denne Werdenstein hade som domherre i Augsburg och senare i Eichstädt med mycken flit och omsorg samlat en efter dåtida förhållanden dyrbar boksamling, som äfven innehöll värdefulla handskrifter. Ägaren skildras som en högt bildad man, hvilken flitigt studerat och kommenterat böckerna i sitt bibliotek, hvarom de talrika marginalanteckningarne vittna. Han stod i liflig epistolär förbindelse med samtidens lärda, bland andra med ståthållaren i Schleswig-Holstein, humanisten Henrik Rantzau. Flera dedikationsexemplar som frukter af denna förbindelse finnas bland spillrorna af Werdensteins boksamling i Würzburgs universitetsbibliotek.

Utom det Werdensteinska biblioteket, hvilket dock endast

---

[1] Handwerker, a. a., s. 10 ff.

delvis inköptes för universitetet i Würzburg — återstoden kom att stanna kvar i Eichstädt[1] — var det hufvudsakligen tvänne andra enskilda samlingar, som man lyckades förvärfva till det nyanlagda universitetsbiblioteket. Den ena hade ägts af domvikarien i Würzburg Paul Wenger, den andra, som tydligen utgjorde hufvudstommen af inköpen, då därför betaltes öfver 6000 floriner, hade tillhört olika medlemmar af släkten Welser, en känd och tidigare mycket inflytelserik Augsburgfamilj, som emellertid i början af 1600-talet råkat på obestånd, och med anledning däraf måst afyttra biblioteket.

Då universitetets räkenskaper, som lämna utförliga och klara uppgifter om dessa biblioteks inköp samt om frakt- och transportkostnader jämte andra i sammanhang härmed stående utgifter, ingenting ha att meddela för åren 1622—32 om någon ytterligare ökning af universitetsbiblioteket i Würzburg[2], är det troligt, att intill svenskarnes eröfring af staden i oktober 1631 inga andra större samlingar än de nyss nämnda införlifvats därmed. Hvilka öden biblioteket haft under svensktiden, därom hafva meningarne varit skarpt delade och häftiga strider hafva förts om huruvida det lämnades kvar i orubbadt skick eller fick dela slottsbibliotekets öde och göra detta sällskap till Sverige och Uppsala. För antagandet att intet annat bibliotek i Würzburg än det på Marienberg tagits skulle tala dels ordalagen i Gustaf Adolfs donationsurkund, dels en utsago af Baazius, som i sitt 1642 utgifna arbete Inventarium ecclesiæ sveo-gothorum bland eröfrade och till Uppsala akademi donerade bibliotek endast nämner ett från Würzburg, »ex arce Herbipolensi».[3] Äfven svenske konungens donationsbref nämner endast »die allhie auffm Schlos vorhandene Bibliothek». Härvidlag skulle man emellertid kunna göra den invändningen, att Julius Echters bibliotek kanske icke var det enda, som vid detta tillfälle förvarades på slottet. Det antagandet borde icke vara omöjligt, att äfven universitetsbiblioteket vid ryktet om fiendens annalkande bragts undan till det förment säkrare Marienberg, och konungen kan då hafva menat det bibliotek, som öfverhufvud fanns förvaradt där. Enligt samstämmiga uppgifter från olika håll

---

[1] Handwerker, a. a., s. 20.
[2] Handwerker, a. a., s. 25.
[3] Baazius, a. a., s. 684.

hade särskildt adeln och prästerskapet skyndat att föra sina skatter i säkerhet på slottet.[1] Därmed afses naturligtvis i första hand klenoder i guld och silfver eller andra dyrbarheter, men det finns ju ingenting som hindrar, att icke äfven böcker medföljt. Säkert är i hvarje fall, att icke så få böcker med inskriften »Bibliotheca Academiæ Herbipolensis» nu finnas i Uppsala.

En motsatt uppfattning angående svenskarnes litterära Würzburgbyte har äfven gjorts gällande, den nämligen att endast universitetsbiblioteket tagits och att allt som finnes bevaradt af böcker i Uppsala med Würzburgsk proveniens, äfven de som ursprungligen härstammat från slottsbiblioteket, senare tillhört universitetsbiblioteket och skänkts af Julius Echter till den nygrundade högskolan. Denna uppfattning förfäktades med ifver af arkivarien Pius Wittmann, hvilken sommaren 1890 anlände till Uppsala för att på ort och ställe företaga en razzia efter de röfvade Würzburgbiblioteken.[2] Till försvar för sin uppfattning gjorde Wittmann gällande, att slottsbiblioteket gått förloradt vid den brand, som härjade Marienberg år 1600. Emellertid torde härvid endast den norra delen af slottet hafva lagts i aska under det att den södra räddats, och just denna hade enligt urkunderna nyligen blifvit uppbyggd af Julius Echter »ad Hibernandum et Bibliothecam construendam».[3]

Wittmanns hypotes framkallade omedelbart gensagor från dåvarande öfverbibliotekarien i Würzburg, Kerler, och en skarp polemik utspann sig i Neue Würzburger Zeitung.[4] Slutet blef emellertid, att Wittmann senare återtog sitt gjorda påstående. Detta faller, utom på det faktum att, såsom af det föregående framgår, existensen af ett universitetsbibliotek under Julius Echters tid icke är bevisad, äfven därpå att bland de i Uppsala bevarade böckerna flera från universitetsbiblioteket i Würzburg härstammande dels äro tryckta efter Julius Echters död, dels bevisligen tillhöra de samlingar, som inköpts åren 1619—22, särskildt några

[1] Scharold, a. a., s. 6. — Jfr äfven furstbiskopens egen relation till kejsaren om Würzburgs eröfring (Klopp, Der 30-jährige Krieg, Bd 4, s. 350).

[2] Härom mera nedan.

[3] Handwerker, a. a., s. 34.

[4] 1891: n:r 95 o. 109; 1895: n:r 231, 234, 266. — Jag har ej haft tillgång till denna källa, utan måst nöja mig med Handwerkers referat, a. a., s. 32 f.

med Werdensteins exlibris försedda. Dessa fakta kullkasta äfven det af någon forskare[1] gjorda påståendet, att hvad som finnes bevaradt i Uppsala af böcker från universitetsbiblioteket i Würzburg endast utgjort sådana som af Julius Echter tagits därifrån för hans eget slottsbibliotek.

Tillvaron af böcker från universitetsbiblioteket i Würzburg i svenska samlingar visar ju, att äfven detta varit utsatt för eröfrarnes påhälsning. En systematisk utplundring däraf har dock tydligen ej ägt rum, då den dag i dag är öfver 1000 band äro bevarade i det nuvarande universitetsbiblioteket, hvilka härstamma från tiden före svenskarnes eröfring af staden.[2]

Orsaken hvarför icke detta lika väl som slottsbiblioteket utrensats torde kanske ligga däri, att det fortfarande behöfdes för sitt egentliga ändamål. Den nya svensk-weimarska regeringen i Würzburg umgicks nämligen med planer på att återupptaga undervisningen vid universitetet[3] fastän visserligen i annan riktning och anda, och under sådana omständigheter ansågs väl lämpligt, att det till universitetet hörande biblioteket bevarades i någorlunda orubbadt skick.[4] Det svenska herraväldet öfver Würzburg blef emellertid icke så långvarigt, att dessa planer i någon vidsträcktare mån hunno förverkligas. Det olyckliga slaget vid Nördlingen med däraf föranledda omkastningar af maktförhållandena bragte det frankiska landet ånyo under sina rätta herrar. Antagligen hade de bortdragande svenska trupperna dyrbarare byte att tillvaratags än biblioteken, eller också har, om ett bortförande af universitetsbiblioteket härunder verkligen försiggått, böckerna seder-

---

[1] RULAND i Serapeum 1865, s. 301.

[2] HANDWERKER, a. a., s. 43.

[3] WEGELE, a. a., 1, s. 339 ff. — I det af Axel Oxenstierna undertecknade donationsbrefvet för Bernhard af Weimar på hertigdömet Franken, d. v. s. biskopsdömena Würzburg och Bamberg, säges uttryckligen, att konung Gustaf Adolf beslutat, att de båda jesuitkollegierna i dessa stiftsstäder jämte universitetet i Würzburg skulle ombildas till en »Fürstennschule zu aufferziehung vnndt vnterhaltung Junger Graffen, Herrn vnndt vonn Adell», och dessa kollegier och universitet med tillhörande inkomster skulle undantagas från donationen. (Brefvet är dateradt Heidelberg 10 juni 1633 och aftryckt i Sveriges traktater, D. 5: 2, s. 92 ff.)

[4] Möjligen kan härtill äfven hafva bidragit, att universitetets egendom ej kunde räknas som förbrutet gods, hvarför Gustaf Adolf kanske ej ansåg sig ha formell rättighet att lägga beslag därpå.

mera återköpts eller återeröfrats af de påträngande kejserliga härarne, som fallet var med jesuitkollegiets bibliotek.[1]

Något större antal volymer, härstammande från universitetsbiblioteket i Würzburg, har jag ej påträffat i de af mig genomgångna svenska samlingarne, högst ett hundratal, däraf hufvudparten i Uppsala samt enstaka volymer i Stockholm, Lund, Linköping och Skokloster. Några finnas äfven i Strängnäs, härstammande från Johannes Matthiæ bibliotek. Det bevarade ringa volymantalet ger oss dock ingen säker uppfattning angående det ursprungliga omfånget af det tagna bytet härifrån, som kan hafva varit betydligt större. Huru mycket som under tidernas lopp gått förloradt genom duplettauktioner eller annorledes är nu omöjligt att afgöra. Säkert torde vara att böckerna ur ifrågavarande bibliotek snarare än andra utsöndrats, då deras yttre habitus ge dem ett mindre hållbart utseende. De äro nämligen ofta bundna i enkla mjuka band och se stundom därigenom tämligen medfarna ut, liksom de äfven göra intryck af att ha varit flitigt begagnade. Säkerligen har man förr låtit dessa gå under klubban än t. ex. de ståtliga och synnerligen väl konditionerade volymerna från Julius Echters slottsbibliotek. Ännu i dessa dagar har jag bland Uppsalabibliotekets dupletter återfunnit flera volymer bärande inskriften »Bibliotheca Academiæ Herbipolensis».

Ett annat bibliotek, som var utsatt för fiendens påhälsning, var jesuitkollegiets. Äfven detta var en stor och rik boksamling, hvartill grunden lagts af kollegiets stiftare, furstbiskopen Friedrich von Wirsberg. Redan i själfva stiftelseurkunden lofvar han att draga försorg om inrättandet af ett dylikt.[2] Denna af biskopen grundlagda och omhuldade boksamling ökades raskt genom köp, gåfvor och testamentariska donationer och hade vid svenskarnes eröfring af Würzburg nått ett mycket stort omfång.[3]

Vid underrättelsen om fiendens hastiga annalkande lät kollegiets rektor största delen af jesuiterna, 80 stycken, rädda sig genom flykten. Han fruktade väl, att behandlingen af fäderna icke skulle blifva alltför mild, svenskarne voro ju kända för att icke med någon mera utpräglad välvilja behandla denna »huggormars

---

[1] Se nedan.

[2] Stiftelsebrefvet är aftryckt hos WEGELE, a. a., T. 2, s. 55—59.

[3] HANDWERKER, a. a., s. 16.

afföda», som Gustaf Adolf på sitt rättframma språk kallar jesuiterna. Kollegiet besattes omedelbart efter stadens intagande, och de olika svenska prefekterna och administratorerna plundrade efter behag i den rika anstalten.[1] Att under sådana förhållanden äfven biblioteket, om det var kvar i kollegiet, icke undgått den allmänna förödelsen är självklart, om också minnena däraf i form af här i Sverige bevarade böcker från detta bibliotek icke äro så många. En systematisk utplundring däraf torde ej häller nu ha blifvit genomförd, men vid det slutliga utrymmandet af Würzburg i början af år 1635 synes en mera genomgripande utrensning hafva företagits och detta byte redan lämnat staden, då emellertid genom krigslyckans växling detsamma återeröfrades af de kejserliga, hvarvid furstbiskopen, den förut nämnde Franz von Hatzfeld, lyckades återköpa 6000, eller enligt en annan uppgift 4000 volymer, hvilka han återskänkte åt kollegiet, som genom inklistrandet af ett tryckt ex dono i dessa böcker, skildrande deras öden, bevarat kännedomen om denna händelse åt eftervärlden.[2] Det framgår således af det ofvan sagda, att vid tvänne olika tillfällen, skilda åt af ett par års mellanrum, systematiska eller i större skala organiserade biblioteksplundringar företagits i Würzburg liksom äfven i Mainz[3] och kanske andra orter, belägna på de områden i södra och mellersta Tyskland, hvilka innehades af svenskarna åren 1631—35. Först har en utgallring gjorts omedelbart efter eröfringen af respektive orter i slutet af år 1631 eller början af år 1632, då vissa delar af biblioteken tagits, möjligen efter någon bestämd princip, hvarvid kanske af opportunitetsskäl razzian ej gjorts så genomgripande. När så efter slaget vid Nördlingen det svenska väldet i Tyskland hotades, och den ena orten efter den andra måste utrymmas, har troligen en ny gallring skett för att rädda återstoden. Det är tydligen vid detta senare tillfälle, som särskildt jesuitkollegiets i Würzburg bibliotek fått sitta emellan, ehuru på grund af återköpet förlusten för detsamma starkt reducerats.

Ett mindre antal volymer från jesuitkollegiets i Würzburg

---

[1] DUHR, Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, T. 2: 1, s. 407.

[2] RULAND i Petzholdts Adressbuch der Bibliotheken Deutschlands, 1875, s. 451, o. HANDWERKER, a. a., s. 46.

[3] Se nedan.

bibliotek har jag påträffat i Sverige, hufvudsakligen i Kungl. biblioteket i Stockholm. I Uppsala har jag endast antecknat tvänne arbeten, det ena är en Parisupplaga af Thuani Historia, tryckt 1606, det andra Francisci Turriani Apologeticus contra Boquinum, tryckt i Köln 1578. I Västerås läroverksbibliotek härstammar Cypriani Opera, Parisupplagan 1564 i folio, från jesuitkollegiet i Würzburg. Kungl. biblioteket är något rikare försedt med arbeten af denna proveniens. Här finnas särskildt ett par nummer af stort intresse. Det är tvänne sammelband, innehållande, det ena 12 skrifter af Luther, tryckta åren 1524—25[1], det andra 17 stycken tyska tryck från första decennierna af 1500-talet. Ett handskrifvet index i den sistnämnda volymens slut är dateradt 1522.[2] Ett tredje sammelband, innehållande 9 arbeten, bland annat XII Panegyrici veteres Joh. Livineius rec., tryckt i Antverpen 1599, har en mycket tidig svensk proveniens. Utom inskriften »Collegij Societatis Jesu Herbipoli 1602» har den äfven anteckningen »Jonas Gunnarj Fabhultenius possidet. Dat. 8 Aug. 1635». Möjligen har denne Jonas Gunnarsson varit anställd i det svenska fältkansliet i Tyskland och därunder kommit i besittning af ifrågavarande bok. I vissa utländska samlingar finnas ännu värdefullare och dyrbarare minnen från detta bibliotek. Det är nämligen icke blott Sverige utan äfven andra land som, delvis på omvägar, fått sin andel af Würzburgbytet. Utom hvad som nu kan finnas i Bibliotheca Reginæ i Rom af handskrifter och klassiska auktorer från Julius Echters och andra Würzburgsamlingar, härrörande från drottning Kristinas svenska bibliotek och af henne medförda till den eviga staden, är det förnämligast England och särskildt Bodleiana i Oxford, som i större utsträckning äger minnen från de hårda svenska krigsåren i Franken. I Bodleian Library finnes bland handskrifterna ett 50-tal eller enligt bibliotekets gåfvobok 46 stycken »e collegio Herbipolensi in Germania sumpti A. D. 1631,

[1] Äfven i Würzburgs universitetsbibliotek funnos kätterska böcker. Så inköptes år 1622 för 29 floriner af den furstlige munskänken Johann Tucher ett »lutherische Bibliothek», om hvars innehåll vi dock sväfva i okunnighet och hvars omfång att döma af priset ej varit så betydande (HANDWERKER, a. a., s. 22 f.).

[2] Första skriften i Luthervolymen, hvarunder arbetet är placeradt i katalogen, är Ein brieff an die Fürsten zu Sachsen, Wittenberg 1524. Den andra volymen börjar med S. Athanasius über das haglig buch den Psalter. Båda äro kvartvolymer.

cum Suecorum Regis exercitus per universam fere Germaniam grassarentur»[1], skänkta dit af ärkebiskopen af Canterbury, William Laud år 1635. Från den stora Laudska donationen härstamma äfven ett 40-tal handskrifter med proveniens från klostret Eberbach i Baden, åter andra från kartusianklostret i Mainz.[2] Äfven en handskrift med anteckningen »Bibliotheca Academiæ Herbipolensis» har jag däri funnit. Huru Laud kommit i besittning af dessa dyrbara manuskript, därom förmäles ingenting med bestämdhet. Macray i sin historia öfver Bodleiana talar i förbigående om dessa volymer såsom »rescued from the Swedish soldiery».[3] Kanske har någon af de skottska eller engelska härförare, som så talrikt voro samlade under Gustaf Adolfs banér i det tyska kriget, kommit i besittning däraf och fört dem med hem till sitt fädernesland, hvarifrån de vandrat öfver i Lauds ägo? Bland dessa engelska officerare nämnes särskildt lord Hebron[4], som en hel vecka låg med sitt regemente i kartusianklostret i Würzburg och vid sin affärd medtog därifrån allt som föll honom i smaken.[5]

Äfven British Museum äger flera handskrifter med Würzburgproveniens. Dessa inköptes af den engelske samlaren Thomas Howard, earl of Arundel, som, stadd på en diplomatisk mission till kejsar Ferdinand II, gjorde ett tillfälligt besök i Würzburg i maj 1636.[6]

I storhertigliga biblioteket i Gotha förvaras 10 eller 11 pappershandskrifter med Würzburgproveniens, hvilka man skulle misstänka härstamma från krigsbytet på 1630-talet. De tillhöra nämligen den del af biblioteket, som ditkommit under hertig Ernst II:s regeringstid. Denne var den yngste af de tre ernestinska hertigarne af Weimar, hvilka följde Gustaf Adolfs fanor, och af hvilka den ryktbaraste var hertig Bernhard. Sedan den sistnämnde på furstemötet i Heidelberg i juni 1633 korats till hertig af Franken, fördes regementet i Würzburg af hans broder Ernst som administrator.

---

[1] Macray, Annals of the Bodleian library, 2nd ed., Oxford 1890, s. 83.

[2] Se Catalogus Codicum Mss. Laudianorum (= Catalogus cod. manuscr. Bibl. Bodl. P. 2: 1, 1858) passim.

[3] Macray, a. a., s. 87.

[4] John Hepburn, en af Gustaf Adolfs mest bekanta skottska krigare.

[5] Scharold, a. a., s. 50.

[6] Handwerker, a. a., s. 41.

Man har emellertid öfverhufvud inga bevis för att hertig Ernst, »den fromme» som han kallas, vid något tillfälle förgripit sig på den privata äganderätten under sin styrelse i Würzburg, och Gotha-bibliotekets historieskrifvare afvisar med skärpa tanken på att de nyssnämnda handskrifterna skulle vara krigsbyte. Han antager snarast, att de af hertigen inköpts eller på något annat sätt kommit i hans ägo.[1] Dessa handskrifters proveniens är för öfrigt oklar, de härstamma i alla händelser hvarken från slotts- eller universitetsbiblioteket i Würzburg.

De dyrbaraste i Würzburg befintliga litterära skatterna torde ha undgått att falla i fiendens händer. Domkapitelsarkivet hade i god tid räddats undan till Köln.[2] Det gamla domkyrkobiblioteket, rikt på sällsynta medeltidscodices och inkunabler, 1522 förökadt med läkaren Burkard von Hornecks boksamling, hade man däremot lyckats gömma undan på platsen och fört detsamma upp i en kammare under domkyrkotaket, där det sedan förblef under en nära hundraårig glömska, tills det år 1717 återfanns.[3] Icke mindre än 183 stycken hufvudsakligen medeltidshandskrifter kommo vid detta tillfälle i dagen och blefvo af den bekante historikern von Eckhart ordnade och förtecknade.[4] Däremot hade, som vi ofvan sett, åtminstone flera af de öfriga i staden befintliga biblioteken större eller mindre känning af förödelsen. I sin Gustaf II Adolfs historia[5] uppger Cronholm, dock utan att angifva sin

---

[1] EHWALD, R., Geschichte der Gothaer Bibliothek (i Centralblatt für Bibliothekswesen, Jahrg. 18, 1901), s. 440.

[2] WEGELE, a. a., 1, s. 333. — Däremot förefaller det som om det furstbiskopliga arkivet varit kvar på slottet och lidit under den allmänna förstörelsen efter slottets stormning, hvarvid handlingarne kastats ut på slottsgården och blifvit liggande på den bloddränkta marken. Det berättas, att då Gustaf Adolf kommit till och fått se denna förödelsens styggelse, han genast gifvit befallning att arkivalierna skulle hopsamlas och läggas tillbaka på sina platser igen. Många bloddränkta pergamenturkunder finnas i kretsarkivet i Würzburg som minnen från detta tillfälle. (CONTZEN, Die Urkunden des Bistums Würzburg, s. 7 f., och SPERL, Geschichte des K. Kreisarchivs Würzburg, s. 4.) SCHAROLD (a. a., s. 29 f.), från hvilken dessa uppgifter antagligen hämtats, nämner dock endast vissa korporationers och enskilda personers arkivalier och värdehandlingar, hvilka på detta sätt legat kringströdda och tillvaratagits genom konungens försorg.

[3] LEITSCHUH, a. a., s. 113.

[4] Förteckningen återfinnes i Serapeum 1842, s. 377 ff.

[5] CRONHOLM, a. a., D. 6: 1, s. 355.

källa, att utom furstbiskopens och universitetets äfven de andliga ordnarnes bibliotek skickats till Uppsala för att rikta därvarande akademis samling. Utom böckerna från jesuitkollegiet har jag emellertid icke vare sig i Uppsala eller i andra svenska samlingar anträffat ett enda arbete, som skulle kunna hänföras under den sistnämnda kategorien, de andliga ordnarnes bibliotek. En enda bok[1] härstammar från Kiliansseminariet. Att i enskilda svenska samlingar kunna existera större eller mindre delar af Würzburgska klosterbibliotek eller andra boksamlingar från det frankiska landet, vill jag icke bestrida; det är mycket sannolikt, att så är fallet.[2] Jag har antecknat ett par arbeten af dylikt slag, som tillhört en enskild svensk, officer vid armén i Tyskland, hvilka arbeten dock sedermera hamnat i offentliga samlingar. I Lunds universitetsbibliotek finnes ett exemplar af Poggii Florentini Opera, tryckt i Basel 1538 i folio, som bär följande inskrift: »Dänna bok hörer migh Karl Hårdh til och haffuer iagh hänne bekommit i Tijslandh i lante Francken år 1631».[3] Samma inskrift, ehuru delvis utrifven, finns på ett exemplar af Suidas, Baselupplagan 1544, folio, i Linköpings stiftsbibliotek, dit den kommit med Benzeliuska samlingen. Den bär nämligen Eric Benzelii namnteckning. Hvarifrån dessa böcker tagits är omöjligt att konstatera, de hafva inga andra provenienstecken. Suidasupplagan har dock äfven inskriften »Ex Veter. Biblioth. Basiliens.» men har tydligtvis från Basel kommit längre norrut, innan den hamnade i den svenska officerens ägo. Flera arbeten med band liknande dem på dessa tvänne böcker använda finnas i Uppsala, möjligen från Mainz. Ett par af dem ha Wittelsbacharnes vapen i vattenstämpeln och äro alltså sannolikt bundna någonstädes i Sydtyskland, möjligen i München eller någon annan bajersk stad. Kanske härstamma de som tillhört

---

[1] Inkunabeln n:r 13 i COLLIJNS Katalog der Inkunabeln der K. Univ. Bibl. zu Uppsala.

[2] Axel Oxenstierna hade 5 kistor stående i förvar på Würzburgs slott, hvilka säkerligen innehöllo hans del af Würzburgbytet, möjligen äfven något litterärt sådant (se öfverstelöjtnant Karl Mårtenssons skrifvelse, dat. Schloss ob Würtzburg 1. September 1633). (RA. — Afskrift på afd. »Tyskland och tyska kriget».)

[3] Karl Hård, f. 1591, blef 1630 öfverste för ett västgötaregemente, sedermera landshöfding, d. 1650. (ANREPS Ättartaflor.) I slutet af 1631 och 1632 var han kommendant i Schweinfurt.

Karl Hård från den kaduk han begär i Schweinfurt och hvarom han underhandlar med Gustaf Horn i november 1631.[1]

När det i Würzburg tagna litterära bytet anländt till Sverige, har jag ej lyckats konstatera. Till sin egentliga bestämmelseort kom det först fem år efter Würzburgs eröfring i september 1631. I Uppsala tycks man hafva haft föga reda på den storartade gåfva, hvarmed Gustaf Adolf hugnat akademien. Ännu i september 1633 skrifver professor Wallius till Axel Oxenstierna, att det märkliga bibliotek, som af konungen skänkts till universitetet, »si modo vera sunt, quæ nuncius nuper attulit», måtte dit uppskickas.[2] Emellertid synes denna påminnelse icke haft någon verkan. Först efter nya påstötningar tycks biblioteket under året 1636 hafva afsändts till Uppsala. Detta år utbetaltes nämligen 73 daler för transport af det bibliotek drottningen skänkt[3], och detta kunde icke gärna vara något annat än de tagna Würzburgbiblioteken

---

[1] Som kulturhistoriskt dokument och prof på en enkel svensk officers okonstlade skrifsätt meddelas här ett utdrag ur detta bref från Karl Hård till Gustaf Horn, dateradt »Suinfort» [Schweinfurt] 23 nov. 1631.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

»Så hafuer iagh en tienst willigh och flitigh bön til min h[err] f[ält]m[arskalk] at han wille för wnna migh at taga en liten kaduk som här står hos en bårgare som heter ambrosius walik häller och at h f m ville gifua migh en fulmacht til Rådet at iagh måtte taga där hos dän som de Kieserliga Caduker har hos sigh; är dät något förnämdt så skal iagh dät mädh godh Räkningh h: k: m: til tiänst för wara, här bängt oxenstierna hafuer talt h: k: m: til på mina wägnar om en kaduk som stogh på Rådhuset så bewilia h k m migh honom män h k m kunde icke så komma sigh i hugh wtan h k m hafuer några dagar för gifuit honom bårt åt en h k m kammar iunker och dät war en kaduk som öfuersten merode hade på Råd huset, alt så beder iagh min h f m at han wille migh dätta förunna där kommer dåck om intet h f m wet at iagh intet byte hafuer bekommit, och icke dät Ringaste har iagh fåt af bårgarna huarken i kiök häller källare sidan iagh kom hit och intet wela de häller weta migh til gode wtan de äre stora plompa indeskreta, alt så förhoppas iagh til min gunstige här f m at han migh dätta wnder och migh et fröliget suar wille sända; dät är intet så stort om dät är wärdh et par hundrade Rix daler så är dät alt; iag hafuer spanderat alla Rede på mina dragoner mer än som tre hundrade Rix daler.»

— — — — — — — — — — — — — — — — —

(Skoklostersaml. i RA. Ser. 1 Fol. No. 197 b.)

[2] ANNERSTEDT, Upsala universitets historia, D. 1, s. 265, anm. 6.

[3] ANNERSTEDT, senast a. a., D. 1, s. 369, not 1.

eller, rättare sagdt, resterna däraf. Det var nämligen icke i orubbadt eller odeladt skick, som Uppsala universitet fick mottaga konungens gåfva. Först och främst torde en del af de viktigaste auktorerna fått stanna i Stockholm. I sitt svar på professorernas framställningar om bibliotekets öfversändande skrifver förmyndareregeringen den 17 november 1635, att H. K. Maj:t först ville låta utsöka och behålla alla de böcker, som då och framdeles kunde vara Hennes Maj:t i hennes studier nyttiga. Återstoden, alla dupletter dock undantagna, skulle däremot öfverlämnas till Uppsala akademi.[1] Utom hvad som behölls för den unga drottningens eget behof och dupletternas urskiljande torde äfven andra delar af biblioteket afsöndrats genom en eller annan donation.[2] Det var sålunda antagligen i ganska stympadt skick, som Julius Echters en gång så ståtliga och rika boksamling ändtligen efter många vedermödor fann en fristad i den institution, till hvars förnämsta skatter den ännu alltjämt efter snart trehundra års förlopp trots decimeringen räknas.

Påfallande är saknaden af handskrifter bland dessa skatter. Det är tydligt, att Julius Echter måste haft ett icke ringa antal codices i sitt välförsedda bibliotek[3], men hvart dessa tagit vägen, därom veta vi ingenting med bestämdhet. Att de i likhet med domkyrkobibliotekets handskrifter skulle hafva kunnat räddats undan inkräktarne är väl föga troligt. Vi hafva sett, att ett stort antal Würzburghandskrifter hamnat i England, men dessa torde ej härstamma från Marienberg. I Uppsala har jag vid min undersökning af detta biblioteks handskriftsbestånd endast upptäckt en volym med Julius Echters välkända pärmexlibris, nämligen Waiblingens Cronica des Teutschen Ordens, en afskrift i folio från Julius Echters tid af den i tillägnan till 1528 daterade krönikan. Sannolikt är afskriften gjord omkring år 1575 eller samma år som den högtyska afskrift af den äldre härmästarkrönikan, hvilken äfven är inbunden i samma band.[4]

Troligt är väl, att de till Sverige komna handskrifterna till-

---

[1] ANNERSTEDT, senast a. a., Bihang 1, s. 321 f.

[2] Se härom Palmskölds anteckning i hans samlingar i Uppsala, Afd. XIV, T. 28, s. 438.

[3] Det betonas äfven af SCHAROLD, a. a., s. 30.

[4] H. 151 i UB:s handskriftsamling.

hört den del af Würzburgbiblioteken, som stannat i Stockholm, och att de senare gjort drottning Kristina sällskap till Rom. Hafva några handskrifter kommit till Uppsala, kunna de mycket väl vara inbegripna i de 50 volymer, som 1648 uttogos af drottningens bibliotekarie, Freinshemius, och öfversändes till Stockholm.[1] De hafva väl i så fall senare delat de andras öde och skulle alltså nu, för så vidt de ännu finnas bevarade, vara att söka hufvudsakligen i Bibliotheca Vaticana i Rom. I sin Iter Romanum nämner Dudík emellertid ingen handskrift med Würzburgproveniens. Däremot upptar han från sina svenska forskningar ur den af Isak Vossius uppgjorda katalogen öfver Kristinas handskrifter i Stockholm en titel, som tyder på Würzburgskt ursprung. Under rubriken Deutsche Werke ingår nämligen som n:r 2 »Der Bischöfe zu Würzburg Beschreibung von dem ersten St. Kilian an, auf Laurenz den 61sten».[2] I den af vatikanska biblioteket utgifna katalogen öfver drottningens grekiska handskrifter finns ingen från Würzburg lika litet som några andra med krigsbytesproveniens med undantag af en enda, som tydligen kommit från Worms och tillhört biskopen där Johann Camerarius von Dalberg.[3]

Det ryktbara biblioteket från Marienbergs slott har under alla tider omstrålats af ett visst sagoskimmer och dess dyrbara skatter ha alltid af bibliotekshistoriska författare och resande utlänningar med entusiasm omtalats. Det är därför ej underligt, att i dess ursprungliga hemland intresset för detsamma alltjämt varit vaket och lefvande och att försök vid mångfaldiga tillfällen gjorts att återbörda detsamma åt dess forna hemort. Det var särskildt under 1800-talets första hälft, som dessa försök med större allvar upptogos, ehuru resultatet alls icke motsvarade de förhoppningar, som knutits härtill. Då jag i slutet af mitt arbete tänker ägna ett särskildt kapitel åt försöken till restitution af de tagna biblioteken i allmänhet, vill jag i detta sammanhang ej närmare ingå härpå. Sedan dessa försök för Würzburgs vidkommande definitivt strandat, kvarstod uppgiften att åtminstone i görligaste mån få kons-

---

[1] ANNERSTEDT, Upsala univ.-bibl:s historia, s. 19; jfr äfven s. 80—82, som upptar förteckningen öfver dessa handskrifter.

[2] DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 87.

[3] Codices manuscripti græci Reginæ svecorum et Pii pp. II Bibliothecæ Vaticanæ, Roma 1888, s. 2 f.

tateradt, i hvad utsträckning böcker med Würzburgproveniens ännu funnos bevarade i Sverige. För detta ändamål hitkom under sommaren 1890 dåvarande arkivarien i München Pius Wittmann med afsikt att i Uppsala företaga en systematisk undersökning af detta biblioteks samlingar. Resultatet af hans forskningar föreligger i en följande år tryckt förteckning öfver Würzburgböcker i Sverige.[1] I Wittmanns plan ingick äfven att anställa forskningar efter historiska urkunder och öfriga handskriftliga dokument rörande Baiern, som kunde hafva kommit till Sverige under ofredsåren. Af sådana finner han emellertid inga spår, utan försäkrar med bestämdhet att »bayerische Urkunden oder Literalien in Schweden nicht mehr hinterliegen».[2] Af tryckta böcker har han i sin förteckning upptagit 507 nummer från Uppsala. Emellertid är ej härmed samlingen af de i Sverige ännu bevarade resterna af de tagna Würzburgbiblioteken på långt när fullständig.

Vid min första genomgång af Uppsala universitetsbiblioteks samlingar tog jag i början i akt och mening att kontrollera Wittmann några stickprof för att undersöka, om hans förteckning var någorlunda tillförlitlig. Det visade sig då, att de med inskriften »Bibliotheca Academiæ Herbipolensis» försedda arbetena alldeles saknades.[3] I början ansåg jag detta vara en tillfällighet, men då jag så småningom fick Wittmanns undersökningsmetod klar för mig, förvånade det mig ej längre, att dessa böcker blifvit glömda. Förhållandet har tydligen varit det, att Wittmann, som hade en begränsad tid till sin disposition, måste finna ut något tidsbesparande sätt att få reda på de Würzburgböcker, som funnos i Carolina. Nu har större delen däraf, d. v. s. böckerna från Julius Echters bibliotek, mycket typiska ryggar och det är med all säkerhet dessa, som fått bilda utgångspunkten för undersökningen. På detta sätt kommer den Wittmannska förteckningen endast att omfatta böcker ur Julius Echters bibliotek, hvilkas ståtliga, i hvitt

[1] WITTMANN, Würzburger Bücher in der K. schwedischen Universitätsbibliothek zu Upsala (i Archiv d. hist. Vereins v. Unterfranken u. Aschaffenburg, 34, 1891, s. 111—161). — I ett tillägg har han äfven upptagit 6 böcker från domkyrkobiblioteket i Strängnäs.

[2] WITTMANN, a. a., s. 113.

[3] Endast ett arbete med denna inskrift, Eusebii Chronicon, Venetiis 1483, har af en tillfällighet medtagits, väl därför att inkunablerna måst med mera noggrannhet genomgås än den egentliga boksamlingen.

svinläder med starkt markerade bind inbundna volymer äfven vid en flyktig undersökning äro lätta att urskilja. Däremot äro de ofta synnerligen enkelt bundna och om träget begagnande vittnande böcker, som härstamma från universitetsbiblioteket i Würzburg, svårare att upptäcka. De framträda på intet sätt med några lyxanspråk. Detta är orsaken hvarför dessa böcker helt och hållet saknas i Wittmanns katalog.[1] Men icke ens de furstbiskopliga böckerna äro i sin helhet förtecknade. Hvad som innerst har utgjort Wittmanns kriterium på böckernas ursprung, är det mångfärgade pärmexlibris, som pryder de ur Julius Echters bibliotek härstammande volymerna. Nu händer det emellertid, att detta märke ej sällan saknas, men i stället finnes någon skriftlig eller tryckt dedikation till furstbiskopen och i sådana fall häntyder bandet med sina eleganta ciselerade snitt och ornamenter i guldtryck med bestämdhet på dedikationsband. Dylika arbeten äro ej heller medtagna, lika litet som enstaka förekommande band af annan typ än den vanliga, äfven om de äro försedda med pärmexlibris. En tredje serie bilda sådana böcker, där vid en flyktig undersökning de skriftliga bevisen för proveniensen ej framträda, såsom fallet är med dem som innehålla gamla katalogsigna. Sådana förefinnas nämligen också.

På försättsbladet, öfverst i högra kanten finnes på ett rätt stort antal volymer i Uppsala universitetsbibliotek skrifvet med nitid stil ett signum af följande typ: A class. 2 n⁰ 31. Dessa signa fäste jag i början ingen särskild uppmärksamhet vid, då jag trodde dem härröra från någon senare katalogisering i Uppsala, men så småningom märkte jag, att de oftast uppträdde på arbeten, som buro Julius Echters välbekanta pärmexlibris. Dock förekommo ej sällan böcker med liknande signa, alla skrifna af samma hand, utan pärmexlibris på banden. Här stodo alltså två möjligheter mot hvarandra, antingen ha Julius Echters böcker ej alltid varit försedda med exlibris eller härröra dessa signa ej från det furstbiskopliga biblioteket på Marienberg. Att emellertid mitt första antagande om dessa katalogsignas ursprung varit det riktiga, visade sig senare, då jag upptäckte några volymer, som på samma

[1] Jag tänker då icke på de sex arbeten ur Johannes Matthiæ bibliotek, som finnas i Strängnäs, ty deras tillvaro i Wittmanns förteckning beror icke på autopsi, utan härleder sig från andrahandsforskningar.

ställe hade inskrifter af samma hand som de ofvannämnda signa, af hvilka inskrifter med all tydlighet framgick, att dessa böcker tillhört Julius Echters slottsbibliotek. Det arbete, som lämnade beviset härför, var Alphonsi Tostati Opera omnia, tryckt i Venedig 1596[1], ett verk bestående af 11 foliovolymer. Första bandet har på försättsbladet öfverst till höger inskriften »Annumeror Bibliothecæ R^{mi} Iulij in aula», de öfriga volymerna signum B class. 1 n° 4[—14], tredje delen dessutom under nämnda signum inskriften »Annumeror Bibliothecæ R^{mi} Iulij Epi in aula». Det är alltså ovedersägligt, att böcker med signa af den nämnda typen härröra ur furstbiskopliga biblioteket på Marienberg, men då flera af dem sakna alla andra proveniensmärken, ha följaktligen ett antal arbeten, hvilkas ursprung hittills ej kunnat bestämmas, genom dessa katalogsigna afslöjats såsom tillhörande nämnda bibliotek. Tyvärr har denna signering af biblioteket endast påbörjats, men aldrig genomförts för hela samlingen. Det är nämligen endast vissa afdelningar af teologien, hvari dessa signa, som väl införts i sammanhang med en allmän katalogisering af biblioteket, förekomma. För konstaterandet af proveniensen af Marienbergsböcker på andra afdelningar äro vi alltså fortfarande hänvisade endast till exlibris, namnteckningar, dedikationer o. d. Ett arbete i Uppsala[2] har inskriften »Ill^{mi} Principis» af samma hand och på samma ställe som merabemälta signa, hvadan äfven denna bok utan tvekan kan hänföras till Julius Echters bibliotek.

Med begagnande dels af dessa nya hjälpmedel, dels ett mera systematiskt genomgående af såväl Carolina Redivivas som andra svenska samlingar har jag lyckats återfinna ett rätt stort antal arbeten med absolut säker Würzburgproveniens och därigenom kunnat lägga ett icke obetydligt supplement till den Wittmannska katalogen, hvilken man måste karakterisera som onöjaktig, då den tydligen uppträder med anspråk att vara uttömmande.[3] När man närmare studerat de röfvade bibliotekens öden i Sverige och vet,

---

[1] Gammalt signum i UB. 39: 32—42.

[2] D. Bañes, De fide, Lugduni 1588, fol. (gammalt signum i UB. 28: 22).

[3] Jag hoppas framdeles kunna få offentliggöra detta supplement till Wittmanns förteckning, hvarför jag ej här närmare vill ingå på vare sig innehållet eller omfånget af dessa återfunna rester af de tagna Würzburgbiblioteken, utan inskränker mig till omnämnandet af själfva faktum.

att äfven om ett sådant bibliotek ursprungligen afsetts för och donerats till ett bestämdt svenskt lärosäte, en mängd böcker på olika vägar, genom duplettauktioner[1] eller på andra sätt aflägsnats därifrån, måste en undersökning öfver ett sådant röfvadt bibliotek göras icke endast på ett ställe, den ursprungliga donationsorten. För att uppnå en åtminstone relativ fullständighet är det nödvändigt att genomforska i alla händelser de större svenska biblioteken. När därtill kommer, att den boksamling här är fråga om redan från början varit utsatt för decimering, därigenom att en stor del däraf kvarhölls i Stockholm, borde Wittmanns undersökningsområde åtminstone utvidgats till Kungl. biblioteket[2], där fortfarande ett icke så obetydligt antal Würzburgvolymer äro bevarade.[3] Man kan dock ej alltför starkt klandra Wittmann därför, att dessa undersökningar ej blifvit gjorda; han har i alla händelser bildat en grundstomme för rekonstruktionen af de till Sverige röfvade Würzburgbiblioteken. Att utsträcka forskningarne därutöfver skulle kostat honom så lång tid och sådant arbete, att det icke af en utlänning kunnat åstadkommas på en semesterresa. Endast en med de svenska biblioteken väl förtrogen forskare kan öfverhufvud göra en sådan undersökning. Hvad man däremot måste framhålla som en bestämd brist i Wittmanns katalog är, att de i en del böcker förekommande anteckningarne med Julius Echters namnteckning och böckernas accessionsår icke medtagits, lika litet som de vid

---

[1] Så t. ex. finnes i Kungl. biblioteket ett exemplar af Ambros. Catharini Enarrationes, Rom 1522, fol., som bär Julius Echters pärmexlibris och inköpts på duplettauktion i Uppsala 2 april 1776 af Joh. Gust. Härstedt, ur hvars ägo den öfvergått till den Engeströmska samlingen, enligt hvad det i boken sittande exlibriset med den bekanta devisen »Speravit infestis» utvisar. Först härifrån har den kommit till Kungl. biblioteket. Ett annat arbete ur Julius Echters bibliotek, Epigrammatici græci, Basel 1549, fol., nu också i Kungl. biblioteket, såldes enligt en i detsamma gjord anteckning från Uppsala universitetsbibliotek 18 april 1792.

[2] Wittmanns påstående i företalet till sin katalog öfver Würzburgböckerna, att han grundligt undersökt biblioteken i Malmö, Lund, Linköping, Stockholm, Uppsala och Skokloster och inhämtat tillförlitliga upplysningar angående biblioteken i Västerås, Strängnäs, Växiö och Skara, torde åtminstone för den förra kategorien icke få fattas alltför bokstafligt, då han i alla händelser icke sträckt undersökningarne så långt, att han funnit ett enda arbete med Würzburgproveniens vare sig i Stockholm, Linköping eller Lund, ehuru på ingendera stället sådana saknas.

[3] Det är dock ej säkert, att många af dessa äro minnen från drottning Kristinas tid, snarare härstamma de från senare inköp eller donationer.

bindningen i snittet stämplade årtalen, öfverhufvud taget att alla proveniensteckèn uteslutits. För kännedomen om bibliotekets tillblifvelsehistoria äro dessa naturligtvis af största vikt.

Granskar man närmare Wittmanns katalog, frapperas man otvifvelaktigt af att intet enda af de hos honom upptagna verken är tryckt senare än 1591. Detta tryckår har för öfrigt endast ett arbete, Petrus Canisius, Notæ in evangelicas lectiones.[1] Eljes äro de yngsta böckerna daterade åren 1585—88 och icke heller dessa förekomma i någon större myckenhet. Hvad betyder då detta? Hafva Julius Echters litterära intressen och hans omsorg om bibliotekets förökande helt plötsligt upphört omkring år 1590, alltså närmare trettio år före hans död? Säkerligen icke. Biblioteket på Marienbergs slott har förvisso ökats efter samma skala som förut, men de böcker, som införlifvats därmed under senare tid, måste tydligen sakna de kännemärken, som funnits i de tidigare köpta och af Wittmann upptagna arbetena, d. v. s. pärmexlibris och för folianterna dessutom den i snittet tryckta guldtiteln och ägarens namn. Ett dylikt arbete utan förut känd proveniens, nämligen de elfva foliovolymerna, innehållande Alphonsi Tostati Opera, tryckta 1596, har jag redan förut nämnt som tillhörande Julius Echters bibliotek. Ett annat verk, Pontanus, Bohæmia pia, tryckt i Frankfurt 1608, är dediceradt till Julius Echter och alltså äfven det af säker proveniens. Men bland de öfriga af mig funna, i Wittmanns katalog ej upptagna böckerna äro inga yngre än 1590. Alltså måste ännu säkerligen flera hundra arbeten finnas i biblioteket i Uppsala, hvilka tillhört Marienbergs slottsbibliotek, men sakna så pass tydliga proveniensmärken, att de kunnat afslöjas. Jag tror mig dock vara hela denna samling på spåren, ehuru jag ej anser mig kunna framlägga absolut bindande bevis för min åsikt. Hvad jag funnit är emellertid följande.

Bland den äldre litteraturen i Carolina, mest på afdelningen Obrutna serier, men äfven på många andra fack, påträffar man en till säkert 4- à 500 volymer uppgående samling böcker, bundna i fullkomligt nya fraicha band af hvitt svinskinn med rika blindprässningar af ett par tre olika typer samt med grönaktig snitt.

---

[1] Wittmann, a. a., n:r 88.

Större delen utgöres af folianter, men äfven böcker i mindre format finnas ej sällan. Utmärkande för den ena typen af dessa band är, att den i midtfältet har en stämpel i form af en blindpressad lagerkrans, ungefär två centimeter hög. På mindre böcker förekommer endast en, på större format två eller tre stycken, placerade öfver hvarandra. Då lagerkransen utgör ett tillräckligt hjälpmedel för dessa bands afslöjande, behöfva de för öfrigt ingen närmare beskrifning. Den andra bandtypen är något mera komplicerad. Frampärmen har i midtfältet en rektangulär stämpel, inneslutande en oval, som fyller nästan hela rektangeln och har som bildmotiv den korsfäste Kristus. På hvardera sidan om honom sväfvar en ängel i moln, hållande i sin hand en kalk, hvari blod rinner från såren i frälsarens händer. Midt öfver ovalen går ett band med inskriften »Propiciatorivm nostrvm». I öfre hörnet af midtstämpeln utanför ovalen sväfva två änglar, som uppehålla en kartusch med inskriften I. N. R. I. Nedtill på rektangeln finnes en inskrift i tvänne rader af följande lydelse: »Christvs per proprivm sangvine[m] semel ingressvs est in sancta». Samma stämpel, alltså icke endast en med detta bildmotiv, har varit använd på bakpärmen af flera band, hvilka hafva Julius Echters pärmexlibris på framsidan.[1]

Baksidan har äfven en rektangulär midtstämpel med oval, men med annan figurframställning. I hvartdera hörnet af rektangeln kvinnogestalter, föreställande fyra dygder, hvilkas namn, Pietas, Paciencia, Humi[litas] och Casti[tas], läsas i de kartuschartade bandslingor, som omgifva figurerna. Ovalen föreställer en rumsinteriör med nakna tegelväggar och rutadt golf. En kvinna sitter vid ett bord, hvarpå står en dryckeskanna. Kvinnogestalten har tvänne barn i famnen, det ena diande. Ett tredje barn sitter lekande på golfvet vid moderns fötter, därbredvid ligger en hund. Framför kvinnan står en tiggare stödd på en krycka. Med ena handen mottager han ett bröd, som räckes honom af kvinnogestalten, med den andra lyfter han på hufvudbonaden. Rummet har ett fönster med fyra kvadratiska rutor och facetteradt glas; på fönsterbrädet står en blomsterkruka. Till höger om fönstret hänger på väggen en hylla, hvarpå stå glas eller bägare. Rundtom

[1] Som exempel kunna nämnas följande olika verk på afdelningen Obrutna serier: 52: 317, 320, 322 och 326.

ovalen löper en inskrift af följande lydelse: »quæ voco insigni charitum denomine virtus omnia quæ pietas suadet obire seqv.» Äfven denna stämpel är använd på tidigare bundna böcker ur Julius Echters bibliotek, hvilka på främre pärmen hafva hans vapen.[1] Dessutom har jag funnit den på ett af de få i Uppsala bevarade arbetena från jesuitkollegiet i Würzburg.[2]

Utanför midtstämplarne hafva vi fyra med rullstämplar gjorda ramar i olika mönster och skilda åt af tre enkla linjer; ytterst en smal växtranka, därinnanför en inramning i plymmönster, hvarpå följa afbildningar af Kristus (Salvator) och apostlarne Johannes, Petrus och Paulus skilda åt af dekorativa blomstermotiv. Innersta ramen består af växtmotiv och runda medaljonger i form af en lagerkrans omslutande porträtt af lärda män. Närmast öfver och under midtstämpeln finnes ett smalt oprässadt parti, liksom ock ofvan- och nedanför ramen med apostlabilderna.

En tredje af dessa bandtyper har midtfältet utfylldt af ornament i plymmönster, men är för öfrigt ofta alldeles lika med närmast föregående typ. Endast skinnsorten i en del af dessa band är något gröfre än i de föregående, med skrofligare yta och ej så hvit i färgen.

I det försättspapper, som användts till dessa band, förekomma samma vattenstämplar som i de flesta böckerna tillhörande Julius Echters bibliotek, tryckta före år 1590, dels staden Mainz' vapen, dels en aflång krona.[3] En stor del af dessa böcker hafva ryggtitlar skrifna med samma stil som en mängd arbeten i kvart- eller oktavformat ur Julius Echters äldre bibliotek.[4] Dessa ryggtitlar torde vara ursprungliga; så vidt jag kunnat finna, stå de icke att upptäcka på andra böcker än sådana, som med säkerhet tillhört det furstbiskopliga biblioteket i Würzburg, samt de här närmare beskrifna, hvilkas proveniens ej är fullt klar.

---

[1] Som exempel kan anföras Obr. ser. 47: 88.

[2] Francisci Turriani Apologeticus contra Boquinum (Obr. ser. 66: 377).

[3] Af denna sistnämnda vattenstämpel har jag antecknat som exempel ur böcker med Julius Echters vapen på pärmen Obr. ser. 63: 61 o. 137; 68: 37 o. 328; 69: 31 o. 46.

[4] Böckerna i folioformat med Julius Echters exlibris hafva inga ryggtitlar, då ju sådana ej behöfts, enär böckerna, som vi förut sett, varit placerade med ryggarne inåt och därför hafva titlarne tryckta i snittet. — Exempel på sådana ryggtitlar, skrifna med rödbrunt bläck, finnas i Obr. ser. 61: 126, 75: 261 o. s. v. samt på böcker, som äfven hafva Julius Echters vapen, i Obr. ser. 75: 165 o. 75: 167.

Den litteratur, dessa böcker representera, är nästan uteslutande katolsk teologi eller kanonisk rätt. De äro tryckta i Sydtyskland, Italien eller Nederländerna, hufvudsakligen under åren 1611—17, en del 1590—1610 och tidigare. De äro tydligen så godt som obegagnade, banden verka fullkomligt nygjorda[1], och hafva alltså tillhört ett bibliotek, där böckerna icke varit utsatta för någon nötning eller nedsolkning genom alltför flitigt begagnande. Med absolut säkerhet kan man påstå, att de tillhöra krigsbytenas klass; att dylika stora, dyrbara och elegant bundna verk skulle vara inköpta till Carolina, där de hafva funnits redan omkring 1640[2], är fullkomligt uteslutet. Att någon katolsk teologi eller romersk och kanonisk rätt öfver hufvud skulle ha inköpts för detta bibliotek vid den tiden är icke mycket troligt, allra helst som biblioteket redan genom Gustaf Adolfs tidigare donationer hugnats med sådan i en utsträckning, att man förvisso ej behöfde genom köp ytterligare öka densamma. De obetydliga penningsummor, som kunde disponeras för bokinköp, användes hufvudsakligen för att anskaffa litteratur af helt annan karaktär.

Sammanfatta vi de viktigaste resultaten, hvartill vi kommit i fråga om de nyss behandlade böckerna, så står saken på följande sätt. Dessa böcker hafva funnits i Uppsalabiblioteket redan omkring 1640, efter hvad dess äldsta kataloger uppvisa[3], de tillhöra med säkerhet krigsbytet, innehålla katolsk teologi eller romersk och kanonisk rätt, hafva ryggtitlar med samma stil som på en del arbeten ur Julius Echters bibliotek, och flera af dem samma bandstämplar, som finnas på böcker med Julius Echters pärmexlibris, samt äro tryckta under slutet af 1500-talet och första delen af

---

[1] För kuriositetens skull kan särskildt nämnas, att på många böcker borsten ännu sitta kvar i de svinskinn, som lämnat material till banden. Se t. ex. Obr. ser. 61: 126.

[2] Detta har jag konstaterat genom stickprof i UB:s äldre kataloger från omkring år 1641. Ett trettiotal på sådant sätt uttagna arbeten, dels med Julius Echters pärmexlibris försedda, dels af de här ofvan beskrifna typerna, har jag återfunnit i den ena af dessa kataloger, K. 3, s. 60—68. Hela denna afdelning, omfattande en af UB:s äldre samlingar af juridisk litteratur, består antagligen till allra största delen af krigsbyte från Würzburg och Mainz.

[3] Katalogerna K. 3—5 äro alla ungefär samtidiga och uppgjorda omkring år 1641.

1600-talet, alltså i direkt fortsättning på det äldre, hittills kända beståndet i det furstbiskopliga biblioteket i Würzburg, intill Julius Echters dödsår 1617. Såvidt jag kunnat finna, har intet arbete af dessa typer senare tryckår. Då därtill kommer, att vi a priori kunna säga, att i Uppsala måste finnas ett stort antal arbeten tryckta efter 1590 och under senare delen af Julius Echters biskopstid införlifvade med hans bibliotek, ligger slutsatsen nära till hands att antaga, att det är just dessa böcker, som bildat den senare accessionen till det furstbiskopliga biblioteket på Marienberg.

Det är ju påfallande, att Julius Echters bibliotek, som i alla tider omtalats som något alldeles särskildt storartadt, genom den Wittmannska undersökningen skulle reduceras till omkring 500 nummer[1] och alltså räknas bland de åtminstone till numerären minsta bland de tagna biblioteken. Kunna vi däremot öka denna siffra till minst det dubbla, ställer sig saken annorlunda, och först då kunna vi inrangera Würzburgbytet på dess rätta plats.

---

[1] Visserligen har genom mina förut gjorda undersökningar denna siffra betydligt ökats, men större delen af de böcker jag afslöjat med säker Würzburgproveniens härstammar från universitetsbiblioteket och ej från det furstbiskopliga.

FJÄRDE KAPITLET.

Mainz.

Underrättelsen om Königshofens och Würzburgs fall på hösten 1631 väckte i Mainz aningar om att äfven dess ödestimma snart skulle slå. Kurfursten Anshelm Casimir von Wambold skyndade vid underrättelsen om den svenska härens snabba framgångar att skaffa sig krigshjälp utifrån, i det han till sin residensstads bistånd tillkallade en spansk härstyrka från Nederländerna. Denna inlades i Mainz och befästningarna däromkring, som i hast förstärktes. Massor af proviant indrogos till staden från den kringliggande rika landsbygden och man gjorde sig beredd på en långvarig belägring. Flertalet af de högre andliga och stadens adel började dock redan nu sätta sig i säkerhet med en del af sin dyrbaraste egendom.[1]

Den svenske konungen med en del af sin här drog sig från Würzburg nedåt Main, och de här liggande städerna Hanau och Frankfurt gåfvo sig och mottogo svenska besättningar. Faran för Mainz var nu öfverhängande, och sedan underrättelse kommit att svenskarne den 7 december vid Oppenheim strax söder om Mainz öfvergått Rhenfloden, begaf sig äfven kurfursten med återstoden af sitt domkapitel på flykt och räddade sig till Köln. Den 10 december stod Gustaf Adolf utanför Mainz, som uppfordrades till dagtingan. Detta afslogs dock, och svenskarne beredde sig till stormning. Stadsbornas och besättningens farhågor att blifva hämndeoffer för Magdeburg förorsakade emellertid att motståndet snart bröts.[2] Redan den 13 december ingick kommendanten ackord

---

[1] Bodmann, Die Schweden in Mainz, s. 8 ff.

[2] Soden, a. a., 1, s. 118.

och samma dag höll Gustaf Adolf sitt intåg i Mainz och tog sin bostad på det kurfurstliga slottet St. Martinsburg.

Ett oerhördt byte föll med Mainz' eröfring i Gustaf Adolfs och hans förbundnas händer. Här som annorstädes lade man hufvudsakligen beslag på egendom tillhörande högre katolska andliga, hvilka sökt sin räddning i flykten, alltså ärkebiskopen, domkapitelsmedlemmarne och högre kurfurstliga ämbetsmän. Deras öfvergifna bostäder blefvo af fienden utplundrade, husgeråd, lifsmedel och annat användbart gods fördes bort. Särskildt var detta förhållandet med böcker och bibliotek, hvilka bragtes till stadens torg och där föryttrades för en spottstyfver. Invånarne i angränsande protestantiska städer, särskildt Frankfurt och Hanau, begagnade härvid tillfället att rikta sig på de olyckliga Mainzinvånarnes bekostnad.[1]

En väldig brandskatt pålades staden, och för att kunna indrifva medlen härtill lade svenskarne själfva beslag på kyrkors, klosters och kollegiers egendom, uppgjorde inventarier öfver deras andliga och världsliga ägodelar och genomsökte alla hus, som tillhörde andliga, akademici och borgare.[2]

Särskildt blef jesuitkollegiet illa utsatt. Dagen efter sitt intåg i Mainz lät Gustaf Adolf besätta kollegiets byggnader med en stark vakt, förseglade allt, lät bevaka alla ingångar och sekvestrerade gods och räntor. Hälften af hela brandskattningssumman föll på jesuiternas lott och skulle utgå med 40000 thaler. Då de icke kunde eller ville betala denna summa, lade den svenska regeringen i Mainz beslag på all deras egendom, däribland äfven biblioteket, som denna regering behöll för egen räkning och i flera år använde för sitt behof.[3] Denna uppgift om biblioteket, hvilken är hämtad ur ett bref från kollegiets rektor till den svenske öfversten Reinhold von Rosen af den 6 november 1644[4], tyder på att svenskarne endast begagnat biblioteket under ockupationstiden, men icke bortfört detsamma. Vid svenskarnes aftåg ur Mainz

---

[1] Bodmann, a. a., s. 30 f. — Författarens källa, hvilken han här ordagrant följer, är det af domdekanten i Vår Frus stift, Joh. Adam Freysbach, skrifna stiftsprotokollet. Denne tillhörde äfven flyktingarnes skara och fick sin egendom plundrad. Från hans bibliotek har jag i Uppsala återfunnit ett fyrtiotal nummer, hvarom se närmare nedan.

[2] Bodmann, a. a., s. 41 f.

[3] Bodmann, a. a., s. 56 ff.

[4] Cit. hos Bodmann, a. a., s. 61 f., noten.

1635 skulle det alltså återgått till sina forna ägare, hvadan beslaget däraf varit af endast tillfällig natur. Också har jag i Sverige ej upptäckt mer än några få volymer, hvilkas proveniens pekar tillbaka på jesuitkollegiet i Mainz.

Så mycket rikare är skörden från de andra i Mainz tagna biblioteken. Samma dag staden föll eller den 13 december utfärdade Gustaf Adolf en fullmakt för sin hofpredikant, doktor Johannes Matthiæ, och sin lifmedikus, doktor Jakob Roberthonius, hvari de beordras att »alle die Bibliotechen undt privat Büchern, so im Schlosse vndt in den verlauffenen Collegijs, Schulen, Clostern oder sonsten in den verlauffenen Häusern zu Mäintz gefunden werden Unsert wegen und zu der Chron Schweden besten durch Ihnen undh Ihre dazu gezogenen adsistenten arrestieren», låta sammanföra dem till en säker plats och efter lägenhet låta forsla dem vidare.[1]

Man bör lägga märke till att i denna fullmakt såväl enskilda som offentliga bibliotek uppräknas, men att det viktigaste icke är medtaget, det gamla på handskrifter och inkunabler rika domkyrko- eller domkapitelsbiblioteket. Sannolikt hade konungen ännu ej kunnat fatta beslut om huruvida detta verkligen var att räkna bland kadukerna, hvilka han enligt krigets lagar var berättigad att taga. Sådana betänkligheter hade ju ej hindrat honom, när fråga var om domkapitelsbiblioteket i Frauenburg, men här i Sydtyskland uppträdde han i allmänhet med synnerlig hofsamhet. Också dröjde det nästan tre månader, innan något beslut fattades om detta bibliotek, hvarvid till och med juridisk hjälp ansågs behöflig för att åt den svenske konungen vindicera rätten att lägga beslag härpå. Det svenska riksarkivet förvarar det kulturhistoriskt sedt synnerligen intressanta dokument, hvari den i svensk tjänst stående juris doktorn Balthasar Henkel[2] i aderton teser jakande

[1] Fullmakten finnes i original bland Johannes Matthiæ papper i UB. (i codex G. 171 a.). — Aftryckt bland bilagorna.

[2] Henkel var tydligen anställd just för sådana ändamål, att i tal och skrift försvara svenskarnes krigsåtgärder. I ett rådsprotokoll den 6 oktober 1642 beslutas en belöning åt honom »för sine skrifter att justificera vårt bellum» (Svenska riksrådets protokoll, 9, s. 414). — I ett tidigare sammanträde i rådet samma år förelåg äfven en ansökan från Henkel om understöd och befordran. Axel Oxenstierna gjorde sig till hans tolk vid detta tillfälle och framhöll flera skäl, som gjorde honom värd befordran: »1. af god affection; 2. gjorde tienster medh book skrifvande; 3.

besvarar frågan »an Rex Sueciæ Bibliothecam Capitulj Cathedralis Sedis Moguntinæ vindicare possit».[1] Hufvudgrunderna för ockupationsrätten äro enligt Henkels mening, att kapitlets högste styresman, kurfursten af Mainz, är konungens fiende; att flertalet af domkapitelsmedlemmarne följt kurfursten och därmed ådragit sig samma anklagelse för fientliga afsikter; att det fåtal af kapitelledamöterna, som ställt sig under konungens skydd, icke kan öfvertaga sina frånvarande mot konungen fientliga medbröders rättigheter, hälst en sådan domkapitelsledamot, som upptagits i konungens nåd, måste under krigstid betraktas och behandlas icke som andlig eller domherre utan som privat- och lekman; att vid ockupationen af Mainz intet bestämdt fördrag ingåtts i kapitlets namn, hvaraf följer, att biblioteket förblifvit under krigslagarna, som tilldela segraren all egendom. Slutsatsen blir, att hvarken efter gudomlig eller mänsklig lag några bestämda skäl kunna anföras mot konungens rätt att lägga beslag på biblioteket, hvarför Henkel tillråder, att ett inventarium strax uppläggеs däröfver och biblioteket öfverlämnas i den kunglige bibliotekariens vård.

Enligt allmänt utbredd tradition skulle det i Mainz tagna litterära krigsbytet hafva skänkts af Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna och af den senare öfverlåtits på Västerås gymnasiebibliotek, men dessa tagna boksamlingar vid färden öfver Östersjön gått förlorade, därigenom att skeppet, som öfverfört skatterna, lidit skeppsbrott. Säkerligen återgår denna tradition på ett yttrande hos Loccenius i hans arbete Historiæ rerum Svecicarum libri novem, 1662, där det heter: »Instructissimam Electoris bibliothecam Rex Cancellario regni donavit, ab ipso iterum Arhusiensi in Svetia Gymnasiio donum, non mari, ubi in transvehendo disperierant,

fängzle; 4. lärdom och bruklighet; 5. skulle elljess komma i desperation». (Senast a. a., 9, s. 279.) Antagligen hade han efter svenskarnes utrymmande af Mainz råkat i fångenskap, men sedan lyckats fly och räddat sig öfver till Sverige genom Holland. I ett bref till rikskanslern, dateradt Haga Comitum 17 maj 1638 (Oxenstiernska saml. i RA.), talar han om att han suttit fången i Köln, Mainz och Coblenz, »Agrippensis, Moguntiæ, Confluentiæ». Tyvärr kom den hjälp, som det svenska riksrådet beviljade honom, för sent, då han strax därefter afled. Men han fick åtminstone en hedersam begrafning, i det riksrådet den 24 januari 1643 därtill beviljade en summa af 300 daler hvitt mynt (Sv. riksrådets protokoll, 10, s. 10).

[1] Skrifvelsen, som är daterad »Moguntiæ 7. Martii Anno 1632», är i sin helhet aftryckt bland bilagorna.

destinatas ingeniorum opes».[1] Redan före Loccenii tid var emellertid denna sak känd och offentligen dryftad. Vid fredsunderhandlingarne i Osnabrück meddelade den svenska legaten Johan Oxenstierna den 27 april 1648 med anledning af de kejserliga ombudens kraf på restitution af de i kriget tagna arkiven, att ur mainziska kansliet många handlingar voro tagna och afsända till Sverige, men att skeppet som förde dem öfver, strandat och gått under, hvarvid arkivet gått förloradt.[2] Tydligtvis har det varit detta fartyg, som äfven medfört en del af biblioteken i Mainz.

Trots denna förlust återfinnas likväl i Sverige tusentals volymer härstammande från offentliga och enskilda bibliotek i Mainz, visserligen icke i Västerås, men i Uppsala samt i enskild ägo på Skokloster, smärre delar äfven i andra svenska samlingar. Redan på 1700-talet har det varit bekant, att böcker med Mainzproveniens funnits i Uppsala, hvilket bekräftas af bibliotekets dåtida historieskrifvare.[3] Huru skola vi då förena traditionen om det sjunkna Mainzbiblioteket och tillvaron af de många böckerna med Mainzproveniens i Uppsala? Problemet är ej så svårt som det ser ut, ty närmare forskningar visa, att det gäller två vid olika tillfällen företagna biblioteksplundringar i Mainz[4]; bytet från den ena har bragts i säkerhet till Sverige, men det från den andra har gått förloradt. Vi sågo nyss, att Johannes Matthiæ och Jacob Roberthonius i december 1631 erhöllo instruktion att tillvaratage offentliga och privata bibliotek i Mainz samt skicka iväg dem till en säker ort. Detta har tydligen lyckats och det är de af dem beslagtagna biblioteken, som nu finnas i Uppsala. I deras instruktion nämnes intet om kanslern eller Västerås, utan dessa bibliotek äro tydligen bestämda för annan institution.

Som i inledningen[5] framhållits, voro de svenska biskoparne måna om att åt sina stiftsbibliotek utverka samma förmåner som Uppsala erhållit, och både Johannes Rudbeckius och Laurentius Pau-

---

[1] Loccenius, a. a., s. 588.

[2] Acta pacis Westphalicæ, ed. Meiern, T. 5, s. 761 f.

[3] »Ex Oppenheimensium Jesuitarum, et Moguntini Episcopi Johannis Svicardi Bibliothecis, nonnullos etjam libros possidemus.» (Celsius, Bibl. Upsaliensis historia, s. 23.)

[4] Collijn, Det kurfurstliga biblioteket i Mainz, s. 6.

[5] Se ofvan s. 25.

linus hade uppvaktat Axel Oxenstierna med begäran att erhålla en välbehöflig ökning af sina bibliotek. Säkerligen är det också med anledning häraf som sekreteraren Lars Grubbe i en promemoria af år 1634 bl. a. påminner rikskansleren om att tänka på Västerås och Linköping med bibliotek, hvarjämte han tillråder att skicka dem öfver Holland hem till Sverige.[1] Nu kom i slutet af år 1634 en ung svensk vetenskapsman, lektorn i Västerås, Johannes Terserus till Axel Oxenstierna, som då vistades i Frankfurt. Han medförde rekommendationsbref till rikskansleren från sin biskop och domkapitlet i Västerås. Säkerligen har han äfven haft muntliga suppliker att framföra från Rudbeckius angående biblioteket. Han blef på det vänligaste mottagen af kanslern och i början af år 1635 får han fullmakt att vara »Bibliothecarius constitutus» öfver alla bibliotek i Mainz.[2] Enligt sin egen uppgift begagnade han nu tillfället att ur de offentliga biblioteken i denna stad sammanbringa ett, afsedt för Västerås.[3] Det är tydligtvis detta, som under hemtransporten gått förloradt, och Loccenii nyss citerade uppgift syftar säkerligen härpå.

De af Gustaf Adolf i december 1631 utsedda svenska biblioteksinspektörerna i Mainz, Johannes Matthiæ och Jacob Roberthonius, hafva tydligen gjort ett vidsträckt bruk af sin fullmakt genom att för svenska statens räkning lägga beslag på större eller mindre delar af åtminstone ett tiotal olika bibliotek. I Uppsala finna vi böcker såväl från det kurfurstliga biblioteket på St. Martinsburg, universitetsbiblioteket, jesuitkollegiets och karthusianklostrets biblio-

---

[1] »Att E. Excell: sigh opå effterfölliande puncter gunsteligen täckies forklara ähr mijn vndertienstlige ödmiucke böön och begieran.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

9. E. Excell: wille och gunsteligen ihågkomma thet Biblioteck till Wästerås. Så och om möijeliget wore, itt lijtet till Linköping. The kunde säkert sändas medh Jacobo Marcj som hafuer låtet trijckia Bibelen, åth Holland, när marcknan hollas.» (Sekreteraren Lars Grubbe till Axel Oxenstierna, odaterad skrifvelse, men från 1634, enär i första punkten säges »förledet åhr [1]633». — RA.) — Säkerligen häntyda Grubbes ord på biblioteken i Mainz, där Axel Oxenstierna vistades större delen af år 1634. På Grubbes bref till rikskanslern under detta år står nästan alltid af adressaten antecknadt »præsent Maintz».

[2] Fullmakten är daterad 14 februari 1635. (Holm, Terserus, 1, s. 64 o. not 2.)

[3] Ortus et vitæ cursus Joannis Elai Terseri Dalekarli ab ipso conscriptus (i Tengström, Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistorie, 2), s. 24.

tek, möjligen äfven andra offentliga samlingar samt från flera enskilda personer tillhöriga bibliotek.

I sin historik öfver domkyrkobiblioteket i Mainz gör sig Franz Falk till tolk för den uppfattningen, att något kurfurstligt bibliotek vid denna tid ej existerat[1] och att det af svenskarne plundrade biblioteket varit det i domkyrkan förvarade. Men i den nämnda instruktionen för Johannes Matthiæ och Jacob Roberthonius nämnes ju uttryckligen först och främst biblioteket på slottet, hvarmed väl ej kan menas annat än ett kurfursten tillhörigt och af hans företrädare samladt bibliotek. Äfven de många dedikationsband eller böcker med kurfurstliga pärmexlibris och skriftliga anteckningar särskildt från Daniel Brendels och Johann Schweickhards ärkebiskopstid, hvilka finnas i Uppsala[2], visar ju med bestämdhet, att ett sådant kurfurstligt bibliotek funnits på slottet. Bland dedikationsvolymerna finnas äfven några handskrifter. En af Johannes Acronius Faber på latinsk vers skrifven krönika öfver biskoparne af Bamberg med titeln Neo-Katalogus de vera successione omnium episcoporum ecclesiæ Bambergensis qui fuerunt ab anno MVII ad hunc euntem MDLXVI annum[3] är dedicerad till Johann Schweickhard 1616. På försättsbladet har den en anteckning af Eric Benzelii d. y:s hand med följande lydelse: »Codex nondum editus. Descripsit vero mense Martio anni 1721 V. C. Heubelius».

Ett par andra handskrifter äro dedicerade till en af Schweickhards företrädare, Daniel Brendel von Homburg, den ena, Commentaria Petri de Riga[4], undertecknad »M. Cornelius Tectonurgus Berckensis. Erphordiæ ex Collegio Portæ Coeli Anno M564», den andra, Threnodia de rerum ac temporum authore Guilielmo Eysengrein de Nemeto Spirensi anno MDLXIII.[5] Detta sistnämnda

---

[1] FALK, Die ehemalige Dombibliothek zu Mainz (Beih. z. Centralblatt f. Bibl.-wesen, 18), s. 62.

[2] Flera af dessa band med sina dedikationer närmare beskrifna af COLLIJN, senast a. a., s. 8 ff.

[3] Signerad H. 398. — Volymen, som är en tvär oktav, är bunden i pergament. På framsidan är stämpladt I. S. A. M. [= Johannes Suicardus Archiepiscopus Moguntinus] 1616.

[4] Signerad T. 305. — På pärmen är stämpladt R. A. M. [= Reverendissimus Archiepiscopus Moguntinus] 1564.

[5] Signerad T. 380.

arbete är dediceradt till flera personer, däribland till Daniel Brendel, och har säkerligen skrifvits i lika många exemplar; tydligtvis är det i Uppsala befintliga det för Brendel afsedda.

Bland de af mig i Uppsala återfunna Mainzbiblioteken är det ojämförligt största så godt som fullständigt i saknad af alla mera påtagliga proveniensmärken och har därför varit synnerligen svårt att lokalisera. Hvad som ledt mig på spåren är ett signum, utgörande en majuskel åtföljd af ett nummer, skrifvet på ryggen strax nedanför midten, på hvita band direkt på skinnet, på band med mörkare skinnsorter däremot på en särskildt påklistrad pappersremsa. Hvart böcker af denna typ hörde, var länge oklart, då till slut några volymer med dylika signa påträffades, hvilka bestämdt pekade på Mainz, och därmed var bibliotekets proveniens så tillvida klar. Däremot var det fortfarande ovisst, hvilken institution i Mainz det tillhört.

Bland de i Mainz tagna biblioteken nämnes i äldre källor äfven universitetets eller akademiens bibliotek. Så heter det hos Knodt, De Moguntia litterata commentationes historicæ: »Quæ olim in hujate Aula et Academia per benevolam Doctissimorum et aliorum virorum liberalitatem instituta fuit, Bibliotheca à Rege Sueviæ Gustavo Adolpho donata Cancellario Regni Suevici anno 1631, dum in nominatum Regnum transveheretur, magnâ ex parte periit».[1] Här framhålles ju visserligen, att detta bibliotek skänkts åt Axel Oxenstierna, men denna på Loccenius återgående uppgift är, som vi sett, ej fullt exakt.

Många omständigheter synas visa, att det är en del af detta akademiens bibliotek, som vi nu återfinna i Uppsala i de med nämnda signa försedda böckerna. Hvad jag funnit tala för denna åsikt och för att detta bibliotek öfver hufvud härstammar från Mainz är följande.

Det arbete, som först ledde min uppmärksamhet på böcker af denna typ, var ett samlingsband i kvart innehållande sex stycken juridiska skrifter af Quintilianus Mandosius, tryckta i Venedig 1571—72.[2] Bandet har en pärmstämpel i blindpressning med kurfurstendömet Mainz' vapen under Daniel Brendels tid och inskriften »Daniel Dei Gra. S. Sedis Moguntinæ Archiepiscopvs S. Romani

---

[1] KNODT, a. a., 1752, Comm. 1., s. 31. (cit. hos COLLIJN, senast a. a., s. 5.).
[2] Obr. ser. 75: 197.

Imperii per Germaniam Archicancel: P. Elector». Denna volym är i ryggen signerad R 23. Ursprungligen var min tanke den, att detta arbete härstammade från det kurfurstliga biblioteket och att stämpeln varit ett af Brendels pärmexlibris, men då jag sedan funnit, att boken tillhört den nedan nämnde Stephan Bonner, hvars ståtliga boksamling bildar närmare hälften af det med ifrågavarande signa försedda biblioteket, är det tydligt, att så ej är fallet, utan att vi här ha att göra med en vanlig bokbindarstämpel och att boken sålunda är bunden i Mainz. Den har ett flertal marginal-anteckningar jämte ryggtiteln skrifna med Stephan Bonners synnerligen karakteristiska och lätt igenkännliga stil. Däremot hafva vi flera andra böcker, som verkligen en gång hafva tillhört det kurfurstliga biblioteket, men sedermera därifrån bortskänkts och nu äro försedda med bokstafssignaturer af den förut nämnda typen. Franciscus Bursati Consiliorum liber II, tryckt i Frankfurt a. M. 1579 i folio, har ett i guld på pärmen stämpladt vapenexlibris, som visar, att boken tillhört Daniel Brendels bibliotek.[1] Den är signerad K 19. Theodorus Gramineus, Prodromus oder Fürdrab des Antichrists, tryckt i Köln 1578, har tryckt dedikation till kurfurstarne af Mainz, Trier och Köln. Uppsalaexemplaret af detta arbete, som är signeradt S 39, visar genom bandets utstyrsel, att det är Daniel Brendels dedikationsexemplar.

Conrad Brauns Kurtzer ausszug etlicher Capitulen von der hail. Catholischen Kirchen Authoritet, tryckt i Dillingen 1559[2], har skriftlig dedikation till Daniel Brendel och ryggsignum I 27. Conrad Clingii Loci communes theologici pro ecclesia catholica, en foliovolym, tryckt i Köln 1559, har inskriften »Liber Reverendissimij arciepiscopi Moguntini pro Moguntina Bibliotheca in nouo ædificio». På denna boks ryggsignum är bokstafven utplånad men numret, 79, är ännu kvar.

Några af böckerna med dessa ryggsigna hafva försättspapper, som visa, att de torde vara bundna i Mainz eller däromkring under Daniel Brendels kurfurstetid. En stor del af hithörande böcker har skrifna innehållsförteckningar, alla gjorda af samma hand, med angifvande af viktiga punkter i vederbörande arbetes innehåll. Den öfvervägande största delen af dessa verk innehåller romersk

---

[1] Obr. ser. 75: 47 (se Collijn, senast a. a., s. 11 o. fig. 7).

[2] Collijn, senast a. a., s. 9.

och kanonisk rätt. I flera fall äro dylika anteckningar gjorda med hänvisning till förhållanden i Mainz. Så står t. ex. öfverst å pärmens insida i Francischini Curtii Tractatus feudalis, tryckt i Lyon 1547[1], följande anteckning: »Notabilis quæstio pro seruitoribus Moguntinis pag. 148». Slår man upp denna sida, så är Mainz på intet sätt nämndt där; anmärkningen gäller alltså endast, att saken är af intresse för kurfurstendömets rättsliga förhållanden.

Af ofvanstående framgår tydligt, att böcker med dessa signa härstamma från Mainz; fyra af de nämnda arbetena hafva tillhört det kurfurstliga biblioteket, men säkert är det icke detta som haft ett sådant signeringssystem, då det stora flertalet dithörande böcker alldeles sakna sådana signa. Tvifvelsutan äro de fyra volymerna en gåfva af någon bland kurfurstarne till annat bibliotek i Mainz. Det kan icke gärna vara jesuitkollegiet, som ägt dessa och alla öfriga med dylika signa försedda böcker, ty ingen som helst skriftlig anteckning finnes, att de skulle ha tillhört detta, hvilket eljes alltid är fallet med böcker från dylika bibliotek. Karaktären af de böcker, som tillhört det okända biblioteket, visar också med bestämdhet, att det icke kan vara fråga om jesuitkollegiet. Det är så godt som uteslutande juridiken, som bildar litteraturbeståndet häri. Dessutom hafva vi ju i Uppsala några böcker bevarade, som verkligen tillhört jesuitkollegiet i Mainz, och dessa sakna dylika signa. Det återstår således egentligen endast tvänne tänkbara möjligheter för bestämmandet af det ifrågavarande bibliotekets proveniens; antingen måste det vara domkyrkobiblioteket eller universitetsbiblioteket. För den förra möjligheten talar egentligen ingenting, däremot allt för den senare. Om några böcker skulle skänkas från det kurfurstliga till domkyrkobiblioteket, hade det säkerligen icke varit af den typ, som de ofvan uppräknade fyra arbetena representera, hvilka ju snarast verka läroböcker. Äfven här talar det tagna bibliotekets innehåll mot teorien, att det skulle vara domkyrkobiblioteket, hvilket enligt hvad alla källor meddela förnämligast bestått af handskrifter och inkunabler. De med ryggsigna försedda böckerna i Uppsala bestå nästan endast af lagtexter från 1500-talet och deras kommentatorer. Icke heller känner man till, att domkapitelsbiblioteket inflyttat i någon ny

---

[1] Obr. ser. 75: 406 (Mainzsignum A 31).

byggnad vid denna tid; det förvarades alltjämt i domkyrkan. Däremot nybyggdes år 1611 under Johann Schweickhards tid universitetet i Mainz[1], och det är säkerligen härpå, som inskriften »pro Moguntina bibliotheca in nouo ædificio» syftar. Dessutom hafva domkyrkobibliotekets böcker och handskrifter åtminstone för äldre tid i allmänhet inskriften »Iste liber pertinet ad librariam sancti Martini Ecclesiæ Moguntinensis» eller liknande[2], men alla dylika proveniensanteckningar saknas i de med ryggsignaturer försedda böckerna. Man torde därför vara berättigad att antaga, att det är från universitetsbiblioteket i Mainz, som alla dessa böcker härstamma. Detta skulle alltså fått tillsläppa hufvudparten af det i denna stad 1631—32 tagna litterära krigsbytet.

Hufvudmassan af de i Uppsala bevarade böckerna härifrån är bildad af två olika, båda ganska betydliga boksamlingar, hvilka genom köp eller snarare donation öfvergått till akademien i Mainz. Det ena af dessa privata bibliotek har tillhört en person med initialerna S B, hvilka finnas i några af dessa böcker, stundom stämplade på pärmen[3], stundom skrifna i form af ett monogram på titelbladet. Detta bibliotek är bildadt omkring 1560—90, hvilket framgår af årtal stämplade jämte initialerna på pärmarne. Ett arbete ur detta bibliotek, Robert Lancelotti, Tractatus de attentatis, tryckt i Lyon 1580 i folio[4], har nedtill på titelbladet anteckningen »D. Bonner. In Weissbergament», det sista tydligen anvisning för bokbindaren, i hvilket material boken skulle bindas.[5] Alla dessa böcker hafva talrika marginalanteckningar, skrifna af ägarens hand, med en ytterst nitid, originell och nästan präntad stil. En fullständig namnteckning förekommer blott i en enda af de till kanske ett par hundra uppgående volymerna i hans bibliotek. I Johann Ludwig Benders Commentarius in constitutionem imperii, tryckt i

---

[1] COLLIJN, senast a. a., s. 17.

[2] Se WÜRDTWEIN, Bibliotheca Moguntina, 1787, passim, t. ex. s. 9, 11.

[3] Ibland äfven S. B. D[octor] eller S. B. F., hvilken senare bokstaf tydligtvis anger ägarens födelseort [= Francofurtensis?].

[4] Obr. ser. 73: 39 (Mainznummer M 32).

[5] Dylika anvisningar finnas ej sällan i böckerna ur detta bibliotek, men de äro mestadels vid bindningen afskurna, hvilket väl också varit meningen. Där flera arbeten varit afsedda att bindas tillsamman, har ägaren nedtill på titelbladet till höger numrerat dem i den ordningsföljd, hvari han önskade dem bundna.

Frankfurt 1589[1], står nedtill på titelbladet följande inskrift med samma karakteristiska stil som gjort de många marginalanteckningarne: »Ex donatione autoris D. Benderj D. Steph. Bonner accepit 17 Maij A° 89». Tack vare denna anteckning hafva vi alltså denne bokägares namn klart, men om hans öden för öfrigt och hans verksamhet lämna böckerna ingen närmare upplysning. Då flertalet arbeten i hans bibliotek utgöres af juridisk litteratur, är det väl troligt, att han haft någon befattning i det kurmainziska rådet eller varit lärare vid juridiska fakulteten i Mainz eller bådadera. Tyvärr hafva alla försök att genom förfrågningar på olika håll i Tyskland, bl. a. i Mainz, erhålla några biografiska data och fakta om denne Bonner, blifvit utan resultat. Att han varit en lärd och boksynt man, därom vittnar det ståtliga och väl konditionerade bibliotek han ägt.[2]

Återstoden af böckerna från universitetsbiblioteket i Mainz härstammar tydligen äfven från ett tidigare privat bibliotek, men i dessa finnas hvarken ägarens initialer eller namnteckning, endast en myckenhet anteckningar om böckernas inköp, bandpris o. d., äfvensom innehållsförteckningar m. m., allt skrifvet med tvänne tämligen likartade stilar. Flertalet af dessa böcker äro bundna i mjuka hvita pergamentband och på en stor del af dem är bokens titel skrifven på främre eller bakre pärmen med en flott, något lutande och långdragen handstil. En stor del af böckerna hafva anteckningarne om bandpris o. d. på främre pärmens insida med en annan, mera upprättstående och något kantig stil. Som exempel på anteckningar af denna typ kan nämnas följande, skrifven i ett exemplar af Mariani Socini Consilia, tryckta i Lyon 1550 i tre volymer, hvarmed är sammanbunden i tredje delen Joh. Bap-

---

[1] Obr. ser. 75: 411 (Mainznummer O 22).

[2] En af de från jesuitkollegiet i Heiligenstadt härstammande böcker, som genom Magnus Gabriel de la Gardies bibliotek kommit till Uppsala, innehållande bl. a. Ruperti Abbatis De incendio Tuitiensi, Köln 1573 (Obr. ser. 36: 271), har nederst på titelbladet ett monogram med bokstäfverna S B D [= Stephan Bonner Doctor]. Denna volym är ett kolligatband och första arbetet har äfven liksom ofta är fallet i de Bonnerska böckerna haft en anvisning åt bokbindaren i hvilken ordning böckerna skulle bindas. Den första är signerad A 1 och har därjämte haft en annan nu afskuren inskrift, antagligen angående bandsorten. Hvilka förbindelser Stephan Bonner haft till jesuitkollegiet i Heiligenstadt är mig obekant.

tista Ferretis Consilia ac responsa[1]: »Tria volumina Consiliorum Mariani Socini tribus florenis cum dimido Empta. Pro ligatura trium voluminum tres florenos et duodecim crunatos Spiræ in Maio 1561. Consilia Ferreti Empta vno floreno et dimidio. Ligata in tertio volumine consiliorum Socini». På pärmen är stämpladt årtalet 1561. Detta arbete är tydligen köpt eller åtminstone bundet i Speier. I en annan volym[2] står antecknadt »Emptus Spiræ Anno 1561». Ett tredje arbete, Claudii Cantiunculæ Paraphrasis in tres priores institutionum civilium, tryckt i Lyon 1550[3], har i slutet med samma stil anteckningen »perlegi totum 29 die Augusti Anno [15]56». Stundom finna vi bägge dessa stilar i samma arbete. I Allegationes Lapi de Castelliono, tryckt i Lyon 1537[4], hafva vi i slutet ett utförligt index, där första delen är skrifven med den kantigare, upprättstående, återstoden hufvudsakligen af den mera lutande stilen. Ryggtitlarne i flertalet af hithörande böcker äro skrifna med stora karakteristiska bokstäfver, som jämte numren göra dessa volymer synnerligen lätt igenkännliga. Böckernas tryckår varierar mellan åren 1550—1587, och detta bibliotek är tydligen ungefär samtidigt med Stephan Bonners. Signeringssystemet omfattar hela alfabetet från A till V, men tydligen har någon del af biblioteket blifvit omkatalogiserad och omsignerad, då vi på flera af böckerna finna halft utplånade äldre signa af samma typ.

Af domkyrko- eller domkapitelsbiblioteket, det förnämsta och äldsta biblioteket i Mainz[5], sedan medeltiden rikt framför allt på sällsynta handskrifter, har troligen ingenting kommit till Sverige. Såsom nämnts var detta bibliotek ej upptaget bland de i Gustaf Adolfs fullmakt i december 1631 för Johannes Matthiæ och Jacob Roberthonius uppräknade biblioteken och närmare beslut om dess öde kan knappast hafva fattats förrän i mars följande år, då Henkels teser äro daterade. Sannolikt hafva de för Sverige bestämda

[1] Obr. ser. 75: 37—39 (Mainzsignum I 28—30).

[2] Obr. ser. 75: 210 (Mainzsignum P 46).

[3] Obr. ser. 75: 263 (Mainzsignum A 7).

[4] Obr. ser. 75: 386 (Mainzsignum P 70).

[5] Dess grundläggning går tillbaka ända till nionde århundradet (JACOBS o. UKERT, Beiträge z. ältern Litteratur d. Bibl. zu Gotha, Bd 1: 1, s. 6). — Jfr vidare om detta biblioteks intressanta historia FALKS utförliga framställning i hans arbete Die ehemalige Dombibliothek zu Mainz.

biblioteken vid denna tid redan inpackats och sändts i väg och domkyrkobiblioteket har alltså icke kommit att dela de öfrigas lott. I alla händelser har jag i af mig genomgångna svenska samlingar ej påträffat ett enda arbete, vare sig handskrift eller tryckt bok med proveniens från detta bibliotek. Visserligen har jag funnit ett par verk, det ena i Uppsala, det andra på Skokloster med inskriften »Ad Bibliothecam Moguntinam», men dessa böcker hafva säkerligen tillhört universitetsbiblioteket, ehuru de sakna de signa, som eljes äro utmärkande för böcker tillhörande detta.[1]

Däremot finnes i ett utländskt bibliotek, hofbiblioteket i Gotha, ett stort antal dyrbara handskrifter, 69 stycken och kanske ännu flera från domkapitelsbiblioteket i Mainz.[2] Troligen har Gustaf Adolf öfverlämnat åt hertig Bernhard af Weimar rättigheten att disponera detta biblioteks skatter och denne har kanske just genom Balthasar Henkel låtit därur utsöka hvad som kunde vara lämpligt för hans eget bibliotek. Efter hertig Bernhards död 1639 öfvergick detta krigsbyte till hans broder hertig Ernst och har därigenom kommit att hamna i Gotha.[3]

Om Terserus år 1635 äfven låtit domkyrkobiblioteket lämna bidrag till den boksamling han afsett för biblioteket i Västerås nämna ej källorna, och då däraf ingenting synes vara bevaradt, kunna ej heller undersökningar af det nuvarande läroverksbibliotekets i Västerås bestånd hjälpa oss att besvara denna fråga. Falk talar i sitt arbete om dombiblioteket i Mainz om en »Doppelverschleppung in der Schwedenzeit»[4] utan att närmare redogöra för hvad han därmed åsyftar. Troligt är väl, att Terserus verkligen gjort ett urval ur detta rika Mainzbibliotek, som innehöll så många handskriftliga och typografiska sällsyntheter.

Lika litet som öfriga Mainzbibliotek synes domkyrkobiblioteket hafva blifvit fullständigt utplundradt. Efter den svenska

---

[1] Jag vill dock påpeka, att äfven bland de böcker, som tillhört Stephan Bonner och som säkerligen sedan varit införlifvade med universitetsbiblioteket i Mainz, några sakna de nämnda signaturerna på ryggen och endast hafva anteckningar med Bonners stil. Numren kunna ju tidigare hafva funnits, men af tiden eller yttre åverkan utplånats. Äfven i den andra med universitetsbiblioteket i Mainz införlifvade samlingen sakna flera volymer dessa signa.

[2] EHWALD, Geschichte der Gothaer Bibliothek, s. 441.

[3] EHWALD, a. a., s. 440 f.

[4] FALK, a. a., s. 61.

ockupationens upphörande öfverlämnade domkapitlet i Mainz åt en af fäderna i kapuzinklostret, pater Urban, hvilken hade anseende att vara en god bibliotekarie och tidigare lyckligt renoverat flera bibliotek, uppdraget att iordningställa och upplägga katalog öfver domkyrkobiblioteket i Mainz.[1] Till minne häraf uppsattes en inskrift öfver ingången till biblioteket af följande lydelse: »Florem librorum rapuerunt Suecica bella, Hos in hanc seriem Capucinica cura redegit».[2] Såväl katalogen som inskriften tyda ju på, att endast en del af biblioteket, om också den bästa, blifvit bortröfvad. Enligt annan uppfattning skulle inskriften syfta på att kapuzinerna i Mainz under svensktiden lyckats skaffa undan större delen af detta bibliotek och därigenom rädda det från plundring.[3]

Från karthusianklostret i Mainz härstammar ett fåtal volymer i Uppsala, Gregorius Mazianzenus, Opera omnia, tryckt i Paris 1583, Ludovicus Blosius, Opera, Köln 1589, och ett samlingsband innehållande bl. a. Alphonsus de Castro, Libri XIV adversus hæreses, tryckt i Köln 1539. Dessa böcker hafva inskriften »Liber Carthusiæ Moguntinæ». Emellertid synes större delen af de från detta kloster tagna böckerna och handskrifterna icke hamnat i Sverige, utan på andra håll. Att äfven detta bibliotek blifvit beröfvadt sina dyrbaraste skatter är säkert och bekräftas af klosterbröderna själfva, hvilka i bref till Axel Oxenstierna beklaga sig öfver, att doktor Henkel[4] och konsorter bortfört icke blott själfva biblioteket utan äfven »antiphonalia, Gradualia vnd Lherbücher.[5]

---

[1] En afskrift af hans katalog, gjord af den kände samlaren Uffenbach, finnes i Stadsbiblioteket i Hamburg — originalet synes vara förkommet — (Hoffmann, Mittheilungen über die Handschriften-Kataloge öffentl. Bibliotheken, von welchen sich Abschriften in der hamburg. Stadtbibliothek befinden, i Serapeum, 15, s. 317).

[2] Falk, a. a., s. 31.

[3] Baur, Die Kapuziner und die schwedische Generalität im 30-jähr. Kriege, s. 29.

[4] Han kallas i brefvet visserligen Hünckel, men otvifvelaktigt menas härmed den förut omtalade Balthasar Henkel.

[5] ». . . nit allein seine Gestrengheit der Obriste von Hagendorff welcher allhier in Vnserer behausung zur Eichen genandt, einquarthieret, so dan der Obriste Rittwein [Patrik Ruthwen?] zu Oppenheim degirent Vnss mörklichen beschweren, in deme vnss alle Nahrungs mitel abgeschniten werden wollen sondern auch Vnsre Bibliothec durch D. Hünckel vnd dessen consorten, defacto entführet auch sonsten die antiphonalia, Gradualia vnd Lherbücher hinc inde distrahiret, ia dass noch mehr

I den af ärkebiskop Laud gjorda storartade handskriftsdonationen till Bodleian Library i Oxford 1635—36 finnes äfven ett sjuttiotal handskrifter, som härstamma från karthusianklostret i Mainz och tydligtvis blifvit tagna under denna biblioteksplundring. Huru de däremot kommit i Lauds ägo är oklart.[1] Utom dessa handskrifter, hvilka uttryckligen angifvas hafva tillhört karthusianklostret, finnas säkerligen flera andra manuskript af frankisk proveniens, hvarom ett studium af blotta titlarne i den Laudska donationen vittnar.[2] Ett femtiotal handskrifter i Lauds donation hade tillhört Mariakyrkan i Eberbach. Några dylika handskrifter synas i senare tid hafva blifvit bundna tillsamman i Bodleiana, ty en del af bandet har tillhört Eberbach, en annan karthusianerna i Mainz.[3] Eller också hafva dessa handskrifter på ett eller annat sätt öfvergått från det ena af dessa ställen till det andra före plundringen 1631—32. Det här nämnda Eberbach skall hafva legat i Baden[4], men ett kloster med samma namn, Erbach eller Eberbach, fanns äfven i närheten af Mainz och var liksom alla orter däromkring hemsökt af de svenska trupperna, som tömde alla andliga stiftelser på lifsmedel och andra förråd.[5] I Erbach synes äfven klostrets rika bibliotek hafva blifvit spolieradt och enligt gamla källor

---

ist, von Leibsigern vnd Franckfurter Kauffläuthen in gedachtem Vnsserm Closter in siebenzig Fuder Wein gezeichnet werden, wodurch wir gentzlichen eneruiret vnd ohne remedyrung wir endlichen gleichsam aussgestossen». (»Gesambte Brüder Carthäuser Ordens» i Mainz till Axel Oxenstierna; odaterad skrifvelse i Oxenstiernska samlingen i RA.)

[1] Jfr ofvan s. 123.

[2] Se Catalogus codicum manuscriptorum Bibl. Bodl., P. 2: 1, passim.

[3] Se t. ex. Cod. misc. n:r 69 och 629 i Catalogus codicum mskr. Bibl. Bodl., P. 2: 1.

[4] Macray, a. a., s. 450.

[5] Härom skrifver Valentin Benckert till ståthållaren i Mainz, Johan Sparre, 9 mars 1632 från Eltville, en ort strax väster om Mainz och i närheten af Erbach: »Ettliche vndt zwar die meisten Kloster seint also spolijrt, das man nicht eines löffels breitt darin findett, ausgenohmen Kloster Erbach, welches noch ein zimblicher Vorraht hatt. In Inventation der geistlichen güter kan man vbell fortkommen, sintemahlen alle meistens theijles ausgewichen, vndt niemandt an handen, der bescheidt darüber ertheijlen kan. Diesem aber vorzukommen hatt H. Vicedom mit mir vor gutt angesehen, jedem Kloster ein Wagtt vorzusetzen der sich aller güter vndt sachen, häuser vndt höff vnderfängt.» (Handlingar rörande Tyskland och tyska kriget. RA.)

bortfördt till Sverige.[1] Emellertid har jag i de af mig genomgångna svenska biblioteken endast återfunnit ett enda arbete, som härstammar från detta kloster, nämligen Adam Tanners Theologia scholastica, två i Ingolstadt 1626—27 tryckta foliovolymer, nu i Uppsala. Detta arbete bär inskriften »Ad usum Fratrum Ebirbacensium me comparauit Reverendus in Christo Pater ac Dominus, Dominus Leonardus Klunckhardt Abbas Monasterii Ebirbacensis Anno 1631».

Besynnerligt nog synes icke jesuitkollegiet i Mainz fått vidkännas några förluster i anseende till sitt bibliotek. Vi hafva sett af det föregående, att detta bibliotek visserligen under flera år disponerats af den svenska regeringen i Mainz, men att det efter ockupationen återlämnats till kollegiet. Hvad orsaken härtill kan hafva varit är ej lätt att förstå, helst jesuitkollegierna eljes voro de institutioner som företrädesvis uppsöktes, när det gällde att åt de svenska lärosätena skaffa vetenskaplig litteratur. Bland Uppsalabibliotekets rika samlingar af Mainzböcker har jag blott återfunnit tvänne, som härstamma från jesuitkollegiet i Mainz, Anatholius des Barres, Caroli V immortalitas, tryckt 1569, och Christoff Rüdolff, Behend vnnd hübsch Rechnung durch die kunstreichen Regeln Algebre[2], bägge med inskriften »Collegii Societatis Jesu Moguntiæ». Det sistnämnda arbetet har äfven ett par äldre provenienser och är af den siste ägaren »Joannes Albinus Typographus Moguntinus» skänkt till kollegiet år 1608. En tredje volym har visserligen en gång varit i jesuitkollegiets ägo, men icke tillhört dess bibliotek. Det är nämligen ett exemplar af en vid kollegiet år 1579 ventilerad dissertation med titeln De sacrorum hominum af Valentin Hohenstein och under præsidium af Petrus Thyræus. Uppsalaexemplaret häraf har en skriftlig dedikation af följande lydelse: »Reverendissimo et Illustrissimo Domino Danieli Archiepiscopo Moguntino Sacri Romani Imperij per Germaniam Archicancellario, Principi Electorij etc. Domino suo Clementissimo Collegium Moguntinum Societatis Jesv 1579». Boken har alltså tillhört

---

[1] »Erbachio etiam, Franconiæ oppido, totam Benedictinorum Monachorum Bibliothecam, sub expeditione ista Germanica Gustavi, in Sveciam translatam, memorat . . . Geor. Wallinus in Collectionibus Gotlandicis» (Celse, a, a., s. 32). — Tyvärr har jag ej kunnat återfinna den källa, hvarpå Wallin stöder detta påstående.

[2] Obr. ser. W. 595.

det kurfurstliga biblioteket på St. Martinsburg och med detta kommit till Uppsala.

Som ofvan nämndes, meddelade Johan Oxenstierna på fredskongressen 1648, att det skepp, som öfverfört det mainziska kansliet, d. v. s. det kurfurstliga arkivet, förolyckats.[1] Man har ju ingen anledning att betvifla riktigheten af denna uppgift, men faktum är, att ett ganska stort antal kurmainziska arkivalier verkligen kommit till Sverige. Sannolikt har detta skett tidigare. Enligt en öfversiktsförteckning i Riksarkivet från år 1637 förvarades då i papistkyrkehvalfvet »2 store kistor — en svart kupot, den andra med läder öfverdragen», hvari funnos gamla tyska handlingar, som genom Axel Oxenstierna 1634 blifvit öfverskickade till Stockholm, och hvaröfver register uppgjorts.[2] Det är antagligen detta register, som återfinnes i en ännu i Riksarkivet befintlig »Catalogus aller teutschen handlungen, so in die zwei kisten gefunden, welche Ihr. Erl. Gn. der Hr Reichs Cantzler herein geschicket». Denna katalog innehåller handlingar från åren 1252—1621 och omfattar nära 45 foliosidor. Utom dessa tvänne kistor kommo »1632 om hösten» tre andra med dylika arkivalier, omnämnda i Riksarkivets öfversiktsförteckning af år 1641. Öfver dessa fanns intet register.[3] Dessa arkivalier torde till stor del hafva blifvit förstörda vid slottsbranden 1697. Pufendorff, som studerat handlingarne från Mainz i Riksarkivet, anser egendomligt nog, att deras historiska värde varit synnerligen obetydligt.[4]

---

[1] Äfven andra samtidiga källor tala härom. Så t. ex. skrifver den forne svenske rikshistoriografen J. H. Böcler [Boeclerus] år 1662 härom följande: »Moguntinense Archivum omnes respiciunt; ad hoc tanquam ad oraculum ora obuertunt sua, qui publica sapiunt aut amant. Non enim credo, verum esse quod fama, ut horribile secretum, in aulis tamen nonnullis distulit, Suecos magnam partem Archivi Moguntini abstulisse, et inter spolia Germanica, quæ Axel Oxenstiern navi imposuerat, naufragio amisisse» (J. H. Böcler till Boineburg 1 dec. 1662, i Commercii epistolici Leibnitiani, T. 1, s. 1016; cit. FALK, a. a., s. 63).

[2] BERGH, Svenska riksarkivet 1618—1837, s. 376 f.

[3] BERGH, a. a., 377.

[4] »Sic cum Archivum Moguntinum, ab Axelio Oxenstierna in Sueciam translatum, peculiari repositorio in Archivo Holmiensi asservetur, lubido me aliquando subibat inspiciendi, num quid ad antiquitates Germaniæ spectans tam alto sub pulvere latitaret. Sed paucis è speciminibus tantam ibi paupertatem deprehendi, ut non amplius manus sordidare operæ pretium ducerem.» (Samuel Pufendorff till Joh.

Utom de Mainzarkivalier, som rikskansleren öfversändt till Riksarkivet, synes han hafva behållit en ganska stor del dylika för egen räkning, ty med det 1848 inköpta Tidöarkivet kom jämväl en mängd handlingar angående kurfurstendömet Mainz. Enligt Styffes mening skulle de tillsamman med Axel Oxenstiernas egna papper år 1634 blifvit af misstag bortförda från Mainz och hemskickade till Sverige.[1] I denna senare samling funnos bl. a. flera konvolut innehållande bref till ärkebiskoparne af Mainz och kurmainziska domstolsförhandlingar[2], hvilket allt jämte öfriga Mainzhandlingar år 1880 återställdes till baierska regeringen, som innehar det mesta af det forna kurfurstendömets område.[3]

Äfven i Uppsala skola enligt uppgift af Eric Benzelius finnas några arkivalier från Mainz[4], men det har ej varit mig möjligt att uppspåra dem. Säkerligen kan icke någon större del af Mainzarkivet hafva hamnat här.

Utom de från offentliga bibliotek i Mainz tagna böckerna finnas i Uppsala kanske ett par hundra nummer, som tillhört vid ockuperingen ännu lefvande enskilda personer, och sannolikt direkt tagna ur deras privata bibliotek. Åter andra böcker hafva ägts af mainziska rådsherrar, högre andliga, som varit döda 1631 och hvilkas bibliotek möjligen varit införlifvade med någon offentlig boksamling, ej angifvet hvilken.

Böcker af den förra typen hafva tydligen tillhört sådana personer, hvilka flytt och sedermera fått sina hus utplundrade. Så är t. ex. fallet med dekanten i Vår Frus stift Adam Freysbach, hvilkens i landsflykten skrifna stiftsprotokoll varit hufvudkällan för Bodmanns framställning om svenskarne i Mainz.[5] Ur hans

---

Ulrich Pregitzer, Berlin 3 oct. 1691; aftryckt i PREGITZER, Suevia et Wirtenbergia sacra, Tubingæ 1717, Inledn.)

[1] STYFFE i Förordet till Axel Oxenstiernas skrifter, s. xvi, not.

[2] PROWE, Mittheilungen aus schwed. Archiven u. Bibliotheken, s. 41.

[3] Se om denna restitution närmare Kungl. Riksarkivets koncepter för åren 1878—81.

[4] Brefwäxling imellan Eric Benzelius och Gustaf Benzelstierna, s. 82 f.

[5] Denne Freysbach dog först år 1650. Han var juris utr. doktor, kurmainziskt råd och blef 1640 rektor vid universitetet i Mainz. (Catalogus rectorum in universitate Moguntina, s. 98. — Jag har icke själf haft tillgång till denna källa, utan har fått denna uppgift liksom flera andra af de biografiska notiserna om

bibliotek har tydligtvis ett urval gjorts af de svenska biblioteksinspektörerna. Ett ej obetydligt antal volymer, hufvudsakligen juridiska arbeten, finnas i Uppsala med dennes namn på titelbladet. Några böcker ur hans bibliotek hafva äfven ett vapen, bestående af en enkel sköld med ett örnhufvud, skrifvet med bläck på ryggen.[1] Bland böckerna med Freysbachs namn hafva många tidigare tillhört licentiaten Conrad Kennicken, »Judex secularis» i Mainz. Sannolikt har Freysbach genom köp förvärfvat dennes bibliotek efter hans omkring 1610 inträffade död.[2] Ett dylikt arbete, Tractatus cautelarum omnium iurisconsultorum, tryckt i Frankfurt 1582[3], har den 22 augusti 1586 inköpts af Kennicken och senare tillhört Freysbach enligt inskriften »A. Freyspach Doctoris Ecclesiarum D. Virg. ad gradus Mogunt. et S. Barthol. Francof. Canon. nec non Almæ Vniversitatis Mog. Professoris Pontificij ordin.» Joh. Mauritius, Utilissima repetitio legis unicæ, tryckt i Lyon 1538, hvarmed är sammanbunden Joh. Corasii Tolosatis Paraphrasis in universam sacerdotiorum materiam, tryckt i Lyon 1548[4], har dels Freysbachs namnteckning, dels inskriften »Sum Conradi Kennicken Licentiati et Iudicis Secularis Anno domini 1598 1. Augustj». Flera af de böcker, som tillhört Kennicken, hafva endast hans namn men ej någon anteckning, som tyder på att de senare tillhört Freysbach, hvilket dock säkerligen är fallet. En eller annan bok i Kennickens bibliotek har han genom gåfva erhållit af någon bland sina ämbetsbröder. Så har t. ex. Ioannis Friderici Solis Tractatus controversiarum, tryckt i Frankfurt 1602, inskriften »Suo affini et dn. Collegæ L. Conrado Kennicken Jud. Secul: promissi memor Henricus Faber D. d. d. Anno 1602 mense Nouemb.»

Det tycks icke hafva varit något ovanligt, att de kurmainziska rådsherrarne och professorerna öfvertagit sina ämbetsbröders bibliotek. I de af mig påträffade Mainzböckerna har jag antecknat ännu ett fall utom den Kennicken-Freysbachska transaktionen,

---

här berörda Mainzpersonligheter genom välvilligt meddelande från Stadsbiblioteket i Mainz.)

[1] Se t. ex. Obr. ser. 76: 50.

[2] Enligt SCHROHE, Die Wiederbesetzung erledigter Professuren (i Archiv f. hessische Geschichte u. Altertumskunde. N. F. Bd 5), s. 141, var han död i juni 1612.

[3] Obr. ser. 74: 90.

[4] Obr. ser. 75: 75.

nämligen den nyss nämnde Heinrich Fabers förvärf af rådsherren Johann von Borns boksamling. De ur dessa bägge personers bibliotek härstammande böckerna i Uppsala är den till antalet största samlingen af de tagna privatbiblioteken i Mainz. Denna liksom flertalet af de öfriga, frånsedt domvikarien Friedrich von Sickingens bibliotek, består hufvudsakligen af juridisk litteratur, romersk och kanonisk rätt. Dock synes Heinrich Faber haft något vidare intressen, ty bland de med endast hans namnteckning försedda böckerna finner man äfven ganska mycken humanistisk litteratur.

Endast genom en lycklig tillfällighet har det varit mig möjligt att afslöja Johann von Borns jämte en annan kurmainzisk rådsherres identitet. Ett synnerligen elegant bundet exemplar af Lectura subtilis et aurea domini Guidonis papæ, tryckt i Frankfurt 1576[1], har tillhört Johann von Born och Heinrich Faber. Den har dessutom en tryckt dedikation till den förre och Philipp Wolff von Rosenbach, och i dedikationen få vi veta, att begge dessa personer varit kurfursten Daniel Brendels rådsherrar. Uppsala-exemplaret af boken är tydligen det för Born afsedda dedikations-exemplaret.

Den Heinrich Faber, hvilken antagligen efter von Borns död förvärfvat hans bibliotek, var äfvenledes kurmainzisk rådsherre och därjämte professor i kanonisk rätt vid universitetet i Mainz. År 1606 blef han universitetets rektor.[2] Han var en man af stor lärdom och af kurfurstarne mycket anlitad såväl i diplomatiska beskickningar som i viktiga hemliga rådslag.[3] Då han dog först år 1643[4], är det tydligt, att böckerna ur hans bibliotek, som finnas i Sverige, äro tagna vid plundringen af hans hus i Mainz.

---

[1] Obr. ser. 78: 19 i UB.

[2] STÖLZEL, Die Entwicklung des gelehrten Richtertums in deutschen Territorien, Bd 1, s. 103.

[3] »Erat Henricus Faber vir maxime dexteritatis summæque doctrinæ, unde meruit, ut ab Archiepiscopis et Electoribus Moguntinis Ioanne Suicardo, Georgio Friderico et Anselmo Casimiro non tantum publicis negotiis et Legationibus adhibitus, sed etiam in Consiliarium intimum et Iudicii Aulici Directorem dilectus fuerit». (Catalogus rectorum in universitate Moguntina, s. 88, i KNODT, De Moguntia litterata commentatio 2. — Detta arbete har ej varit mig tillgängligt; därur gjorda citat äro benäget meddelade af Stadsbiblioteket i Mainz.)

[4] Senast a. a., s. 88.

Ur den nyss nämnde Philipp Wolff von Rosenbachs bibliotek har jag äfven funnit ett antal volymer i svenska samlingar, hufvudsakligen i Uppsala. Denne Wolff von Rosenbach var under tjugotvå års tid rådsherre, dessutom äfven från år 1584 kurfursten Wolfgang von Dalbergs kansler.[1] Han var ofta anlitad i viktiga uppdrag och deltog bl. a. som ombud för Mainz på riksdagen i Regensburg och kretsdagen i Erfurt 1567[2]. Han dog år 1601 och blef begrafven i St. Emeran.[3] Utom som boksamlare nämnes han som en intresserad myntsamlare.[4] Han har äfven uppträdt som författare på det historiska området med ett arbete öfver Mainz' biskopar.[5]

Då källorna uppgifva denne Wolff von Rosenbach som död år 1601, förefaller det underligt, att i flera handlingar från åren efter det svenska besättandet af Mainz ett kurmainziskt råd med samma namn nämnes som »entwichen» eller »ausgetreten». I doktor Balthasar Henkels bref och suppliker till Axel Oxenstierna uppträder Rosenbach upprepade gånger. För sina åt svenska staten gjorda tjänster hade Henkel erhållit donation på Rosenbachs och hans hustrus hus med tillhörande mobilier, vingårdar och andra »pertinentia».[6] I donationsbrefvet nämnes denna Rosenbachs egen-

---

[1] GUDENUS, Sylloge variorum diplomatariorum res Germanicas in primis Moguntinas illustrantium, s. 548 f. (Meddelande från Stadsbiblioteket i Mainz.)

[2] ROTH, Simon Hagen, s. 169 (i Der Katholik. Jahrg. 78:1, Mainz 1898. — Enl. meddelande från Stadsbiblioteket i Mainz).

[3] GUDENUS, a. a., s. 549.

[4] En annan Mainzprofessor, den nedan nämnde Jacob Campe, skrifver år 1591 i ett bref till den bekante filologen och arkeologen Justus Lipsius med anledning af ett besök, som denne gjort i Mainz, och uttalar sitt beklagande af att Lipsius vid detta tillfälle underlåtit att taga närmare kännedom om den betydande samling af gamla inskriftsstenar och mynt, som tillhörde den kurfurstlige kanslern Wolff von Rosenbach. Campe sänder därför ett par afbildningar af romerska mynt ur denna samling till benäget bruk för Lipsii Tacitusupplagor. (BURMANNUS, Sylloge epistolarum, T. 1, s. 554. — Jfr äfven ett ungefär samtidigt bref af Lipsius till Joh. Vivianus i samma arbete, T. 1, s. 457.)

[5] SCHUNK, Beiträge zur Mainzer Geschichte, 1790, Bd 3, s. 168. (Meddeladt af Stadsbiblioteket i Mainz.)

[6] »Thue hiermit kundt, demnach auff höchstgedachter I. K. M:ts allergnädigste Ratification dero bestellten Hofraths, Doctor Balthasar Henckells von alten Stettin, dess aussgetretenen Licentiat Philipp Wolffen Rosenbachs, Weijlandt Chur Mainzischen Rhats, wie auch dessen haussfrawen, Marien Margrethen Beijerin hauss, nebenst denen darin befindtlichen mobilien, Ingleichen die Weingarten, vndt andern

dom som belägen i och intill Mainz, men i en inlaga från Henkel till Axel Oxenstierna talas det om ett hus i Frankfurt, kalladt »die gulden Zangh», jämte vingårdar och åkrar, belägna nära staden »beij dem Paradiesser Hoff auff den dritten theill», hvilka tillhört Rosenbach. I sammanhang härmed beklagade Henkel sig öfver att rådet i Frankfurt redan lagt beslag på den bästa delen af Rosenbachs egendom, hvadan han själf icke erhållit mycken glädje af denna kaduk. Då han emellertid för sina särskilda uppdrag, »zu der special functias in defendendæ armorum justitia», behöfde skaffa sig ett godt bibliotek, anhöll han att få ersättning på annat håll.[1]

Frågan är nu, om den svenske rikskansleren och Henkel varit okunniga om Rosenbachs död eller saken gäller en släkting till honom, med samma namn och i samma befattning. Det förra låter sannolikast, men antagligen har då Rosenbachs änka ännu varit i lifvet och i besittning af sin makes egendom vid svenskarnes ockupering af Mainz. Att de källor, hvilka uppgifva Philipp Wolff von Rosenbach som död 1601, äro riktiga, därpå tyder ju, att han redan på 1560-talet måste hafva varit till mogen ålder kommen, enär han redan då beklädt maktpåliggande befattningar. Bland böckerna i hans bibliotek har jag äfven funnit sådana, inköpta redan 1551. Att han då kunnat vara i lifvet 1631 torde väl vara uteslutet.

Bland böcker med Mainzproveniens i Uppsala möta vi ej sällan sådana, hvilka tillhört tvänne medlemmar af släkten Campe von Ellendorff, Jacob Campe och hans brorson Dionysius. Den förre var under 1570- och 1580-talen dekan vid St. Cassiuskyrkan i Bonn[2] och kurfurstens af Köln vice kansler.[2] Senare var han anställd i Mainz som professor vid akademien, protonotarius och Iudex generalis, d. v. s. öfverdomare vid den andliga domstolen

---

vmb vndt beij Maintz belegenen pertinentien, auss bewegenden Vhrsachen gnediglichen cediret vndt verehret worden, dass derowegen gemelter Balthasar Henckell in Crafft disses ermechtiget, selbige gueter also forts zu occupiren. . . Maintz 17 Maij Anno 1632. Axel Oxenstiern.» (Samtidig afskrift bland Henkels bref till Axel Oxenstierna; Oxenstiernska samlingen i RA.)

[1] Odaterad inlaga af Balthasar Henkel till Axel Oxenstierna (Oxenstiernska samlingen i RA).

[2] Pick, Zur Geschichte der Münsterkirche in Bonn (i Annalen d. Hist. Vereins f. d. Niederrhein, H. 42) s. 76, not. 1.

därstädes, samt domherre vid St. Peters stift i Mainz.[1] År 1607 var han universitetets kansler och dog 1609.[2] Han var en man med utpräglade litterära intressen och stod i förbindelse med flera af samtidens lärda, bland andra med filologen och arkeologen Justus Lipsius.[3] Han nämnes äfven som en ifrig arkeologisk forskare och samlare af klassiska inskriftsstenar, hvilka funnos i myckenhet i dessa trakter.[4] Tack vare Campes bemödanden äro många dylika inskrifter kända, fastän stenarne sedan gått förlorade.[5] Äfven synes Jacob Campe varit medarbetare i Brauns Theatrum urbium, som utkom i Köln 1572—1618 i sex folioband.[6]

Brorsonen, Dionysius Campe, var äfven professor vid universitetet i Mainz. Tidigare synes han under sin farbroders ledning hafva studerat vid samma universitet. Vi hafva en volym i Uppsala, som ger oss några upplysningar härom och om Dionysius Campes personliga förhållanden i öfrigt.[7] Boken har tillhört Dionysius Campe själf, såsom framgår af hans på titelbladet stämplade exlibris. Volymen är ett samlingsband, innehållande först några Theses de usucapionibus et præscriptionibus, ventilerade af juris utriusque kandidaten Dionysius Campe för vinnande af juris licentiatgraden i Mainz den 23 oktober 1606 under presidium af Jacob Campe. Därefter följer i bandet Epithalamica, innehållande bröllopsverser vid Dionysius Campes bröllop år 1609 med Barbara Schæffer, änka efter assessorn i kurfurstliga rätten Philipp Schæffer och dotter till kurfurstliga rådet Anton Bayer. Verserna äro författade af Amico, Cognato och Affine, magister Friedrich von

---

[1] IOANNIS, Volumen secundum rerum Moguntiacarum, 1722, s. 634.

[2] Catalogus rectorum in universitate Moguntina, s. 88.

[3] I ett bref från Justus Lipsius till Franciscus Modius, skrifvet i december 1596, heter det om Campe: »Ad Campium, Protonotarium Moguntinum, si scribis, quæso amanter saluta, quem vidi in transcursu, sed non plene gustavi». (BURMANNUS, Sylloge epistolarum, T. 1, s. 114.) I ett annat bref till Joh. Vivianus kallar Lipsius honom »vir bonus et doctus, et harum quoque antiquitatum diligens». (BURMANNUS, a. a., T. 1, s. 457.)

[4] FREUDENBERG, Epigraphische Analekten (i Jahrbücher d. Vereins v. Alterthumsfreunden im Rheinlande, 29/30), s. 105—11.

[5] FREUDENBERG, Neue epigraphische Analekten (i samma Jahrbücher, 39/40), s. 186 ff.

[6] SERARIUS, Moguntiacarum rerum libri V, s. 61. Jfr äfven FREUDENBERG, Epigraphische Analekten, s. 109.

[7] Obr. ser. 63: 314.

Driell, Johann Resseler och Johann Conrad Mertzenich. Campe har nu avancerat till »Ecclesiastici Secularisque Iudicii Aduocatus» och är juris doktor, hvartill han promoverats af farbrodern år 1607.[1] Tre år efter sitt giftermål blef han professor vid akademien i Mainz, sedan hans svärfar, Anton Bayer, hos kurfursten Johann Schweickhard anhållit om att svärsonen måtte erhålla en af de två då obesatta lärostolarne, antingen den som blifvit ledig genom den förut nämnde Conrad Kennickens död, »lectura institutionum», eller en annan, »lectura digestorum», som samtidigt var ledig.[2] Enligt egenhändig resolution af kurfursten på det sista brefvet erhåller Campe Kennickens professur. År 1616 anhöll han att få utbyta denna sin »lectura institutionum» mot en »lectura digestorum» som innehades af Johannes de Colonia.[3] Han synes hafva aflidit omkring år 1640.[4]

Äfven Dionysius Campe har tydligen liksom farbrodern haft vissa lärda intressen utanför sin rent fackliga verksamhet. Så nämnes han af källorna som afskrifvare af ett gammalt frankiskt doplöfte.[5] Hans böcker äro i allmänhet försedda med ett enkelt cirkelrundt exlibris stämpladt i svarttryck på titelbladet och bestående af hans vapen jämte inskriften »Dionysius Campius ab Ellendorff Aquisgranensis Jur. Vtriusque Doctor». Stundom förekommer detta vapen ritadt på bokens rygg liksom på de Freysbachska volymerna. Åter andra böcker hafva hans initialer D. C. A.[6] stämplade på pärmen, någon gång äfven på bokens rygg. Sannolikt har han ärft eller köpt farbroderns bibliotek, och i så fall hafva alla böcker, som tillhört Jacob Campe, vid plundringen af brorsonens boksamling kommit till Sverige.[7]

---

[1] Nomina dominorum qui in Moguntinæ academiæ. . . Societatis Iesu gymnasio, ab an. 1565 usque ad præsentem annum 1618 integro philosophiæ cursu emenso suprema eiusdem laurea vel condecorati vel academico calculo eo digna iudicati fuerunt, Moguntiæ 1618, s. 19.

[2] Bayers tvänne bref år 1612 till kurfursten angående detta ärende äro aftryckta hos SCHROHE, a. a., s. 141—143.

[3] Brefvet till kurfursten härom aftryckt hos SCHROHE, a. a., s. 144.

[4] Se SCHROHE, a. a., s. 155, not 24.

[5] FALK, Bibelstudien, Bibelhandschriften und Bibeldrucke in Mainz, 1901, s. 103.

[6] D. v. s. Dionysius Campius Aquisgranensis eller Aquensis.

[7] Enligt meddelande från Stadsbiblioteket i Mainz finnes där åtminstone ett arbete, som tillhört Dionysius Campe, nämligen första delen af Thomas ab Aquinos Summa theologica (Hain *1442). Den har senare ägts af karmelitklostret i Mainz.

Bland den rika skörd af musiktryck, som gjorts i Mainz, finnes ett stort antal volymer, som efter hvartannat tillhört tre Mainz-vikarer, Franz Schilling, Sebastian Stolz och Thomas Schmidt. Om dessa arbeten senare öfvergått i det kurfurstliga biblioteket eller tagits med någon enskild samling är ovisst. Äfven Johann Schweickhards bibliotek var särskildt rikt på musikarbeten; ett femtiotal dylika finnas nu i Uppsala.[1] Ur Franz Schillings bibliotek har jag äfven på bokafdelningen påträffat ett par arbeten.

Ett af de rikaste privatbiblioteken i Mainz synes hafva ägts af domdekanten Friedrich von Sickingen.[2] Han tillhörde äfven de domherrar, som flytt med kurfursten, och hans kuria, kallad »zum kleinen Landek», blef af svenskarne nedrifven.[3] Att den dessförinnan blifvit tömd på sina mobilier, visar åtminstone tillvaron af den mängd böcker ur innehafvarens välförsedda bibliotek, som finnas i Sverige, dels i Uppsala, dels och framför allt på Skokloster. Sickingens bibliotek, som är synnerligen väl konditioneradt och bundet i eleganta hvita pergamentband med rika blindprässningar, består af teologisk och humanistisk, särskildt historisk litteratur. Böckerna äro dessutom prydda med ett vackert graveradt innerexlibris med Sickingens vapen i fyra olika storlekar efter formaten. Ofta finnes äfven hans namnteckning på böckernas titelblad.

Några enstaka arbeten med privat Mainzproveniens, tillhörande domvikarerna Conrad Diel Eberstadiensis och Johannes Geltmann Walstadtensis samt en viss Johannes Christophorus Müntzethaler, juris utriusque doktor, har jag äfven påträffat i Uppsala. Den sistnämnde var antagligen professor vid juridiska fakulteten i Mainz, ty i maj 1616 ansöker en person med detta namn hos kurfursten Johann Schweickhard om att erhålla en »lectura codicis» vid universitetet, hvilken blifvit ledig genom kanslern Frans Philipp Fausts död.[4] Conrad Diel och Johannes Geltmann voro säkerligen icke i lifvet vid den svenska ockupationen af Mainz[5]; från hvilket bibliotek deras böcker härstamma är mig obekant.

---

[1] Collijn, senast a. a., s. 14.

[2] Han var född 1581 och blef domdekant 1622. (Siebmachers Wappenbuch.)

[3] Bodmann, a. a., s. 52.

[4] Ansökan aftryckt hos Schrohe, a. a., s. 147.

[5] Diels dödsår varierar i olika källor. Gudenus, Codex diplomaticus, T. 3, s. 1000, angifver hans dödsår till 1610, Severus, Parochiæ Moguntinæ intra urbem,

En allmän öfversikt öfver storleken af det nu i Uppsala universitetsbibliotek befintliga krigsbytet från Mainz visar följande resultat enligt af mig gjorda beräkningar, som dock endast omfatta böcker med fullt säker proveniens.[1] Från universitetsbiblioteket i Mainz härstamma åtminstone 450 volymer, däraf ett femtiotal sakna de för detta bibliotek typiska ryggsignaturerna, men i stället hafva marginalanteckningar eller andra inskrifter, som visa, att de tillhört Stephan Bonner eller den andra med universitetsbiblioteket införlifvade boksamlingen. Till dessa komma säkert ännu flera, hvilka vid mera ingående undersökningar kunna uppvisa liknande inskrifter. Från det kurfurstliga biblioteket har jag tillsvidare utom 3 handskrifter endast funnit 76 nummer, böcker med dedikationsband, kurfurstliga exlibris eller inskrifter. Tydligt är, att denna siffra är mycket låg och att många böcker finnas i Uppsala, som tillhört biblioteket på St. Martinsburg, fastän de genom frånvaron af tydliga proveniensmärken varit omöjliga att afslöja. Det finns ganska många band, som peka på en dylik proveniens, men för närvarande har jag ej kunnat framlägga bestämda bevis för dessa böckers historia. Från Johann von Born, Heinrich Faber eller båda härstamma 74 nummer, 38 hafva tillhört Adam Freysbach, Conrad Kennicken eller båda, 25 ha Friedrich von Sickingens exlibris, 20 hafva tillhört Jacob och Dionysius Campe, 12 Philipp Wolff von Rosenbach, 2 hvardera Franciscus Schilling och Johann Christopher Müntzethaler och ett par Conrad Diel och Johannes Geltmann. På musikafdelningen tillkomma ytterligare 130 volymer, dels med Johann Schweickhards pärmexlibris, dels med domvikarerna Schillings, Stolz' och Schmidts namnteckningar. Från jesuitkollegiet härstamma 2 och från karthusianklostret 3 volymer. Bland inkunablerna finnas märkligt nog så godt som inga Mainzböcker, väl snarast beroende på att de i Mainz af svenskarne tagna biblioteken varit för sin tid relativt

---

s. 39, uppgifver, att han dött 1612. Enligt andra källor (FORSCHNER, Geschichte der Pfarrei und Pfarrkirche Sankt Quintin in Mainz, s. 190) är han ännu 1616 i lifvet. »Liber quotidianarum distributionum Ecclesiæ Moguntinæ (handskrift i Stadsarkivet i Mainz) anför år 1628 »Vigiliæ mortuorum» för Diel. — Alla dessa uppgifter genom meddelande från Stadsbiblioteket i Mainz.

[1] Säkerligen skulle en med Mainz' personalhistoria väl förtrogen forskare vid en genomgående granskning af Uppsalabibliotekets samlingar kunna afslöja ännu flera rester af mainziska privatbibliotek än de i detta arbete upptagna.

nygrundade; det gamla domkyrkobiblioteket har, som vi sett, icke lämnat någon tribut till det i Sverige hamnade krigsbytet. Jag har bland inkunablerna endast funnit 5 volymer från universitetsbiblioteket i Mainz.[1] I Johann von Borns och Heinrich Fabers ägo har varit en i Köln 1499 tryckt Chronik van der hilliger Stat van Cöllen.[2]

Allra största delen af Mainzböckerna i Uppsala återfinnes på afdelningen Obrutna serier, särskildt de delar däraf, som innehålla den juridiska litteraturen. Mycket däraf förefaller nästan stå i den ordning, hvari det ursprungligen kommit hit. Man finner ofta på dessa afdelningar hela meter böcker placerade tillsamman, hvilka alla härstamma från Mainz, särskildt sådana med universitetsbibliotekets ryggsigna och ryggtitlar.

Näst Uppsala är bland de af mig undersökta samlingarne Skokloster bäst försedt med böcker från Mainzbytet. Dessa hafva med säkerhet tillhört det Braheska biblioteket och torde vara Nils Brahe d. ä:s del af de rika kadukerna i Mainz.[3] Jag sluter detta däraf, att några af Mainzböckerna på Sko hafva inskriften »Nicolaus Brahe Comes».[4] Denna härrör visserligen icke från den äldre Nils Brahe, utan från hans son Nils Nilsson Brahe, sedermera gift med Carl Gustaf Wrangels dotter och därigenom ägare till Skoklosters slott och samlingar. Men dessa inskrifter äro gjorda under hans ungdomstid, stilen öfverensstämmer fullkomligt med hans namnteckningar på brefven till farbrodern Per Brahe under studieåren i Uppsala.[5] Dessa böcker hafva alltså varit i Braheska familjens ägo på 1640-talet.

---

[1] Nr 114, 296, 475 och 476 i Collijns katalog.

[2] Nr 425 i Collijns katalog.

[3] Att Nils Brahe under det tyska fälttåget äfven köpt böcker och icke blott erhållit sådana genom krigsbytet visar ett exemplar af Heinrich Büntings Itinerarium Sacræ scripturæ, tryckt i Magdeburg 1608, hvilket finnes i Brahe-Wrangelska biblioteket på Skokloster. Boken har på försättsbladet Nils Brahes namn och på pärmens insida följande inskrift: »Däna bok har min salige H. K. Häre kiöpt wthi frankfurt am mäien 1632. Anna Margreta Biälke, en högt bedröfwad och äländig änkia». Möjligen tillhör äfven detta arbete krigsbytet och inskriften skulle sålunda vara en pia fraus.

[4] Detta är fallet med Josephi Opera, tryckt i Frankfurt 1580, som tillhört kurfurstliga biblioteket och har Johann Schweickhards pärmexlibris, samt tvänne arbeten ur Friedrich von Sickingens bibliotek.

[5] Se t. ex. brefven för år 1647 (Skoklostersamlingen i RA.).

Ur Friedrich von Sickingens bibliotek har jag i Brahe-Wrangelska samlingen antecknat icke mindre än 180 nummer, omfattande 220 volymer. I det Schefferska biblioteket från Ek, som också hamnat på Skokloster, finnas 4 nummer i 5 volymer, som tillhört Friedrich von Sickingen.[1] Dessa hafva säkerligen tidigare tillhört Skobiblioteket, genom arf afsöndrats och sedan återkommit. Frånsedt dessa 5 volymer finnes hela det öfriga Mainzbytet i den Brahe-Wrangelska delen af biblioteket på Sko. Utom Friedrich von Sickingens bibliotek finnes här säkerligen ett lika stort antal böcker från andra Mainzbibliotek, fastän jag ej fullständigt lyckats identifiera alla, då därför fordras långvariga och ingående undersökningar af band, vattenstämplar, ryggtitlar o. s. v., undersökningar, som säkert skulle taga månader att göra. Dock kan jag nämna några ägarenamn, som antingen här eller i Uppsala afslöjat sig som »Moguntini», Philipp och Leonard Agricola, Conrad Apprichs Gamundianus[2], Georg Kulmann, juris utriusque doctor, Dionysius Campius, Adam[3] och Conrad Diel, Philipp Schæffer, Franciscus Schilling, Georg Waltzmann och Matthæus Wiedenmair. Till detta Mainzbyte höra säkerligen äfven de på olika ställen inom biblioteket placerade 8 volymer handskrifna kollegier, som tillhört Johann Georg von Holdinghausen, 1592—97 lärjunge vid Collegium Romanum. Med nitid och prydlig stil präntade samt delvis illuminerade verka dessa kompendieböcker som gamla vackra codices, helst de 1598 bundits i smakfulla pergamentband och prydts med ägarens initialer I. G. ab H.[4]

I Kungl. biblioteket återfinnas några volymer med Mainzproveniens, sannolikt till en del dupletter från Uppsala. Philipp Wolff von Rosenbachs namn finnes i Inscriptiones sacrosanctæ, tryckt i Ingolstadt 1534, hvilket arbete genom Axel Lindströms

---

[1] Cæsar Baronius, Annales ecclesiastici, T. 3 o. 7, Mainz 1601, Augustinus Cassiodorus, Regnum Congo, Frankfurt 1609, Reyssbuch des Heyligen Lands, Frankfurt 1609, och Lintschotten, Vierter Teil der orientalischen Indien, Frankfurt 1600.

[2] »Summi Templi Moguntinensis Vicarius Anno 1603.»

[3] Adam Diel Eberstadiensis var 1610 prior i karmelitkonventet i Mainz. (Series priorum conventus Carmeli Moguntini, i WAGNER, Die vormaligen geistlichen Stifte im Grossherzogtum Hessen, Bd 2, s. 525.)

[4] Enligt KNESCHKE, Deutsches Adelslexikon, Bd 4, s. 446, dog Johann Georg von Holdinghausen som domherre i Mainz redan 1602. Hvar hans bibliotek sedan hamnat och hvar det tagits af svenskarne, har ej varit möjligt att konstatera.

donation nyligen kommit till Kungl. biblioteket. Från kurfurstliga biblioteket i Mainz härstammar Augustini Tornielli Annales sacri et profani, tryckt i Frankfurt 1611, som har Johann Schweickhards pärmexlibris. Från universitetsbiblioteket i Mainz härstammar Christian Mylæi De scribenda universitatis rerum historia. Petrus Martyr, De rebus oceanicis, tryckt i Köln 1574, har tillhört Johann von Born. Flera volymer hafva tillhört Petrus Kraijchius, »Consiliarius et Secretarius Moguntinus», nämligen Thietmars Chronicon, tryckt i Frankfurt 1580, hvilket arbete senare ägts af Carl Iserhielm, Noë Meurers Practica von des Cammergerichts ordnung, tryckt i Mainz 1584, samt ett par arbeten i spansk historia, hvilka 1689 kommit i Sparwenfeldts ägo.

I Västerås har jag endast funnit en bok med säker Mainzproveniens, De exsequiis Caroli V, tryckt i Augsburg 1559. Denna har skriftlig dedikation till kurfursten Daniel Brendel och har 1770 tillhört Carl Fredrik Muhrbeck, med hvars bibliotek den kommit till Västerås.

Linköpings stiftsbibliotek bevarar 5 volymer från olika Mainzbibliotek. Wilhelm Eisengreins Catalogus testium veritatis, tryckt i Dillingen 1565, har författarens handskrifna dedikation till Daniel Brendel. Franciscus Hotomanni Commentarius in IV libros institutionum, tryckt i Basel 1569, har 1605 tillhört Adam Freysbach. Franciscus Guillimanni De episcopis Argentinensibus, tryckt i Freiburg 1608, och tolfte delen af Cæsar Baronii Annales ecclesiastici, tryckt i Köln 1613, hafva tillhört Friedrich von Sickingen. Regula Sancti Benedicti, tryckt i Köln 1575, har tillhört Johann von Born och Heinrich Faber. Sannolikt hafva alla dessa volymer utsöndrats från Uppsala. De tre sist nämnda arbetena hafva tillhört Eric Benzelius och säkerligen med hans bibliotek kommit till Linköping.

Ur Philipp Wolff von Rosenbachs bibliotek finnas böcker i vatikanska biblioteket i Rom.[1] Tydligen har äfven ur Mainzbytet en utgallring gjorts, när samlingarne kommit till Stockholm, och för den unga drottningens behof vissa arbeten uttagits liksom fallet varit med Würzburgbiblioteken. Tyvärr har jag icke kunnat konstatera, när Mainzbytet kommit till Sverige, men förmodar

---

[1] Dudík, Iter Romanum, 1, s. 138.

att det skett samtidigt med Würzburgbytet, då ju själfva ockuperingen af de bägge orterna var ungefär samtidig och samma personer skött inventeringen af biblioteken på bägge hållen. Hvad som år 1636 öfversändes till Uppsala, var säkerligen icke blott biblioteken från Würzburg utan äfven de i Mainz tagna.

FEMTE KAPITLET.

Erfurt och Heiligenstadt.

En af de första orter, som besattes af svenskarne efter Gustaf Adolfs seger vid Breitenfeld, var Thüringens hufvudstad, Erfurt, som stod under kurfurstens af Mainz öfverhöghet men för öfrigt räknades bland Tysklands fria riksstäder. Genom sitt läge i en rik och fruktbar trakt i hjärtat af Tyskland kunde den blifva en utmärkt stödjepunkt för de svenska härarne. Den förblef också nästan oafbrutet i svensk besittning ända till 1650, frånräknadt tiden från Pragfreden 1635 till december 1636. Staden var af gammalt protestantisk — det var från Erfurts humanister som Luther fått sina första reformatoriska tankar — men ett ringa antal af invånarne tillhörde den katolska läran. Katolikerna bodde hufvudsakligen i trakten omkring de bägge stiftskyrkorna, Vårfru- och St. Severikyrkan. Här funnos äfven flera kloster, främst det rika benediktinklostret St. Peter, och ett jesuitkollegium.

Den svenske konungen skickade i förväg sin generalkommissarie, krigsrådet Sigismund Häuser, att underhandla med rådet i Erfurt om genomtåg genom deras stad och om densammas inrymmande åt svenskarne. Detta skedde den 19 september 1631 (g. st.). Ännu innan underhandlingarne härom voro afslutade, kom hertig Wilhelm af Weimar i spetsen för en kavalleriafdelning och lyckades genom öfverrumpling besätta staden den 21 september.[1] Han hade sedan en lång tid framåt sitt högkvarter här. Följande dag, den 22 september, höll Gustaf Adolf själf sitt intåg i Erfurt, där han blef mottagen under klockringning och hyllad af jublande folkmassor.[2] Stadens myndigheter affordrades trohetsed, och de katolska institutionerna, domkapitlen, klostren och jesuitkollegiet,

---

[1] FALCKENSTEIN, Historie von Erffurth, Th. 2, s. 702 f.

[2] SCHAUERTE, Gustav Adolf und die Katholiken in Erfurt, s. 9.

fingo afgifva särskilda reverser, hvari de förbundo sig att icke företaga något mot kronan Sverige, dess allierade och trosförvanter, hvarken i »anschlägen, Praktiken, oder Wercken, heimlich oder offentlich», utan så länge kriget varade, blifva den svenske konungen hulda och trogna.[1] Till gengäld fingo de löfte om skydd för sig och sin egendom, ett löfte, som dock icke länge blef hållet. Redan innan Gustaf Adolf hunnit till staden, hade natten mellan den 21 och 22 september flera af de högre katolska andligas bostäder blifvit plundrade och flera af klostren genomsökta.[2] Fortsatt ödeläggelse förhindrades visserligen, så länge den svenske konungen själf hade sitt kvarter i Erfurt, ty här som annorstädes höll han sträng krigstukt. Men sedan han den 26 september fortsatt sitt segertåg söderut, dröjde det ej länge innan de gifna skyddslöftena blefvo brutna och en ny och grundligare plundring började.

Särskildt blef det rika och ansedda benediktinklostret på Petersberget, om hvilket det i gamla tider sades, att det endast var en penning fattigare än ett konungarike, starkt hemsökt. Hertig Wilhelm lät omedelbart efter Gustaf Adolfs aftåg sända en person vid namn Dr. Burchard som visitator till klostret, och denne bortförde för sin och furstens räkning allt hvad som syntes honom lämpligt.[3]

Under svensktiden begagnade det protestantiska rådet i Erfurt tillfället att skaffa sig ett allmänt öfverinseende öfver stadens kloster. I spetsen för dessa ställdes särskildt utsedda civila föreståndare eller förvaltare, som skulle taga hand om all klostrens egendom. Äfven Petersklostret erhöll en dylik administrator doktor Joh. Hallenhorst.[4] Denne tycks hafva behandlat klostrets tillhörigheter som sin egendom. För sin och sin familjs räkning lade han beslag på dyrbara klenoder och mässkläder. Äfven den svenske residenten, Alexander Erskein, som hitkom i januari 1632, fortsatte förstörelseverket. Dennes intressen voro dock af en annan art, han eftersträfvade hufvudsakligen klostrets rika och berömda bibliotek.

---

[1] Jfr Schauerte, a. a., s. 11 f. — Afskrifter af dylika reverser från benediktinklostret St. Peter, St. Severi och Vår Frus stift samt jesuitkollegiet finnas i RA. (Handlingar rörande Tyskland och tyska kriget).

[2] Schauerte, a. a., s. 8.

[3] Falckenstein, a. a., Th. 2, s. 704.

[4] Schauerte, a. a., s. 57.

Ur detta tog han en mängd dyrbara böcker, värderade till 300 thaler. Till och med den i orgeln gömda, med guldskrift skrifna bibeln, som värderades till 500 thaler, blef funnen och bortförd.[1]

Mindre hårdt ledo karthusianmunkarne, utom just i fråga om sitt bibliotek, ty detta blef på stadsrådets befallning i augusti 1634 bortfördt till det staden tillhöriga augustinklostret och därmed för all framtid afhändt sina ursprungliga ägare.[2]

Äfven de öfriga klostren fingo vidkännas svåra uppoffringar och bragtes genom kontributioner och plundringar i svår nöd.[3] Om några litterära skatter, som blifvit dem beröfvade, nämnes dock ingenting i källorna, ehuru säkerligen så skett äfven ifråga om dessa.

Flera enskilda högre andliga ledo hårdt af invasionens tryck, och många fingo sin egendom förstörd. Särskildt gäller detta sådana som i tid räddat sig undan, ty deras tillhörigheter betraktades här som öfverallt som förbrutet gods. Bland dem, som härigenom blefvo lidande, märkes stadens katolske lydbiskop, Christoph Weber, som flytt, och som fick sitt hus i Erfurt »totaliter» utplundradt. Utom vin, silfverklenoder och kläder nämnes bland andra saker, som härifrån bortfördes af plundrande officerare och soldater, biblioteket och en del af arkivet. Återstoden af arkivet hade bragts i säkerhet till Mainz.[4] Äfven många andra af domkapitelsmedlemmarne fingo sina hus plundrade.

Bland dem som isynnerhet fingo utstå obehag af de fientliga inkräktarne voro här som annorstädes jesuiterna.

Jesuitkollegiet i Erfurt daterar sig från 1619. Redan långt förut, ända ifrån 1585, hade mindre afdelningar af orden haft sitt tillhåll i staden under ständig kamp med borgerskapet. Så småningom lyckades de få fast fot och deras antal och inflytande

---

[1] SCHAUERTE, a. a., s. 59. — I den handskrifna katalogen öfver Erskeins bibliotek, som finnes i Stockholm, upptages äfven en »Biblia Sacra N. T. in membrana scripta, 2 vol.» Kan det möjligen vara den från Petersklostret härstammande bibeln? År 1682 fördes långa underhandlingar om inköp af en bibel på pergament ur Erskeins bibliotek. Spekulanten var en svärdfejare Anton Günther, men köpet tycks ej hafva blifvit af, utan saken gick till process. (Se Riksarkivets saml. Biographica: Erskein).

[2] SCHAUERTE, a. a., s. 60.

[3] Se härom SCHAUERTE, a. a., s. 30 ff.

[4] SCHAUERTE, a. a., s. 34.

ökades år ifrån år, tills 1601 den dittillsvarande missionen upphöjdes till residens. År 1611 kunde en liten skola upprättas och denna utvidgades 1619 till ett fullständigt kollegium.[1] Vid svenskarnes besättande af staden funnos i kollegiet 15 jesuiter, af hvilka rektorn sände 4 till Eichsfeld, medan de öfriga fäderna stannade kvar.[2] Gustaf Adolf lät tillkalla rektorn, Johann Bellinger[3], till hvilken han höll ett längre tal, som slutade med att han tillförsäkrade kollegiet sitt skydd mot villkor af edlig förpliktelse från jesuiternas sida, att de icke skulle företaga något mot konungen eller hans förbundna. En dylik revers aflämnades äfven, underskrifven af kollegiets medlemmar.[4] Det från andra sidan gifna skyddslöftet blef ej länge upprätthållet, ty så snart Gustaf Adolf lämnat staden, lät hertig Wilhelm besätta det kloster, som 1615 upplåtits åt jesuiterna af kurfursten Johann Schweickhard, borttaga alla där befintliga lifsmedel och sålunda bereda jesuiterna provianteringssvårigheter. Värre gick det emellertid följande år, då de i juni månad blefvo utdrifna ur kollegiet, som utplundrades. Detta skedde på föranstaltande af residenten Alexander Erskein, enligt hvad fäderna i ett klagande bref till Gustaf Adolf meddelade.[5] Någon varaktig förbättring i sin belägenhet lyckades de ej genom dessa klagomål åstadkomma. Det gick till och med så långt, att jesuiterna i slutet på år 1633 måste helt och hållet lämna sin stad, dit de först efter Pragfreden 1635 kunde återvända.[6]

I närheten af Erfurt, endast två dagsresor därifrån åt nordost, ligger Heiligenstadt, hufvudorten i Eichsfeld. Äfven denna stad blef svårt hemsökt under de svenska härarnes ströftåg i dessa nejder. Äfven här var det jesuitkollegiet, som led hårdast af krigets förödelser.

Den första jesuitskolan i Heiligenstadt öppnades år 1575, då några jesuiter från Köln slogo sig ned här på uppmaning af dåva-

---

[1] Duhr, a. a., 1, s. 422 ff.; 2: 1, s. 157.

[2] Duhr, a. a., 2: 1, s. 405.

[3] Af Schauerte, a. a., s. 10, kallad Bettingen.

[4] Enligt Schauerte, a. a., s. 11, skedde detta redan den 23 sept. (g. st.), men den i Riksarkivet på afdelningen Tyskland och tyska kriget förvarade afskriften af reversen är daterad 17/27 oktober 1631.

[5] Schauerte, a. a., s. 50.

[6] Duhr, a. a., 2: 1, s. 405 f.

rande ärkebiskopen af Mainz, Daniel Brendel, under hvars spira äfven denna stad hörde. Varmt intresserad för jesuiternas verksamhet och återeröfringen af dessa trakter åt den gamla läran, önskade han i Heiligenstadt ett fullständigt kollegium, hvilket också 1580 kom till stånd.[1] Af Daniel Brendels efterträdare gaf isynnerhet Johan Adam von Bicken ett verksamt understöd åt den nya anstalten, utvidgade densamma och begåfvade den med ett stort bibliotek.[2] Detta bibliotek synes under krigsåren hafva blifvit i grund utplundradt, ty vi återfinna spillror däraf i flera svenska samlingar och äfven på andra håll. Jesuiterna blefvo fördrifna från sitt kollegium både år 1632 och 1633. I mars sistnämnda år höll hertig Wilhelm af Weimar sitt intåg i staden, hvarvid han lät utvisa jesuiterna, stänga kollegiet och beslagtaga dess egendom.[3] År 1640 plundrades både staden och kollegiet icke mindre än fem gånger. Först i oktober 1650 drogo de sista trupperna bort.[4]

Det i Erfurt och Heiligenstadt tagna litterära bytet har ej varit afsedt för de svenska läroanstalternas behof, utan har blifvit skingradt på många olika händer. Dess vidare öden äro därför ej lätta att utreda. Dock ser det ut som om samma personer lagt beslag på delar af bägge dessa städers bibliotek, isynnerhet de båda jesuitkollegiernas.

I den del af Magnus Gabriel de la Gardies bibliotek, som kommit till Uppsala, finnes ett afsevärdt antal böcker från jesuitkollegierna i Erfurt och Heiligenstadt. Hufvudparten af hvad De la Gardie ägt af krigsbyteslitteratur från trettioåriga krigets tid har tillhört drottning Kristinas bibliotek, då den har dettas bokstafssigna på bokryggarne. Så kan däremot ej vara fallet med de böcker, som tillhört jesuitkollegierna i Erfurt och Heiligenstadt, ty ingendera slaget har något spår af Kristinabibliotekets signa. Dessa böcker måste alltså på någon annan väg hafva kommit i De la Gardies händer. Då flera af böckerna från Heiligenstadt hafva ryggtitlar, som med absolut säkerhet äro skrifna af dansken Steffen Stephanius[5], och då dessutom i det kungliga biblioteket i

---

[1] Duhr, a. a., 1, s. 110 f.

[2] Duhr, a. a., 2: 1, s. 153.

[3] Duhr, a. a., 2: 1, s. 405.

[4] Duhr, a. a., 2: 1, s. 154.

[5] Som exempel härpå kan nämnas Alphonsus Alvaradus, Artes disserendi ac dicendi, en oktavvolym, tryckt i Basel 1600, och Obr. ser. 68: 226. — I flera af

Köpenhamn finnes en mängd böcker från bägge de nämnda jesuitkollegierna, medan sådana böcker för öfrigt äro synnerligen sparsamt företrädda i svenska samlingar[1], frånsedt dem som tillhört de la Gardie, så är det tydligt, att en stor del af de genom krigsbytet tagna jesuitbiblioteken från Heiligenstadt och Erfurt hamnat i Danmark, hvarifrån först sedermera en del af detta byte kommit till Sverige. Vanligtvis har man väl antagit, att förhållandet varit tvärt om. Då Stephanius dog 1650, måste böckerna före detta år varit i Danmark, men huru de kommit dit, därom har jag ej kunnat finna några upplysningar hvarken i tryckta källor eller från några proveniensanteckningar i de ifrågavarande böckerna. Möjligen skulle ett fullständigt genomforskande af kungliga biblioteket i Köpenhamn kunna afslöja någon senare ägare, hvarigenom frågan kanske kunde lösas.[2]

Af böcker och arkivalier tagna i Erfurt hafva vi mera bevaradt än från Heiligenstadt eller kunna åtminstone tydligare spåra dem i källorna. Det är i synnerhet Alexander Erskeins rika byte, hvarom närmare underrättelser stått att finna. Som ofvan nämndes, befann sig denne från början af år 1632 i Erfurt i egenskap af svensk resident, och han begagnade under sin vistelse här tillfället att lägga en grund till ett eget vackert bibliotek och arkiv, hvilket han sedan ansenligt förökade på andra orter, dit kriget förde honom. Hvad han sålunda kom öfver, lät han sedermera sända till sitt nybyggda slott i Schwinge i hertigdömet Bremen[3], där han erhållit förläningar. Efter hans död 1656[4] läto arfvingarna uppgöra en katalog öfver hans bibliotek och arkiv, hvilken

---

dessa från Heiligenstadt härstammande böcker äro Uppsalabibliotekets gamla signeringslappar klistrade öfver ryggtitlarne, som därför ej utan dessas aflägsnande kunna dechiffreras.

[1] Från Lunds universitetsbibliotek har jag antecknat tre arbeten från jesuitkollegiet i Heiligenstadt och i Kungl. biblioteket ett tiotal från samma håll. Däremot stöter man synnerligen ofta på sådana böcker i det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn.

[2] Några af de i Köpenhamn funna böckerna från Heiligenstadt har dansk proveniens från 1672.

[3] BÄR, Geschichte d. K. Staatsarchivs zu Hannover, s. 50 (i Mitteilungen d. K. Preuss. Archivverwaltung, H. 2).

[4] Han var en af de svenskar, som föllo i polackernas händer vid återeröfringen af Warschau i april 1656 och blefvo förda till Zamoisc, där flera af dem, däribland Erskein, dogo i fångenskapen.

öfversändes till Stockholm, antagligen med anledning af ett påtänkt inköp af samlingen till Kungl. biblioteket.[1] Däraf vardt emellertid intet, men katalogen stannade kvar i Sverige och finnes nu i Kungl. bibliotekets handskriftsamling. Wieselgren uppgifver[2], att denna katalog är uppgjord 1657—58, alltså omedelbart efter Erskeins död. Underhandlingarne om inköpet af biblioteket äro emellertid ej förda förrän omkring tio år senare, då förmyndarregeringen år 1667 aflåter bref dels till de Erskeinska arfvingarne, dels till presidenten Schweder Dietrich Kleye i Stade, som å svenska kronans vägnar skulle förhandla med familjen om köpet.[3] I arfvingarnes svarsskrifvelse[4] daterad den 6 juli 1667 nämnes äfven, att katalogen blifvit Kleye communicerad; den har sålunda ända hittills varit i familjens ägo, men har antagligen i detta sammanhang blifvit skickad till Stockholm. Senare har en ny katalog blifvit uppgjord för böckernas försäljning i Hamburg, hvilken katalog är tryckt i Bremen 1683.[5] I denna saknas dock ett viktigt parti, nämligen handskrifter och arkivalier, hvilka däremot äro upptagna i den äldre katalogen, som i slutet har en särskild afdelning med titeln »Register allerhand Acten, Urkunden, Privilegien und Briefschaften», ordnad alfabetiskt efter sakuppslag. Under bokstafven E finna vi här en mängd arkivalier från Erfurt, af hvilka somliga endast upptagas under ytterst allmänt hållna titlar, »Erfurtische Sachen», »Allerhand Erfurtische Sachen», och »Erfurtische und Duderstatische Sachen», som alltså ingenting närmare angifva om innehållet. Några saker äro dock specificerade. Bland sådana tydligen röfvade arkivalier och handskrifter märkas flera kloster- och kyrkoböcker från Erfurt, »Erfurtensis Ecclesiæ beatæ Mariæ virginis librorum censuumque registrum in membrana 1557», »Des Closters Mariæ Magdalenæ zu Erfurth visitationen jura zinss vnd hebungen» och ett »convolut etlicher

---

[1] Wieselgren, Drottning Kristinas bibliotek, s. 74.

[2] a. a., s. 74.

[3] Riksregistraturet 20 april 1667.

[4] Bremensia. Diverse personers skrifvelser till K. M:t (Vol. 59 a). RA.

[5] Se Almquist, Sveriges bibliografiska litteratur n:r 4232. — Det skulle föra för långt att här närmare ingå på underhandlingarne om inköpet för Kungl. biblioteket af de Erskeinska samlingarne. Jag hoppas i stället kunna återkomma härtill i sammanhang med en utförligare historik öfver Alexander Erskeins bibliotek och arkiv.

provisionen der probstei Erfurt». En annan Erfurthandskrift bär titeln »Abschrift des grünen Buchss, darinnen das Gerichte des Erzbischoffs vnnd seines Stifftes Meintz anhebet, welches Er in Erfurt hat». Af stort historiskt intresse har säkerligen en annan här upptagen handskrift med titeln »Erphordiana Chronica» varit. Huruvida dessa här nämnda saker blifvit sålda under hand eller de stannat i familjens ägo och senare med återstoden af det Erskeinska arkivet öfvergått till kungliga statsarkivet i Hannover[1], har jag mig ej bekant.

Af de tryckta böckerna i den Erskeinska katalogen har säkerligen en stor del kommit från Erfurt, dess jesuitkollegium och kloster. Vi hafva ofvan sett, att särskildt Petersklostrets bibliotek varit hemsökt af den svenske residenten, men hvad som härstammar därifrån är omöjligt att utleta ur katalogens boktitlar. Då Erskeins bibliotek sedermera genom försäljning skingrats och då så vidt man vet ingenting däraf hamnat i Sverige, är dessa böckers vidare öde alldeles okändt. Enligt äldre utsagor skulle särskildt en mängd från Petersklostret i Erfurt härstammande dyrbara manuskript hafva funnits i Stockholm och Uppsala[2], men dessa påståenden torde som så många dylika rörande krigsbytena vara oriktiga eller åtminstone betydligt öfverdrifna. Själf har jag under mina forskningar icke påträffat något spår af vare sig böcker eller handskrifter från detta kloster. Däremot är det icke sällsynt att i utländska bibliotek påträffa värdefulla gamla codices, som härstamma från Petersklostret i Erfurt. Då vi nyss sett, att hertig Wilhelm af Weimar tog brorslotten af detta klosters rikedomar, kan man vänta att biblioteken eller arkiven i Gotha och Weimar skola innehålla delar af Petersklostrets bibliotek. Så är också fallet. I Gotha finnes t. ex. munken Ekkehards Chronicon[3], en af källorna till Tysklands medeltidshistoria, i Weimars statsarkiv

---

[1] Hvad som var krigsbyte häribland blef sedermera återställdt till vederbörande österrikiska och preussiska arkiv (Bär, a. a., s. 50).

[2] »Varia et pretiosa manuscripta ex bibliotheca S. Petri Erfurti in bibliothecis Stockholmiæ et Upsaliæ reperiri varii retulerunt peregrinantes» heter det hos Placidus Muth, Disquisitio historico-critica in bigamiam comitis de Gleichen, Erfordiæ 1788, s. 45 f. Detta arbete har ej varit mig tillgängligt, utan citatet är hämtadt ur Hesse, Beiträge zur Geschichte einiger Kirchen- und Klosterbibliotheken in Thüringen (i Serapeum, Jahrg. 18, 1857) s. 131.

[3] Monumenta Germaniæ historica, ed. Pertz. Scriptores, T. 3, 1839, s. 21.

originalhandskriften af Nikolaus von Syghens Thüringerkrönika[1], bägge härstammande från Petersklostret. Äfven på många andra håll finnas handskrifter med denna proveniens[2], men huruvida någon af dessa tillhör det af Alexander Erskein tagna krigsbytet, veta vi ej.

En närmare granskning af den handskrifna katalogen öfver Erskeins samlingar visar otvetydigt, att dessa till stor del äro sammanbragta ur mellantyska och sydtyska bibliotek och arkiv. Bland de tryckta böckerna upptagas en mängd historiska arbeten, politiska skrifter, förordningar m. m. rörande sådana tyska länder och orter som Anhalt, Hessen, Bamberg, Braunschweig, Darmstadt, Erbach, Erfurt, Frankfurt, Halberstadt, Hildesheim, Mainz och Passau. Dylika tryck äro oftast sammanhållna i katalogen under vederbörande land eller ort som uppslagsord. Särskildt är rikedomen på böcker och småskrifter rörande Erfurt ganska betydlig och äfven detta visar, att en ej oväsentlig del af Erskeins bibliotek förvärfvats just här, om också icke allt behöfver vara krigsbyte.[3]

Äfven bland arkivalierna i slutet af katalogen finnes en myckenhet handlingar, som röra dessa här nämnda och andra mellantyska orter, men de mycket summariska titlarne äro föga upplysande ifråga om innehållet.

---

[1] Hesse, a. a., s. 131.

[2] Hesse, a. a., s. 131 ff.

[3] I den första delen af katalogen finnas följande skrifter rörande Erfurt, upptagna dels under detta uppslagsord, dels under Mainz:

Erfurdische Abgesandte ertheilte resolution vom Gross Cantzlär, Maintz 1632. Fol.

Statuta und Regimentz Verbesserung de 1510. 4:o.

Reise von Erfurt nach Jerusalem. 4:o.

Policeij Ordnunge 1563. 4:o.

Zwischen Meyntz und Erfurdt Concordata 1533. Fol.

H. Dieterich an die Stadt Erfurd angemachete Gerechtigkeit 1584. 4:o.

V. Sachsen Concordata mit Erfurd 1584. 4:o.

Vorzeichnus der Rechten so sie vor allers in Erfurt sich angemachet haben. 4:o.

Efter denna afdelning i katalogen följer en annan, troligen med småskrifter och oinbundna böcker eller bundtar. En stor del däraf äro i kanten märkta »pagg.» eller »pagget». Äfven här påträffa vi flera skrifter rörande Erfurt, en »Ernewerte Policeij ordnung», »Taxordnung», »Hochzeit Kindtauf und Begräbnis Ordnung» m. m.

I universitetsbiblioteket i Köpenhamn finnes en handskrift med titeln »Registrum liberariæ in domo vniuersitatis Studij Erdfordensis», hvilken katalog antagligen härstammar från tiden omkring 1480—85.[1] Handskriften har tillhört Jo. Alb. Fabricii samling, som 1770 inköptes till biblioteket. Denne hade å sin sida förvärfvat densamma på auktionen af den store handskriftssamlaren Marquard Gudes bibliotek, som såldes i Hamburg 1706. I den tryckta auktionskatalogen[2] upptages handskriften s. 575 under nummer 350. Samma katalog[3] upptager äfven en annan Erfurthandskrift »Catalogus manuscriptorum Erfurtensium». Det är ej bekant huru Gude kommit i besittning af dessa kataloger. Men det låter ju tänka sig, att de förvärfvats vid auktionen af Erskeins bibliotek, eller sålts under hand därifrån. Visserligen finnes i den Erskeinska katalogen ingen bestämd titel, upptagande någon af dessa biblioteksförteckningar från Erfurt. Detta behöfver dock ej hindra, att de hafva funnits i Erskeins samling, ty de kunna mycket väl hafva ingått under de allmänna rubrikerna, t. ex. den serie som kallas »Bibliothecale consilium et varij catalogi».[4] Då emellertid Gude själf i sin ungdom idkat studier bland annat i Erfurt[5], är det lika sannolikt, att han därunder kommit i besittning af handskrifterna. Större delen af Gudes dyrbara handskriftssamling förvärfvades efter hans 1689 inträffade död till biblioteket i Wolfenbüttel, tack vare dess dåvarande bibliotekarie Leibnitz. I denna Gudeska handskriftssamling finnes för öfrigt ingenting, som torde härstamma från biblioteken i Erfurt.[6]

Från jesuitkollegiet i Erfurt har jag i svenska samlingar ej funnit något större antal arbeten. Frånsedt en enstaka volym i stiftsbiblioteket i Linköping[7], är det blott i Uppsala och Kungl.

---

[1] Lange, Ueber einen Katalog der Erfurter Universitätsbibliothek aus dem 15. Jahrh. (i Centralblatt f. Bibliothekswesen, Jahrg. 2, s. 278 ff.).

[2] Bibliotheca a Marquardo Gudio congesta, quæ publica auctione distrahetur, Hamburgi ad 4. Aug. 1706, Kiloni 1706, 4:o.

[3] S. 576.

[4] Upptagen under bokstafen B, »ungebundene».

[5] Moller, Cimbria literata, 3, Hafniæ 1744, s. 283.

[6] Katalogen däröfver är tryckt som afd. 4 af bibliotekets i Wolfenbüttel stora handskriftskatalog.

[7] J. Altenstaig, Vocabularius theologiæ, tryckt i Mindelheim 1517 i folio. Den har proveniensanteckningen »Societatis Jesu Erfurti 1617» och har sedermera tillhört Eric Benzelius d. ä.

biblioteket, som dylika böcker blifvit antecknade. På grund af detta bokmaterials obetydliga omfång hafva därför bidragen till bibliotekets historia blifvit ytterst tunnsådda. Kanske har ej heller dess omfång vid svenskarnes eröfring af Erfurt varit så synnerligen stort, eftersom kollegiet då var relativt nygrundadt och någon mera omfattande boksamling knappast hunnit bildas under jesuiternas första verksamhet här.[1] En af deras ifrigaste tillskyndare, lydbiskopen Nicolaus Elgard, död 1587, skänkte hela sin egendom till grundandet af en jesuitmission i Erfurt.[2] Om häribland äfven funnits böcker är obekant. Däremot är det säkert, att en frände till biskopen, hvilken också bar namnet Nicolaus Elgard och dog 1628 som prost vid St. Severikyrkan i Erfurt, skänkt en ej obetydlig boksamling till kollegiet. Flera af de böcker jag antecknat från detta jesuitbibliotek tillhöra denna donation.[3] En af dessa böcker, ett i Kungl. biblioteket befintligt exemplar af Lancelotti, Institutiones iuris canonici, Frankfurt a. M. 1591, har på pärmens insida klistradt ett särskildt donationsexlibris, ett tryckt formulär, skriftligen utfylldt med vederbörande donators namn, titlar och dödsår och af följande lydelse: »Ex donatione Admod. Rev. et Eximij Domini Nicolai Elgardi Luxemburgij Colleg. Ecclesiæ S. Severi Erfurti Præpositi et Canonici Parochialis S. Laurentij Curionis, insignis benefactoris sui. Possidet Collegium Societ. Iesu Erfurtense, orate pro eo.[4] Obijt Anno 1628. 17 Decemb.» På bokens titelblad finnes dessutom anteckningen

---

[1] En eller annan bok har jag antecknat med inskriften »Residentiæ Societatis Jesu Erfurti», alltså tillhörig den första lilla jesuitskolan. Dylik proveniens har Joh. Passerati Commentarii in Catullum, Tibullum et Propertium, en foliovolym, tryckt i Paris 1608, hvilken 1615 införlifvats med jesuitbiblioteket i Erfurt. Den finnes nu i Uppsala.

[2] Koch, Die Erfurter Weihbischöfe (i Zeitschr. d. Ver. f. Thüring. Gesch., Bd 6), s. 95.

[3] I det biskopliga gymnasiebiblioteket i Hildesheim, innefattande bl. a. därvarande jesuitkollegiums gamla bibliotek, finnas tre inkunabler från systerkollegiet i Erfurt, alla tillhöriga Nicolaus Elgards donation 1629. (Ernst, Incunabula Hildeshemensia, Fasc. 2, Lips. 1909, s. 129.) Säkerligen finnas då äfven bland de efter 1500 tryckta böckerna flera, som kommit från samma håll, men huruvida de tillhöra krigsbytet eller äro en senare utsöndring från kollegiebiblioteket i Erfurt, torde vara omöjligt att afgöra, eller framgår åtminstone ej af de källor, som varit mig tillgängliga.

[4] De spärrade orden innefatta det tryckta formuläret.

»Collegij Societatis Jesv Erfurti. A° 1629». År 1677 har den tillhört R. Smiterlov. Då äfven bland de från kungliga biblioteket i Köpenhamn antecknade Erfurtböckerna flera tillhört de af Elgard skänkta[1] och likaledes de nyssnämnda i Hildesheim befintliga inkunablerna[2] haft samma proveniens, förefaller det sannolikt, att det hufvudsakliga beståndet af jesuitkollegiets i Erfurt bibliotek vid dess plundring 1631—32 utgjorts just af denna donation.

---

[1] Så t. ex. en i Lyon 1578 tryckt bibelupplaga i folio.

[2] Se föreg. s. not 3.

SJÄTTE KAPITLET.

Sonnewalde.

På vägen mellan Berlin och Dresden i kretsen Luckau, provinsen Brandenburg, ligger Sonnewalde stad och slott, det senare sedan 1500-talet bebodt af den urgamla vidt utgrenade grefvesläkten Solms. Den gren, som härskade öfver Sonnewalde, Solms-Laubach, var stiftad af den 1522 aflidne Otto von Solms. Dennes son, Friedrich Magnus, efterlämnade vid sin död 1561 tvenne söner, Johan Georg och Otto, den senare stiftare af grenen Solms-Sonnewalde. Denne dog 1612 och följdes 1615 af sin ende son Friedrich Albert, hvarefter grefskapet Sonnewalde öfvergick till dennes kusin Henrik Wilhelm, brorson till grefve Otto von Solms.[1] Henrik Wilhelm var kurfurstligt brandenburgskt råd, öfvermarskalk och öfverste. Efter hans död 1632 blef sonen Georg Fredrik slottets herre.[2]

Sedan Torstensson efter Banérs död 1641 öfvertagit befälet öfver de svenska stridskrafterna i Tyskland, gjorde han efter att i Lüneburg hafva förenat sig med Stålhandske på våren 1642 sitt berömda tåg genom Brandenburg in i Schlesien, eröfrade Glogau och Schweidnitz jämte större delen af den på vänstra sidan om Oder

---

[1] Siebmachers Wappenbuch, 1: 3: 1, s. 57.

[2] Zehme, Die Einnahme und Einäscherung der Stadt Sonnewalde durch die Schweden, Lpz. 1841, s. 15, not 4, och 32, noten. — Den följande skildringen af Sonnewaldes besättande genom Königsmarck, stadens och slottets öden under de närmaste åren är hämtad ur Zehmes arbete, hufvudsakligen grundadt på uppteckningar i stadens gamla kyrkobok. Då detta arbete är mycket sällsynt och mig veterligen icke att finna i något svenskt bibliotek — det af mig använda exemplaret har godhetsfullt ställts till förfogande från Kungl. biblioteket i Berlin — har denna skildring gjorts vidlyftigare än hvad som är brukligt i fråga om citat ur tryckta källor.

belägna provinsen och fortsatte åt sydost in i Mähren mot Olmütz. Undandrifven från Mähren genom Piccolomini och ärkehertig Leopold, drog han till sig nya förstärkningar, undsatte det af fienden belägrade Glogau och öfversvämmade Lausitz, där bland annat äfven staden Zittau intogs.

Från denna stad gjorde Königsmarck med sin flygande kår ett inbrott i Nieder-Lausitz, plundrade Finsterwalde den 15 april, eröfrade genom Alexander Kunigham Luckau, där en stark besättning under befäl af öfverstelöjtnanten Martin Lange inlades, trängde vidare åt nordost och stod den 19 april 1642 utanför Sonnewaldes stadsportar. Denna del af Lausitz hörde då till kurfurstendömet Sachsen och staden jämte slottet hade en kur-sachsisk besättning under befäl af en von Cottwitz. Denne försvarade sig så tappert, att Königsmarck för denna gång måste draga sig tillbaka med oförrättadt ärende.

I staden firades med anledning häraf stora glädjefester — det var midt under påsken — och besättningen hade låtit all vaksamhet fara. Då nalkades natten mellan den 22 och 23 april Königsmarck ånyo och lyckades denna gång komma in i staden innan slottets besättning, som låg berusad efter segerfesten, hann komma till hjälp. De svenska soldaterna trängde plundrande omkring, på flera håll satte de eld på husen, så att följande dag hela staden stod i lågor. Äfven den vackra kyrkan med det Solmska grafkoret blef lågornas rof.[1] Följande dag, den 23 april, öfverlämnade den sachsiske kommendanten slottet mot ackord till general Königsmarck och aftågade.

Efter att hafva tagit slottet i ögonsikte skyndade Königsmarck redan samma dag tillbaka till hufvudhären och lämnade befälet öfver den svenska besättningen på slottet åt en kapten Hofemeister. Efter denne följde en löjtnant Alman, som med 50 dragoner från Magdeburg ryckte in i Sonnewalde. Dennes efterträdare som kommendant på slottet, Johannes Levi von Sommerlad,

---

[1] Stadens kyrkobok blef räddad undan lågorna, hvarom följande anteckning på titelbladet ger närmare underrättelser: »Diese Annales nebst dem ersten Theile hat der damalige Schulmeister Christophorus Beccius Chemnicio Bohemus aus dem Fewer errettet, in dem er sie in der schwedischen Plünderung und Brande aus der Kirchen, die oben schon brannte, persönlich geholet und unter die Schlossbrücke geworfen den 22. April 1642.» (ZEHME, a. a., s. 33.)

förde med kraftig och våldsam hand regementet öfver staden och dess omnejd till midten af september. Plundringarne i staden började ånyo, alla kistor, som invånarne räddat undan branden, uppbrötos och deras innehåll togs i beslag, liksom allt hvad i slottet fanns af dyrbarheter. Äfven det välförsedda biblioteket var föremål för kommendantens uppmärksamhet. Detta fynd ansågs af honom så viktigt, att han därom aflämnade en omedelbar rapport till sin general, Johan Lilliehöök. Biblioteket beslagtogs och bortfördes, oaktadt alla till Torstensson riktade protester och föreställningar med åberopande af de tjänster, som den dåvarande ägarens fader, grefve Henrik Wilhelm von Solms, som öfverste personligen skulle hafva gjort Sveriges krona.

I mars följande år anlände den svenske generalproviantmästaren till Sonnewalde för att revidera slottets förråd och sätta en damm för de vilda härjningar, de under svenskt befäl stående soldaterna tillåtit sig i trakterna kring Sonnewalde. Den 25 i samma månad drog Torstenssons gemål åtföljd af den unge Wrangel med 40 lastvagnar förbi Sonnewalde öfver Lübben och Frankfurt till Stettin.

Fram på sommaren började kejserliga trupper svärma omkring i nejden. Någon belägring af Sonnewalde eller Luckau voro de dock för svaga att inlåta sig på, och dessa bägge städer förblefvo i svensk besittning till hösten 1644, då de kursachsiska trupperna efter långvarig belägring genom ackord kommo i besittning först af Sonnewalde den 10 augusti och sedan af Luckau den 1 oktober. Sonnewaldes unge ägare grefve Georg Friedrich von Solms, som under dessa år lefvat på resor i främmande land, återvände först 1647 till sin besittning och höll den 28 november detta år sitt intåg i sin utplundrade borg.[1]

Grundläggaren af biblioteket på Sonnewalde synes ha varit den 1561 aflidne grefve Friedrich Magnus von Solms, åtminstone är han den förste medlemmen af familjen jag funnit representerad bland ägarne af böcker från detta bibliotek. Ibland de till närmare trehundra volymerna jag lyckats återfinna af det tagna biblioteket på Sonnewalde hafva omkring trettio med tillsammans

[1] ZEHME, a. a., s. 54.

sextio olika arbeten, alla i Lunds universitetsbibliotek,[1] tillhört Friedrich Magnus von Solms. Nästan alla dessa verk innehålla protestantisk teologisk litteratur, tryckt omkring midten af 1500-talet, och bestå af idel tyska eller till tyska öfversatta verk. Af Luthers skrifter finnes här först och främst den af Hans Lufft i Wittenberg tryckta första samlade tyska upplagan, hvaraf de allra flesta delarne tillhört det Solmska biblioteket, för hvilket de förvärfvats år 1556 och senare. Äfven den hos Christian Rödinger i Jena 1555 tryckta folioupplagan af Luthers skrifter har ägts af grefve Solms, jämte tre andra enskilda arbeten af Luther, Von den Jüden und jren Lügen, Von Schem Hamphoras vnnd Geschlecht Christi, bägge tryckta hos Lufft 1543, samt hans utläggning öfver profeten Joel, tryckt i Jena 1553. Ett samlingsband, innehållande femton stycken polemiska skrifter från omkring 1552, inledes med Matthias Flacius Illyricus' Verlegung des Bekentnis Osiandri von der Rechtfertigung der armen Sünder durch die wesentliche Gerechtigkeit der Hohen Maiestet Gottes allein. Böckerna ur detta bibliotek äro bundna i blindpressade band af hvitt eller gulhvitt skinn med en samling ekollon i midten. Ägarens initialer i guld, svart- eller blindstämpel äro de enda proveniensmärkena,[2] utom där i något fall sonen Otto von Solms skrifvit sitt namn på bokens titelblad.

Detta af fadern ärfda bibliotek förkofrades af sonen och utökades mångfaldigt genom storartade bokinköp från flera håll. Vid faderns död år 1561 var Otto von Solms endast elfva år gammal.[3] Han ställdes då under förmyndarskap af sin kusin Philipp af Solms-Braunfels och sin morbroder, grefve Johann af Wied, hvilka sorgfälligt ägnade sig åt den unge grefve Ottos och

---

[1] Dessutom finnes i universitetsbiblioteket i Uppsala fjärde och femte delen af L. Rabus, Historien der Heyligen Gottes Zeügen, 1556—57, som äfven tillhört Friedrich Magnus von Solms, men detta arbete är duplett från Lund.

[2] Fullständigast förekomma dessa initialer i typen F. M. G. Z. S. H. Z. M. V. S. [= Friedrich Magnus Graf zu Solms, Herr zu Mintzenburg vnd Sonnewalde].

[3] Han var född den 25 juni 1550. — Uppgifterna om hans lif äro hämtade ur RUDOLF VON SOLMS, Geschichte des Grafen- und Fürstenhauses Solms, Frankf. a. M. 1865, s. 267 ff., och äro mig benäget meddelade af min vän, t. f. andre bibliotekarien Bert Möller i Lund, som för min räkning excerperat arbetet i Kungl. biblioteket i Berlin. Det saknas i svenska bibliotek och har ej heller varit möjligt att på antikvarisk väg förvärfva.

hans äldre broder Johann Georgs uppfostran. Båda bröderna sändes 1563 till skolan i Tübingen, därifrån 1564 till universitetet i Wittenberg,[1] där Otto stannade i tre år, hvarpå han fortsatte sina studier i Marburg, där han på grund af sin börd utsågs till rektor illustris. Från Strassburg, där hans egentliga studietid afslutades, gjorde han 1569 en resa till Savoien och vidare genom Frankrike till England. År 1572 besökte han ännu en gång sistnämnda land, och berättas hafva stått i hög gunst vid hofvet i den engelska hufvudstaden. Därefter tycks han hafva återvändt till hemlandet, ty en af böckerna i hans bibliotek[2] är inköpt i Wittenberg 1573. Följande år gjorde han en ny utländsk resa, denna gång hufvudsakligen till Italien och Frankrike.

Vi kunna mycket väl följa hans resroute äfven genom att studera de inskrifter han gjort i böcker, som inköpts under dessa färder. Den första utlandsresan gick öfver Schweiz, där han i januari 1570 besökte Genève. Här har han bl. a. förvärfvat sig Jac. Spiegelius, Lexicon iuris civilis, tryckt i Basel 1569, och Jodocus Damhouders Praxis rerum civilium, tryckt i Antwerpen 1569. Bägge dessa arbeten äro inköpta i Genève den 12 januari 1570 och återfinnas nu, det förra i Lunds universitetsbibliotek, det senare i Bielkeska samlingen på Skokloster. Längre fram under samma år och början af 1571 finna vi honom i Besançon, där han förvärfvat sig Charles Estiennes L'agriculture et maison rustique, tryckt i Paris 1570, en därsammastädes 1554 tryckt fransk öfversättning af Diodorus Siculus, och en sistnämnda år i Lyon tryckt fransk öfversättning af Herodiani Historia.[3] Från Besançon har han troligen direkt styrt kosan till Paris, där han befinner sig under året 1571. Från hans vistelse i den franska hufvudstaden detta år har jag antecknat tre inköpta foliovolymer, alla franska öfversättningar af klassiska författare, en Herodotupplaga, tryckt i Paris 1556, en Thucydides, tryckt därsammastädes 1559, och en Polybius, tryckt i Lyon 1558. Från vistelsen i England 1572—73

[1] Den äldre brodern blef rektor illustris vid universitetet (Album Academiæ Vitebergensis, 2, s. 69 a).

[2] Joh. Cuspiniani, De consilibus romanorum commentarii, Basel 1553. Fol. Denna bok finnes i universitetsbiblioteket i Lund.

[3] De i Besançon inköpta arbetena liksom öfver hufvud alla dem Solms förvärfvat under sina resor har jag funnit i Lund, frånsedt ett par särskildt nämnda, som finnas på Skokloster.

härstamma Gildas, De excidio et conquestu Britanniæ, tryckt i London 1568, och Matthæus Paris, Historia major Angliæ, Londonupplagan 1571. Jämväl på den sista stora resan, som varade i tre år, började i Italien 1574 och slutade i Paris 1576, kunna vi följa resenärens spår genom att studera titelbladen på böckerna i hans bibliotek. I Verona inköper han 1574 Octaviani Maggi arbete De legato, tryckt i Venedig 1566, en italiensk öfversättning af Thucydides, tryckt sammastädes 1550,[1] och Torelli Saraynæ De origine et amplitudine civitatis Veronæ, en foliovolym, tryckt i Verona 1540. I Venedig, där vi finna honom 1574—76, har han inköpt Paulus Manutii Commentarius in epistolas Ciceronis ad Atticum, tryckt i Venedig 1568, Johannes Nevizani Sylva nuptialis, tryckt i Venedig 1573, Cæsars Commentarii, utgifna och tryckta af Aldus Manutius i Venedig 1575, Aeneas Vico, Augustarum imagines, Venedig 1558, och en italiensk öfversättning af Livius, tryckt därsammastädes 1575. Från Italien har färden längre fram under år 1576 gått till Frankrike, där han i Paris gjort flera inköp för biblioteket. Jag har antecknat åtminstone fyra arbeten, som äro minnen från denna Parisvistelse, nämligen andra delen af Pauli Jovii Historia sui temporis, tryckt i Venedig 1566, Ubertus Folieta, Clarorum Ligurum elogia, tryckt i Rom 1574, Hygini Fabulæ, Baselupplagan 1549, och Philippus Decius, Commentaria in digestum vetus, Lyon 1547.[2]

Efter dessa långvariga studier och »peregrinationer» var Otto von Solms' uppfostran fulländad och han återvände till fäderneslandet. Han skildras som en mycket lärd man och särskildt kunnig i många språk. Både latin, franska, spanska, italienska och engelska talade han som sitt modersmål.[3] Denna färdighet i förening med hans höga börd gjorde honom särskildt lämplig som kurfurstligt sändebud, hvartill han också med framgång användes i beskickningar till de danska,[4] würtembergska och kejserliga hofven.

---

[1] Tydligen har han härunder äfven besökt Padua, ty i denna bok har han skrifvit »Otho Comes Solmensis Pat[aviæ] A:o 74», där ortnamnet är öfverstruket och ändradt till »Veroniæ».

[2] De två första af dessa arbeten finnas nu på Skokloster, de två senare i Lund.

[3] SOLMS, a. a., s. 267.

[4] Vid Fredrik II:s begrafning är han uppräknad bland gästerna (se Descriptio pompæ funebris in exsequiis Friderici II, Hamburg 1588). — Kanske härleder sig bekantskapen med den lärde Henrik Rantzau från detta tillfälle. Bland Solmsböc-

År 1587 sändes han som kursachsiskt geheimeråd till kejsaren i Prag.[1] Innan han inträdde i kursachsisk civiltjänst, fick han pröfva sina krafter i krigiska värf och deltog efter sina utländska resor i flera fälttåg i slutet på 1570-talet, hvarefter han slog sig till ro på sitt slott Sonnewalde, hvilket han ombyggde och utvidgade.[2]

Otto von Solms var gift med Anna Aemilia af Nassau-Saarbrücken[3] och hade med henne fem döttrar och två söner, af hvilka sonen Friedrich Albert och trenne döttrar öfverlefde honom. I sitt testamente af år 1604 framhåller han särskildt det arbete och de kostnader han nedlagt på Sonnewalde »so ich von Grund auf mit schweren Unkosten, stattlich erbaut, mit einer ansehnlichen Bibliothek und allerlei Munition versehen.» Detta slott med underliggande gods, äfvensom hälften af Wildenfels, som han ärfde 1602, och de båda riddargodsen Baruth och Pouch, testamenterade han till sin son Friedrich Albert, som äfven skulle ärfva hans »Kleider, Wehren, Harnisch, Büchsen, Pulver, Blei und in Summa was zur Munition und Ritterstand gehört». Likaledes skulle sonen ärfva biblioteket, om hvilket fadern vidare gjorde den bestämmelsen, att det alltid skulle stanna inom den Solmska släkten och förvaras på Sonnewalde.[4]

---

kerna i Lund finnes en, Ranzovianum calendarium, Hamburg 1590, med en lång dedikation af Henrik Rantzau till Otto von Solms. (WALDE, Henrik Rantzaus bibliotek, n:r 11.)

[1] SOLMS, a. a., s. 268. — Tydligen har han äfven vid andra tillfällen besökt denna stad, ty ett i hans bibliotek befintligt exemplar af Levinus Hulsius, Chronologia, tryckt i Nürnberg 1597, har följande inskrift, skrifven med hans icke alltför prydliga handstil: Diss buch gehört zu der Lengsten Tafel darinn Vngern mit viel anstossenden Landen begriffen. Wardt zu Prage käufft A:o 98 mit der Tafel.» Detta arbete finnes i universitetsbiblioteket i Lund.

[2] SOLMS, a. a., s. 270.

[3] I källorna kallas hon Anna Amalia, men i ett exemplar i Lund af Henninges' genealogiska tabeller, tryckta i Magdeburg 1598, som tillhört Otto von Solms och hvari han infört flera rättelser rörande sin släkt, har han ändrat sin gemåls andra förnamn till Aemilia. Samma namn bär hon äfven på ett pärmexlibris, förekommande på Tycho Brahes Epistolæ astronomicæ, tryckta på Uranienburg 1596, hvilken bok tillhört det Solmska biblioteket och nu finnes på Skokloster. Denna har på framsidan Otto von Solms' och på baksidan hans gemåls vapen, det senare med följande inskrift: »Anna Æmilia Geborne Grevin von Nassav Sarbruck. G. v. F. zv Solms».

[4] SOLMS, a. a., s. 271—73.

Om detta bibliotek, dess storlek och innehåll veta vi för öfrigt ingenting annat än hvad de bevarade resterna däraf kunna meddela oss. Att det utgjort en för sin tid synnerligen betydande boksamling är tydligt, då ägaren själf kallar det »eine ansehnliche Bibliothek». Till de böcker han ärft af fadern eller inköpt på sina utrikes resor i ungdomsåren lades ständigt nya förvärf. Tydligtvis har han varit en flitig kund på de stora Leipzigmässorna vid nyår, påsk och Michaeli, ty en stor del af de funna böckerna från biblioteket på Sonnewalde hafva inskrifter som visa, att de blifvit inköpta i Leipzig vid dessa marknader under 1590-talet och de första åren af 1600-talet. Likaledes göras bokinköp ofta i Wittenberg och Frankfurt.[1] Större delen af accessionen sker alltså genom nyköp. Förvärf af äldre hela samlingar, som i så stor utsträckning försiggått t. ex. i det Dietrichsteinska biblioteket, finna vi ej många spår af här. Endast i fråga om ett enda bibliotek kan man våga den förmodan, att det blifvit inköpt af Otto von Solms. I Lunds universitetsbibliotek och Bielkeska samlingen på Skokloster, de enda ställen där jag funnit något större antal böcker ur biblioteket på Sonnewalde, finnas äfven ett tjugotal arbeten med inskriften »Pro Theophilo Dasypodio». Namnet verkar som en pseudonym, men är det ej, ty vi finna bland femtonhundratalets författare åtminstone ett par medlemmar af en släkt Dasypodius eller Hasenfuss. Äfven i Solmska biblioteket finnes ett arbete, skrifvet af en dylik, ett Dictionarium latinum af Petrus Dasypodius, tryckt i Strassburg 1575. En Conrad Dasypodius var professor i matematik vid universitetet i Strassburg och dog 1600.[2] Theophilus Dasypodius, ägaren till de i svenska samlingarne befintliga böckerna med detta namn, var också bördig från Strassburg. I matrikeln öfver universitetet i Wittenberg, där Theophilus Dasypodius inskrefs 1560, kallas han »Argentinensis».[3] Han nämnes ej i några andra af mig använda källor; af böckerna i hans bibliotek kan man endast se, att han varit en berest man, som 1564

---

[1] Många äro äfven daterade Sonnewalde, men huruvida de äro köpta där eller ej, torde vara omöjligt att afgöra.

[2] Jöcher, Allgem. Gelehrten-Lexikon, Th. 2, sp. 37.

[3] Album Academiæ Vitebergensis, 2, 8 a.

besökt Paris[1] och 1578 Besançon[2]. År 1576 har han äfven besökt Italien.[3] Att de böcker, som bära hans namn, tillhört det Solmska biblioteket framgår däraf, att åtminstone en af dem därjämte har Otto von Solms' namnteckning,[4] andra hafva ryggtitlar med hans stil.[5] Äfven den omständigheten, att det endast är bland böckerna i den Falkenbergska donationen i Lund och Bielkesamlingen på Skokloster, som dylika böcker uppträda, talar för att de tillhört biblioteket på Sonnewalde, då ju Solmska böcker som nyss nämnts så godt som uteslutande äro funna i dessa två samlingar. När Solms kommit i besittning af detta Dasypodii bibliotek är omöjligt att afgöra; före 1578 kan det i alla fall icke hafva skett.

Äfven genom gåfvor har det Solmska biblioteket förökats. Främst bland dessa och som ett tecken på det goda förhållande, hvari Otto von Solms stod till det kurfurstliga huset, märka vi en elegant volym, bunden i brunt kalfskinn med guldsnitt och det kursachsiska vapnet på pärmen. Det är ett exemplar af Johannes Claji Meditationes piæ ex historia passionis ac mortis domini Iesu Christi, tryckt i Torgau 1598,[6] med följande inskrift af Solms' hand: »Ex dono Illustris. principis Frid. Wilhelmi ducis & proelectoris Saxoniæ Dresdæ mense Novemb. A:o 98 cum a nuptiis domum rediit». Antwerpenupplagan 1601 af Justus Lipsi Epistolæ selectæ i Skoklostersamlingen har Solms' namnteckning och inskriften: »disz verehrte mir auch der herr von Kapolstein zu Sarbrueck A:o 601». Ett handskrifvet och handritadt exemplar i

[1] Inskrifter i ett exemplar af Ciceros De finibus bonorum et malorum, Parisupplagan 1560, och De oratore ad Quintum fratrem, Paris 1563, bägge i Bielkesamlingen på Skokloster, häntyda på denna resa.

[2] I Joh. Imberti Iuris civilis concinniori ordine digesti sectio I, Pictavis 1558, i Lunds universitetsbibliotek, står följande anteckning: »Pro Theophilo Dasiipodio Vesontii A:o 1578».

[3] En nu i universitetsbiblioteket i Göttingen befintlig stambok från slutet af 1500-talet, tillhörig en Martin Buchner, upptager jämte andra notabla personligheter »Th. Dasypodius ll. licent. Venetiis 1576». Äfven grefve Otto von Solms har i Venedig 1574 skrifvit sitt namn i boken jämte de svenska ädlingarne Axel a Lewenkopf, d. v. s. Leijonhufvud, samt Eric och Johan Sparre. (Die Handschriften in Göttingen, 1, 1893, s. 81—82.)

[4] Joachim Hoppers Explicatio tit. institut. jur. civ. de obligationibus, Köln 1563, nu i Lund.

[5] T. ex. Joh. Fabri Commentarii institutionum, Venedig 1565, på Skokloster.

[6] Nu i Lunds universitetsbibliotek.

Lund af Joachim Meyers fäktbok med vackert kolorerade planscher och bundet i sammet är tillägnadt grefve Otto von Solms.[1] Polycarpus Leisers Schola Babylonica, tryckt i Gera 1607, med författarens pärmexlibris, är dedicerad till baron Schenk von Tautenburg, som i sin ordning donerar den till grefve Solms.[2]

Till det yttre hafva böckerna ur Otto von Solms' bibliotek en synnerligen elegant prägel, bundna som de äro i hvita pergamentband med enkla blindpressade ornament och inramning i kedjemönster. Skinnet i dessa band är utsökt vackert och välbehandladt. En del af böckerna, särskildt de i kvartformat, hafva äfven en oval pärmstämpel i guld med det Solmska vapnet och inskriften »Otto Graf zv Solms Herr zv Mintzenbvrg vnd Sonnewalde». I enstaka fall har ägaren sina initialer instämplade på pärmen. Jag har endast antecknat ett dylikt arbete, sannolikt en af de allra tidigaste accessionerna till Otto von Solms' bibliotek, gjord då han endast var tretton år gammal. Ett exemplar i Lunds universitetsbibliotek af Melanchtons Examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicæ ordinationis, Wittenbergupplagan 1562, har på pärmen bokstäfverna O. C. S.[3] och årtalet 1563. Boken har dessutom hans namnteckning och anteckningar af hans hand.

Utom band och exlibris förekomma som proveniensmärken i detta bibliotek oftast ägarens namn, för äldre tid under formen Otho Comes Solmensis, senare är endast förnamnet fullt utskrifvet och efterföljdt af begynnelsebokstäfverna i titeln »Graf zu Solms», sammanskrifna i en tämligen svårdechifferad krumelur. Med samma karakteristiska stil äro äfven ryggtitlarne skrifna. Nedtill på ryggen

---

[1] Joachim Meyer var fäktmästare i Strassburg och utgaf 1570 en handledning i fäktkonsten med titeln Beschreibung der Kunst des Fechtens. Sannolikt är den af honom till grefve Solms öfverlämnade skrifna handledningen första ursprunget till det tryckta arbetet och antagligen utförd under Solms studietid i Strassburg i slutet af 1560-talet. Det heter nämligen i den långa dedikationen på ett ställe, hurusom den unge grefven med allvar ägnat sig åt den ädla fäktkonsten »vnd daher mich E. G. als ein vnschuldigenn Fechtmeister darzu beruffenn E. G. inn solcher kunst zu vnderrichtenn, welcher ich in aller vnderthenigkeit mit willigem gemuth hab antrettenn». Men då han gärna vill bespara sin lärjunge alltför stort besvär, har han fördenskull »disses Fechtbuch zu samenn gesetzt vnnd alle stuck beschribenn». Genom sina många kolorerade afbildningar är detta arbete af stort kostymhistoriskt intresse.

[2] Äfven detta arbete finnes i Lund.

[3] D. v. s. Otto Comes Solmensis.

står äfven ett årtal, säkerligen det år då boken förvärfvats för biblioteket, eller kanske snarare då den bundits. Det förekommer nämligen stundom fall, då detta årtal på ryggen är yngre än det på titelbladet inskrifna, som anger när boken inköpts. Så har t. ex. Polycarpus Leysers Adamus, hoc est, theologica expositio primæ partis Geneseos, tryckt i Leipzig 1604,[1] på titelbladet inskriften »Otto g[raf]z[u]s[olms] m. p. Leip. Neu Jar 605», men i ryggen årtalet 1606.[2] Stundom äro dessa årtal på ryggen de enda proveniensttecknen jämte den äfven af Solms skrifna ryggtiteln.

En exakt redogörelse för innehållet i det Solmska biblioteket kan knappast göras enbart på grundval af hvad som hittills återfunnits häraf i svenska samlingar, enär det ursprungliga biblioteket säkerligen varit mångdubbelt större och följaktligen torde hafva innehållit mycket olikartad litteratur. Emellertid kan man konstatera, att en bestämd skillnad i afseende på litteraturval förefinnes mellan Friedrich Magnus von Solms' och sonen Otto von Solms' bokförvärf. Medan de från den äldre Solms' bibliotek bevarade böckerna frånsedt något enstaka historiskt arbete, uteslutande innehålla teologisk litteratur, så synes Otto von Solms' intressen mera varit ägnade de historiska vetenskaperna. Närmare hälften af alla de böcker, som tillhört denne, äro historiska publikationer. Först därefter följer teologien, inberäknadt kyrkohistoria, och juridiken, bägge representerade af ungefär lika stort antal arbeten. De teologiska böckerna äro hufvudsakligen polemiska skrifter från tiden omkring 1590—1605. Af naturvetenskapliga och medicinska arbeten finnes endast ett ringa fåtal.

---

[1] I biblioteket på Skokloster. — Andra delen af detta arbete, Noachus, finnes i Lund, de öfriga fyra, Abrahamus, Isaacus, Jacobus, Josephus, som säkerligen också funnits i biblioteket på Sonnewalde, äro, åtminstone tills vidare, försvunna.

[2] Ett samlingsband i kvartformat i Skoklosterbiblioteket, innehållande sex skrifter af klassiska författare och tryckta i Paris 1556—65, angifves vara förvärfvadt eller bundet 1592, hvilket årtal är skrifvet nedtill på ryggen. Denna volym innehåller följande arbeten:

1. Aristoteles, De optimo statu reipublicæ. 1556.
2. Conciones ex historia Crispi Sallustii deceptæ per Ioannem Pescheur. 1563.
3. A. Persii Flacci Satyræ sex. 1558.
4. Iunij Iuvenalis et A. Persii Satyræ. 1563.
5. Pub. Ovidii Nasonis Fasti. 1560.
6. Ovidii Ibis. 1565.

Kolligatband äro mycket vanliga. Särskildt äro smärre tillfällighetstryck o. d. ofta sammanförda i stort antal till ett band.[1] Säkerligen torde i dessa samlingsband kunna framletas många typografiska sällsyntheter från slutet af 1500-talet eller däromkring.[2] Af handskrifter har jag endast funnit ett par med säker Solmsproveniens och kan därför icke hafva någon bestämd uppfattning om huruvida sådana funnits i något större antal i biblioteket på Sonnewalde. Utom den förut nämnda fäktboken af Joachim Meyer finnes i Lunds universitetsbibliotek en »Summarische Erzählung und Bericht über die Wiedertäufer in Münster 1535» i ungefär samtidig handskrift. Denna har inskriften »Otto Comes Solmensis».[3] I katalogen öfver det 1887 i Stockholm försålda bibliotek, som tillhört konsthandlaren Henrik Bukowski och som äfven innehåller ett rätt stort antal böcker ur Otto von Solms' bibliotek, finnes äfven en handskrift med titeln »Exemplarius secundum ordinem alphabeti cum aliquibus notabilibus collectus ex diversis libris».[4] Det är en liten i kalfskinn bunden oktavvolym skrifven i senare delen af 1400-talet, innehållande en samling berättelser och anekdoter af samma slag som flera andra medeltida exempelböcker. Enligt anteckning å första sidan har handskriften ursprungligen tillhört »Capitulum ecclesiæ sancti Marci in butzbach». Då denna ort enligt anteckning i katalogen är belägen i grefskapet Solms, är det troligt, att handskriften i likhet med de öfriga Solmsböckerna kommit från biblioteket på Sonnewalde.

Det Solmska bibliotekets öden närmast efter bortförandet från Sonnewalde äro ej kända, ej heller hvilken af de svenska officerarne, som lade beslag på detsamma. Genom inskrift i en af de bevarade böckerna veta vi emellertid, att det i september 1643, alltså något öfver ett år efter Sonnewaldes besättande, torde hafva varit i Sverige. Ifrågavarande bok är Achille Tarduccis Successo

---

[1] Ett par dylika förtecknade i bilagorna.

[2] Jag hoppas komma i tillfälle att framdeles göra en fullständig bibliografisk förteckning öfver detta synnerligen intressanta bibliotek, hvarför jag icke här vill upptaga utrymmet med närmare beskrifning af dess innehåll.

[3] Jfr Dudík, Forschungen in Schweden, s. 366. — Dudík kallar ägaren grefve Solmisis, en felläsning för »Solmēsis».

[4] N:r 103 i katalogen.

delle fattioni occorse nell' Ongaria, tryckt i Venedig 1601 och sammanbunden med Fabritio Padovanis Discorso vago dedicato al Vincenzo Gonzaga, tryckt i Bologna 1601. Denna volym finnes i Bielkesamlingen på Skokloster och har inskriften »Otto g[raf]z[u]-s[olms] Leip. Mich. Markt 602» jämte det Solmska vapnet på pärmen. Den har vidare anteckningen »Carolo Sparre Anno 1643 18 Septemb.» och ett Bielke-exlibris från 1700-talet. Denna bok är den enda, som möjligen kan gifva oss medel i hand att någorlunda tillfredsställande förklara tillvaron af Solmsböckerna i Lund och på Skokloster. Den Carl Sparre, hvilken erhållit Solmsbiblioteket eller någon del däraf, är sannolikt sedermera hofstallmästaren Carl Carlsson Sparre.[1] Genom dennes och hans ättegrens släktskapsförbindelser med familjerna Bielke och Falkenberg[2] kan biblioteket hafva uppdelats så, att vissa delar hamnat på Sahlsta och någon af de Falkenbergska egendomarne, hvarifrån de sedan öfvergått till Skokloster resp. universitetsbiblioteket i Lund. Alla de i detta senare bibliotek befintliga Solmsböckerna härstamma nämligen från riksrådet Melker Falkenbergs donation år 1780.[3]

Mot denna teori om Solmsböckernas öden kunna dock åtminstone för vissa af dem invändningar göras. Ett par arbeten ur Sonnewaldebiblioteket, hvilka nu finnas i Lund och likaledes till-

---

[1] Han var visserligen född 1632 och alltså endast 11 år, när han erhöll detta bibliotek. Att döma af dativformen i proveniensanteckningen, är det dock icke han själf utan den som öfverlämnat biblioteket, hvilken skrifvit densamma.

[2] Enligt Anrep, Svenska adelns ättartaflor, ställa sig dessa släktskapsförhållanden på följande sätt. Hofstallmästaren Carl Carlsson Sparre, enligt det gjorda antagandet den förste kände svenske ägaren af böcker från Sonnewalde, dog 1672, och af hans tre söner öfverlefde honom endast en, hvilken visserligen sedermera gifte sig, men dog barnlös, hvarför väl biblioteket ärfts af hans faders syskon, Maria Elisabeth och Axel Carlsson Sparre. Den förra var först gift med Ture Bielke till Åkerö, och efter hans död med en syssling till sin förre man, Gustaf Bielke. Häraf förklaras tillvaron af Solmsböckerna i Bielkesamlingen på Skokloster. Carl Sparres nyssnämnde broder, öfverståthållaren och presidenten Axel Carlsson Sparre, var fader till Karl XII:s bekante fältherre, generalen, sedermera fältmarskalken Axel Sparre till Brokind. Denne gifte sig på sin ålderdom med Anna Maria Falkenberg, men äktenskapet blef barnlöst. Efter Axel Sparres död gjorde hans maka Brokind till fideikommiss för sin brorson Melker Falkenberg. Det är denne, som är donatorn af Solmsböckerna till universiteksbiblioteket i Lund.

[3] De hafva alla signaturen B. F. [= Bibliotheca Falckenbergiana] upptill på pärmens insida.

höra Falkenbergska donationen, hafva inskrifter som visa, att de i början af 1700-talet inköpts af någon medlem af släkten Falkenberg eller hafva tillhört någon annan, obekant person. Pero Mexias Historia imperial y cesarea, tryckt i Basel 1547, en foliovolym, som 1579 förvärfvats af Otto von Solms, har därjämte anteckningen »Hunc librum absolvi Holmiæ A:o 1701 die 22 Octobris». Hvem som skrifvit denna anteckning framgår ej af ifrågavarande bok, men i ett par andra, som tillhört Falkenbergska biblioteket, men ej det Solmska, finnas liknande anteckningar af samma stil och med tydligt angifvande, att de äro gjorda af H. G. Falkenberg, donators, riksrådet Melker Falkenbergs farfader.[1] Damasus van Blyenburgs Cento ethicus, tryckt i Dordrecht 1600, är af Otto von Solms inköpt samma år på Michaelismarknaden i Leipzig. Den har senare tillhört en obekant Ericus Gustafsson, hvilkens namnteckning äfven förekommer i ett annat arbete ur biblioteket på Sonnewalde, den i det föregående nämnda af Solms i Venedig 1575 inköpta Manutiusupplagan af Cæsars Commentarii. Äfven dessa bägge arbeten hafva tillhört det Falkenbergska biblioteket.

Utom i Lund, där största delen af de hittills återfunna Solmsböckerna äro bevarade, är det hufvudsakligen Bielkesamlingen på Skokloster, som har att uppvisa något betydligare antal skrifter ur biblioteket på Sonnewalde, nämligen 70 arbeten i 45 volymer, häribland då inberäknade dem som tillhört Theophilus Dasypodius. Ett enda arbete, Jacob Rahtgeben, Discours oder Beschreibung von allerhandt so wol politischen als Kriegssachen, Frankfurt a. M. 1592, finnes i den Brahe-Wrangelska delen af Skoklosterbiblioteket, men äfven denna volym hör kanske rätteligen till Bielkesamlingen.

I oktober 1887 försåldes, som nyss nämnts, i Stockholm en boksamling tillhörig konsthandlaren Henrik Bukowski.[2] Katalogen häröfver upptager lika glädjande som ovanligt anteckningar om äldre ägare, och bland dessa finnes äfven Otto von Solms. Vid fjorton nummer i katalogen står nämligen anmärkt, att vederbörande böcker varit försedda med hans namnteckning eller pärm-

---

[1] Se t. ex. Rouere, Discorsi academici 1658, och ett arbete i italiensk vitterhet af Santa Croce.

[2] Katalog n:r 35 i Bukowskis allmänna serie.

exlibris.[1] Till dessa kommer äfven den i det föregående nämnda exempelboken i handskrift, hvilken tämligen säkert också tillhört det Solmska biblioteket. I samma katalog finnas äfven många böcker, som tillhört Melker Falkenberg och bära hans exlibris. Det är därför troligt, att äfven dessa Solmsböcker liksom de i Lund härröra från Falkenbergska biblioteket. Enligt den beskrifning, som dåvarande bibliotekarien i Lund Gustaf Sommelius gjort öfver den Falkenbergska donationen,[2] tillgick saken så, att riksrådet Melker Falkenberg, som äfven var Lunds universitets kansler, vid ett besök i Lund medförde tvänne förteckningar öfver böcker, hvarur bibliotekarien erhöll tillsägelse att förpricka dem som saknades i Lunds universitetsbibliotek. Så skedde och efter detta utväljande öfversändes en samling på 1372 volymer. Återstoden af det Falkenbergska biblioteket fördes sedan till Brokind.[3] Det är tydligt, att många af de Solmska böckerna funnits kvar häribland och att de fjorton volymerna i Bukowskis katalog äro en del däraf.

Några få volymer med Otto von Solms' namn har jag äfven påträffat i Kungl. biblioteket, Sibrandi Lubberti De papa Romano, Franeqveræ 1594, som inköpts vid Mickelsmässan samma år och 1666 tillhört Johannes Suenonis, Bartholomei Martiani Annales

---

[1] Dessa arbeten äro följande:

171. Mersseus, P., Electorum ecclesiasticorum catalogus. Colon. 1580. 8:o.
293. Belle-Forest, F. de, Les grandes annales, et l'histoire générale de France. 1. Paris 1579. Fol.
294. Bembo, P., Rerum Venetarum historiæ libri XII. Lutetiæ 1551. 4:o.
335. Corpus universæ historiæ, præsertim Bizantinæ. Lutetiæ 1567. Fol.
361. Gaguinus, R., Rerum gallicarum annales. Francof. a. M. 1577. Fol.
518. Panvinius, O., Epitome pontificum Romanorum. Venetiis 1557. Fol.
615—16. Rerum Hispanicarum scriptores aliquot. Francof. 1579. Fol.
617. Rerum sicularum scriptores. Francof. a. M. 1579. Fol.
635. Suidas, Historica, opera H. Wolfii in latinum sermonem conversa. Basileæ 1581. Fol.
1934 c. Bonfinius, A., Rerum ungaricarum decades IV. Francof. 1581. Fol.
3485. Justinus, Historiæ philippicæ. Haganoæ 1533. 4:o.
3495. Sleidanus, J., De quatuor summis imperiis libri III. Argentorati 1557. 8:o.
3498. Suetonius, Vitæ XII cæsarum. Lugduni 1558. 8:o.
3508. Xenophon, Opera. Ed. H. Stephanus. s. l. e. a. Fol.

[2] Stockholms lärda tidningar, 1780, s. 617 ff.

[3] Det hade tidigare enligt Sommelii uppgift stått på Haga sätesgård i Uppland. (Stockholms lärda tidningar, 1780, s. 624.)

consulum, dictatorum, censorumque Romanorum, tryckt i Rom 1560, år 1574 förvärfvad af Otto von Solms och försedd med M. Benzelstiernas exlibris,[1] samt Onuphrii Panuinii Fasti et triumphi Romani, tryckt i Venedig 1577. Ett fjärde arbete, Aristoxeni Harmonicorum elementorum libri III, tryckt i Venedig 1562, har säkerligen äfven tillhört biblioteket på Sonnewalde. Bandtypen och den tydligtvis af Otto von Solms skrifna ryggtiteln peka härpå, men någon namnteckning eller något exlibris finnes ej.

Äfven i Uppsala finnas ett par arbeten ur det Solmska biblioteket. Utom de i det föregående nämnda delarne i Rabus, Historien der Heiligen, som tillhört Friedrich Magnus von Solms, finnas äfven två volymer, som tillhört hans son, nämligen Ubertus Folieta, De causis magnitudinis imperii Turcici, tryckt i Leipzig 1594, och vid Mickelsmässan samma år inköpt af Otto von Solms,[2] samt Koebel, Wapen des Heiligen römischen Reichs, 1545.

Läroverksbiblioteket i Västerås innehåller ett enstaka arbete med inskriften »Otto Comes Solmensis», nämligen andra delen af Victorinus Strigels Loci theologici, tryckt i Neustadt 1582. Denna bok har tydligen med donationen af det Murbeckska biblioteket kommit till Västerås, enär den har följande proveniensanteckning: »Ex Bibliotheca Caroli Frieder. Muhrbeck Carolicor. 1770. Constat 1 Shl. arg.»

Säkert är det blott en relativt ringa rest af det forna biblioteket på Sonnewalde, hvilken nu återfunnits. Det är tydligt, att den ursprungliga samlingen blifvit splittrad på många olika händer under tidernas lopp, hvarför fortsatta forskningar i andra svenska boksamlingar förvisso skola bringa ytterligare fynd i dagen och därmed lämna nya bidrag till detta mycket intressanta biblioteks historia.

---

[1] I samma band finnes äfven ett arbete om Roms topografi af samme författare, men utan titelblad.

[2] Senare har den tillhört Joh. Ström.

SJUNDE KAPITLET.

Schlesien.

En af de svårast hemsökta provinserna under trettioåriga kriget var Schlesien. Dess läge som infallsport till Mähren och Österrike, hjärtpunkten af kejsardömet, förde de svenska eller sachsiska trupperna vid olika tillfällen genom landet. Äfven dess bördighet och rikedom gjorde, att såväl vän som fiende sökte sig hit för att fylla sina förråd af proviant och andra förnödenheter. Att under sådana förhållanden denna provins fått lämna sin anpart till det litterära krigsbytet är självklart, om också icke så betydande rester däraf ännu kunnat återfinnas. Orsaken härtill är tydligen den, att större delen af de i Schlesien tagna biblioteken och arkiven icke ursprungligen kommit de offentliga samlingarne i Sverige till godo utan hamnat i enskild ägo eller i utländska samlingar, särskildt i Sachsen. Hvad som återfunnits är emellertid jämte de skriftliga källornas vittnesbörd tillräckligt att visa, att ett stort antal bibliotek och arkiv i denna provins blifvit plundrade, men att här kanske mer än annorstädes en myckenhet litteratur eller arkivhandlingar genom vårdslöshet eller ren råhet blifvit förstörd. Äfven detta förhållande kan bidraga till att förklara det relativt obetydliga omfånget af bevaradt litterärt krigsbyte med schlesisk proveniens.

För öfrigt synas vän och fiende hafva huserat lika vildt i det olyckliga landet och båda parterna torde i sin förstörelselusta mot de litterära skatterna hafva lika mycket på sitt samvete. Ett betecknande dokument, som visar en bibliotekaries eller arkivaries vedermödor och föga afundsvärda ställning i dessa af kriget hemsökta nejder, är bevaradt i form af ett bref från arkivarien Michael Müller i Fraustadt i februari 1639. Med anledning af myndig-

heternas begäran att utfå en del arkivalier svarar han i en klagande skrifvelse, däri han skildrar det tröstlösa läget. Vid de ofta påkommande »Freundt u. Feinds Einfällen, gefehrlichen Durchzügen undt Plünderungen» hade det händt, att han sju gånger under en enda dag fått sitt arkiv genomsökt, handlingar sönderrifna eller kringströdda. Ehuru han stundom släpat upp sina arkivalier öfverst upp i huset och sökt gömma dem närmast under taket »auf den Taubensöller ja gar auf den Fürsten, wie man es nennet», hade det inträffat, att en trupp, som tagit kvarter hos honom, vid undersökningen af de i de nedre våningarne belägna rummen fått klart för sig, att han gömt undan saker, hvarför de klättrat upp på stegar till taket, kastat ner och strött arkivalierna omkring på golfven.[1]

Medan Gustaf Adolf på eftersommaren 1632 låg lägrad midt emot Wallenstein vid Nürnberg, gjorde den kursachsiske öfverbefälhafvaren von Arnim, förstärkt med en svensk-brandenburgsk kår, ett infall i Schlesien. Den kejserliga hären blef slagen och drog sig tillbaka till Breslau, dit fienden följde efter. Själfva den inre staden var starkt befäst, men förstäderna, däribland det stadsparti, som grupperar sig kring domkyrkan, beläget på en ö i Oder och därför kalladt Dominsel, var utan skydd och blef ett lätt byte för den angripande fienden. En del af domkyrkoskatten och kapitelregistraturet hade i förväg räddats till den inre staden och bragts i säkerhet på slottet. Domherrarne skingrades; somliga flydde till Neisse, Olmütz eller Polen, andra stannade kvar i själfva staden Breslau. Deras kurior blefvo genomsökta och utplundrade.[2] Äfven kyrkorna fingo släppa till sina dyrbarheter. Det var hufvudsakligen de tysk-sachsiska trupperna, som deltogo i plundringen, och hvad som här togs af byte bragtes till Sachsen, däribland

[1] Skrifvelsen aftryckt i Zeitschrift d. Ver. f. Gesch. u. Altert. Schlesiens, Bd 5, s. 167 f.

[2] JUNGNITZ, Geschichte d. Dombibliothek in Breslau (i Silesiaca, 1898), s. 196. — Jfr äfven Theatrum Europæum, som har följande meddelande om besättandet af Dominsel: »Dess Thumbs haben sie sich auch bemächtiget, und der Geistlichen Häuser aussgeplündert: aber der beste Vorrath ist schon zuvor von dannen hinweg in die Statt Bresslaw gebracht worden, wie sich dann gleichfals die Geistliche alle dahin begeben» (a. a., 2, s. 673).

tolf stora kyrkklockor, som hamnade i Meissen.[1] I synnerhet blef domkyrkan illa åtgången och dess rika bibliotek blef till stor del förstördt.

Domkyrkobiblioteket i Breslau var liksom de flesta boksamlingar af denna art hufvudsakligen grundadt på donationer af biskopar eller domherrar, som öfverlåtit sina boksamlingar till kapitlet. Bland sådana donatorer märkes framför allt den lärde humanisten Johann Roth, som åren 1482—1506 innehade biskopsstolen i Breslau. Genom honom riktades domkyrkobiblioteket med många dyrbara handskrifter och böcker. Tack vare dylika gåfvor hade detta bibliotek så småningom vuxit till ett af de största och rikaste biblioteken i Schlesien och räknades som en af Breslaus sevärdheter.[2] En omkring år 1615 uppgjord katalog däröfver, härrörande från domherren Friedrich Berghius' hand, ger en liflig föreställning om dess omfång och innehåll. Detta bibliotek, som förvarades icke i själfva domkyrkan utan i det nära intill liggande kapitelhuset, hade man ej lyckats rädda undan till de inre delarne af staden, när de sachsiska trupperna i september 1632 besatte Dominsel. Enligt källornas vittnesbörd blef det utsatt för en oerhörd vandalism; de främmande soldaterna, som föga aktade dylika skatter, hvilkas värde de icke förstodo, sleto sönder böckerna, brände upp dem eller kastade dem i floden. En del schackrades bort och därigenom räddades lyckligtvis något, som sedan återkom till domkapitlet.[3]

Äfven till andra bibliotek räddades dylika böcker, i hvilka inskriften »Ecclesiæ Cathedralis Wratislaviensis» vittnar om deras ursprung. Kungliga biblioteket i Dresden har, som man kan vänta, en del minnen från det sachsiska fälttåget i Schlesien 1632.[4]

---

[1] Knobloch, Von einer verschollenen Bibliothek des 14. Jahrh. (i Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. u. Altert. Schlesiens, Bd 8), s. 190.

[2] Jungnitz, a. a., s. 188 f.

[3] Som exempel på dylika återköpta arbeten anföres Petri Lombardi Glossa Psalterii magistralis, Nürnbergupplagan 1478, som har inskriften »Hunc librum ab impio milite Georgius Schwartz 18 grossis redemit 1632». En vacker pappershandskrift, innehållande Clementis Card. De missarum mysteriis m. m. blef enligt liknande anteckning »am 7. Oktober 1632 um 3 Behme gelöst». (Jungnitz, a. a., s. 197.)

[4] Jungnitz, a. a., s. 196.

Att den af Berghius uppgjorda katalogen blifvit bevarad åt eftervärlden berodde därpå, att den vid invasionen icke befann sig i kapitelhuset utan af obekant anledning hade kommit till klostret Heinrichau, där den förblef ända tills sekularisationen i början af 1800-talet bragte de schlesiska klosterbiblioteken till universitetsbiblioteket i Breslau. Denna katalog har en anteckning om storleken af den förlust domkyrkobiblioteket lidit vid plundringen. Icke mindre än 298 pergaments- och 217 pappershandskrifter skulle jämte 2213 tryckta verk vid detta tillfälle försvunnit.[1]

Att äfven öfriga bibliotek i de af fienden besatta delarne af Breslau lidit förluster, är tydligt, ehuru de för mig tillgängliga källorna ingenting närmare nämna därom. Af klostren drabbades framför allt augustinstiftet St. Maria auf dem Sande af härjningarne; jämte andra skatter förlorade detta kloster större delen af sitt rika arkiv. Af det äldre beståndet af arkivalier äro endast 177 stycken bevarade, daterade före år 1500. Den räddade klosterkrönikan och en kopiebok, nu i universitetsbiblioteket i Breslau, gifva en aning om den lidna förlusten.[2]

I de af mig genomgångna svenska samlingarne finnes så godt som ingenting af det i Breslau tagna litterära krigsbytet. I Lund har jag påträffat ett arbete, som tillhört den 1600 aflidne biskopen af Breslau, Paulus Albertus.[3] Det är ett exemplar af Lodovico Guicciardini Descrittione di tutti i Paesi Bassi, en i Antwerpen 1588 tryckt foliovolym. Denna bok har ett pärmexlibris med kardinalshatt och inskriften »Paulus D. G. Epis. Vratisla. Suprem. Siles. Capitan». Till hvilket bibliotek denna bok hört, om till domkyrkobiblioteket eller något annat, är mig obekant. Af Cæsar Baronius, Annales ecclesiastici, hafva femte och sjätte delarne i Lunds universitetsbiblioteks exemplar ett pärmexlibris med inskriften »Ioannes D. Providentia Abbas ad S. Vincentium Wratisl. S. Cæs. Maiest. Consiliar.»[4], men detta arbete har senare tillhört jesuitkollegiet i Glogau och är således ej taget i Breslau.

[1] JUNGNITZ, a. a., s. 196.

[2] DOEBNER, Über schlesische Klosterarchive (i Zeitschr d. Ver. f. Gesch. u. Altert. Schlesiens, Bd 13), s. 482.

[3] Biskop 1599—1600 (HENEL, Silesiographia renovata, T. 2, s. 152).

[4] Jag har äfven antecknat någon annan bok med samma pärmexlibris, men tyvärr glömt att annotera hvar den är funnen. Det måste vara antingen i Uppsala eller i Kungl. biblioteket.

Utom de obefästa delarne af Breslau föllo under fälttåget 1632 de viktigaste orterna i Schlesien, belägna på västra sidan om Oder, i sachsarnes händer. Bland dessa orter voro äfven Gross Glogau och Neisse. Glogau hade fallit redan i juli månad och blifvit »mehrerntheils aussgeplündert, welches die Officirer den Soldaten nicht verwehren können».[1] Neisse intogs den 10 september af Arnim, hvarvid särskildt jesuitkollegiet blef utsatt för plundring. I detta kollegium förvarades Tycho Brahes berömda jordglob, som värderades till 5000 thaler och hvilken Brahe medfört jämte hela sin astronomiska apparat till Prag. Därifrån skall den vid trettioåriga krigets första år blifvit af pfalzarne bortförd och obekant hur kommit att hamna i Neisse.[2] Hertig Ulrik af Holstein, Christian IV:s son, deltog i detta fälttåg som officer i sachsiska hären och han förde globen med sig hem till Danmark, där den gick förlorad vid eldsvådan i Köpenhamn 1728.[3]

De litterära minnesmärken med proveniens från Glogau och Neisse, som nu finnas i Sverige, torde icke härstamma från detta fälttåg utan från Torstenssons infall i Schlesien och Mähren tio år senare. De böcker, som tilläfventyrs tagits i dessa städer 1632, hafva väl hamnat i sachsiska eller möjligen äfven, genom hertig Ulrichs krigsbyte, i danska samlingar.

På våren 1642 bröt Torstensson upp med svenska hären från vinterkvarteret i Altmark och tågade i ilmarscher in i Schlesien, där han den 24 april efter en skarp beskjutning med groft artilleri intog Glogau. Här vanns ett väldigt byte i kanoner, krut, krigsinstrument, mjöl, frukt och vin.[4] Därefter slog han vid Schweidnitz hertig Frans Albrekt af Lauenburg, som förde befälet öfver de kejserliga trupperna i Schlesien. Schweidnitz gaf sig och Torstensson fortsatte genom Neisse in i Mähren, där Olmütz eröfrades. Då hären genom kvarlämnade besättningar i de eröfrade orterna försvagats och den kejserliga hufvudarmén under Piccolomini börjat samlas i trakten af Wien, fann Torstensson rådligast

---

[1] Theatrum Europæum, 2, s. 668.

[2] »Ab hoc tamen globo violando abstinuerunt manus, adeo ut sartus tectus postmodum et integer Niessam, quæ Silesiæ urbs est, in Collegium Societatis Jesu sit illatus» (HUETIUS, Commentarius de rebus ad eum pertinentibus, s. 82).

[3] KASTNER, Geschichte der Stadt Neisse, Th. 2, s. 420 ff.

[4] Theatrum Europæum, 4, s. 887.

att draga sig tillbaka till Schlesien, som han genomtågade i alla riktningar. Från Glogau gjordes ströftåg åt flera håll, därvid städerna Fraustadt, Herrnstadt, Trachenberg, Praussnitz och Gurau på polska sidan, Steinau, Prachwitz, Wolau och Leubus på tyska sidan intogos.[1]

Vid plundringen af Glogau råkade genom soldaternas vårdslöshet elden komma lös i staden, hvarvid kyrkan och aderton af de förnämsta husen blefvo lågornas rof.[2] Äfven jesuiternas bostad blef uppbränd. Alla värdesaker och dokument, som man dessförinnan lyckats rädda undan, föllo i svenskarnes händer, hvarvid dokumenten dels sönderrefvos, dels offrades åt lågorna. Två jesuiter, däribland kollegiets rektor, blefvo tagna i förvar, men senare lössläppta. Större delen af fäderna hade lyckats fly till Posen och kunde först åtta år därefter återvända till Glogau, som förblef i svensk besittning ända till 1650.[3]

I huru stor utsträckning kollegiets bibliotek blifvit räddadt och bortfördt, är ej utredt. Sannolikt var det icke så stort, då jesuiterna först år 1627 fått fast fot i Glogau, hvilken stad liksom större delen af Schlesien var protestantisk.[4] Antagligen hade väl äfven vid eröfringen 1632 böcker tagits härifrån, och det är därför

---

[1] Theatrum Europæum, Th. 4, s. 887. — Ett oerhördt byte togs i Schlesien under dylika ströftåg, hvaraf särskildt kavalleriet blef delaktigt. Det gick därhän, att både officerare och manskap gjorde sig sådan förtjänst på röfvadt gods, att de ansågo sig kunna återgå till privatlifvet, hvarför många af dem rymde sin kos. Härpå syftar ett bref dateradt »af förstaden för Neiss, 3 Junii 1642», där det heter: »Vid den store disordre, plundrande och röfvande, som här vanckar, bättrar sig rytteriet intet. Somlige, som få något realt för sig, gå med allo sin kosa . . . Confusion, excesser och disordre taga öfverhanden; och Vårt väsende, som eljest kunde hafva sin märkelige stabiliment, kan theröfver nepligen blifva varaktigt. (Aftryckt hos Cronholm, Trettioåriga kriget, 2: 1, s. 206, not 1.)

[2] Chemnitz, a. a., Th. 4: 2, s. 77. — En berättelse af rådet i Glogau öfver stadens belägring och eröfring, daterad 13 maj 1642 (n. st.), skildrar huru allt icke blott blef utplundradt utan därjämte »die uhralte pfarrkirche zu St. Nicolai mit ihrem ornat, schönen altarien, alten fundationibus, zweier mit grossen unkosten von neuem aufgerichteten orgellwercken, dem uberauss schönen undt weit und breit berühmbten unerhörten geleute, denen von der burgerschafft darein gelehneten vornehmen mobilien, sambt desselbten angrenzenden virtelss der stadt» blef »in grundt verbrennet undt in die asschen geleget» (Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. u. Altert. Schlesiens, Bd 24, s. 366 ff.).

[3] Duhr, a. a., 2: 1, s. 361 f.

[4] Duhr, a. a., 2: 1, s. 361.

ej underligt, att så få rester af detta bibliotek kunnat återfinnas i Sverige. Utom de två nyss nämnda delarne i Lund af Baronius, Annales ecclesiastici, hvilka tillhört en abbot i St. Vincentiusklostret i Breslau och 1629 kommit i jesuitkollegiets i Glogau ägo[1], har jag endast i Bielkesamlingen på Skokloster funnit några minnen från detta bibliotek. Här har det i Köln 1618—22 i femton foliovolymer tryckta verket Magna bibliotheca veterum patrum ägts af jesuitkollegiet i Glogau, som förvärfvat detsamma 1634.[2] Ett par af delarne saknas; antingen ha de aldrig kommit till Sverige eller ha de möjligen genom arf öfvergått till annat svenskt bibliotek. Tredje tomen af det i Köln 1567 tryckta verket Concilia omnia har 1617 tillhört en person med initialerna A. K. D. C. och har därjämte inskriften »Collegij Soc. Jesv Glogoviæ 1629». Utom dessa böcker finnas i Bielkesamlingen några, som möjligen tillhört enskilda bibliotek i Glogau. Athanasius Alexandrini Opera, en 1501 tryckt foliovolym, har på pärmen stämplad inskriften »Johannes Res Burger vnd Handelsmann in Grosglogau 1620». Ur dennes bibliotek finnes ytterligare en eller annan volym på samma ställe. Tractatus et epistolæ S. Hieronymi, tryckt i Lyon 1513, har tillhört vikaren Simon Schönborn i Glogau och 1557 en Johannes Miltith.

Såväl de i Bielkesamlingen på Skokloster som de i universitetsbiblioteket i Lund befintliga böckerna med schlesisk proveniens torde ursprungligen hafva tillhört en och samma svenske ägare, antagligen den som äfven erhållit det ungefär samtidigt tagna biblioteket på Sonnewalde. Som vi af det föregående sett, är äfven detta senare bibliotek hufvudsakligen uppdeladt på Lund och Skokloster, och de i Lund befintliga Solmsböckerna härstamma liksom de med schlesisk proveniens från den Falkenbergska donationen.

I Uppsala finnes åtminstone ett arbete, som kommit från Glogau. Det har tillhört minoritklostret S. Stanislaus enligt hvad inskriften »Pro Conuentu D. Stanislai Maior: Glog: Fratrum Minorum» utvisar. Boken är ett samlingsband i oktav, innehållande fem stycken verk, Antonii Arnoldi Oratio ad regem christianis-

[1] Äfven sjunde delen af detta arbete har samma år inköpts, men har annan proveniens. Den är på pärmen stämplad A. K. 1598.

[2] Det har inskriften »Collegii Societatis Jesv Glogoviæ 1634 Catalogo inscriptus». Detta årtal visar ju, att böckerna icke kommit till Sverige vid plundringen 1632.

simum, andra upplagan, tryckt i Leiden 1603, David Chytræi Chronicon anni 1593, 1594 et initii 1595, tryckt i Leipzig 1595, Guilielmus Borussii Scoti De bello aduersus Turcicos gerendo, Leipzig 1595, David Chytræi Memorabiles aliquot euentus anni 1595, tryckt 1596, och Jansonius, Mundus furiosus, tryckt i Köln 1597.

Det förnämsta litterära krigsbytet från Schlesien befinner sig i det Brahe-Wrangelska biblioteket på Skokloster och består af den boksamling, som tillhört Georg Rudolf von Zedlitz, kejserligt råd och kammarherre samt ståthållare öfver hertigdömet Glogau. Närmare ett hundratal volymer i biblioteket på Sko äro prydda med dennes pärmexlibris eller hafva tillhört hans fader, Georg von Zedlitz, hvars initialer de bära.

Släkten Zedlitz är en af de äldsta och mest ansedda familjer i Schlesien, härstammar ursprungligen från Franken och är vidt utgrenad. Som vapen bär den spännet till ett svärdsgehäng; i vanliga afbildningar af detta vapen har spännet formen af en spansk sköld, i vissa, liksom i här nämnda pärmstämpel, bildar det en triangel med spetsen nedåt. Utförligare biografiska upplysningar öfver de två medlemmar af släkten, hvilkas bibliotek finnas representerade i svenska samlingar, hafva ej stått att vinna. Om den äldre Georg von Zedlitz, herre till Schönau och Mirschau, meddela källorna endast, att han varit en vidtberest och lärd kavaljer »qui exiguo vitæ spatio maximam orbis terrarum partem (paucis regionibus septentrionalibus exceptis) feliciter peragravit».[1] Han dog år 1576, då hans son Georg Rudolf endast var två år gammal. Om denne veta vi tillfälligtvis, att han år 1596 jämte sin hofmästare och i sällskap med grefve Hans Pückler von Groditz gjorde en resa genom hela Italien med utgångspunkt från Padua[2], där han väl vid denna tid vistades för studier. Han blef sedermera ståthållare öfver Glogau och anförde år 1611 ridderskapet, då konung Matthias höll sitt intåg i denna stad. Han dog år 1619. Liksom fadern var äfven Georg Rudolf von Zedlitz

---

[1] NEUDORFFS Diarium Silesiticum in fragmento (cit. i ZEDLERS Universal-Lexicon, Bd 61, 1749, sp. 343).

[2] Hans des Zweiten Pückler von Groditz auf Schedlau Lebensgeschichte (i Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. u. Altert. Schlesiens, Bd 6), s. 270 f.

en lärd man och en varm beskyddare af vetenskapen.[1] Om hans intressen härutinnan vittnar äfven det vackra bibliotek han anskaffat. Grunden härtill synes vara lagd af fadern, ty på minst ett tiotal volymer i Skobiblioteket finnas initialerna G. V. Z. eller G. V. C. jämte årtalen 1563 och 1566, och dessa böcker hafva säkerligen tillhört Georg von Zedlitz.[2] Detta bibliotek har sonen ansenligt förökat och utvidgat genom inköp hufvudsakligen åren 1603—17, rikligast omkring år 1612. Böckerna i hans bibliotek äro synnerligen elegant bundna, i hvita pergamentband med ägarens vapen i blindprässning och ofta med inskriften »Georg Rudol. a Cedliz in Brig et Camer. Ducatusq. Glog. Capit.» Oftast hafva de dessutom hans initialer G. R. V. C. jämte ett årtal på främre pärmen. Ett inre, tämligen enkelt exlibris i svarttryck, innehållande vapnet i något större skala än det på pärmen stämplade, finnes i några böcker, men är dock relativt sällsynt.

Äfven i den Schefferska delen af Skoklosterbiblioteket finnes ett arbete, som tillhört Georg Rudolf von Zedlitz och inköpts af honom 1602, nämligen Achilles Tatii De Clitophontis et Leucippes amoribus, tryckt 1601. Antagligen har väl äfven detta ursprungligen tillhört den Brahe-Wrangelska delen af biblioteket. I stiftsbiblioteket i Linköping finnas tre volymer med Zedlitz' initialer eller pärmexlibris, Horatius Avgenii De febribus[3], en foliovolym

---

[1] Caspar Dornavius, professor vid gymnasiet i Beuthen häntyder härpå i ett för tidens stil karakteristiskt epigram af följande lydelse, tryckt i hans arbete De charidemo, 1617, som är tillägnadt Zedlitz:

Inclyte Zedlici, Pario si marmore Nomen,
Et vitæ staret, sed sine Morte Decus;
Pyramidem strueret Tibi Cæsar, Gloga Colossum,
Utpote Virtutis nobilioris opus.
Fallor ego. Sunt Pyramides, vastique Colossi,
Virtute et meritis Dona minora Tuis.
Terra angusta nimis, rerræ monumenta fatiscunt
Semideos Coeli Templa beata manent.

(ZEDLERS Universal-Lexicon, Bd 61, sp. 344, o. HENEL, Silesiographia renovata, T. 2, s. 545.)

[2] Namnet har i källorna en mångfald olika stafningar; de vanligaste äro Zedlitz och Czedlitz.

[3] Denna bok har svenska provenienser från 1698 och 1720.

tryckt i Frankfurt 1605 och inköpt 1608, Petri Bembi Omnes quotquot extant epistolæ, tryckt i Strassburg 1600 och inköpt eller åtminstone bunden 1617, samt Hieron. Zanchii Tractationes theologicæ, tryckt i Neustadt 1597 och köpt af Zedlitz 1616. Detta sistnämnda arbete är en gåfva till Linköpingsbiblioteket af komministern i Skällvik Peter Kihlmann.

Äfven i Kungl. biblioteket finnas ett par arbeten, som tillhört Zedlitz, Marsilius Patavinus, Defensor pacis, tryckt i Frankfurt 1612 och inköpt 1613, samt Boetius de Boodts Gemmarum et lapidum historia, Hanoviæ 1609. Detta sista arbete tillhör dock sannolikt icke krigsbytet, i alla händelser icke taget med den öfriga delen af Zedlitz' bibliotek, ty enligt inskrift är boken den 6 augusti 1611 skänkt till någon person, som därom gjort en utförlig anteckning, men som ej namngifvit sig. Den har därjämte ett af de i svenska samlingar ej ovanliga pärmexlibris, som användts af Georg Ludwig Fürstenhäuser, svensk resident i Leipzig, sedermera bibliotekarie hos Magnus Gabriel de la Gardie.

Tyvärr har det icke lyckats mig att konstatera, hvar detta Zedlitz' bibliotek är taget, om i Glogau eller på något af de slott, som ägdes af släkten. Georg Rudolf von Zedlitz skref sig som herre till Brieg och Mirschau. Hela Schlesien genomdrogs 1642 af svenska ströfkårer. Då Karl Gustaf Wrangel under detta fälttåg var en af Torstenssons underbefälhafvare, är det tydligtvis han, som förvärfvat det vackra Zedlitzska biblioteket och hemfört detsamma till Sverige.

I det förut nämnda memorial[1], som Axel Oxenstierna i januari 1643 sänder med sin frände Gabriel Oxenstierna till Lennart Torstensson, heter det på tal om papistiska orter, som fältmarskalken lyckas intaga och där värdefulla bibliotek finnas, »som uthi förledne Sommar skedde medh Neus, Olmitz»[2], dessa bibliotek måtte reserveras för staten och användas till att förbättra boksamlingarne vid rikets akademier och gymnasier. Här fästes alltså uppmärksamheten bl. a. på biblioteken i Neisse, som föregående

[1] Inledn., s. 20 f.

[2] Riksreg. 21 jan. 1643.

år blifvit af Torstensson intaget. Snarast gäller väl rikskanslerens tanke jesuitkollegiets bibliotek, som till någon del synes vara öfverfördt till Sverige. Då jesuiterna i Neisse först år 1610 erhöllo en mission i denna stad, hvilken mission 1623 utvidgades till ett kollegium, då de vidare under flera år i sammanhang med krigsutbrottet i Böhmen 1618 varit fördrifna från staden och 1632 såsom vi sett fått sitt kollegium utplundradt, torde omfånget af deras bibliotek icke varit så betydande, när Torstensson år 1642 besatte staden. Detta är tvifvelsutan orsaken till att så godt som ingenting återfunnits i svenska samlingar af böcker ur detta bibliotek. I Uppsala finnes ett enda arbete med denna proveniens, Eyn schön nützlich büchlin vnd vnderweisung der kunst des Messens, Siemeren 1531[1], som sedermera tillhört Magnus Gabriel de la Gardie. Boken har nedtill på ryggen Kristinabibliotekets signum[2], hvilket visar att åtminstone någon del af jesuitkollegiebiblioteket i Neisse liksom de i Olmütz tagna biblioteken reserverats för drottningens egen räkning. Härpå tyder äfven, att domkyrkobiblioteket i Strängnäs, som ju nästan uteslutande består af krigsbyte från Böhmen och Mähren, dit öfverlämnadt från drottningens bibliotek, har en eller annan bok från Neisse. Dudík uppger, att böcker med denna proveniens finnas i myckenhet i Strängnäs[3], men de torde vara ganska sällsynta. I Aminsons katalog öfver Strängnäsbiblioteket har jag ej kunnat upptäcka mer än ett enda arbete med inskriften »Collegium Societatis Jesu Nissæ», nämligen Michael von Isselts Flores Lodoici Granatensis, ex omnibus eius opusculis spiritualibus excerpti, tryckt i Köln 1588.[4] I öfriga af mig genomgångna svenska samlingar ha inga böcker från jesuitkollegiet i Neisse återfunnits, icke ens i Kungl. biblioteket, där man i synnerhet skulle vänta att finna sådana. Säkerligen hafva de försvunnit genom slottsbranden 1697.

Några dagar före Neisses eröfring hade lydbiskopen, ståthållaren och några af de högst uppsatta personerna med en del

---

[1] Obr. ser. W. 124.

[2] T (= Afdeln. matematik o. astronomi).

[3] Dudík, Forschungen in Schweden, s. 345.

[4] Aminson, a. a., s. 368.

af sin viktigaste egendom och det biskopliga kansliets arkiv begifvit sig på flykten i riktning mot Breslau. Vid Ohlau, ej långt från sistnämnda stad, blefvo de emellertid hejdade af en kringströfvande svensk kår, som lade beslag på allt hvad de förde med sig, däribland arkivet.[1] Dettas senare öden äro okända.

[1] Theatrum Europæum, Th. 4, s. 891.

ÅTTONDE KAPITLET.

Öfriga tyska bibliotek.[1]

Den katolska ligans kraftfulle ledare, kurfurst Maximilian af Baiern, fick upprepade gånger under kriget se sitt land förhärjadt af fienden. Sedan Gustaf Adolf fullbordat eröfringen af Mainz, trängde han på våren 1632 ned mot Baiern, tågade igenom det protestantiska Nürnberg och gick vid Donauwörth öfver Donau, gjorde sin berömda öfvergång öfver Lech, besegrade Tilly och fortsatte marschen till Augsburg. Äfven denna var en protestantisk stad, den rikaste och mäktigaste af Sydtysklands fria riksstäder. En af de första dagarne i maj stod Gustaf Adolf i München, denna »gyllene sadel på en mager kamp», som han träffande kallar staden på grund af dess läge på en ödslig högslätt. I hans följe befunno sig bl. a. hertigarne Bernhard och Wilhelm af Weimar samt den olycklige vinterkonungen Fredrik af Pfalz. Kurfurstens gemål hade flytt till Salzburg. Ett synnerligen rikt byte togs i staden, kanoner, musköter, kulor och krut från tyghuset, taflor, marmor- och bronsbyster jämte andra dyrbarheter från

[1] Under denna rubrik har jag sammanfört en del olika bibliotek tagna vid skilda tillfällen, där blott enstaka volymer kommit till Sverige eller biblioteken hamnat i tyska samlingar. I andra fall hafva endast sporadiska och korta källnotiser gifvit upplysningar om dylika plundrade bibliotek utan att man vare sig i litteraturen eller de genomgångna boksamlingarne kunnat finna några spår af hvar de sedermera hamnat. Det är själfklart, att utsträckta forskningar såväl inom som utom Sverige skulle kunna mångfaldiga det i detta kapitel behandlade litterära krigsbytet. Jag skulle jämväl i samma kapitel upptagit till behandling relationen om de handskrifter, som drottning Kristina lät öfversända till sitt bibliotek i Stockholm från Bremen och Stettin efter Westfaliska fredens afslutande. Men då dessa orter vid den tiden voro i svensk besittning, kan man formellt taget icke räkna de härifrån öfverflyttade handskrifterna till krigsbytena i egentlig mening, hvadan jag nöjer mig med att här blott påpeka själfva faktum. (Se för öfrigt CELSE, a. a., s. 80 f. och där citerad litteratur.)

konstkammaren. En stor del af de tagna konstverken schackrades bort till borgare från Nürnberg, Ulm och Frankfurt. Äfven stadens egna invånare begagnade det gynnsamma tillfället att för billigt pris förvärfva dylika krigsbyten, tagna af de svenska soldaterna under genomtåget af Baiern, kalkar och mässkärl, kläder, pälsverk och linne m. m.[1]

Det var icke så mycket den svenske konungen som fastmera de många tyska furstarne i hans följe, särskildt de båda hertigarne af Weimar, som fingo del af det rika bytet i München. I första förbittringen öfver den plundring, som öfvergått hans slott och samlingar, kastade Maximilian hela skulden på Gustaf Adolf och hans hofmarskalk von Crailsheim, som skulle tagit »die vornehmsten, kostbarsten Sachen aus der Residenz und der Kunstkammer».[2] Men snart erfor han, att det särskildt var hertig Wilhelm af Weimar som plundrat hans hufvudstad. I ett bref till Pappenheim den 6 oktober 1632, hvari han ger denne fältherre direktiv för hans infall i Sachsen, skrifver Maximilian att liksom hertig Wilhelm af Weimar hade huserat i Baiern och dess hufvudstad München samt icke ens skytt att röfva och plundra konstkammaren på slottet, något som till och med konungen af Sverige afhållit sig ifrån, så skulle Pappenheim i det weimarska landet bemöda sig om att till straff lägga så mycket som möjligt i aska, »was von Gemählten vnd andern Kunststückhen klein vnd gross in seiner Residenz vnd andern Orten seines Landts zu findten (weil er solches alles aus München abgeraubt) zu sich nehmen, fleissig einpackhen und mit sich bringen».[3]

Äfven det kurfurstliga biblioteket på slottet blef delvis plundradt[4], och särskildt synes också här hertig Wilhelm varit den som skördat den rikaste vinsten. Ett stort antal dyrbara handskrifter i det nuvarande biblioteket i Gotha äro tagna i München vid detta tillfälle, däribland det för sin tid mycket berömda Strada

---

[1] Riezler, Geschichte Baierns, Bd 5, s. 418 f.

[2] Riezler, a. a., Bd 5, s. 417.

[3] Christ, Beiträge z. Antikensamml. Münchens (i Abhandl, d. K. Bayer. Akad. d. Wissenschaften, Philos.-philol. Cl., Bd 10), s. 395 f.

[4] »Non dubium, quin ipso inscio, conclave irgens, rebus raritate, pretio, arte, ordine, multitudine ac jucunditate clarissimis, refertum, ipsáque Domus Bavaricæ præstantissima Bibliotheca magna damna acceperint.» (Adlzreitter, Boicæ gentis annales, P. 3, 1662, s. 283.)

verket i 30 band, innehållande afbildningar af klassiska mynt, som grefve Fugger låtit göra för den konstälskande hertig Albert af Bayern för ett pris af ungefär 81,000 mark.[1]

Hvilka furstar eller enskilda, som mera än hertig Wilhelm deltagit i plundringen af det kurfurstliga biblioteket, nämnes ej. Kanske har, hvilket ingen borde förtänka honom, pfalzgrefve Fredrik, den forne kurfursten och konungen af Böhmen, här sökt skaffa sig någon ersättning för hvad Maximilian tio år tidigare genom Tilly beröfvat honom själf vid plundringen af hans bibliotek i Heidelberg. I så fall borde det ej förundra oss, om han därvid äfven återtagit några af de böcker eller handskrifter, som Maximilian behållit för egen räkning af »Bibliotheca Palatinas» skatter.[2]

Ett tillfälle att ersätta de lidna förlusterna i sitt bibliotek fick Maximilian, när Tübingen efter slaget vid Nördlingen föll i ligans händer. Det bibliotek som fanns på slottet här, tog den baierske kurfursten i beslag och lät föra detsamma till München för att därigenom »die Scharte auszuwetzen», som han skref. Vid detta tillfälle kom bl. a. en präktig Wittenbergbibel med af Lukas Cranach d. y. målade porträtt af kurfurst August af Sachsen, Luther och Melanchton till slottsbiblioteket i München.[3]

Klostren och de förnämas hus i München blefvo, när innehafvarne flytt, af den svenska skyddsbesättningen »sauber aufgeräumt». Äfven i öfriga delar af Baiern, hvilka innehades eller genomtågades af de fientliga trupperna, blefvo klostren plundrade och deras förmögenhet brandskattad.[4] Också jesuitkollegierna blefvo hemsökta, ehuru här som i andra fall, där den svenske konungen själf var närvarande eller kunde öfvervaka ordningen, inga svårare öfvergrepp förekommo. I Augsburg deltogo de protestantiska invånarne med ifver i jesuitkollegiets plundring. En af jesuitfädernas tjänare tvingade man genom tortyr att förråda, att man gömt kalkar, ett antal af de bästa böckerna och liknande

[1] EHWALD, a. a., s. 439 ff.

[2] Bref från Maximilian af år 1635 nämner pfalzgrefve Fredrik och hertig Bernhard af Weimar som plundrare af residenset och konstkammaren i München. (RIEZLER, a. a., Bd 5, s. 418).

[3] LEIDINGER, Aus der Geschichte der K. Hof- und Staatsbibliothek zu München (i Centralblatt f. Bibliothekswesen, Jahrg. 29), s. 343 f.

[4] RIEZLER, a. a., Bd 5, s. 418, 422.

saker i grannhusen. Dessa genomsöktes och allt bortröfvades. Detta skedde före Gustaf Adolfs intåg i staden. Äfven följande år blef kollegiet plundradt.[1] Från jesuitkollegiet i München nämnes icke något dylikt öfvervåld under den tid Gustaf Adolf vistades i staden, och en af en jesuit gjord samtidig relation öfver kollegiets historia under krigsåret 1632 nämner hufvudsakligen blott, att alla föremål af silfver i kollegiet och dess kyrka måst utlämnas som bidrag till stadens lösesumma.[2] Senare fick dock äfven detta kollegium liksom en mängd andra dylika anstalter i de trakter, där de fientliga trupperna drogo fram, sin del af den allmänna förstörelsen. Om dessa kollegiers bibliotek nämna källorna ingenting, men det är klart, att de delade det öfriga bohagets öde.[3]

I april 1633 gjorde hertig Bernhard af Weimar ett nytt härjningståg i Baiern, då särskildt sträckan mellan Isar och Lech hemsöktes. Ända tills slaget vid Nördlingen på hösten 1634 gjorde slut på det svenska väldet i Sydtyskland, fortsatte dessa marscher och ströftåg i Baiern. I januari 1641 gjorde Banér en framstöt i öfre Pfalz och ryckte ned mot Regensburg. De svåraste härjningarne torde dock ha ägt rum under krigets sista år 1646 och 1648, då Turennes och Wrangels skaror under plundringar och ödeläggelser hemsökte det olyckliga landet.[4]

Föga har i Sverige blifvit bevaradt af de bibliotek eller arkiv, som tagits under fälttågen i Baiern. Större delen däraf torde hafva hamnat i Tyskland, något kanske äfven i Frankrike. Vi hafva redan förut sett, huru biblioteket i Gotha riktats med handskrifter från det kungliga biblioteket i München. Sannolikt har mycket af det sålunda tagna bytet schackrats bort och strötts ut åt alla möjliga håll. Hvad jag funnit i de genomgångna svenska samlingarne är hufvudsakligen blott enstaka volymer, något helt bibliotek med baiersk proveniens synes icke vara förhanden i Sverige. På Skokloster finnes i den Brahe-Wrangelska delen af biblioteket ett tiotal foliovolymer, som tillhört någon medlem af

---

[1] DUHR, a. a., 2: 1, s. 416 ff.

[2] DUHR, a. a., 2: 1, s. 420 ff.

[3] Se närmare om de baierska jesuitkollegierna under krigstiden kapitlet »Kriegsnot» i DUHR, a. a., 2: 1, s. 414—42.

[4] Se utförligare härom RIEZLER, a. a., Bd 5, s. 600 ff. o. 636 ff.

den baierska släkten von Donnersperg, hvars »armes parlantes», tre blixtar eller eldslågor ur blåa moln öfver tre gyllene berg, i vackra handmålade exlibris af olika storlekar, bära vittne om dessa böckers baierska ursprung. De äro inköpta omkring år 1612. Hvilken medlem af släkten Donnersperg de tillhört, har jag ej kunnat afgöra. Den mest bekante bäraren af detta namn, Joachim von Donnersperg, var under svensktiden i Baiern kejserligt och hertigligt baierskt råd. Han ägde rundt omkring Landsberg ett ståtligt godskomplex, omfattande bl. a. egendomarne Igling och Kaufring. Efter Landsbergs eröfring 1632 skänkte Gustaf Adolf hans gods till borgmästaren i Augsburg Jakob von Stenglin, men Donnersperg återfick dem, när svenskarne senare måste utrymma landet. Godsherren själf hade under tiden måst fly från sitt slott och uppehöll sig mest i hoflägret.[1] År 1646 måste han ånyo, då en 85-årig gubbe, flykta vid svenskarnes stormning af Landsberg under Wrangel.[2] Kanske härstamma böckerna med det Donnerspergska vapnet från dennes slott. I alla händelser tillhöra de med säkerhet Carl Gustaf Wrangels krigsbyte från Baiern.

I Kungl. biblioteket finnes en i Frankfurt 1568 tryckt folioupplaga af Livius med inskriften »Octauianus Im Hof. Augustanus 1571». Den kan då möjligen vara tagen i Augsburg. Att den härstammar från krigsbytet i Baiern, visar en annan inskrift af följande lydelse: »Anno 1632, den 11 Maij, habe ich dieses buch[3] ... in beijerlandt bekommen. Thomas Gerue Capiten quartius ...» Sedermera har boken tillhört Carl Carlsson Gyllenhielm. I Kungl. biblioteket finnas jämväl en ganska stor mängd andra böcker af baiersk proveniens, härstammande från åtskilliga baierska klosterbibliotek. Men dessa tillhöra icke krigsbytenas klass, utan hafva kommit till Sverige först långt fram på 1800-talet. Vid sekularisationen 1802—03 öfverlämnades större delen af klosterbiblioteken i Baiern till Hof- und Staatsbibliothek i München och kommo sedan som dupletter härifrån ut i marknaden. Det är troligtvis från dessa duplettutsöndringar, som Kungl. biblioteket erhållit sådana böcker.

---

[1] Dellinger, Igling, Schloss und Hofmark (i Oberbayerisches Archiv, Bd 12), s. 19 ff.

[2] Allgem. deutsche Biographie, Bd 5, s. 338.

[3] De två följande orden, det ena säkerligen ett ortnamn, äro utplånade.

Universitetsbiblioteket i Lund äger ett exemplar af Des löblichen Hausz vnd Fürstenthumbs Obern vnnd Nidern Bayren Freyheiten, en i München 1568 tryckt foliovolym. Den är inköpt följande år af grefve Joachim zu Ortenburg, som därom antecknat »Khaufft zu München d. 20 Januarij 1569 pro 1. fl.» Den har äfven ägarens namnteckning och ett pärmexlibris med inskriften »Joachimus Comes in Ortenburg, etc. 1569». Senare har boken tillhört en annan baiersk adelsman, hvars vapen äfven pryder bokens band, nämligen Wilhelm von der Leiter, herre till Bern och Vicenz. Denne var hertigligt baierskt råd i slutet på 1500-talet och dog ogift 1580.[2] Om äfven denna bok tillhör det baierska krigsbytet är ovisst. Den sista medlemmen af släkten, som ärft familjeegendomen, var Johanna von der Leiter. Hon var gift först med Sigismund von Dietrichstein och sedermera med friherre Georg Sigismund von Lamberg, till hvilken släkt efter hennes död de Leiterska godsen öfvergingo.[3] I sitt första gifte blef hon moder till sedermera furst Maximilian von Dietrichstein, arftagaren till Nikolsburg och innehafvare däraf, när svenskarne besatte detta slott. Det är möjligt, att den nämnda boken tillhör det österrikiska krigsbytet.

Äfven från de baierska jesuitkollegiernas bibliotek, t. ex. från Dillingen, Ingolstadt och München, finnes i Sverige en eller annan volym. Men äfven dessa torde sannolikt hafva kommit hit efter sekularisationen 1802—03, i alla händelser är detta fallet med dem som härstamma från de två sistnämnda kollegierna, hvilka böcker äro tryckta eller inköpta efter 30-åriga krigets dagar. Från jesuitkollegiet i Dillingen finnes i Uppsala ett arbete, Buchlers Thesaurus proverbiarum, tryckt i Köln 1607 och förvärfvadt af kollegiet 1613. Boken har 1869 tillhört D. F. Svanberg och kan äfven den vara ett senare köp och ej krigsbyte.

Från den svenska eröfringen af Oppenheim, staden vid Rhen, där Gustaf Adolf den 8 december 1631 öfvergick floden, finnes

[1] Släkten härstammade från Verona, där den bar namnet Della Scala. I Tyskland kallades den Scaliger eller von der Leiter och de manliga familjemedlemmarne skrefvo sig herrar till Bern och Vicenz, d. v. s. Verona och Vincentia.

[2] WIMMER, Bericht über Hanns von der Leiter und sein Geschlecht (i Oberbayerisches Archiv, Bd 31), s. 94.

[3] WIMMER, a. a., s. 94.

ett par minnen i Uppsala universitetsbibliotek, dels Statuta generalia Barchinonensia ordinis seraphici S. P. N. Francisci, tryckt i Antwerpen 1624[1] och försedd med inskriften »Pro Conuentu Oppenheymensi 1625 20 februarij», dels femte delen af Sebastian Barradii Commentarii in historiam evangelicam, tryckt i Mainz 1627. Detta senare verk har inskriften »Donatus hic liber Conventui Oppenheimensj anno 1627». Sannolikt hafva väl tidigare flera böcker med denna proveniens funnits i Uppsala, ty i Celsii historia öfver Uppsala universitetsbibliotek nämnes äfven Oppenheim bland de orter, hvarifrån krigsbyte kommit[2], ett omnämnande som väl förutsätter ett något större antal böcker än de af mig funna. Visserligen talar Celsius om jesuiterna i Oppenheim, från hvilkas kollegium böckerna skulle härstamma. Något jesuitkollegium existerade dock ej i denna stad, men väl ett franciskankloster[3], och det är väl därifrån böckerna äro tagna.

Ungefär samtidigt med Mainz' eröfring ryckte en svensk trupp in i Worms. Biskop von Rodenstein och det högre katolska prästerskapet hade räddat sig genom flykten. Staden förblef i svensk besittning ända till våren 1635. I slutet af år 1634 besökte Axel Oxenstierna densamma och tog sin bostad i det biskopliga palatset. Under år 1639 fick Worms ånyo se fienden inom sina murar, då hertig Bernhard af Weimar ryckte in därstädes.[4] Rådsprotokollen innehålla enstaka meddelanden om plundringar gjorda af svenskarne under den första besittningstiden. Så hade de i maj 1632 plundrat Vårfrukyrkan och velat borttaga klockorna i Karmelitkyrkan.[5] Om några från staden bortförda bibliotek berätta ej källorna, men det ser likväl ut som om äfven denna stad fått lämna sitt bidrag till det litterära krigsbytet. Bland Kungl. bibliotekets handskrifter finnes för närvarande åtminstone en som synes vara tagen i Worms, sannolikt ur biskopens eget bibliotek, näm-

[1] Obr. Ser. 68: 235.

[2] CELSIUS, a. a., s. 23.

[3] Franciskanerna hade under det spanska herraväldet i Oppenheim 1620—31 återvändt till staden efter att i 60 år hafva varit fördrifna därifrån. Oppenheim hörde under de reformerta kurfurstarne af Pfalz. (FRANCK, Geschichte d. ehemal. Reichsstadt Oppenheim, s. 144.)

[4] BECKER, Beiträge z. Gesch. d. Stadt Worms, s. 177 ff. — Hufvudsakligen utdrag ur stadens rådsprotokoll.

[5] BECKER, a. a., s. 179.

ligen »Magistri Johannis de Wetslaria Dyalogus super magnificat ad petitionem Frederici Episcopi Wormaciensis metrice compositus in Civitate Wormaciensi sub anno domini MCCCCXXVII».[1] Denna är antagligen kvar från drottning Kristinas dagar, ty enligt meddelande af Isaac Vossius till Huetius funnos i hennes bibliotek flera handskrifter, som härstammade från Worms, däribland en volym, som innehöll Origines' kommentar till Mattheusevangeliet. Denna sistnämnda hade Vossius kommit öfver för ett billigt pris, sedan den förut blifvit tagen »à militibus in direptione Vormaciensis Bibliothecæ».[2] Bland de handskrifter drottningen medfört till Rom fanns äfven en som tillhört biskopen af Worms, Johann Camerarius von Dalberg.[3]

Då i oktober 1631 den med Gustaf Adolf förbundne landtgrefven Wilhelm af Hessen ryckt in i Paderborn, blef därvarande jesuitkollegium grundligt utplundradt. Fäderna själfva hade, väl ihågkommande hvad de måst utstå nära 10 år tidigare, då hertig Kristian af Braunschweig 1622 eröfrat deras stad, i tid satt sig i säkerhet.[4] Jesuitkollegiet i Paderborn var ordens hufvudsäte i nordvästra Tyskland och intog här samma ledareställning som Ingolstadt i Sydtyskland. Kollegiets bibliotek blef till stor del bortfördt och en hessisk präst skulle hafva satt sig i besittning af det mesta af böckerna.[5] I svenska samlingar har jag ej påträffat något arbete härifrån eller från Paderborn öfverhufvud.

Äfven jesuitkollegiet i Fulda blef af de hessiska trupperna utplundradt efter stadens eröfring i februari 1632. Endast tvänne af fäderna voro kvar i kollegiet, och dessa fingo utstå många vedermödor och se all sin lösa egendom bortförd. Såväl själfva kollegiet som seminariet tömdes, samtliga mässkärl och öfriga till kyrkan hörande dyrbarheter äfvensom det mycket värdefulla biblioteket lät landtgrefve Wilhelm föra till Kassel.[6] Icke heller härifrån finnas några böcker i de svenska biblioteken.

---

[1] Signerad Handskr., Teol., Allm.

[2] HUETIUS, Commentarius de rebus ad eum pertinentibus, s. 107.

[3] Se ofvan s. 128.

[4] DUHR, a. a., 2: 1, s. 398 ff.

[5] BESSEN, Geschichte des Bisthums Paderborn, 2, s. 175 f. (cit. hos ROMMEL, Geschichte von Hessen, Bd 8, s. 162, not 204).

[6] DUHR, a. a., 2: 1, s. 410.

Ungefär samtidigt med Fulda eröfrades i februari 1632 Bamberg genom Gustaf Horn. Äfven här hade jesuitfäderna flytt, men då Tilly strax därefter lyckades återeröfra staden, vände de tillbaka. De funno då sitt fordom välförsedda kollegium fullständigt tömdt på allt af värde. I ett bref skildrar kollegiets rektor, huru de fientliga soldaterna med sitt spårsinne lyckats snoka reda på alla gömställen, hvarvid de äfven funnit institutets böcker, årsräkenskaperna och annat.[1] I februari 1633 återtogo svenskarne staden, hvarefter Bernhard af Weimar erhöll Bambergs och Würzburgs stift som ett hertigdöme Franken. Genom hans maktbud fördrefvos jesuiterna ånyo och kunde först efter slaget vid Nördlingen återvända. Äfven sedermera blef staden upprepade gånger under kriget utsatt för fientliga infall.

I juli 1634 måste Hildesheim gifva sig till den med Sverige förbundne hertigen af Braunschweig. Jesuiterna i denna stad blefvo tvungna att rymma fältet och rädda sig till Münster, hvarvid de bl. a. fingo lämna i sticket sin rika boksamling, »bibliothecam lectissimam, quam supra 15000 aureorum plerique æstimaverunt».[2] Först efter nära tio års förlopp kunde de återvända till sin stad, då de funno hela det vackra biblioteket borta så när som på ett dussin böcker.[3] Icke blott fienden utan äfven stadens borgare hade begagnat tillfället att taga sin del af rofvet.[4] Från detta bibliotek hafva inga böcker förirrat sig till Sverige, de torde säkerligen alla återfinnas i tyska samlingar.

---

[1] DUHR, a. a., 2: 1, s. 408. — Däremot synes domkyrkans dyrbarheter ha i tid räddats undan. I kapitelräkenskaperna för 1 dec. 1631 utbetaltes 4 ½ fl. 3 Pfd »per Schellig die Ornate und Kapitelssachen nach Vorchheim zu führen». (PFISTER, Der Dom zu Bamberg, 5. Rechnungs-Auszüge der Domkustorei, s. 21.) Vid ett annat tillfälle öfverförde en skeppare von Koblenz »mit Konsorten mittels Schellig nach Forchheim domkapitelsche und Werkamtsrechnungen» för 3 floriner. (PFISTER, a. a., 4. Rechnungs-Auszüge des domkapitelschen Werkamtes, s. 4.)

[2] ERNST, Incunabula Hildeshemensia, 1, s. vi, efter en handskrifven historia öfver jesuitkollegiet i Hildesheim, nu i Gymnasium Josephinum därstädes.

[3] DUHR, a. a., 2: 1, s. 404.

[4] ERNST, a. a., s. vi.

NIONDE KAPITLET.

Danmark 1643—45.

Sedan Torstensson i september 1643 erhållit regeringens order att med sin här, som då stod i norra Mähren, angripa Danmark, skyndade han i ilmarscher åt nordost för att genom ett raskt infall i Holstein söka träffa det fullständigt oförberedda Danmark i en sårbar punkt. Omsorgsfullt döljande sina planer äfven för sina officerare, hvilka först i Havelberg blefvo invigda i situationen, lyckades Torstensson med sin vanliga snabbhet nå Danmarks gränser, innan man där hade en aning om ett krigsutbrott och innan några försvarsanstalter hunnit vidtagas. Själf anförde fältmarskalken rytteriet, där han som underbefälhafvare hade Arvid Wittenberg och Torsten Stålhandske. Carl Gustaf Wrangel ledde fotfolket. Den 11 december samlades kavalleriet i Ratzeburg, bröt följande dag upp och gick rakt på Oldensloe. Den 14 december intogs Segelberg och strax därefter Kiel, Itzehoe och familjen Rantzaus hufvudsäte Breitenburg. Efter ett tappert försvar af Axel Urup föll den af Kristian IV nyanlagda fästningen Christianspris i svenskarnes händer den 18 december. Här vanns ett stort byte i penningar, silfver och andra dyrbarheter, som folk från den kringliggande landsbygden hade räddat inom fästningen. Julafton eröfrade Wrangel Rendsborg.[1]

Skräcken för svenskarne spred sig öfver hela Danmarks rike. I Jylland lämnade adeln sina slott, borgarne sina städer. De drogo sig in till de fasta platserna på halfön eller till hufvudstaden jämte så mycket af sin egendom som de kunde föra med sig. I Helsingör gick det så långt, att en del borgare inskeppade sig och sitt med tanke på att fly till Danzig.[2]

---

[1] SLANGE, Christian IV:s Historie, D. 2, s. 1198 f.

[2] FRIDERICIA, Danmarks ydre politiske Historie 1629—60, D. 2, s. 371.

Den 4 januari 1644 bröt Torstensson upp från Kiel med några regementen, bemäktigade sig Kolding, eröfrade den fästning, som låg på det nuvarande Fridericias plats, skickade skaror längre norrut, samt lade inkvarteringar i Aarhus, Randers med flera orter, och var efter en månad herre öfver hela Jylland.[1] Han tog nu sitt högkvarter i Haderslev, där han låg overksam under vårens lopp i afvaktan på svenska flottans ankomst, som skulle föra hären öfver till de danska öarne.

Emellertid nalkades på sommaren 1644 den kejserlige öfverbefälhafvaren Gallas, som tågade med en betydlig här in i Holstein och hotade att afskära Torstenssons återtåg. Genom snabbhet och fintlighet lyckades emellertid denne, efter att hafva dragit tillsamman sina i hela Jylland förlagda regementen, att oskadd komma ut ur Holstein. Däremot måste de svenska besättningar som inlagts i flera orter gifva sig till danskarne, som i oktober 1644 ånyo hade hela Jylland inne, hvarpå äfven de af svenskarne besatta platserna i Holstein den ena efter den andra föllo.

Huru kortvarigt det svenska väldet i dessa danska provinser än varit, hade tiden tydligen likväl medgifvit att taga ett afsevärdt byte, hvarvid icke heller biblioteken blefvo glömda. Bland annat har Alexander Erskein, hvilken äfven medföljde den svenska armén, här som på så många andra håll sökt tillfredsställa sina starka litterära intressen på fiendens bekostnad.

I Risby socken ungefär en mil norr om Eckernförde ligger en af Schleswigs äldsta herregårdar, Saxdorf, från slutet af medeltiden tillhörig släkten Ahlefeld, med undantag af någon kortare period då den varit i släkterna Rantzaus och Brockdorffs ägo.[2] Efter Marquard Rantzaus död 1610 öfvergick detta gods jämte andra till hans svärson, Kai von Ahlefeld.[3] Denne, en af de största egendomsägarne i kungariket under 1600-talet, var vid svenskarnes inbrott i Holstein dansk generalkrigskommissarie.[4] Hans egendom, Saxdorf, blef under kriget plundrad. I ett bref, dateradt Saxdorf den 2 april 1644, skrifver en viss Nicolaus Backmeister, som var

---

[1] Slange, a. a., D. 2, s. 1228.

[2] Trap, Beskrivelse af Slesvig, s. 648 ff.

[3] Stemann, Beiträge z. Adelsgeschichte. 5. Die Familie Rantzau (i Zeitschr. f. Gesch. Schlesw.-Holsteins, 2) s. 132 f.

[4] Han dog först 1670 (Bobé, Slægten Ahlefelds Historie, 3, 1903, s. 25 ff.).

anställd vid Torstenssons armé, till Alexander Erskein, hvilken då befann sig i högkvarteret i Haderslev, att han några dagar förut rest till Eckernförde för att anskaffa tunnor och fat lämpliga att däri inpacka biblioteket på Saxdorf. Tyvärr hade han under de närmast följande dagarne efter sin återkomst till Saxdorf ej kommit åt att bortföra biblioteket, emedan pfaltzgrefvens sekreterare och en kornett, som hade uppsikten öfver gården, afrest till Flensborg och manskapet i deras frånvaro icke tillåtit honom att taga biblioteket, ej heller velat anskaffa hästar för transporten. Under tiden hade han emellertid inventerat detsamma och hoppades vara färdig därmed samma dag som brefvet skrefs, och då han samtidigt väntade sekreteraren tillbaka, trodde han sig nästa dag kunna få inpacka böckerna och sända dem till Eckernförde. Dit hade han i förväg skickat en tjänare vid namn Matthias, som skulle mottaga biblioteket och föra det vidare till Christianspris.[1] Säkerligen har äfven annat byte tagits från gården, ty Backmeister skrifver i sammanhang med biblioteket, att han äfven skulle låta sända rustvagnarne till Eckernförde och försöka få dem med sig därifrån till högkvarteret.[2] Att det icke var dessa vagnar, som skulle föra biblioteket, framgår däraf att detta enligt brefvet skulle sändas till Christianspris, som ligger söder om Eckernförde, medan Haderslev som bekant ligger långt norrut i Schleswig.

Hvad det bibliotek som togs på Saxdorf kan hafva innehållit eller huru stort det varit, äro vi tyvärr ur stånd att lämna upplysning om. Några böcker med denna proveniens, med Kai von Ahlefelds namn eller andra kännemärken äro ej bevarade, och då Alexander Erskeins samlingar äro skingrade, samt ingenting däraf synes hafva hamnat i Sverige, torde väl denna fråga under alla förhållanden blifva svår att lösa. I den förut omtalade handskrifna katalogen öfver Erskeins bibliotek finnes bland handskrifter och arkivalier i slutet äfven en del Danica, »Dennemarck mit der Fraw Mutter session Streit»[3], »Iter in Daniam», »Danica Historia», »Danische Kriegess Artickell», »Zu Dennemarck Konig Christian

---

[1] Nu Friedrichsort, fästning vid inloppet till Kiel.

[2] Nicolaus Backmeister till Alex. Erskein i Hadersleben, dat. Saxtorff 2 april 1644 (Alexander Erskeins arkiv i RA.).

[3] Upptagen under rubriken »Ungebundene in D».

Eximenten vnd der Bischoff zu Schlässwig Excerpten»[1], som troligen hafva tillhört ett danskt bibliotek, om det på Saxdorf eller något annat, kanske samtidigt taget, är ju omöjligt att afgöra. Äfven bland de tryckta böckerna finnas flera som kunna antagas hafva dansk proveniens, t. ex. en på Hólar tryckt isländsk bibel, som också är upptagen i Erskeins katalog. Det är ju för öfrigt mycket troligt, att Erskein gjort dylikt byte på andra ställen under det holsteinska fälttåget, fastän källorna tillfälligtvis blott bevarat minnet af ett enda.

Att flera danska samlingar blifvit plundrade under krigsåren äfven i den nordligare delen af jutska halfön är också kändt, fastän äfven i detta fall spåren af dessa bibliotek utplånats. Efter Torsten Stålhandskes död i Haderslev våren 1644 skänkte hans maka, fru Christina Horn, i enlighet med sin mans bestämmelse en större boksamling till akademien i Åbo, hvilken boksamling hon förde med sig vid sin återkomst till Finland och 1646 i april månad öfverlämnade till de akademiska myndigheterna. Denna donation innefattade närmare 1,000 arbeten, tvifvelsutan krigsbyteslitteratur. Enligt en uppgift skulle denna samling bestått af böcker tagna i Tyskland[2], enligt en annan hade en stor del af denna donation dansk proveniens; en mängd böcker buro nämligen inskrifter, som visade att de ägts af den 1643 aflidne Aarhusbiskopen Morten Madsen. Denna sista uppgift härleder sig från Porthan, som själf gjort undersökningar härom och konstaterat, att böckerna enligt anteckningarne inköpts af den blifvande biskopen under hans studiefärder i Tyskland, Holland och Frankrike åren 1617—24, eller äro senare dedikationsvolymer.[3] Det är alltså tydligt, att Stålhandske som så många andra dragit fördel af omständigheterna och till förmån för sin fosterbygds förnämsta lärdomsanstalt lagt beslag på ett eller flera värdefulla bibliotek. Den äldre uppgiften om det skänkta bibliotekets tyska proveniens torde väl icke helt vara utan grund; säkerligen hafva i donationen funnits böcker tagna i tyska och österrikiska bibliotek, då Stålhandske under sina många fälttåg haft lysande tillfällen att lägga beslag äfven på dylikt byte. Men då genom Åbobibliotekets brand sannolikt alla från donatio-

[1] Upptagna under rubriken »Gebundene in D».

[2] ACHRELIUS, Elogium Illust. Dn. Christinæ Horn (cit. PORTHAN, a. a., s. 18 f.).

[3] PORTHAN, a. a., s. 19, not e.

nen härstammande böcker nu försvunnit, blir det väl omöjligt att konstatera huru härmed förhåller sig.

Skoklosterbiblioteket rymmer inom sig en myckenhet böcker med dansk proveniens, hvaraf dock större delen härrör från kriget 1658—60. Emellertid är det ej omöjligt att Carl Gustaf Wrangel, som under första tiden med framgång deltog i Torstenssons fälttåg — han blef ju längre fram på året 1644 öfverbefälhafvare för flottan efter Clas Flemings död — äfven vid detta tillfälle bland sitt krigsbyte inrangerat något bibliotek från de jylländska eller schleswig-holsteinska herregårdarne. Jag har dock ej funnit några namn ibland dessa böcker, som peka i den riktningen.

Medan Torstensson söderifrån gjorde sitt angrepp på Danmark, trängde Gustaf Horn med en annan svensk armé in i Skåne. Detta skedde i februari 1644, då Horn från Markaryd ryckte öfver danska gränsen ned mot Hälsingborg. Befälhafvare för de danska stridskrafterna i provinsen var kommendanten på Kristianstad Ebbe Ulfeld, som dock icke var stark nog att göra fienden något nämnvärdt afbräck. Den 17 februari ryckte Horn in i Hälsingborg, som af sin slottsherre, Christoffer Ulfeld, lämnats utan besättning. Härifrån bröt den svenska hären upp den 27 februari och tågade öfver Kvistofta och Käflinge mot Lund, dit Horn ankom den 29. Han slog läger i staden samt i kringliggande byar. De förmögnare borgarne hade flytt till Själland med sin lösa egendom, hvarför föga förråd funnos. Icke heller fanns någon präst kvar i staden.[1] I Lund höll Horn sitt högkvarter någon tid framåt och utsände ströfkårer, som besatte flera herregårdar däromkring, däribland det starkt befästa Eriksholm[2], tillhörigt kommendanten i Malmö, Tage Thott.

Den sista mars bröt Horn upp från Lund för att söka bemäktiga sig Landskrona, då en af de skånska hufvudfästningarne, som i svensk hand skulle blifva en viktig replipunkt. Kommendant på slottet var Henrik Huitfeld, men besättningen bestod hufvudsakligen af oöfvadt folk, mest bönder, hvarför han icke länge kunde hålla fästningen. Den 7 april höll Horn sitt intåg på Landskrona slott. Någon plundring af staden förekom icke; några af

[1] VESSBERG, Bidrag till historien om Sveriges krig med Danmark 1643—45 I, s. 19.

[2] Nu Trolleholm.

kommendantens tillhörigheter, som blifvit tagna, tillrättaskaffades.[1] Däremot lade man beslag på all egendom, som deponerats af invånarne i den kringliggande trakten.[2]

I slutet på april ryckte Horn in i Halland och eröfrade där den 15 maj Laholm, där ett rikt byte i kanoner, ammunition och proviant togs. Därjämte utlämnades alla jordeböcker och kammarakter, som kunde tjäna till upplysning om guvernementets räntor och inkomster.[3]

Skånes starkaste fästning, Malmö, lyckades Horn icke intaga, då det beräknade understödet från flottan uteblef, och när belägringen på allvar skulle upptagas, kom underrättelsen om att freden slutits. Under mellantiden hade kriget förts i Skåne hufvudsakligen i form af småkrig; smärre afdelningar af hären genomströfvade provinsen i skilda riktningar under skärmytslingar med fiendens trupper eller med bondehopar. Under dessa ströftåg har säkerligen äfven mycket byte tagits. I Kristianstadstrakten talade prästerna i en officiell skrifvelse i juni 1645 om »de grumme og umilde Suenske» och utmålade med kraftiga färger plundringarne. De hade brutit sig in i templen och plundrat dem på de heliga kärlen, mässkläder, biblar och altarböcker, öfverhufvud på allt som hade något värde.[4] Ännu 1669, alltså 25 år efter kriget, såg man i Rönnebergs härad vid Öresund gårdar ligga öde »og intet Hus eller Bygninger paa Stedet, ej heller har været siden Anno 1644, da det i Krigens Tid blef ganske nedbrudt og ödelagt».[5] Säker-

---

[1] Vessberg, a. a., s. 24.

[2] Boeclerus, Historia belli Danici, 1676, s. 241.

[3] Vessberg, a. a., s. 29.

[4] Cavallin, Lunds stifts herdaminne, 1, s. 54 f.

[5] Fabricius, Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige, D. 1, s. 45. — Det synes dock, som om dessa skildringar vore öfverdrifna och svenskarne på det hela farit tämligen försiktigt fram. Gustaf Horn var känd för att hålla sträng krigstukt och ingrep med skärpa mot allt öfvervåld. Biskop Peder Winstrup skildrar i ett tal vid de skånska prostarnes möte i april 1646 sina erfarenheter från kriget, och de voro i allmänhet betydligt ljusare. Han prisar särskildt Gustaf Horn, »den Veldig Krigs-Helt oc Andettig Herre», för den ordning och tukt han höll på sin här. »Vi lastede hannem i begyndelsen, förend vi kiente hannem, men efter at hans herlige Dyder ere bleffne vort Landsfolck bekient, rose vi hannem tillbörligen.» Särskildt synes det skånska prästerskapet hafva haft föga anledning att klaga öfver kriget. Allt var som i den djupaste fred; de reste omkring till sina förrättningar utan att antastas, kommo till biskopen för att invigas och foro obehindradt hem igen. (Winstrup, Svenske-danske Krigs Vnder, 1647, s. 20 ff.)

ligen hafva äfven bibliotek och arkiv särskildt på de många herregårdarne därvid gått samma väg.

Af inledningen hafva vi sett, hurusom Gustaf Horns fältsekreterare fått regeringens order att tillvarataga såväl arkiv som bibliotek i de eröfrade orterna.[1] Denna tillsägelse gäller för biblioteken dock endast »Bibliothecæ publicæ», och enskilda personers bibliotek äro tydligtvis undantagna. Större offentliga bibliotek torde i de eröfrade orterna endast hafva funnits i Lund, där det sedan medeltiden existerande domkyrkobiblioteket ännu trots förminskningar under reformationstiden var en ganska betydande boksamling, till hvars förökande de gamla lundensiska klosterbiblioteken äfven bidragit. Det hade vidare under slutet af 1500-talet genom enskilda personers gåfvor erhållit en god accession. Särskildt donationen af kantorn Bent Arvidsens rika bibliotek år 1578 hade betydligt ökat dess omfång och värde.[2] Bland dessa i slutet af 1500-talet med biblioteket införlifvade böcker, däraf resterna ännu äro bevarade i universitetsbiblioteket i Lund, finnes äfven ett rätt stort antal volymer, förut tillhöriga Lundakaniken Tychicus Petrejus Vhæianus, också dessa sannolikt donation.[3]

Skulle något offentligt bibliotek i Skåne komma i fråga som krigsbyte, borde det väl snarast varit just Lunds domkyrkobibliotek. Så har äfven varit fallet och detta bibliotek faktiskt blifvit taget. Men icke blott kapitelbiblioteket, utan äfven biskopens egen betydliga boksamling blef annekterad, den senares därför att ägaren flytt, hvarigenom hans egendom enligt svensk sedvänja hemföll under kadukerna.

---

[1] Se ofvan, s. 21.

[2] Weibull, Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden, s. 3 ff.

[3] Tyvärr hafva en del af det gamla domkyrkobibliotekets skatter ännu i sen tid utmönstrats som dupletter och återfinnas nu åtminstone delvis i andra svenska samlingar. Så har jag både i Linköping och Uppsala antecknat flera volymer med inskriften »Tychicus Petrejus Vhæianus Lundensis Ecclesiæ Canonicus huius libri verus est possessor» eller liknande, af honom inköpta under 1560- och 1570-talen. Äfven i Västerås har jag funnit ett arbete ur denne lundensiske domherres bibliotek, men det tillhör antagligen en äldre utsöndring från Lunds universitetsbibliotek. Epiphanius, Opus contra octoginta hæreseos, tryckt i Basel 1578, har 1579 förvärfvats af Petreius och är bunden följande år. Den har nämligen på pärmen initialerna T. P. och årtalet 1580. Den har vidare följande proveniensanteckningar: 1) Severinus Joh. Torslovius. 2) Paulus Torslow, Sev: Fil: Scripsi Lundini 4 April 1703. 3) Ex Bibliotheca Caroli Fridr. Muhrbeck Carolicor. 1775.

Den 14 augusti 1645 skrifver dåvarande biskopen i Lund Peder Winstrup från Malmö till Gustaf Horn och beklagar sig öfver att hans dyrbara bibliotek »som mange penge kaast hafuer», hvilket han hade förvaradt i domkyrkan i en ihålig pelare på södra sidan af koret, blifvit af det svenska krigsfolket därifrån uttaget och de allra bästa och dyrbaraste böckerna annekterade.[1] En del af biblioteket synes han dock efter ordalagen i brefvet att döma redan återfått, men den var ganska värdelös eller böckerna fördärfvade. Då orsaken till beslaget efter hvad han försport låg däri, att han icke varit kvar i sin stiftsstad, söker han förklara sin frånvaro därmed, att han ju nödvändigtvis måste i en sådan tid »endeligen lade mig finde saa nær hos min allernadigste Herre och Konung, at ieg H: M:tt kunde ubehindret opwarte», samt med konungens betrodde män förvalta sitt ämbete och uträtta sin herres befallningar. Nu anhöll han hos Horn, att denne ville ombesörja att han finge sina böcker tillbaka. Han hade sport, att de skulle finnas dels på rådhuset i Landskrona, dels på andra ställen i landet hos flera bland officerarne. Han fäster uppmärksamheten på att dylik restitution af ett taget bibliotek skett förut, i det nämligen en förnäm och lärd man i Jylland under de kejserligas sista inbrott där på liknande sätt miste sitt bibliotek, men då freden slöts mellan kejsaren och Danmark hade den katolske öfversten återställt biblioteket till dess forne ägare.[2] Huru mycket mera borde icke då en sådan heder vederfaras Winstrup af den svenske fältmarskalken, »som med Oss er af den sande Lutherische religion», nu då man när som helst kunde vänta fredens afslutande.[3]

---

[1] I sin 1647, alltså två efter freden, tryckta relation af krigshändelserna skildrar Winstrup plundringen af sitt bibliotek på följande sätt: »Mit Biblioteck, som for Bögernes Mangfoldigheds og storheds skyld icke kunde letteligen flyttis her fra, der Fienden indfalt, vaar Giemt i en Lönlig forvaring udi Domkircken. Dog der Soldaterne, ligesom Jacthunde, lucktede og opsnagete dennem, toge de skadelige Folck mange og skönne Böger bort, alligevel de haffde ingen Lyst til at Studere i dennem» (WINSTRUP, a. a., s. 21 f.)

[2] Detta syftar tydligtvis på Holger Rosenkrantz' till Rosenholm bibliotek, hvilket 1626 togs af de kejserliga och fördes till Boitzenburg, men senare återställdes (ANDERSEN, Holger Rosenkrantz, s. 286).

[3] Brefvet, som vittnar om Winstrups smidighet och diplomatiska begåfning, finnes i afskrift bifogadt Horns skrifvelse till de svenska fredsunderhandlarne om denna sak (Danska kriget 1643—45, Strödda handlingar. RA.) — Aftryckt bland bilagorna.

Med anledning af detta bref afsände Horn omedelbart från sitt högkvarter, som då var förlagdt till Skräflinge, en skrifvelse till de svenska fredsunderhandlarne i Söderåkra, hvari han närmare utlägger sina åtgärder rörande biblioteken i Lund. Biskopens bibliotek hade, innan fältmarskalken därom fått underrättelse, blifvit förryckt och förskingradt af några egennyttiga personer, bland hvilka särskildt märktes en vid namn Mickel Mickelsson. Det andra biblioteket i Lund »som publique war», nämligen domkyrkobiblioteket, hade Horn låtit inpacka och afföra till Landskrona. Eftersom Hennes Kungl. Maj:t hade gjort påminnelse om att biblioteken icke skulle skingras utan tillvaratagas och uppsändas till hofvet, vågade ej Horn på eget bevåg bifalla biskopens begäran om restitution, hvarför han anhöll om sin »Högtährade Käre Herr Faders»[1] och de andra underhandlarnes mening om huruvida biskopen måtte obligeras med att återfå den del af sitt bibliotek, som kunde återfinnas. I så fall måste äfven Mickel Mickelsson tillhållas att återställa sitt byte. Det i Landskrona stående domkyrkobiblioteket, som hufvudsakligen bestod af »patribus, andre Theologis och nogre gamble Historicis», skulle Horn på nytt låta öfverse och inventera för att konstatera hvad som kunde finnas däribland af biskopens böcker.[2]

Hvad som återfanns i Landskrona af Winstrups bibliotek har denne tydligen senare återfått, enär han två år efteråt omtalar, att Horn öfversändt till honom 150 auktorer, när svenskarne efter freden skulle utrymma Skåne. Återstoden af böckerna, »som vaare mange fleere, oc meget Dyrere», hade några svenska krigsöfverstar redan lyckats föra öfver till Sverige, och dessa hade han hittills ej erhållit tillbaka. Men då han så väl behöfde dem för att desto »Lyckeligere fare fort oc fuldende de Skrifter, som jeg da hafde begynt paa, saa vel til den Svenske, som til den Danske Kirckes Saliggiörende brug», så hoppades han, att den svenska drottningen

---

[1] D. v. s. Axel Oxenstierna. Gustaf Horn var första gången gift med hans dotter Kristina.

[2] Gustaf Horn från hufvudkvarteret i Skräflinge 15 aug. 1645 till »Hennes Kongl. Maij:ttz sampt Sweriges Rijkes troo Män och Rådh, dee Hög- och Wälborne samptlige Herrer Commissarierne på Fridztractaten wid Bromsebroo», Söderåker (Danska kriget 1643—45, Strödda handlingar. RA.) — Aftryckt bland biagorna.

skulle vilja låta tillse, att äfven dessa böcker måtte återlämnas.[1] Att så skett torde dock ej vara mycket troligt; hvad de svenska krigsöfverstarne en gång tagit, hafva de nog äfven behållit. Men hvar dessa Winstrups böcker hamnat, är tills vidare okändt. Något spår af detta bibliotek har jag ej funnit.[2]

Att domkyrkobiblioteket återgått till kapitlet i Lund torde vara säkert, enär fortfarande icke obetydliga rester af detsamma förefinnas i Lunds universitetsbibliotek och dessa tillhöra donationerna från 1500-talet. En katalog, som uppgjordes däröfver 1687, innehöll 386 band tryckta böcker utom ett antal handskrifter.[3] Men det är ju möjligt, att äfven från detta bibliotek böcker tagits af enskilda svenska officerare, hvilka böcker då kanske skulle vara att söka i några af de svenska privatbiblioteken.

Äfven i Norge gjorde de svenska trupperna infall under detta krig, dels från Värmland in mot Glommen, dels norrut i den då norska provinsen Jämtland. Några större bibliotek torde väl näppeligen hafva funnits i dessa bygder, men jag har åtminstone antecknat ett arbete, som tagits här under detta krig, för öfrigt det enda hittills funna bidrag Norge lämnat till det litterära krigsbytet. I Bielkesamlingen på Skokloster finnes ett exemplar af Lyschanders Synopsis historiarum Danicarum, tryckt i Köpenhamn 1622, som har följande inskrift: »Thenne Boock hafr Torsten Olson Ryttare ifrå Noriget hemfördt och henne migh förährat, den 5. Aprilis Anni 1645. Jonas Matthiæ m. p.» Boken är sedermera inköpt af grefve Carl Gustaf Bielke på auktion i Uppsala i maj månad 1749 för ett pris af 5 daler kopparmynt. Hvar den är tagen, eller hvilka öden den haft under mellantiden, därom lämnar boken själf ingen upplysning.

---

[1] WINSTRUP, a. a., s. 22. — Talet är hållet på våren 1646, men företalet till den tryckta öfversättningen är af Winstrup dateradt den 16 april 1647.

[2] Under sin långa biskopstid hann Winstrup så småningom få den lidna förlusten fullt ersatt. Efter Skånes eröfring och Lunds universitets grundläggning var hans bibliotek det enda af betydenhet, som fanns i staden, och det användes flitigt af professorerna. (WEIBULL, Lunds universitets historia, I, s. 67.) Efter hans 1679 inträffade död såldes biblioteket i Köpenhamn 1682 efter tryckt katalog, innehållande 2989 nummer. (ALMQUIST, Sveriges bibliografiska litteratur, nr 4237.)

[3] WEIBULL, Bibliotek och arkiv i Skåne, s. 19.

TIONDE KAPITLET.

Olmütz och Hradisch.

Den 4 juni 1642 afslöts det kapitulationsfördrag, hvarigenom den kejserlige kommendanten i Olmütz Antonio Miniati öfverlämnade fästningen åt Torstensson, och följande dag höll den svenska hären sitt intåg i denna Mährens andra hufvudstad, som sedan förblef i svensk besittning ända till 1650. Ett synnerligen rikt byte af alla slag tillföll segraren.[1] Det viktigaste, reda penningar, kanoner och ammunition lät Torstensson omedelbart bortföra till Schlesien.[2] En stor del af stadens rika invånare hade räddat sig i flykten, medförande sin dyrbaraste, rörliga förmögenhet på en mängd fraktvagnar, då de några mil från Olmütz öfverraskades af en svensk ströfkår, som bemäktigade sig den rika fångsten. Emellertid kom en österrikisk trupp sina landsmän till hjälp, dref fienden på flykten och återtog bytet.[3] Andra dylika expeditioner hade de svenska trupperna tydligen lyckats bringa i säkerhet, ty i sjunde punkten af kapitulationsfördraget heter det, att de under de sista dagarne bland stadens invånare tagna fångar skulle lössläppas och de reliker, böcker och skrifter, som de haft med sig i sina bagagevagnar, skulle återställas, såvida de kunde återfinnas.[4] Enligt femte punkten i samma kapitulation skulle alla andliga, präster och nunnor, kyrkor, kloster, konvikt och akademier, däribland äfven jesuiterna, med all sin egendom förblifva oantastade

[1] Theatrum Europæum, T. 4, s. 892, har närmare specifikation däraf.

[2] Theatrum Europæum, T. 4, s. 892.

[3] Cronholm, Trettioåriga kriget, D. 2: 1, s. 205.

[4] Kapitulationen aftryckt i Dudík, Schweden in Böhmen und Mähren 1640—50, s. 44 ff.

och »aller molestien frey», i hvilket ackord äfven det nära Olmütz belägna klostret Hradisch inbegreps. Hvad särskildt klostrens och jesuitkollegiets egendom angick så visade ju fortsättningen, huru föga dessa villkor respekterades. Stadens historieskrifvare anmärker också, »dass es Schade um das Papier war auf welchem diese Worte und der Vertrag überhaupt geschrieben wurden».[1]

I en stad med så många rikt doterade kyrkor och kloster som Olmütz var det naturligt, att det äfven skulle finnas många och rika bibliotek. Emellertid synes man icke från början hafva haft några planer på att lägga beslag på dessa, kanske närmast med hänsyn till det afslutade ackordet. Att man hemma i Sverige däremot haft sin uppmärksamhet riktad på de möjligheter, som förefunnos att öka det vetenskapliga bokförrådet här i landet medelst de boksamlingar, som funnos i Olmütz, visar Axel Oxenstiernas ofta nämnda memorial till Torstensson ett halft år efter denna stads fall, däri han särskildt lägger honom på hjärtat att låta taga väl vara på biblioteken i eröfrade orter, hvarvid han då uttryckligen nämner bl. a. Olmütz. Det är sannolikt denna regeringens bestämda order, som gjort att man börjat tänka på att lägga beslag på de rika biblioteken här. Emellertid skildra mähriska källor, hurusom blott genom en ren tillfällighet den svenske kommendantens uppmärksamhet skulle hafva fästs på bibliotekens existens, en uppgift, som icke verkar mycket trolig. Saken skulle hafva tillgått på följande sätt. Sedan jesuitkollegiet på hösten 1643 blifvit utrymdt och de sista medlemmarne lämnat staden, kvarlämnades som vårdare af byggnaderna och kollegiets egendom, särskildt biblioteket, pater Georg Pelinka. Den svenske kommendanten, öfverste Paikull, fann det egendomligt, att denne jesuit stannat kvar i staden, hvarför han en dag frågade honom, hvad orsaken kunde vara till att han blef kvar midt i allt detta elände. Pater Georg svarade då med för en jesuit ej vanlig obetänksamhet, att det skedde för bibliotekets skull. Fingo de endast behålla det, så hade de däri en stor skatt. Detta yttrande väckte Paikulls uppmärksamhet, hvarför han tillkallade några högre litterärt intresserade officerare för att med dem besiktiga den dyrbara boksamlingen. Nu förstod Pelinka, att han handlat oklokt, och

---

[1] MÜLLER, Geschichte der Stadt Olmütz, 1882, s. 167.

undanskaffade i all hast några af de dyrbaraste böckerna. Hvad som blef stående i boksalarne, förtecknades och gjordes i ordning för afsändande till Sverige efter några veckor genom den svenska kommissarien. Denne gjorde också samtidigt en undersökning af klosterbiblioteken i Olmütz, dominikanerna, bernhardinerna, kapuzinerna och allhelgonaklostret, därifrån han utplockade de böcker, som behagade honom, lät anteckna och förvara dem.[1]

Af denna skildring framgår emellertid, att jesuitkollegiets bibliotek blifvit fullständigt utplundradt och att endast de böcker räddats, som Pelinka lyckades smussla undan. Detta bibliotek var säkerligen det största i Olmütz vid denna tid. Vid kollegiets stiftande af biskop Wilhelm Prusinowsky år 1565 lades genom biskoplig gåfva äfven grunden till ett bibliotek och detta ökades snabbt genom en mängd stora donationer. År 1571 öfverlämnade biskopen till kollegiet en större samling kätterska böcker, hvilka han låtit konfiskera dels i sin residensstad Kremsier, dels på sina domäner.[2] En stor del af bibliotekets äldsta accession har ett pärmexlibris i svarttryck med årtalet 1570. På baksidan af många bland dessa böcker finnes en liknande stämpel med biskopens vapen och inskriften »Gvil. Prvsinowsky D. G. E. O.»[3] Sannolikt är det just med dylika pärmstämplar prydda böcker, som bilda den biskopliga donationen. Utom Prusinowsky finna vi i bevarade Olmützböcker anteckningar om en mängd personer, hufvudsakligen högre mähriska andliga, som ihågkommit biblioteket med gåfvor. Många af dem äro förut kända, men flera namn äro af mig antecknade, hvilkas bärare i sin egenskap af donatorer till jesuitkollegiets bibliotek icke varit uppmärksammade af Mährens biblioteks-historiska författare.[4] Bland sådana märkas Mährens ståthållare

---

[1] Chronik des Minoriten-Guardians Paulus Zaczkovic über die Schwedenherrschaft in Olmütz, hrsg. von B. Dudík (i Archiv f. österreich. Geschichte, Bd 62), s. 575 f.

[2] Dudík, Forschungen in Schweden, s. 26, not 1.

[3] D. G. E. O. [= Dei Gratia Episcopus Olomucensis.] Exempel på böcker med dylika pärmexlibris äro en Aristoteleskommentar af Thomas ab Aquino, tryckt i Venedig 1564—70 i tre foliovolymer, samt Valentinus Erythræus, De elocutione libri tres, tryckt i Strassburg 1567. Det förra verket finnes nu i Kungl. biblioteket, det senare i Strängnäs.

[4] En mängd personer, hvilka äro angifna som donatorer eller tidigare ägare af böcker i jesuitkollegiets bibliotek, äro uppräknade i Collijn, Katalog der Inku-

Joachim Haugwitz, ur hvars bibliotek flera böcker enligt inskriften »Ex liberalitate Magnifici Domini D. Joachimi Hauguicz supremi tunc Moraviæ capitanei» skänkts till kollegiet, antagligen omkring år 1599[1], vidare Sigismund Scutellanus, domherre och ärkediakon i Olmütz, och jesuitpatern Georg Caldus, som 1627 bl. a. skänker en föregående år tryckt ungersk bibel, som har inskriften »Ex liberalitate Reverendi Patris Georgij Caldi societatis Jesu Collegio Olomucensi donata. Anno 1627. Die 27 Decemb.» En af de förnämsta donationerna tillföll biblioteket först år 1638 vid domdekanten Johann Friedrich von Breuners död[2], i det hans vackra och välkonditionerade bibliotek då öfverlämnades till kollegiet.[3] Någon del af detta bibliotek tyckes dock först år 1642 hafva öfverlämnats; jag har nämligen från ett exemplar af Suarez' Opus de virtute et statu religionis i Strängnäs domkyrkobibliotek antecknat inskriften »Ex fundatione Reverendissimi et illustrissimi D. Ioannis Friderici Breineri Decani Olomucensis 24 Jan. 1642». Flera andra betydande enskilda boksamlingar äro införlifvade med jesuitkollegiets bibliotek, antagligen äfven dessa genom donation, ehuru detta icke är i böckerna närmare angifvet. Så är fallet med domherren af Neisse och Liegnitz, Matthias Appelbaums bibliotek, hvarifrån en mängd böcker, prydda med hans vapen i flera olika typer, finnas bevarade i svenska samlingar. Denne Appelbaum synes äfven hafva ägt en del böcker, som tidigare tillhört hans kollega Johannes Murmellus Oppolitanus. Så finnes i Kungl. biblioteket ett exemplar af den hos Koberger i Nürnberg 1488 tryckta upplagan af Guillermus Parisiensis, Postilla, som till-

---

nabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm, T. 1, s. xviii, DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 26 f. o. 63, samt WOLNY, a. a., 1: 1, s. 211 ff.

[1] Som exempel kan nämnas Antonini Summa sacræ theologiæ, tryckt i Venedig 1582, och Thomas ab Aquinos Opera, tryckt i Venedig 1593 i 15 foliovolymer, bägge verken nu i Lunds universitetsbibliotek. Det sista arbetet är inskrifvet i kollegiets katalog år 1599.

[2] Kort före sin död lät denne upptaga sig i jesuiternas samfund och donerade till kollegiet i Olmütz större delen af sin förmögenhet. Bl. a. bestämde han en årlig summa af 300 floriner att utgå till biblioteket, men öfverlämnade, då det ansågs, att detta anslag var för högt, åt rektor att afgöra om dessa medels användning (d'ELVERT, Die Bibliotheken in Mähren u. österreich Schlesien, s. 81).

[3] Böckerna ur Breuners bibliotek äro ofta bundna i rödbruna skinnband med hans vapen i guld på pärmen.

hört Murmellus och därjämte har inskriften »Matthæus Appelbaum ex eius testamento habet». I Lund finnes äfven ett arbete, som tillhört bl. a. Murmellus och jesuitkollegiet i Olmütz, men om äfven detta ingått i Appelbaums bibliotek, framgår ej af någon anteckning. Det är Johannes Cochlæi Sacerdotii ac sacrificii novæ legis defensio, tryckt i Ingolstadt 1544.[1] Införlifvandet af Appelbaums bibliotek, särskildt rikt på teologisk och historisk litteratur, med jesuitkollegiet i Olmütz har skett före 1604, enär alla böcker med hans namn eller pärmexlibris funnits i kollegiet vid den allmänna katalogiseringen af biblioteket detta år.[2]

En annan boksamling, som sannolikt äfven genom donation kommit till jesuitkollegiet i Olmütz, har i midten och slutet på 1500-talet tillhört en viss Daniel Prochelius Wogstadianus. Ett ganska stort antal böcker finnas både i Kungl. biblioteket, Uppsala och Strängnäs med hans originella exlibris, ett träsnitt med hans vapen, ofta koloreradt och med tryckta disticha af olika typer. Det ena af dessa epigram har till författare Philip Mentzelius Sandsehensis[3], det andra Vitus Jacobeus, påflig och kejserlig poeta laureatus samt poeseos professor vid akademien i Ingolstadt. Den förre har äfven skrifvit ett utförligt lyckönsknings-

[1] Detta arbete har följande proveniensanteckningar: [1]) »1544 Die xxviij Septembris. Donum Eximij D. D: Jo: Cochlei Wratislaviensis Misnensis et Eystedtensis ecclesiarum Canonici . . . [2]) Seuerj Lange Canonici Nissensis et Vicarij Vratislaviensis 1554. [3]) Ex libris Joannis Murmelli Vicedecani Wratislaviensis et ex liberalitate D. Executorum Anno 1572. [4]) Collegium Societatis Jesu Olomucensis. . .»

[2] Vid denna katalogisering är i hvarje bok inskrifvet hvilken afdelning, »Historia», »Patres», »Concinniatores» o. s. v., den tillhört, hvilket nummer den haft inom afdelningen, och på hvilken bokstaf inom alfabetet den varit uppställd. Äfven katalogiseringsåret är utsatt. Detta system är sedan användt i de efter 1604 tillkomna böckerna. Fack, bokstaf och nummer äro äfven, ehuru med ganska liten stil, skrifna nedtill på ryggen, men vid den senare omkatalogiseringen i Stockholm omkring år 1650 mestadels utplånade.

[3] Den tryckta inskriften på dessa exlibris har följande lydelse:

In insignia M. Danielis Procchelij Vuogstadiani, Philippi Mentzelij Sandsehensis M. S. Hexastichon.

Dic age quadrupedum Leo cur fortissimus astet?
Quid velit aligero iuncta figura globo?
Hæc fera robur habet: uirtutis imago triquetrum est:
Sors tereti similis creditur esse rotæ.
Robore nempe suo uirtus eget atque patronis
Et comitem cæcam gaudet habere deam.

kväde till Prochelius och en hans studiekamrat Michael Hillebrand Grotgauensis, när de tillsamman förvärfvade magistergraden, antagligen vid jesuitakademien i Ingolstadt.[1] I detta kväde nämnes Prochelius som född i Wockenstadt i Schlesien.[2] I dikten omtalas äfven, att han »Bauaricas migraret in oras», hvilket uttalande jämte den omständigheten, att ett af de epigram han användt till sitt exlibris är skrifvet af en professor i Ingolstadt, fört mig på den tanken, att det var vid denna jesuiternas mest berömda läroanstalt, Prochelius fått sin utbildning. Någonting vidare har jag ej kunnat ur källorna framleta om hans släkt eller lefnadsförhållanden.[3] Äfven Prochelii bibliotek har före 1604 tillhört jesuitkollegiet i Olmütz. Dock synes denna institution icke fått detsamma odeladt, ty jag har äfven funnit några böcker ur hans bibliotek, hvilka tillhört domkyrkobiblioteket i Olmütz, så t. ex. den i Augsburg 1569 tryckta skildringen af Carl V:s begrafning, De exsequiis Caroli V, hvilken utom Prochelii exlibris och namnteckning äfven har inskriften »Ex Bibl. Cath. Ecclesiæ Olom.»[4]

Till jesuitkollegiet i Olmütz kommo som lärjungar ynglingar från vidt skilda delar af världen, från Skandinavien, Östersjöprovinserna, Ryssland och Ungarn, ja äfven från England och Skotland. En »Robertus Spens Scotus ex familia Wilmerstonia» finnes antecknad på ett arbete i Uppsala, som tillhört jesuitkollegiet i Olmütz, antagligen gåfva af någon sådan lärjunge.[5]

---

[1] Titeln på detta tryckta kväde, som af Prochelius inklistrats i hans exemplar af Jornandes, De rebus Gothorum, Augsburgupplagan 1515, nu i Uppsala, lyder på följande sätt: »In honorem raræ virtutis eruditionisque iuvenum Danielis Prock[eli] Wogstadiani, et Michaelis Hiliprandi Grotgauensis quum supremo studiorum philosophicorum ornarentur titulo, Carmen gratulationis ergô scriptum».

[2] Följande rader syfta på hans födelseort:

»Schlesia, nascenti tibi quæ dedit ubera nutrix:
Hic ubi Wogstadium proauiti nominis urbe,
Fonte suo celebrem, et natalibus Odera reddit,
Odera pauper adhuc sed mox ditissimus undis
Sarmaticis Quadicos quando discriminat agros».

[3] Det fanns en annan schlesisk familj med samma namn, Prockel eller Pröckel von Procksdorff, men denna har ett helt olika vapen mot det som uppträder på Daniel Prochelii exlibris. (Se SIEBMACHERS Wappenbuch, 4: 11, s. 61 o. Taf. 32.)

[4] Nu i UB., dit den kommit med sändningen 1648 från dupletterna ur Olmütz- och Nikolsburgbytet.

[5] Obr. ser. Qq. 298.

Utom dessa hittills mestadels opåaktade accessioner till biblioteket nämna de mähriska källorna en myckenhet donationer från kollegiets grundande ända fram till Olmütz' eröfring 1642. År 1567 skänkte öfverkanslern Wratislaw von Pernstein sin rika boksamling på Tobitschau till det nygrundade kollegiet.[1] Två år senare skänkte den lärde Olmützborgaren Florian Romanus och 1570 domdekanten Wenzel Bilavsky böcker till kollegiet. Vid två särskilda tillfällen, 1575 och 1582, donerade domherren Peter Illicinus delar af sitt bibliotek. En ganska betydlig donation gjordes 1622 af domherren Sigmund Scholl von Schollenbach; endast bland de i Lund bevarade böckerna från detta jesuitkollegium har jag antecknat fem olika verk tillhörande dennes gåfva, som väl är en af de första accessionerna till biblioteket efter jesuiternas återkomst till Olmütz, sedan den mähriska resningen blifvit kufvad. Liksom flertalet katoliker hade de 1619 måst fly från sitt kollegium, hvarvid äfven det dyrbara biblioteket fått lämnas i sticket. De viktigaste arkivalierna, bref och räkenskaper, hade rektorn sändt jämte de dyrbaraste mässkärlen till Krakau.[2] Innan kollegiets medlemmar begåfvo sig i väg, arbetades ifrigt på att gömma undan det viktigaste af den lösa egendomen, däribland bibliotek och husgeråd.[3] En del af böckerna gräfdes ner och blefvo därigenom skadade af fukt och mögel; andra sändes i förvar till karthusianklostret. Af dessa hade sedermera en mängd af de allra förnämsta, beräknade till ett värde af 2000 floriner, mot revers uttagits af en viss Georg Ehrenreich von Rogendorf, som tillhörde det då härskande protestantiska partiet, men dessa böcker erhöllo jesuiterna aldrig tillbaka.[4]

Trots dessa förluster var biblioteket fortfarande mycket betydligt, och genom nya donationer ökades det alltjämt. Äfven penningar till inköp af böcker skänktes ej sällan. Så erhöll kollegiet år 1640 af en österrikisk jesuit, pater Christopher Wratislav, 500 thaler för bibliotekets behof.[5] Tyvärr lämna de bevarade

---

[1] d'Elvert, Historische Literatur-Geschichte von Mähren, s. 53. — Wolny, a. a., I: 1, s. 111, nämner endast, att han detta år ställde sitt rika bibliotek till kollegiets fria begagnande.

[2] Kroess, Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu, I, s. 961.

[3] Kroess, a. a., I, s. 966.

[4] Dudík, Forschungen in Schweden, s. 27, not 2.

[5] Wolny, a. a., I: 1, s. 215.

böckerna från kollegiet inga upplysningar om dylika köp i form af pris och inköpsort, använd bokhandlare m. m. Det hade eljes varit af intresse att jämväl kunna följa denna sida af bibliotekets accession. Antagligen är väl större delen af de böcker, om hvilka ej angifvits, att de genom gåfva eller testamente öfvergått i kollegiets ägo, tillkomna genom köp. En af de sista på dylikt sätt förvärfvade böckerna är Canones congregationum generalium Societatis Jesu, tryckt i Antwerpen 1635, hvilken har inskriften »Collegii Olomucensis Societatis Jesu 1641».[1]

Äfven från de under jesuitkollegiet sorterande seminarier och konvikt hafva några böcker vid Olmützbibliotekens plundring kommit till Sverige. Kollegierna voro ju äfven afsedda att blifva en plantskola för prästbildningen och hade därför under sin vård särskilda seminarier för uppfostrande af unge män till det prästerliga kallet. Ett sådant fanns äfven i Olmütz och gick vanligen under namnet Seminarium episcopale, fastän det helt stod under jesuitkollegiets hägn.[2] Alumnerna voro fattiga ynglingar, som underhöllos på kollegiets eller stiftets bekostnad. Genom påfven Gregorius XII:s dekret af år 1578 utvidgades detta seminariums verksamhet ytterligare och genom understöd af påfven och den rika handelsfamiljen Fugger i Augsburg blef man i stånd att mottaga ett ganska stort antal lärjungar. Stiftelsens namn undergick nu en förändring, det kallades från år 1579 »Conuictus Olomucensis Societatis Jesu», och beteckningen seminarium återupptogs först rätt långt senare efter jesuiternas återkomst till Olmütz 1621 för en annan liknande institution.[3] Då sålunda flera dylika inrättningar funnits vid kollegiet i Olmütz, synes det vara svårt att afgöra hvart sådana böcker, som bära inskriften »Seminarium Olomucense», »In usu pauperum Collegij Olomucensis» eller liknande egentligen hört. Somliga af dessa verk synas senare hafva blifvit införlifvade med det allmänna kollegiebiblioteket. Så är t. ex. fallet med Robertus de Valle, Explanatio locorum difficiliorum Plinii, tryckt i Paris 1500, som 1571 tillhört seminariets bibliotek, men

---

[1] Nu i Kungl. biblioteket.

[2] Wallner, Geschichte des Convictes in Olmütz, 1 (i Zeitschr. d. deutschen Vereines f. d. Gesch. Mährens u. Schlesiens, Bd 6), s. 226. — Det fanns äfven ett konvikt för adliga ynglingar, hvilka erlade afgift till kollegiet.

[3] Wallner, a. a., s. 228, not 2.

vid den allmänna katalogiseringen 1604 är upptagen i kollegiebiblioteket.[1]

Det bibliotek, som fått släppa till mesta bytet till den svenska biblioteksplundringen i Olmütz, är näst jesuitkollegiet det gamla domkyrkobiblioteket. Här funnos gamla värdefulla handskrifter, sällsynta inkunabler och äfven nyare skrifter i rikt mått. En stor del af handskrifterna jämte kapitelarkivet hade man lyckats rädda undan till Wien, hvilket allt sedan kom tillbaka. Af dylika handskrifter, många härstammande från 1100- och 1200-talen, finnas ännu kvar 615 stycken, hvilka sålunda undgingo att falla i fiendens händer.[2] En del af domkyrkobibliotekets böcker hade blifvit förda till franciskanklostret och dessa skulle hafva användts af svenskarne vid ammunitionstillverkningen. Så berättar åtminstone klostrets guardian, pater Paulinus Zaczkovic, i sin relation från Olmütz åren 1642—50. Han nämner också, att han själf för en ringa penning återköpt flera af dessa böcker af de svenska soldaterna.[3] Faktum är emellertid, att ett ganska betydligt antal arbeten i svenska samlingar, i synnerhet inkunabler, härstamma från detta bibliotek, hvarför väl Zaczkovics uppgift får tagas med en viss reservation. Äfven flera handskrifter räddades till Sverige, af hvilka drottning Kristina medförde de förnämsta till Rom.[4] I alla af mig genomsökta svenska offentliga bibliotek finnes ett större eller mindre antal böcker med inskriften »Ex Bibliotheca Cathedralis Ecclesiæ Olomucensis» eller »Ex libris Venerabilis Capituli Olomucensis». Dudík omtalar, att han särskildt i Lund skulle funnit ett betydande antal böcker från detta bibliotek. I själfva verket finnes där något öfver tjugo nummer, men ibland dem ett rätt stort antal inkunabler, och det är förnämligast dessa jämte

---

[1] Collijn, Katalog d. Inkunabeln d. Kgl. Bibl. in Stockholm, n:r 930.

[2] Wolny, a. a., 1: 1, s. 196. — Att dock vissa delar af arkivet blifvit kvar och tagits af fienden synes vara tydligt. En handskrift, som innehöll kardinal Dietrichsteins brefväxling med åtskilliga personer för åren 1609—11 och som sedan hamnat hos den bekante mähriske samlaren Ceroni, hade följande inskrift: »Dum spoliaretur a Suecis Archivum Cathedralis Ecclesiæ Olomucensis et Bibliotheca, quivis militum Suecicorum ex Libris accepit prædam pro patronis et bombardas. Ego unum istum accepi dono a Capralo Suecico A. D. 1642». (Dudík, Forschungen in Schweden, s. 32, anm.)

[3] Zaczkovic, a. a., s. 577.

[4] Några af dessa närmare beskrifna hos Dudík, Iter Romanum, 1, s. 196 ff.

handskrifterna, som Dudík mera systematiskt genomgått, hvarför han frapperats af det relativt stora antalet dylika, som tillhört domkyrkobiblioteket. Möjligen kunna äfven några arbeten från detta bibliotek efter Dudíks besök hafva sålts som dupletter och därigenom det ursprungliga antalet minskats.

Flera af de rika klosterbiblioteken i Olmütz blefvo äfven delvis plundrade på sina bokskatter. Största volymantalet tycks härstamma från kapuzinklostret. Detta kloster låg i förstaden, och här hade Torstensson sitt högkvarter före fästningens kapitulation. När han sedan flyttat in i själfva staden, lät han af försvarshänsyn jämna klostret och förstäderna med marken.[1] Antagligen har väl dessförinnan klostrets bibliotek räddats och bragts i säkerhet till någon plats i den inre staden. Ganska många af de från kapuzinklostret härstammande böckerna bära inskriften »Loci Capucinorum Olomutij ex liberalitate Reverendissimi Domini D. Episcopi electi Olo: Anno 1637» och äro sålunda donation af kardinal Dietrichsteins efterträdare Johann Ernst Plateis von Plattenstein, som dog 1637, omedelbart efter sitt val och innan hunnit tillträda sin befattning. Några böcker finnas, hvilka bära hans namn, men ingen vidare anteckning om, i hvilket bibliotek böckerna sedan hamnat. Kanske hafva äfven dessa tillhört kapuzinklostret. Perdulphus Prateius, Lexicon iuris, tryckt i Frankfurt 1576, som samma år inköpts af en viss Daniel Rapoldus, har därefter tillhört den förut nämnde Sigismund Scholl och senare Plateis, som då var domherre i Olmütz. Sanchez' Opus morale in præcepta decalogi, tryckt i Köln 1614, har först tillhört domherren Andreas Kindler och sedan Plateis.[2] Ett annat arbete, Receptarum sententiarum opus, tryckt i Venedig 1571, har 1607 ägts af Constantinus Bautschner von Schlegenberg, 1614 af samme Andreas Kindler, hvilkens bibliotek möjligen delvis inköpts af Plateis, som äfven ägt denna bok. Den har därjämte Kristinabibliotekets signum och har sedermera tillhört Magnus Gabriel de la Gardie. I Lunds universitetsbiblioteks samlingar har jag antecknat 17 nummer med säker proveniens från kapuzinklostret i Olmütz. Dessa böcker bära inskriften »Loci Capucinorum Olomucensis» eller »Ad

[1] DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 29, not 1.
[2] Bägge dessa böcker finnas i Lunds universitetsbibliotek.
[3] Obr. ser. 76: 75 i UB.

patres Capucinos Olomutij». Påfallande är, att flertalet af dessa böcker äro tryckta eller förvärfvade i sen tid, några under 1630-talets sista år, två t. o. m. så sent som 1642, eller samma år som Olmütz kom i svensk besittning. Dessa tvänne böcker, som alltså torde tillhöra bibliotekets allra senaste accessioner före svensktiden, äro Adam Tanners Universa theologia scholastica, fyra i Ingolstadt 1626—27 tryckta foliovolymer, och Paulus Laymanns Theologia moralis, tryckt i München 1630.

Från bernhardinklostret i Olmütz har äfven ett ganska stort antal böcker kommit till Sverige. Dessa bära i allmänhet inskriften »Pro Conuentu Olomucensi ad S. Bernardinum». Till detta kloster har den nyssnämnde domherren Andeas Kindler donerat någon del af sitt bibliotek kort före sin död år 1620. Jag har från Lund antecknat ett arbete ur denna donation, Christopher Castros Commentarii in duodecim prophetas, tryckt i Mainz 1616, hvilken bok har följande inskrift: »Andreas Kindlerus canonicus Olomucensis donavit hunc librum ad monasterium S. Bernardini Olomucij sub Guardianatu fratris Martini Fortunati die 8 Julii et die X obijt, ora pro anima illius. Anno 1620». Utom i Lund, där blott 7 arbeten bära detta klosterbiblioteks exlibris, finnas böcker från bernhardinklostret i Olmütz både i Kungl. biblioteket, Västerås och Strängnäs.

Från dominikanklostret St. Michael i Olmütz härstamma ganska många arbeten i svenska samlingar, hvaraf några tidigare tillhört samme Kindler, som skänkt böcker till bernhardinklostret. Så har Lyonupplagan 1606 af Decretum Gratiani i Lund tillhört denne och har därjämte inskriften »Est Conuentus S. Michaelis Olomutij Ordinis Prædicatorum 1621». Äfven från franciskan-, karthusian- och allhelgonaklostren hafva böcker förirrat sig hit till Sverige, dock icke i någon större utsträckning. Ett ganska stort antal böcker hafva inskriften »post mortem R. D. Sarcandri Can[onici] Olom[ucensis]», tydligen donation till något dylikt klosterbibliotek, men ej angifvet hvilket. År 1622 skänkte domherren Niclas Sarcander böcker till jesuitkollegiet[1], men dit hafva säkerligen icke de hört,

[1] d'ELVERT, Die Bibliotheken in Mähren u. österreich Schlesien, s. 81. — I Lund har Franciscus Toleti Summa casuum conscientiæ, tryckt i Konstanz 1600, tillhört jesuitkollegiets bibliotek och har inskriften »Ex legato Admodum R. P. Nicolaj Sarcandrj Canonici Olomucensis».

som hafva den nyssnämnda inskriften, enär jesuitkollegiets böcker alltid hafva noggranna proveniensuppgifter. Att de Sarcanderska böckerna tillhöra Mährenbytet är säkert. Äfven i Uppsala hafva vi en eller annan dylik bok, hitkommen med sändningen 1648, som uteslutande innehöll verk ur de föregående år till Sverige komna biblioteken från Mähren, lätt igenkännliga på sina ryggsigna, som helt öfverensstämma med dem, som funnits på böckerna från det Dietrichsteinska biblioteket på Nikolsburg. Ett sådant arbete, som tillhört Sarcander, Giovanni Thomaso Minadois Historia della guerra fra Turchi et Persiani, Venedig 1594, är sålunda signeradt P 586.

Äfven ett icke så ringa antal andra böcker i olika svenska bibliotek har tillhört högre andliga eller enskilda personer i Olmütz, i hvilka böcker inga uppgifter förekomma, hvarifrån de äro tagna. Så finnes i Lund ett exemplar af Eugen Baros Ad omnes partes digestorum seu pandectarum iuris enucleati manualium libri singulares, Köln 1580, hvarmed är sammanbunden Jacob Cujacii Paratitla in libros quinquaginta digestorum, Lyon 1576. Denna bok har inskriften »Wenceslaus Trompus legitimus huius libri possessor». Från denne Wenzel Trompus' bibliotek har böcker funnits i allhelgonaklostret i Olmütz, så t. ex. Peter Canisii De Maria Virgine libri quinque, Ingolstadt 1577, äfven denna nu i Lund. Domvikaren Valentin Cobinius har 1625 ägt Johann Fabers Opuscula, tryckt i Leipzig 1537, sammanbunden med samme författares i Köln 1537 tryckta Sermones och Jacob Omphalii De efficio et potestate principis, tryckt i Basel. Detta sammelband, som likaledes finnes i Lund, har tidigare tillhört Wenzel Lassota enligt inskriften »Sum Wences: Lassotini Custodis et Canonici Wratislauiensis. Emptus grossis quinquaginta. Anno 1551 Die S. Mathiæ Apostoli». Petrus Paludani Sermones de sanctis thesauri novi, tryckt i Strassburg 1491, har tillhört en viss Adam Sicco från Budweiss och 1628 Valentin Cobinius.[1] Cobinius nämnes äfven bland äldre ägare af böcker, som sedan tillhört jesuitkollegiet i Olmütz.[2] Jacob Cujacii Paratitla in libros IX Codicis Justiniani, tryckt i Paris 1579, har anteckningen »Hunc libellum Iacobus Hoernlinus D. Ioan: Iacobo Wackero in inuiolabilis amici-

[1] Collijn, Katalog d. Inkunabeln d. Kgl. Bibliothek in Stockholm, nr 791.

[2] Collijn, senast a. a., s. xviii.

tiæ pignus vicissim dono dedit Altorphij 22 August. Anno [15]90». Ett annat arbete af Cujacius, Tractatus VIII ad Africanum, tryckt i Köln 1588, har 1621 varit i jesuitkollegiets i Olmütz' ägo, men tidigare tillhört samme Wackher enligt anteckningen »Patauij 4 Julijs emptus. Io. Jacobi Wackherj Constantinj». Båda de sistnämnda arbetena finnas nu i universitetsbiblioteket i Lund. Flera böcker har jag antecknat från Kungl. biblioteket, Strängnäs och Uppsala, hvilka tillhört olika medlemmar af släkten von Ottersdorf. En Sixtus von Ottersdorf var omkring midten af 1500-talet mährisk kammarprokurator, utgaf 1555 i Olmütz Carl IV:s självbiografi på tjechiska och efterlämnade en kommentar till den mähriska landsordningen, hvilken fanns i Ceronis samlingar.[1] I universitetsbiblioteket i Prag finnes en af densamme skrifven skildring af händelserna 1546—47.[2] Han dog år 1583. Kungl. biblioteket i Stockholm har ett i Frankfurt tryckt exemplar af Dorstenii Botanicon, hvilket af rektorn vid akademien i Prag är dediceradt till Sixtus Ottersdorfinus, domkyrkobiblioteket i Strängnäs ett exemplar af Justini Epitome historiarum Trogi Pompeji, som har tillhört densamme.[3] I Uppsala har Martin Bellaji Commentarii de rebus Gallicis, tryckt i Frankfurt 1575, som har inskriften »Ex libris Georgij Polemij Civis et Patritij Slauei» och tillhört tvänne olika medlemmar af släkten Ottersdorf, först Johannes Sixtus och senare Wratislaus Sixtus von Ottersdorf, hvilken sistnämnde därom antecknat »Wratislaus Sixtus ab Ottesdorff Boëmus Anno 1620. Pragæ die 17 Decemb.» Denna sista inskrift skulle snarast föranleda oss att tro, att de böcker, som tillhört släkten, varit tagna i Prag 1648, men så är ej förhållandet. Åtminstone det sistnämnda arbetet har tydliga bevis på att det varit i Sverige senast 1648, medan Pragbytet ankom till Stockholm först på sommaren 1649. Boken tillhör nämligen dem som kommo till Uppsala 1648 från drottningens bibliotek och torde alltså tillhöra bytet från Mähren. Skulle den vara tagen i Böhmen, måste det hafva skett under något tidigare infall därstädes.[4] Tyvärr har det varit omöjligt att

[1] d'ELVERT, Historische Literatur-Geschichte von Mähren u. Österreich.-Schlesien, s. 59.

[2] d'ELVERT, senast a. a., s. 77.

[3] AMINSON, a. a., s. 372.

[4] Boken återfinnes i katalogen K. 4 i Uppsala universitetsbiblioteks arkiv, s. 203, och är signerad P 101.

med bestämdhet afgöra, hvarifrån dessa böcker härstamma, om de äro tagna i något offentligt eller enskildt bibliotek. Det synes vara ett faktum, att i Olmütz äfven enskilda boksamlingar skattats, tillhörande personer, hvilka vid svenskarnes eröfring af staden ännu voro i lifvet. I Uppsala och Lund har jag antecknat flera arbeten, som tillhört »Magister Ferdinandus Julius Zirckendorffer Ciuis Olomucensis». Denne tillhörde staden Olmütz' råd och omtalas flera gånger under svensktiden. Bland andra rådsherrar utsågs han i september 1642 att indrifva den af svenske kommendanten Paikull fordrade penningkontribution, som staden skulle lämna.[1] Senare flydde han jämte 3 andra borgare från staden »Wegen allzu grossen täglichen Molestien», men blef uppfångad och som misstänkt för hemliga förbindelser med de kejserliga af kommendanten kastad i fängelse, förhörd och dömd till döden som förrädare. Emellertid synes icke domen hafva gått i verkställighet, men Zirckendorffer hölls fortfarande i fängsligt förvar, ehuru under något mildare former. Han blef nämligen förd »auss der schwartzen stuben der gefängnus» till en arrest i rådhuset. Flera af stadens mest inflytelserika män sökte få honom helt frigifven, men kommendanten vägrade att släppa honom.[2] Säkerligen har med anledning af Zirckendorffers förmodade stämplingar hans egendom blifvit konfiskerad och biblioteket taget som kaduk. Hufvudsakligen synes detta hafva bestått af juridisk litteratur. Så finnas i Uppsala, som ju icke innehåller någon större del af Olmützbytet, två juridiska arbeten, som tillhört Zirckendorffer, Simon Schardii Lexicon juridicum, tryckt i Köln 1600[3], och Nicolaus Vigelii Methodus universi iuris civilis, tryckt i Basel 1586.[4] I Lund har Arii Pineli Ad constitutiones maternas doctissimi amplissimique commentarii, Frankfurtupplagan 1585, och Puteo, De syndicatu tractatus elegantissimus, tryckt i Frankfurt 1608, tillhört Zirckendorffer.

Ett fåtal böcker hafva tillhört kyrkoherden i Vårfrukyrkan i Olmütz, Melchior Pollinger, 1641 äfven domvikarie vid St. Moritz.[5]

---

[1] FLADE, Tagebuch des feindlichen Einfalls der Schweden in Mähren, hrsg. von B. DUDÍK, s. 50.

[2] FLADE, a. a., s. 122 ff.

[3] Obr. ser. 76: 111.

[4] Obr. ser. 77: 39.

[5] WOLNY, a. a., I: I, s. 237.

Ännu i augusti 1644 är denne kvar i Olmütz.[1] Huruvida han sedan lämnat staden, förmäla ej källorna, men antagligen har väl så skett, hvarpå äfven hans bibliotek blifvit konfiskeradt. En tjechisk öfversättning af Eusebius kyrkohistoria, tryckt i Prag 1594, har haft flera olika böhmisk-mähriska ägare, däribland Olmützvikaren Johannes Sartorius, som förvärfvat boken 1628, hvarpå den 1640 öfvergått till Pollinger.[2] Augustini Valieri De rhetorica ecclesiastica, tryckt i Venedig 1578, har ursprungligen tillhört biskopen af Olmütz, Stanilaus Pawlowsky, hvilkens pärmexlibris pryder boken. Af honom är den skänkt till Jacob Halecius, såsom framgår af följande inskrift: »Hunc librum Rethoricæ ecclesiasticæ ex dono et liberalitate Reverendissimi ac illustrissimi principis D. D. Stanislai Pawlowskij Episcopi Olomucensis accepi die 13. Mensis Martij An. 1583». Med samma hand är på titelbladet antecknadt »Ex libris M. Jacobi Halecij». Senare har boken öfvergått i Pollingers ägo.

Strax utanför Olmütz ligger prämonstratensklostret Hradisch. Detta blef under sommaren 1642 fullständigt förstördt, klostret uppgick i lågor och biblioteket blef förskingradt. En del blef bragt i säkerhet till minoritklostret, där dessa böcker sedan bevarades. Blott en ringa del anses hafva kommit till Sverige, det mesta skulle hafva blifvit användt till förladdningar i likhet med domkyrkobiblioteket och enligt samma källa.[3] Emellertid finnas ännu hundratals volymer i de svenska biblioteken med inskriften »Conuentus Gradicensis» eller »Monasterium Gradicense», hvilket tyder på att uppgifterna om den vandalism biblioteket varit utsatt för äro betydligt öfverdrifna. Flera böcker från klosterbiblioteket i Hradisch äro försedda med ett egendomligt exlibris i form af ett i snittet inbrändt monogram med bokstäfverna B. C. T., tydligen en tidigare ägares initialer. En dylik stämpel hafva för att taga ett par exempel Dionysius Carthusiani Exegesis in Acta apostolorum, tryckt i Köln 1532, nu i Lund, och Ignacio Lopez,

---

[1] Flade, a. a, s. 149.

[2] Den finnes nu i Uppsala, dit den kom 1648 (Bibl. arkiv K. 4, s. 203) och är signerad P 90.

[3] Zaczkovic, a. a., s. 577.

Practica criminalis Canonica, tryckt i Antwerpen 1593[1], nu i Uppsala. En klosterbroder Bartholomeus Capreolus, hvars namn förekommer i någon af mig återfunnen Hradischbok[2], är kanske äfven ägaren till detta originella exlibris.

Utom Olmütz och Nikolsburg synas inga af svenskarne intagna mähriska orter hafva fått sina bibliotek skattade, åtminstone hafva de svenska offentliga samlingarne ej några böcker bevarade med dylik proveniens. Detta stämmer äfven med uppgifter från andra håll. Genom undersökningar af biblioteken i de orter, som 1642—45 föllo i Torstenssons och hans arméers våld, har Dudík konstaterat, att alla dessa hafva sitt gamla bokbestånd orubbadt.[3] Sommaren 1642 föll utom Olmütz Littau och Mährisch-Neustadt, 1643 Kremsier, Tobitschau, Sternberg, Wischau, 1645 Iglau, Welehrad, Znaim, klostret Bruck, Obrowitz, Raigern och karthusianklostret Königsfeld vid Brünn. Kremsier, biskopsresidenset, blef utsatt för plundring, men i skildringarne från det härifrån tagna bytet nämnes ingenting annat om bibliotek än att jesuitbiblioteket gick upp i lågor. Ett biskopligt bibliotek grundlades först i slutet af 1600-talet.[4] Arkivet hade förts i säkerhet till Wien. På slottet Tobitschau fanns ett rikt bibliotek, men detta hade, som vi ofvan sett, blifvit skänkt till jesuitkollegiet i Olmütz, och det arkiv, som var bevaradt på slottet, blef ej plundradt. Äfven öfriga uppräknade orter hafva sina äldre bibliotek eller arkiv bevarade. Karthusianklostret Königsfeld vid Brünn blef under belägringen 1645 svårt skadadt. Härifrån hade munkarne dock i förväg räddat sig in i staden med sina dyrbarheter. Från detta klosterbibliotek är dock åtminstone en volym bevarad i Sverige, Hartmannus Schedels

[1] Obr. ser. 75: 348.

[2] I Lunds universitetsbibliotek har Magnum speculum exemplorum, tryckt i Antverpen 1608, inskriften »Ex lib. F. Bartho: Capreoli Ord. Præmonstrat.»

[3] Dudík, Forschungen in Schweden, s. 42 ff.

[4] Dudík, senast a. a., s. 43. — Andra källor nämna dock, att kardinal Dietrichstein lagt grunden till ett sådant bibliotek, men att de mesta böckerna röfvats af svenskarne. (Se d'Elvert, Die Bibliotheken in Mähren u. österreich Schlesien, s. 87.) Antagligen beror denna uppgift på någon sammanblandning med det Dietrichsteinska biblioteket på Nikolsburg. Emellertid är den möjligheten ej utesluten, att de böcker, som återfinnas i Sverige med Stanislaus Pawlowskys och Franz von Dietrichsteins vapen som furstbiskopar af Olmütz, kunna hafva tillhört ett dylikt biskopligt residensbibliotek.

Liber chronicarum, tryckt i Nürnberg 1493[1], men detta arbete har senare tillhört J. G. Sparwenfeldt och är kanske förvärfvadt af honom under någon af hans vidsträckta resor. Från jesuitkollegiet i själfva staden Brünn, hvilken ju framgångsrikt motstod alla Torstenssons ansträngningar och aldrig blef intagen af svenskarne, härstamma ett par delar af ordens årsböcker, Annuæ litteræ Societatis Jesu. I Västerås finnes årgången 1583 och i Lund årgångarne 1586—87, sammanförda i ett band och med inskriften »Catalogo inscriptus Coll. Societatis Jesv Brunæ». Kanske har detta verk vid jesuiternas fördrifvande ur Mähren, då äfven biblioteken flerstädes plundrades, blifvit bortfördt och sedan hamnat på någon ort, som intagits af svenskarne. Ett arbete, som en gång varit i jesuitkollegiet i Brünn, men sedan säkerligen kommit i enskild ägo och väl därifrån till Sverige, är ett som premiebok afsedt exemplar af Ludovicus Granatensis Flores, ex omnibus eius opusculis excerptis, tryckt i Köln 1598, nu i Västerås. Denna bok har följande textade inskrift: »Nobilis ac Generosus Dominus Wilhelmus Zaubek à Zdietin; Dominus in Zdunky et Habrowan Supremus Marchionatus Morauiæ Notarius. Præmium probitati et in literarum studijs diligentiæ donat. In Societatis Jesv Cæsareo Brunæ Gymnasio Ad V. Calen. Nouemb. MDCVII. E Classe poeseos secundo». Donator, Wilhelm Zaubek von Zdětin, var en ifrig katolik och deltog nitiskt i försöken att till den gamla läran återföra den mähriska befolkningen, isynnerhet sina underlydande på Habrowan, där en särskild protestantisk sekt, kallad Habrowaniter, uppstått. För att bekämpa dessa lät Zaubek tillkalla jesuiter från kollegiet i Olmütz, där han erhållit sin uppfostran, men dog i mars 1608, innan han hunnit se något resultat af detta missionsarbete.[2] Flera böcker i Västerås hafva en pärmstämpel med bokstäfverna W. Z. Z. Z.[3], men hvarifrån dessa kommit, har ej kunnat afgöras.

Som vi sett, gjorde sig svenskarne ingen brådska med att bortföra och bringa i säkerhet det litterära krigsbytet i Olmütz. Ännu på sommaren 1646 voro biblioteken kvar i staden jämte det från Nikolsburg ditförda Dietrichsteinska biblioteket. Inventeringen och

[1] Collijn, Katalog d. Inkunabeln d. Kgl. Bibliothek in Stockholm, nr 964.
[2] Kroess, a. a., 1, s. 893 ff.
[3] D. v. s. Wilhelm Zaubek z Zdětin.

inpackningen af såväl de egentliga Olmützbiblioteken som det i Nikolsburg tagna ombesörjdes af den svenske krigskommissarien Johann Bussow, som 1645 ditkommit.[1] I närvaro af flera officerare blefvo böckerna noggrant inventerade och därefter inpackade i för ändamålet gjorda kistor eller fat; böckerna placerades i den ordning, som de stått[2], och hvarje kista erhöll ett nummer öfverensstämmande med det i inventariet. Därefter tillslötos kistorna och förseglades med den svenske kommissariens sigill.[3] Vid inventeringen af jesuitkollegiets bibliotek användes flera personer som biträden, däribland en af kollegiets lärjungar, kallad »Catholisch Michel», hvilken blifvit kvarlämnad för att hafva tillsyn öfver anstalten, sedan jesuitfäderna lämnat densamma. Han visade nu sitt nit och sin trohet mot institutionen genom att hemligen undantaga och gömma flera af de värdefullaste böckerna, hvilka sålunda undgingo att dela de öfrigas öde.[4] På hösten 1646 eller närmare bestämdt en af de första dagarne i november afsändes kapuzinklostrets bibliotek jämte det Dietrichsteinska genom den nye kommendanten i Olmütz, Valentin Winters försorg. De öfriga bokkistorna, d. v. s. först och främst jesuitkollegiets bibliotek jämte de öfriga klosterbiblioteken och de från domkyrkan tagna böckerna, afsändes två månader senare. Det var den förbidragande Wittenbergska armékåren, som fick sig anförtrodt att medtaga det litterära krigsbytet från Mähren. Under vintern 1646—47 fördes bokkistorna till Leobschütz och blefvo där tills vidare liggande. Då emellertid den kejserlige generalen Montecuculi på våren 1647 hotade denna nejd, lät Wittenberg föra biblioteken vidare öfver Namslau och Trachenberg till Gross-Glogau.[5] Härifrån gingo de, lastade på 14

[1] För sitt omsorgsfulla arbete med inventeringen och öfverskickandet af de i Olmütz och Nikolsburg tagna biblioteken blef Busso 1652 upphöjd i adligt stånd och erhöll af drottning Kristina ett gåfvobref på 2,000 riksdaler. (Dudík, Forschungen in Schweden, s. 41, not 2, och 57, där en kopia af adelsdiplomet är aftryckt efter riksregistraturet.)

[2] Detta gäller väl hufvudsakligen de bibliotek, som fullständigt utplundrades, ur de många klosterbiblioteken hade ju endast mindre delar utvalts.

[3] Så skildras tillvägagångssättet af minoritguardianen Zaczkovic i hans förut nämnda relation öfver händelserna i Olmütz, s. 576. — Det af Busso uppgjorda inventariet öfver Olmützbiblioteken, hvilket skulle vara af synnerlig vikt för kännedomen om deras historia, är tyvärr ej bevaradt.

[4] Zaczkovic, a. a., s. 577.

[5] Dudík, Forschungen in Schweden, s. 40 ff. o. 55.

små skepp utför Oder till Stettin, dit de ankommo under maj månad.[1] I början på juni var detta krigsbyte i säkerhet i Stockholm.[2]

[1] Olof Enderson skrifver till Torstensson från Frankfurt den 31 maj 1647, att de 14 kanor eller skepp, som öfverbragt biblioteket till Stettin, föregående dag passerat förbi, lastade med krut och annan ammunition, på väg till Glogau. (Dudík, Forschungen in Schweden, s. 55, not 4.)

[2] Theatrum Europæum, T. 6, s. 295, omtalas, att de på olika ställen i de kejserliga arfländerna tagna biblioteken, inpackade i 105 stora fat, ankommit till »Dalerhamben», d. v. s. Dalarön, den 11 juni 1647.

ELFTE KAPITLET.

Nikolsburg.

Sedan Lennart Torstensson genom slaget vid Jankau i början af 1645 tillintetgjort de fientliga härar, som hindrat hans plan att rycka ned mot kejsarens hufvudstad, begagnade han ofördröjligen tillfället att i snabba marscher framtränga genom Mähren mot Wien. Den 30 mars föll det sista bålverket, som försvarade denna stad, brohufvudet vid Donau. Då det emellertid visade sig omöjligt att öfvergå floden och det påtänkta understödet från Siebenbürgens furste Georg Rakoczy uteblef, måste den svenska hären efter en tid draga sig tillbaka till Mähren. Dessförinnan hade Torstensson från Mistelbach, där han haft sitt högkvarter, utsändt generalmajor Mortaigne för att besätta det på mähriskt område nära gränsen till Österrike liggande Nikolsburg. Detta försvarades af en fåtalig skara, som ingenting förmådde mot de krigsvana svenska trupperna, och den 6 april föll staden och slottet i svenskarnes händer. Ett rikt byte, särskildt i kanoner och ammunition, togs vid detta tillfälle. Källorna omnämna äfven ett byte af annat slag, »eine stattliche Bibliothec, so der Cardinal von Dietrichstein angestellet und sehr hoch gehalten», hvilket på fältmarskalkens befallning af assistensrådet Alexander von Erskein blifvit inpackadt i 50 fat och öfver Gross-Glogau öfversändt till Sverige.[1] Som vi af det föregående sett, var det emellertid Johan Bussow, som skött inventeringen och inpackningen af detta liksom af Olmützbiblioteken. Sannolikt har dock Erskein haft något öfverinseende öfver arbetet. Att han varit närvarande på Nikolsburg vid detta tillfälle och förstått att på öfligt sätt öka sina arkivaliska skatter,

[1] CHEMNITZ, a. a., Th. 4: Buch 5, s. 97.

därom vittnar den till 12 nummer uppgående samling i hans katalog, som kallas »Literæ et Acta Dieterichstainiana» omfattande närmare hundra år, alltså säkerligen en stor del af kardinalens och andra familjemedlemmars korrespondens.[1] Hvar denna senare hamnat, vet jag ej.

Öfver Nikolsburgbiblioteket upplades, antagligen af Busso själf, ett synnerligen prydligt och omsorgsfullt skrifvet inventarium, bundet i svart chagräng med guldsnitt; på frampärmen är stämpladt i guld »Bibliotheca Nicolsburgensis Anno 1646».[2] Katalogen är tydligtvis ett lokalrepertorium och böckerna införda efter sin plats på hyllorna, hvarje vetenskap för sig efter sina signa. Äfven detta bibliotek har nämligen, såsom man af bevarade böcker därifrån jämväl kunnat konstatera, haft bokstafssignaturer och har varit uppdeladt i 24 olika fack »sub litera» A, B etc. Hela alfabetet från A till Z är härför användt. Detta system är på inventariets första sida upptaget i form af en innehållsförteckning, »Classium sive thecarum huius bibliothecæ NicolsBurgensis»[3], däri redogöres för de olika vetenskaper, som inrymts under hvarje bokstaf.[4] För rekonstruktionen af Nikolsburgbiblioteket är denna index synnerligen värdefull, enär den stämmer med de på bokryggarne skrifna bokstafssignaturerna, hvilka i en mängd fall helt eller delvis äro bevarade. Att de icke alltid kunna skönjas, beror hufvudsakligen därpå, att man vid den omkatalogisering och omsignering af drottning Kristinas bibliotek, som ägt rum under Isak Vossii bibliotekarietid, gjort sig all möda att utplåna tidigare signa och ersätta dem med bokstäfver efter det nya systemet.[5]

Det synnerligen omsorgsfulla sätt, hvarpå Bussos inventarium är gjordt, visar, att vederbörande tagit god tid på sig för arbetets utförande. Katalogen innehåller 363 tättskrifna sidor och har

---

[1] Se under afdelningen »Allerlei Brieffschaften» och »vngebundene in D» i slutet af den handskrifna katalogen öfver Erskeins bibliotek, som finnes i Kungl. biblioteket i Stockholm. — Enligt katalogen skulle de Dietrichsteinska brefven och handlingarne omfatta tiden 1560—1650, men det sista årtalet är med all säkerhet felskrifning.

[2] Inventariet finnes nu i Kungl. biblioteket i Stockholm.

[3] »NicolsBurgensis» är skrifvet af en annan samtidig hand.

[4] Aftryckt bland bilagorna.

[5] Se härom WALDE, Till Kristinabibliotekets historia (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, 1915, s. 127) och vidare nedan.

säkerligen tagit flera månader att uppgöra, hälst boktitlarne äro ganska noggrant utskrifna och äfven format, tryckort och tryckår upptagits.[1] I sammanhang med inventeringen har väl äfven inpackningen skett, allt eftersom arbetet fortskred. Böckerna packades i 47 stycken fat, »vasa», och i inventariet är särskildt angifvet, hvilken del af biblioteket hvarje sådant fat innehöll. Manuskripten äro ej packade för sig utan instuckna på sina vederbörliga fack bland de tryckta böckerna, antagligen efter den ordning de varit placerade inom biblioteket på kardinal Dietrichsteins tid.[2] Själfva det egentliga biblioteket, det i bokstafssystemet A—Z inregistrerade, inrymdes i faten n:r 1—39. Det sista af dessa innehöll äfven en liten afdelning »Miscellanea» utan särskildt signum. Lådan 40 innehöll dupletter, litt. AA, 41 äfvenledes dupletter under litt. BB. Därefter följer i faten 42—46 en samling »Miscellanea» under litt. CC—HH. Huruvida dessa senare afdelningar innehöllo några i sen tid köpta och ej katalogiserade eller inordnade afdelningar är ej kändt, men det är möjligt. Till biblioteket har såsom vanligt var på den tiden hört en del matematiska och astrologiska instrument och jordglober. Dessa följa i tre fat, n:r 47—49, som utgöra afslutningen på det hela.

Biblioteket på Nikolsburg torde, åtminstone till storleken, hafva varit det mest betydande af alla de boksamlingar, som af svenskarne blifvit hemförda till Sverige som krigsbyte. Grundläggare däraf var friherre Adam Dietrichstein, den förste af detta namn, som var herre på Nikolsburg. Född i Graz 1527, uppfostrades han vid hofvet och medföljde som följeslagare eller guvernör de kejserliga prinsarne vid deras utländska resor. År 1563 blef han öfverhofmästare för Maximilian II:s söner, Rudolf och Ernst, hvilka han ledsagade till Spanien, där de vid Filip II:s hof skulle erhålla sin uppfostran. Genom sitt giftermål med hertiginnan Margareta

---

[1] Att uppgifterna om tryckår ej alltid äro så exakta, tror sig DUDÍK ha kunnat konstatera (Forschungen in Schweden, s. 67, not 1). Denna anmärkning torde dock hufvudsakligen gälla inkunablerna. Om dessa äro feldaterade, är ju lätt förklarligt och inverkar ej på vårt omdöme om noggrannheten af arbetet i dess helhet.

[2] De förnämsta af dessa handskrifter äro efter utdrag ur inventariet förtecknade hos DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 68—73, och för så vidt de ännu äro bevarade i Kungl. biblioteket, närmare beskrifna s. 142—288 bland öfriga af honom upptecknade manuskript.

af Kordona, som räknade släktskap med det spanska kungahuset, kom Dietrichstein i nära förbindelse med detta och utöfvade under sin vistelse i Spanien en betydelsefull och högt skattad verksamhet för tillvaratagandet af de österrikiska intressena. Hos Filip II stod han i stor gunst och öfverhopades af honom med höga värdigheter. Så blef han riddare af Gyllene skinnet och Calatravaorden.[1] År 1569 eller enligt hans egen uppgift 1567 erhöll han en af den sistnämnda ordens rika förläningar eller komturier, Alcaniz.[2] Först år 1571 återvände han till hemlandet, där han strax därefter tog sin bostad på Nikolsburg, hvilket 1572 förlänats honom af kejsaren till belöning för gjorda tjänster. Han vistades dock mycket som kammarherre vid Maximilian II:s hof, hvilkens nära vän han var. Efter dennes död 1576 drog han sig tillbaka från hoflifvet och tillbragte sina återstående år på Nikolsburg, där han 1590 afled.

Adam Dietrichstein var en man med ej obetydliga litterära intressen, och stod i liflig förbindelse med flera af samtidens lärda, däribland orientalisten Busbeck och föreståndaren för hofbiblioteket i Wien, Blotius, hvilken år 1576 dedicerade honom katalogen öfver detta bibliotek.[3] I sitt testamente donerade han till jesuiterna i Brünn en summa penningar att användas till ökande af deras bibliotek.[4] Hans egen boksamling var genom köp och gåfvor ganska väl försedd. Ännu finnas bland spillorna af det rika Nikolsburgbiblioteket hundratals volymer, som genom hans namnteckning och valspråk eller genom dedikationer visa sig härröra från Adam Dietrichsteins tid. Många af dessa böcker äro inköpta

[1] FEYFAR, Die erlauchten Herrn auf Nikolsburg, Wien 1879, s. 110.

[2] Allgemeine deutsche Biographie, Bd 5, s. 198 f. — Om denna värdighet har D. själf gjort en anteckning i en af sina böcker. Ett exemplar i Uppsala af Miquel Marañons 1568 i Valladolid utkomna verk om Calatravaorden har tillhört Adam Dietrichstein, som på titelbladet inskrifvit sitt namn med årtalet 1568 och valspråket »Auxilium meum a Domino». Boken, som möjligen är dedikationsband, är synnerligen dyrbart bunden med inläggningar af olika skinnsorter, rika guldprässningar och ciseleradt snitt, i senare tid på ett mindre lyckadt sätt restaurerad. På frampärmens insida finnes följande skriftliga anteckning af D:s hand: »Anno Domini Milessimo quingentessimo sexagessimo septimo martio mensse Inuictissimus et Catolicus Rex Hispaniarum etc. Philippus pro sua mata Clementia et munificentia Commendæ maioris de Alcanitz in Regno Aragonie michi gratiam fecit».

[3] Allgemeine deutsche Biographie, Bd 5.

[4] DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 37.

omkring år 1570 under hans vistelse i Spanien. De flesta äro bundna i samtida typiska franska band i brunt kalfskinn och med titelbladet på ett egendomligt sätt inlinjeradt. Äfven har jag antecknat flera dedikationsvolymer ur detta bibliotek. Så finnes t. ex. i Uppsala ett exemplar af Mathias Wesembeecks Responsa iuris, P. 2, Basel 1577[1], med följande skriftliga tillägnan: »Illustri et Generoso Domino D. Adamo a Dittrichstain Baroni etc. in Nicolaipurgo S. Cæs. Maiest. consiliario intimo et Sacri Palatij supremo præfecto mecenati et patrono suo plurimum obseruando author dono dedit». Liknande skriftlig tillägnan har Goltzius, Cajus Julius Cæsar, och Antonii Bonfinii Rerum ungaricarum decades quatuor, Frankfurt 1581, båda likaledes i Uppsalabiblioteket.

Någon större betydenhet synes dock icke biblioteket på Nikolsburg hafva uppnått under denna tid. Detta skedde först genom sonen, kardinalen Franz Dietrichstein, Olmütz' mäktige biskop och den katolska reaktionens kraftige stödjepelare i Mähren. Genom honom vann detta bibliotek sitt världsrykte.

Franz von Dietrichstein föddes i Madrid 1570 under faderns vistelse vid spanska hofvet. Sin uppfostran erhöll han dels i Prag och Wien, dels i Collegium Germanicum i Rom. Vid 23 års ålder blef han 1593 domherre i Breslau, lät 1597 prästviga sig och kallades omedelbart därefter af påfven Klemens VIII till Rom, där han utnämndes till påflig kammarherre. Han stod i hög gunst hos påfven och utöfvade ett ej obetydligt inflytande. Genom börd och begåfning förutbestämd till de högsta andliga värdigheter, blef han redan i juni 1599 utnämnd till kardinal och samma år trots kapitlets motstånd biskop af Olmütz, allt vid en ålder af 29 år.[2] Påfvens och kejsarens afsikt med detta biskopsval var att genom den unge, energiske och för den katolska trons återupprättande lidelsefullt intresserade Dietrichstein i den gamla kyrkans sköte återeröfra det kätterska Mähren, där reformationens läror spridt sig i vida kretsar. Här hade också om någonstädes den rätte mannen kommit på den rätta platsen. I hög gunst både

[1] Obr. ser. 73: 97.

[2] En ytterligare upphöjelse kom honom till del därigenom att Rudolf II förnyade den Stanislaus Pawlowsky tilldelade furstevärdigheten på hans efterträdare, Dietrichstein, hvilken värdighet sedan öfvergick på dennes hufvudarfvinge, brorsonen Maximilian Dietrichstein.

hos den andliga och den världsliga maktens öfverhufvud, understödd genom vidsträckta förbindelser inom den högre aristokratien, hade den dådkraftige unge kardinalen utmärkta möjligheter i sin hand att verka för det föresatta målet, och han försummade ej att begagna sig däraf. Under hela sin biskopstid kämpade han en oafbruten kamp för katolicismens återinförande, väljande härtill alltefter som det passade sig olika medel, mildhet eller stränghet, list eller våld. Och så väl lyckades han i sina rekatoliseringssträfvanden, att vid hans död så godt som alla spår af reformationen voro utplånade i Mähren.

Genom kraft och smidighet tillvann han sig snart allmänt erkännande för sin verksamhet inom stiftet, ehuru han i början stod något främmande för detsamma. Han hade visserligen hemortsrätt här, men hade dock föga vistats i Mähren, född som han var i Spanien och uppfostrad hufvudsakligen i Italien, där större delen af hans ungdomsår förflutit. Detta gjorde också, att hans kunskaper i hemlandets nationella språk voro ytterst ringa, en brist som i början förskaffade honom en del obehag inom stiftet. Då han skulle taga sitt inträde i den mähriska landsrätten, afsändes från denna en deputation med meddelande att något annat språk än tjechiskan där icke vore tillåtet. Kardinalen, som icke var detta språk mäktig, insisterade dock på att deltaga i förhandlingarna under förklaring att han ämnade tala latin, det gamla kurialspråket, tills han lärt sig mähriska. För öfrigt visste han, att man i rätten förut betjänat sig af tyska språket; han var besluten att deltaga i förhandlingarna och »nicht als Klotz da zu stehen». Om man förvägrade honom att tala, komme han att vädja till kejsaren.[1] Härmed måste landsrätten låta sig nöja och kardinalens deltagande i dess sammanträden fortgick obehindradt.[2]

---

[1] CHLUMECKY, Carl von Zierotin und seine Zeit, s. 206. — Kardinalens broder, Sigismund von Dietrichstein, som var »Landesunterkämmerer» i Mähren, förstod ej heller landets språk. Det berättas, att då han vid installationen i sitt ämbete skulle aflägga ed, förvred han det på tjechiska affattade edsformuläret till de närvarandes stora förlustelse. (CHLUMECKY, a. a., s. 191.)

[2] Jag har något utförligt dröjt vid detta kardinalens bristande intresse för sitt hemlands nationalspråk, enär detta förklarar saknaden af den tjechiska nationallitteraturens alster i hans bibliotek. Vid en undersökning af inventariet öfver Nikolsburgbiblioteket finner man visserligen en och annan tjechisk bok eller handskrift, sannolikt tillkommen vid förvärfvet af de enskilda bibliotek, som införlifvats med

I sitt arbete för stiftet glömde Dietrichstein icke sin domän Nikolsburg, utan sökte på allt sätt sörja för dess andliga och timliga välfärd. Bland annat upprättade han här ett eget tryckeri, där han lät trycka dels originalarbeten, dels öfversättningar af goda och framför allt rättrogna författare, hvilkas verk skulle vara lämpade att återföra affällingarne till den rätta läran.[1] Kardinalen var äfven själf verksam som författare. Utom en »Beichtspiegel», som han lät trycka och utdela i sitt biskopsdöme, hafva vi af hans hand flera predikningar, statuter för prästerskapets reformation, en traktat om stridigheterna inom kyrkan, ett pastoralbref af år 1635 samt från hans ungdom ett antal dikter af såväl profant som religiöst innehåll.[2]

Åt sitt på Nikolsburg förvarade fäderneärfda bibliotek ägnade kardinalen ett synnerligt intresse, härutinnan understödd af den lärde jesuiten Georg Dingenauer. Denne, kardinalens biktfader sedan år 1614, har tydligen äfven gjort tjänst som hans bibliotekarie, och troligtvis är det i mycket hans omsorger, som gjort det Dietrichsteinska biblioteket till den storartade samling, det var vid svenskarnes beslagtagande däraf 1645. Äfven de biskopliga arkiven i Kremsier och Wischau stodo under Dingenauers vård.[3] Han upplade en katalog öfver biblioteket på Nikolsburg, som nu i original förvaras i landsarkivet i Brünn under titeln »Catalogus librorum instructissimæ atque locupletissimæ Bibliothecæ illustrissimi Principis et D. D. Francisci Cardinalis a Dietrichstein in arce Nicolsburgensi a Georgio Dingenauer S. J.».[4] Tyvärr upptager denna katalog endast titlarnes slagord utan angifvande af årtal och tryckort. Dingenauer afled 1631 i Wischau, på återresan till Olmütz från Nikolsburg, där han skref den nämnda katalogen. Sannolikt var denna då endast påbörjad, enär densamma blott upptager 1255 arbeten, alltså en ringa bråkdel af innehållet i det inventarium, som finnes bevaradt i Stockholm öfver Nikolsburg-biblioteket.

---

det egentliga Dietrichsteinska, men det öfverväldigande flertalet arbeten äro skrifna på andra språk. (Jfr äfven DUDÍK, Forschungen, s. 65 f.)

[1] FEYFAR, a. a., s. 159 f.

[2] WOLNY, Kirchliche Topographie von Mähren, Abth. 1: Bd 1, s. 94, not 4.

[3] d'ELVERT, Historische Literatur-Geschichte von Mähren, s. 46.

[4] DUDÍK, Forschungen, s. 38.

Källorna gifva oss tyvärr föga underrättelser om kardinalens och hans bibliotekaries åtgöranden för bibliotekets ökande, men vi kunna dock genom systematiska undersökningar af de bevarade Nikolsburgböckerna få någorlunda god föreställning därom. Resultaten af dessa forskningar visa, att kardinalen genom köp eller annorledes har kommit i besittning af flera större eller mindre enskilda boksamlingar, och det är hufvudsakligen härigenom, som Nikolsburgbiblioteket nått sitt oerhörda omfång. Minst tre verkligt stora samlingar och åtminstone ett par mindre hafva på detta sätt införlifvats med Dietrichsteins bibliotek, tillhöriga, de tre större, biskopen af Fünfkirchen Andreas Dudith, doktor Jacob Conrad Prætorius von Perlenberg och familjen Beck von Leopoldsdorf, de två andra venetianaren Giacomo Malipiero och Hieronymus Picinardus, »Scholasticus Olomucensis». Möjligen har ytterligare någon dylik boksamling på liknande sätt förvärfvats utan att lämna några tydliga spår efter sig. Det i Stockholm befintliga inventariet öfver biblioteket på Nikolsburg upptager en handskrift med titeln »Bibliotheca R. D. D. Johannis Caspari Episc. Viennensis. Fol. Viennæ 1584».[1] Denna katalog återfinnes äfven i förteckningen öfver handskrifterna i drottning Kristinas bibliotek. Har kanske äfven Caspars bibliotek hamnat på Nikolsburg, ehuru hans namn eller exlibris tillfälligtvis ej är bevaradt bland de återfunna böckerna ur Dietrichsteinska biblioteket?

Som allmänna bevis för mitt påstående, att det Dietrichsteinska biblioteket tillkommit hufvudsakligen genom förvärf af äldre enskilda samlingar, kan anföras följande. En ingående granskning af det bevarade inventariet öfver biblioteket på Nikolsburg ger vid handen, att massor af böcker finnas där i flera exemplar. Att en eller annan duplett kan förklaras genom nya dubbelköp af enskilda arbeten är visserligen sant och behöfver alltså icke betyda inköp af hela bibliotek. Men om i flera fall ända till 5 exemplar af samma bok och samma upplaga finnas upptagna, så tyder detta med bestämdhet på förvärf af åtminstone fyra enskilda samlingar. Det femte exemplaret kan ju hafva funnits tidigare, i Adam Dietrichsteins bibliotek.

Jag vill nämna ett par dylika i fem exemplar förekommande

[1] DUDÍK, Forschungen, s. 71: n:r 76.

arbeten. På sidan 234 i inventariet uppträder den i Basel 1575 tryckta andra upplagan af Olmützbiskopen Johan Dubravii Historia Boemica. Samma upplaga finna vi på sidan 240 i två exemplar, på sid. 241 och 245 i hvardera ett exemplar.[1] Antonii Bonfinii Res Ungaricæ, Baselupplagan 1568, förekommer på sidan 240 »in triplo», dessutom två exemplar upptagna bland den lilla särskilda duplettafdelningen i slutet. Två af dessa exemplar har jag återfunnit, det ena, i Kungl. biblioteket, har tillhört Hieronymus Beck von Leopoldsdorf, det andra, i Uppsala, har tillhört Andreas Dudith. Bägge hafva den gamla Dietrichsteinska signeringen bevarad.[2]

Att just sådana arbeten som Dubravius och Bonfinius förekomma i så många exemplar är lätt förklarligt, då de bägge äro allmänt använda källor i österrikisk historia och sålunda af förstahandsintresse för alla större boksamlare inom kejsardömet. I andra afseenden hafva naturligtvis de vetenskapliga intressena divergerat åtskilligt hos dessa samlare, hvarför de af dem grundlagda biblioteken äfven innehållit mycken olikformig litteratur, som icke kan lämna något bevismaterial i denna fråga.

Af arbeten i två eller tre exemplar finnas i inventariet en myckenhet, särskildt på afdelningen historia under signum P.[3] Tillvaron af sådana dubbelexemplar är i inventariet ofta angifvet med ett »bis», »in duplo» eller »in triplo». Dessutom förekommer, som nämndt, i slutet af katalogen en liten afdelning »Duplici Authores», omfattande knappt två sidor[4], men denna ger en mycket skef föreställning om dupletternas antal inom detta bibliotek, då ju sådana som sagdt förekomma nästan på hvarje sida. Särskildt intressant från svensk synpunkt är, att bröderna Johannes

[1] Den ytterst sällsynta första upplagan af detta arbete, tryckt i Prossnitz (Prostanna) 1552 i endast 100 exemplar, har naturligtvis ej kunnat förekomma så talrikt i Nikolsburgbiblioteket. Men den har i alla fall funnits där. I Uppsala hafva vi nämligen ett exemplar af detta arbete bundet tillsamman med ett annat historiskt verk i ett ytterst smakfullt band och förut tillhörigt Jacob Conrad Prætorius. Detta exemplar ingår bland de 120 historiska arbeten, som 1648 öfversändes hit från Kungl. biblioteket. Sammelbandet har gammalt Dietrichsteinskt signum P 405, it[em] 408.

[2] De äro bägge nedtill på ryggen märkta P 29.

[3] Näst teologien bildar historien den största afdelningen inom biblioteket, omfattande inemot 1500 nummer.

[4] Inpackade i lådan 40 och delvis i 41.

och Olaus Magnus' skrifter äro ganska väl företrädda här. Af Olaus' Historia de gentibus septentrionalibus finns Baselupplagan 1567 i tre exemplar, dessutom den i Antverpen 1562 tryckta oktavupplagan i ett exemplar, af Johannes Magnus Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus förekomma originalupplagan 1554 och Baselupplagan 1558 i hvardera minst två exemplar.[1]

En annan sak, som visserligen icke direkt bevisar, men dock talar för min hypotes, är att hufvudmassan af böckerna i inventariet efter tryckåret förskrifver sig till tiden före 1590, och att man endast relativt sällan påträffar arbeten tryckta under 1600-talet. Detta tyder ju på, att accessionen till Nikolsburgbiblioteket förnämligast skett genom inköp eller förvärf på annat sätt af äldre, omkring 1600 afslutade bibliotek.[2] De under början af 1600-talet tryckta torde däremot hufvudsakligen vara nyköp, men äfven bland dessa kunna flera tillhöra något af de tillkomna stora biblioteken, särskildt Jacob Conrad Prætorii, hvilket ännu 1622 befann sig i hans ägo, och till hvilket accessionen ännu fortgått åtminstone till år 1619.[3] Dudiths och Beck von Leopoldsdorfs bibliotek torde däremot vara afslutade, det ena 1589, det andra 1596 vid Andreas Dudiths och Hieronymus Becks död. Senare torde endast i undantagsfall något arbete vara tillfördt dessa bägge bibliotek.

Till dessa allmänna bevis eller indicier på Nikolsburgbibliotekets accessionshistoria kunna läggas mera speciella sådana, af hvilka med bestämdhet framgår i afseende på hvart och ett af de anförda enskilda biblioteken, att de åtminstone delvis varit införlifvade med det Dietrichsteinska. Samtliga af de ofvan anförda fem ägarenamnen finnas i ett större eller mindre antal i svenska samlingar befintliga böcker, af hvilka dessutom flera äro försedda med

---

[1] Som ett kuriosum kan anföras, att äfven en »Schwedischer Catechismus», tryckt i Stockholm 1553, finnes upptagen bland kardinalens böcker. Den återfinnes s. 351 i inventariet.

[2] Äfven DUDÍK har fäst uppmärksamheten på detta faktum, i det han i sina Forschungen in Schweden zur Mährens Geschichte, s. 67, konstaterar, att den stora massan af böcker i inventariet till tryckåret härstamma från Adam Dietrichsteins tid. Han drar emellertid häraf inga slutsatser.

[3] Se härom närmare nedan.

kardinalens bokägaremärke, den på titelbladet klistrade pappersremsan med inskriften »Ex Bibliotheca Cardinalis ac Principis à Dietrichstain». En del af dem hafva äfven detta senare biblioteks signum på ryggarne, hvilket hufvudsakligen gäller böcker i Uppsala.[1]

I den speciella redogörelsen för Dudiths, Prætorii och Beck von Leopoldsdorfs bibliotek och deras historia kommer jag att närmare redogöra för denna sak och på vederbörande ställen exemplifiera dessa dubbla provenienser. Om de två återstående, af de bevarade resterna att döma jämförelsevis mindre biblioteken, Malipieros och Picinardi, har jag icke vare sig i de genomgångna boksamlingarne eller i den tryckta litteraturen kunnat finna många bidrag till historik, ej heller till vederbörande ägares biografi. Om Giacomo Malipiero, eller som han i en del böcker kallar sig, Jacobus Maripetrus, veta vi endast, att han tillhört en veneziansk familj[2], hvars medlemmar vi ej sällan påträffa i Venedigs historia under 1500- och 1600-talen[3], men Giacomo Malipiero själf är tämligen obekant. Sannolikt har han varit anställd i österrikisk tjänst.[4] Han omnämnes af den lärde Johan Michael Brutus, som i ett bref till grefve Julius Salm kallar honom en »virum doctissimum, amicissimum mihi hominem».[5] Jag har i flera svenska bibliotek, Stockholm, Uppsala, Lund, Linköping och Västerås[6], påträffat arbeten ur hans bibliotek, flera med Dietrichsteins exlibris. Ett dylikt arbete, Index utriusque testamenti, tryckt 1535, nu i Västerås, har till yttermera visso i slutet följande skriftliga anteckning: »Franciscus miseratione diuina Cardinalis et Principis à Dietrichstain episcopus Olomucensis». I Uppsala finnas flera arbeten, som tillhört Malipiero, däraf två, Natalis Comitis Historiarum libri X, tryckt i Venedig 1572, och Villani, La seconda parte delle historie vniversali de suoi tempori, tryckt därsammastädes 1559, äro på ryggen försedda med det Dietrichsteinska bibliotekets signa.[7] I

---

[1] Närmare härom nedan.

[2] Han skrifver sig också i sina böcker »Venetus».

[3] En medlem af släkten var doge af Venedig.

[4] Ett i Kungl. biblioteket befintligt exemplar af Lossius, Annotationes scholasticæ in evangelia dominicalia, Frankfurt 1552, har tillhört Malipiero och är af honom dateradt »Viennæ Austriæ 1577 Mense Augusto».

[5] Brutus, Opera varia selecta, Berlinupplagan 1697, s. 179.

[6] Säkerligen finnas sådana äfven i Strängnäs, där Mährenbytet är i majoritet.

[7] P 638, resp. 577.

Kungl. biblioteket har exempelvis Velcurio, Commentarii in Aristotelis Physicam, Tübingen 1542, och i Lund Virgilii Opera, utgifna af Nicolaus Erythræus, tillhört Malipiero och äro därjämte försedda med kardinal Dietrichsteins exlibris.

Storleken af Malipieros bibliotek kan icke exakt angifvas. Antalet af mig funna böcker med hans namnteckning uppgår icke till mer än ett femtiotal, hvilken siffra dock endast kan gifva någon ledning för bestämmande af den inbördes relationen mellan detta bibliotek och öfriga af kardinalen förvärfvade. Någon betydligare samling torde den ej hafva varit, allra minst i jämförelse med Dudiths, Prætorii och Becks bibliotek. Däremot kan den sannolikt ställas i paritet med den femte samlingen, den som tillhört Hieronymus Picinardus, domherre i Olmütz.[1] Från dennes bibliotek har jag nämligen också anträffat ungefär femtio arbeten, hufvudsakligen medicinsk och naturvetenskaplig litteratur, i olika svenska samlingar. En stor del af dessa böcker, som härstamma från slutet af 1500-talet och början af 1600-talet, har äfven Dietrichsteinskt exlibris. Så är t. ex. fallet med Bernardus Gordonii Opera, Lyon 1559, och Casper Schwenckfelds Catalogus stirpium et fossilium Silesiæ, Leipzig 1601, bägge nu i Kungl. biblioteket. I Västerås har Alexius Pedemontani De secretis, tryckt i Basel 1568, samma dubbla proveniens.

Den största och förnämligaste boksamling, som varit förenad med biblioteket på Nikolsburg och delat dettas senare öden, har tillhört biskopen af Fünfkirchen Andreas Dudith. Denne märklige man, kring hvars namn stridens vågor en gång gingo höga, och hvars affall från katolicismen på sin tid väckte ett oerhördt uppseende, är kanske af nutiden mindre känd. En framställning af hans öden kan därför kanske här vara på sin plats, i all synnerhet som de yttre konturerna af hans lif delvis återspeglas i hans bibliotek och de af mig återfunna delarne däraf med deras inskrifter.[2]

---

[1] Under oroligheterna i Mähren efter krigsutbrottet 1618 hölls kardinal Dietrichstein en kortare tid fängslad i Brünn år 1619 jämte två Olmützdomherrar. Den ene af dessa var Hieronymus Picinardus. (Wolny, a. a., 1: 1, s. 93; jfr äfven s. 187.)

[2] Där ej annorlunda angifves, äro de här nedan meddelade fakta ur D:s lif hämtade ur Stieff, Leben und Glaubensmeynungen Andr. Dudiths, Breslau 1756.

Andreas Dudith (Dudicius) tillhörde en ansedd kroatisk-ungersk adelssläkt från Orehovica (Horeowicza)[1] och var född i Ofen 1533. Tidigt faderlös, uppfostrades han af sin morbroder, som var biskop och tillhörde den venetianska familjen Sbardellat, hvilket namn Dudith sedermera förenade med sitt.[2] Efter skolstudier i Breslau sändes han 17-årig till Italien, som den tiden var att betrakta som den förnäma ungerska ungdomens egentliga högskola och med hvilket land Dudith genom sitt möderne hade relationer. Här tillbragte han ett par år under studier i Verona, Padua och Venedig, hvarvid han förvärfvade rika kunskaper och gjorde bekantskap med flera af samtidens lärda, bland andra med Paulus Manutius i Padova.[3] Genom förbindelse med kardinal Polus, hvilkens bevågenhet och vänskap den unge Dudith förvärfvat sig i Verona, kom han i tillfälle att i dennes sällskap jämväl få göra en resa genom Tyskland och Nederländerna till England, dit kardinalen sändes som påflig legat. I Bryssel fick Dudith göra kejsar Karl V:s personliga bekantskap. Härifrån gjorde han en afstickare till Frankrike, där han blef satt i tillfälle att under den berömde lärde Angelus Caninii ledning förkofra sig i grekiska språket.[4] I England sammanträffade han med prinsessan, sedermera drottning, Elisabeth, som underhöll sig med honom på latin, ett språk, som hon talade så väl, att det väckte Dudiths förundran.

Efter denna grundliga humanistiska uppfostran var Dudith färdig att intaga de höga poster, till hvilka hans börd och lärdom

---

[1] Ursprungligen härstammade den från Dalmatien (SIEBMACHER, Wappenbuch, 4: 13, s. 41).

[2] I sina böcker kallar han sig ofta Andreas Dudithius Sbardellat.

[3] Till minne af denna bekantskap har Manutius vid Dudiths senare resa till Italien skänkt honom ett af sina verk om de romerska lagarne, tryckt i Venedig 1559. Detta arbete, som nu finnes i Lunds universitetsbibliotek, har ej delat alldeles samma öden som de öfriga där befintliga Dudithböckerna. Sannolikt har det ej varit införlifvadt med Dietrichsteinska biblioteket, utan på andra vägar sökt sig till Sverige. Det har följande proveniensanteckningar på titelbladet: »Andr. Duditii Pannonii MDLIX Patavii. Munus ab ipso Manutio». Denna inskrift är öfverkorsad och af annan hand är tillagdt »et nunc Ex libris Nicolai Germanij». En tredje ägare har gjort anteckningen »W. Wandstad Venetiis habuit 1658».

[4] Ett minne från hans Parisvistelse är ett i Kungl. biblioteket förvaradt exemplar af Piccolomini Commentarii in librum Galeni De humoribus, tryckt i Paris 1556, där D. med egen hand antecknat: »Andr. Duditii Sbardellati Pannonii MDLVI Parisiis. Auctor ipse d[ono] d[edit].

berättigade honom. På de sinas begäran återvände han i slutet af år 1557 från England till sitt fädernesland, där han af konung Ferdinand kallades till prost i Oberbaden[1] och domherre i Gran. Denna inkomstbringande befattning satte honom i stånd att göra en ny resa till Italien, denna gång med afsikt att ägna sig åt rättsvetenskapens studium.[2] I Padova, där han denna gång företrädesvis vistades, hade han till studiekamrat Stefan Batory, sedermera konung af Polen. Mellan dessa båda landsmän uppstod, man vet ej af hvilken anledning, ett dödligt hat, hvilket i framtiden skulle bidraga till att vålla Dudith många svårigheter.

Utom sina juridiska studier var Dudith här sysselsatt med öfversättningar af grekiska auktorer till latin, af hvilka flera utkommo af trycket. Från Italien gjorde han äfven nu en resa till Frankrike, försedd med rekommendationsbref från hertig Cosmo af Florens till franska drottningen Katarina af Medici. Hemresan togs denna gång öfver Tyskland, där han besökte flera högskolor och knöt personliga förbindelser med många tyska lärde.

Efter sin hemkomst från denna andra resa blef Dudith 1560 af kejsaren kallad till biskop af Tina i Dalmatien, i hvilken egenskap han deltog i Tridentinska mötet som ombud för ungerska rikets klerus.[3] På grund af sin flödande vältalighet var han väl känd bland biskoparne och synes i början äfven ha kunnat glädja sig åt den mäktige kardinal Stanislaus Hosii välvilliga uppmärksamhet.[4] Emellertid tog detta goda förhållande snart slut, då Hosius fick anledning att betvifla hans ståndaktighet i den sanna

---

[1] I böcker inköpta under denna tid kallar han sig »Præpositus Thermarum Budensium».

[2] Från D:s andra italienska resa hafva vi flera minnen i hans bibliotek. Utom det förut nämnda arbetet af Paulus Manutius har han härunder förvärfvat bland annat Venedigupplagan 1549 af Galeni Ars medica, som finnes i Lunds universitetsbibliotek och har inskriften »Andr. Duditii Sbardellati Pannonii MDLIX Patavii V Id. Jan.»

[3] Dudiths där hållna tal jämte hans skriftväxling med kejsar Maximilian II m. m. äro efter hans död utgifna af Quirinus Reuter 1610. — I Benzeliska samlingen i Linköpings stiftsbibliotek finnes ett bref af Dudiths hand till Martin Cromer, Stanislaus Hosii coadjutor och sedermera biskop af Ermland. Brefvet är dateradt Trident 12 okt. 1563 och rör förhandlingarne vid mötet. (LIDÉN, Repertorium Benzelianum, s. 167.)

[4] RESCII Vita Stanislai Hosii (i Acta historica Poloniæ, 4) s. liv.

katolska läran och började misstänka honom för kalvinska villomeningar.[1] Det var tydligt, att Dudith redan nu ej gick helt i kyrkans ledband, särskildt afvek han i vissa viktiga dogmer, nämligen i fråga om prästäktenskapets berättigande och om kalkens utdelande i nattvarden äfven åt lekmännen, från den gällande läran.[2] Det är också kändt, att Dudith härutinnan hade en trosfrände i ingen mindre än kejsar Ferdinand I själf, som just i dessa punkter hoppades kunna genomföra en reform inom kyrkan. Dock vågade han ej framlägga förslaget på mötet i Trident, enär de spanska och italienska prästerna, hvilka här bildade majoritet, voro bestämda motståndare till alla reformkraf. Dudith afsändes emellertid från Trident till kejsaren i Wien med indirekt bud från påfven och bestämd försäkran, att denne vore villig att genomföra ifrågavarande reformer.[3] Med kejsarens strax därefter timade död 1564 gingo dock dessa reformplaner om intet.

Efter sin återkomst från kyrkomötet i Trident[4] blef Dudith förflyttad från Tina till biskopsstolen i Fünfkirchen i Ungarn. Af den nye kejsaren Maximilian II var han för sin stora duglighet och smidighet högt skattad och användes af honom liksom äfven tidigare af fadern Ferdinand I i flera viktiga diplomatiska värf, hvarjämte han äfven gjorde tjänst som »consiliarius et orator». Flera gånger skickades han som kejserligt sändebud till Polen.[5] En af dessa beskickningar bildar en afgörande vändpunkt i hans lif. Det

---

[1] »Quod ex sola superbia, quod magnus et doctus in oculis suis videbatur, multum suo iudicio tribuerat» heter det på tal härom i Rescii a. a., s. liv.

[2] Han framförde sina åsikter härom på kyrkomötet. Det är på detta han syftar, när han i bref till Martin Cromer ställer i utsikt förslag, som skulle komma att uppröra både påfve, kardinaler, biskopar och klerus i gemen. (Se härom Eichhorn, Der ermländische Bischof Martin Cromer, s. 78 f., i Zeitschr. f. d. Gesch. Ermlands, Bd 4.)

[3] Holtzmann, Kaiser Maximilian II, s. 476 f.

[4] Som ett minne från D:s vistelse i Trident har jag i Lunds universitetsbibliotek antecknat ett exemplar af Antonii Bernardi Eversionis singularis certaminis libri XL, tryckt i Basel 1562, hvilken har följande inskrift: »Andr. Duditij Sbardellati Episcopi Tininiensis 1562 Tridentj» och senare tillagdt »in concilio quod tum celebraui». Liknande inskrift har Wilh. Lindanus, Panoplia evangelica, Köln 1559, äfven denna i Lund.

[5] I Uppsala universitets bibliotek finnas tvänne egenhändiga bref af Dudith till Polens konung, Sigismund II August (i ett konvolut, innehållande Polonica, signeradt H. 177).

förefaller, som om han alltifrån Tridentinmötet funderat på en brytning med kyrkan och blott afvaktat ett lämpligt tillfälle att sätta sitt beslut i verket.[1] Detta tillfälle inträffade, då han år 1565 sändes af Maximilian för att återhämta till Österrike kejsarens syster, Catharina, Polens drottning, som blifvit oense med sin gemål, konung Sigismund August. Bland drottningens hofdamer befann sig äfven en polsk adlig fröken, Regina Strazzi, i hvilken Dudith blef lidelsefullt förälskad. Han begick nu den för en katolsk prelat oerhörda handlingen att gifta sig med denna dam[2], afsade sig alla ämbeten och värdigheter, utträdde ur katolska kyrkan och drog sig tillbaka till privatlifvet.[3] Af påfven utsatt för häftig förföljelse för sin affällighet, blef han både excommunicerad och in effigie bränd. Den helige fadern rasade emellertid fåfängt, ty kejsaren, som ju själf i grund och botten var protestantiskt sinnad, gaf Dudith sitt beskydd[4], hvilket gjorde att påfvens anslag mot honom ej kröntes af någon framgång.

Kejsaren skref visserligen förebrående bref till Dudith med anledning af hans giftermål och affall, men det ser snarast ut, som om hans vrede varit låtsad; i alla händelser förblef han allt framgent honom välbevågen[5], inkallade honom i sitt hemliga råd[6] och utnämnde honom till ständig gesandt i Polen.[7]

---

[1] STIEFF, a. a., s. 185.

[2] Efter den första makans död 1573 gifte Dudith sig för andra gången med Elisabeth Sborovia, tillhörande en förnäm polsk släkt. I bägge äktenskapen hade han flera barn. Af dem i första giftet känner man endast närmare till sonen Andreas, hvilken efter växlande öden slöt sig till den under namnet »den förste falske Dimitri» bekante ryske tronpretendenten. I hans hofstat innehade Dudith platsen som kansler och fick jämte Dimitris hela polska svit dela hans öde vid massakern i Moskva i maj 1606. (GILLET, Crato von Crafftheim und seine Freunde, Th. 2, s. 392.)

[3] D:s skrifvelse till kejsar Maximilian rörande denna sak är tryckt i den ofvannämnda upplagan af hans skrifter 1610. Däri ingår äfven hans försvar af äktenskapet som en institution, hvilken är »omni hominum ordini, sine exceptione, diuina lege permissa».

[4] »Ne in hoc quidem casu te gratia nostra omnino destituere volumus», skrifver Maximilian till Dudith 1 juli 1567 (DUDITH, Orationes, ed. Reuter, 1610, s. 85).

[5] På Duditħs stora gunst hos tre kejsare syftar följande epigram: »Præsuleram; sed vera videns sacra, turgida fugi: Cæsare Triados Suada Themisque cluens». (STIEFF, a. a., s. 2.)

[6] I böcker, inköpta efter denna tid, skrifver han sig ofta »E Consiliariis Cæsaris Maiestatis secretis (eller senare under Rudolf II: »III Cæss. Cons.»).

[7] Det väckte på många håll inom det högkatolska lägret ond blod, att kejsa-

Sedan Dudith på riksförsamlingen i Peterkau erhållit polsk indigenatsrätt, slog han sig ned en tid på polskt område och bodde bland annat i Peterkau och Krakau.[1] Sedermera utdrifven från Polen af Stefan Batory, flyttade han i slutet af år 1576 eller början af år 1577 till Paskau i Mähren, där han inköpt en jordegendom. I denna landtliga ensamhet trifdes han emellertid ej rätt väl, hvarför han efter ett par år eller 1579 slog ned sina bopålar i Breslau, där han tillbragte sina återstående år med lärda studier och liflig brefväxling med sina vänner rundt om i världen, särskildt med Johann Michael Brutus, polske konungens historiograf, och kejsarens lifläkare Crato von Crafftheim. Matematik, naturvetenskap och medicin voro de vetenskaper, åt hvilka han under

---

ren fortfarande gaf Dudith sitt understöd. Efter afsägelsen från biskopsvärdigheten erhöll han en kejserlig pension, hvilket inrapporterades till Rom. Härom fick kejsaren medelande genom sin gesant hos påfven, grefve Prosper Arco, och skrifver i sitt svar följande: »Quod præterea scribis isthic innotuisse, nos Andreæ Dudyth olim Episcopo Quinque Ecclesiensi dare annuam pensionem, id quidem nos impedire vel infedum reddere non possumus, sed tamen male; volumus ut diligenter inquiras, quinam sint homines isti curiosi, qui tanto studio, quæ apud nos aguntur, perscrutari conantur, eosque si comperis nominatim nobis iudicare minime prætermittas, quo rectius nobis ab iis decavere possimus (Maximilian II till Prospero Graf Arco, Wien 7 juli 1568; cit. i HOPFEN, Kaiser Maximilian u. d. Kompromisskatholizismus, s. 267).

[1] Från Dudiths korta vistelse i Peterkau hafva vi icke många spår bevarade i hans bibliotek. En eller annan bok inköpt under denna tid har jag likväl annoterat. Så t. ex finnes i Stiftsbiblioteket i Strängnäs ett exemplar af Joachimi Perionii Benedictini Topica theologica, Kölnupplagan 1559, som har inskriften »Andr. Dudith. Petricouiæ MDLXVII».

Från Krakautiden däremot härstamma flera böcker, t. ex. det i Uppsala bevarade exemplaret af Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum decades IV, tryckt 1568 i Basel. Detta har förvärfvats i Krakau 1570, enligt en anteckning af Dudiths hand, hvartill han knyter följande anmärkning: »Quartam Decada cum V dimidia à me accepit Viennæ homo ambitiosus et ingratus». I Bibliotheca Reginæ i Rom finnes en af Dudith egenhändigt gjord Ptolomæushandskrift med anteckningen »Exscripsit And. Dudith Cracoviæ manu sua 1570», alltså härstammande från vistelsen i Krakau (DUDÍK, Iter Romanum, 1, s. 137, anm. 1). Ett minne från Krakautiden är väl äfven bekantskapen med Stephan Batorys hofpredikant Stanislaus Socolovius, hvilken dedicerade Dudith sitt 1583 i Krakau tryckta arbete De veræ et falsæ Ecclesiæ discrimine. Kungl. bibliotekets exemplar af detta verk har tillhört Dudith och har följande skriftliga dedikation: »Viro doctissimo Andreæ Dudicio A[uctor] D[onavit].

denna senare del af sitt lif ägnade sina krafter, teologien synes hafva trängts i bakgrunden.[1]

En målande skildring af den Dudithska umgängeskretsen i Breslau ger Th. Lindner i sitt arbete om Johann Matthäus Wacker von Wackenfels.[2] Alla frågor rörande vetenskap, konst, politik och teologi dryftades här ingående; utåt stod man i oafbruten kontakt med lärdomens spetsar i det öfriga Europa. Frågor, hvilka man muntligen ej kunnat enas om, gåfvo anledning till en oaflåtlig brefväxling mellan de olika vännerna i kretsen, Crato, Dudith, Nikolaus Rhediger, Jakob Monau, Wacker von Wackenfels, allt välkända namn i Schlesiens kulturhistoria.[3]

Af Duditths stora litterära intressen och omfattande lärdom hafva vi i det föregående fått en föreställning, som bestyrkes af alla samtidas utsagor. Han var särskildt bekant för sin stora färdighet i det ädla romarspråket, som han använde med sådan vältalighet och stilens elegans, att han ansågs som en verklig »ciceronianus». Äfven med grekiskan, särskildt Aristoteles' skrifter, var han väl förtrogen. Att han stått på höjden af sin tids bildning visar hans en gång säkerligen mycket rikhaltiga bibliotek, hvars spillror efter många öden fått en fristad i Sverige. Detta bibliotek räknades på sin tid bland de allra förnämsta privatbiblioteken i Breslau.[4] Duditths nyssnämnde vän Brutus, med hvilken han stod i liflig epistolär förbindelse[5], skildrar i ett bref till Paulus Giulanus ett besök hos Dudith i Paskau 1578, därvid han särskildt uttalar sin förtjusning öfver skatterna i detta bibliotek.[6]

Att detsamma för Dudith ej varit »blot til Lyst», utan att han flitigt studerat och kommenterat sina folianter, därom vittna

---

[1] Härpå finner man äfven bevis genom en granskning af accessionen af D:s bibliotek. Medan de äldre arbetena däri till stor del äro af teologiskt innehåll, äro de senare anskaffade mest af astronomisk eller matematisk natur.

[2] I Zeitschrift des Vereins für die Geschichte und Altertümer Schlesiens, Bd 8, s. 319 ff.

[3] LINDNER, a. a., s. 324 ff.

[4] STIEFF, a. a., s. 166.

[5] Brutus' bref till Dudith äro tryckta i den förres Opera varia selecta, Berlin 1697, s. 370 ff.

[6] »Quid illa, sine quibus vita est nulla? bibliotheca refertissima libris optimis; monumenta vetustatis et nostrorum temporum, eodem coacervata» skrifver han 1578 (BRUTUS, a. a., s. 518).

de nästan öfverallt i dessa böcker förekommande, med hans verkligt prydliga renässansstil skrifna randanmärkningarne. Säkerligen skulle man genom en granskning af de från hans bibliotek bevarade teologiska arbetena få en god uppfattning af hans religiösa ståndpunkt, om hvilka man icke haft så alldeles klara begrepp. Efter affallet från katolicismen inträdde han icke i något protestantiskt kyrkosamfund — de hade alla genom sina stridigheter ingifvit honom afsmak — oaktadt han ifrigt uppmanades därtill från flera håll. Särskildt hafva de reformerta teologerna, isynnerhet Theodor Beza, sökt härutinnan inverka på honom. I hans bibliotek finna vi den protestantiska litteraturen rätt väl representerad genom skrifter af Luther och Melanchton, Beza, Henrik Bullinger och Josias Simler. Från de bägge sistnämnda reformerta teologerna finnas dedikationsexemplar af egna arbeten just från åren 1568 och 1569, då påverkningarne från dessas sida voro som starkast.

Af Bullingers arbeten har Dudith jämte andra ägt den i Zürich 1568 tryckta De origine erroris libri duo, som i Lunds universitetsbiblioteks exemplar har följande skriftliga dedikation: »Generoso et clarissimo viro D. Andrea Duditio Sbardelato perpetuæ observantiæ et amicitiæ ergo. . . Heinrychus Bullingerus senior d[ono] d[edit]». Af Simlers verk finnes likaledes i Lund det 1568 i Zürich tryckta De æterno dei filio Iesu Christo, som har följande af författaren skrifna tillägnan: »Generoso atque doctissimo viro D. Andreæ Duditio Sbardellato, Iosias Simlerus hunc librum sui erga illum amoris et observantiæ testimonium mittit», hvarpå är tillagdt med Dudiths stil »1569 per Christophorum Thretium».[1] Att äfven Beza öfversändt dedikationsexemplar af sina arbeten till Dudith veta vi af källorna, ehuru någon sådan bok tillfälligtvis ej blifvit bevarad, eller åtminstone ej af mig återfunnen. Beza var år 1568 sysselsatt med tryckningen af andra upplagan utaf sina Poemata iuvenilia, som följande år utkommo i Genève. Detta arbete sände han Dudith med en lyckönskan till

[1] Denne Thretius, som öfverbragte Simlers arbete, var Dudiths vän och förmedlare mellan honom och de reformerta teologerna. I hans brefväxling med Theodor Beza är Dudith ofta på tal (Se BEZA, Epistolæ theologicæ, Genève 1575, passim).

hans utträde ur romerska kyrkan. Dudith svarade med att till tack och gengåfva skicka Beza en pokal.[1]

Det är klart, att protestanterna med glädje sett Dudiths utträde ur katolska kyrkan och att de hoppats att få räkna honom inom sina leder. Men då de i honom ej funno den varma anhängare de gjort sig förhoppningar om, blef det goda förhållandet snart stördt. Nu kunde de ej finna nog skarpa uttryck för hans förvillelser och blasfemier.[2] Sålunda utsatt för förföljelser från alla håll, bar Dudith dock sitt tunga kors med tålamod och uthärdade med stoiskt lugn de häftiga angrepp han blef föremål för. Den tillvitelse för öfvermod, som Hosius en gång utslungade mot Dudith, strider fullständigt mot det intryck, man här får af honom, och motsäges äfven af hans valspråk »Bene qui latuit, bene vixit».[3] Eller var det kanske först under sitt senare tillbakadragna lif, som han kom under fund med sanningen häraf?

Mot olika tänkande var Dudith i motsats till de flesta af sina samtida synnerligen tolerant. Särskildt är det förvånande att se, med hvilken varm uppskattning han talar om jesuiterna och deras verksamhet. Han berömmer deras mångsidiga bildning och lärdom, deras storslagna arbete för ungdomens uppfostran, deras renhet i seder och deras blygsamhet. I motsats härtill framhåller han det högmod, som finnes på protestanternas sida, stridigheterna om småsaker, förföljelser mot olika tänkande. Han förvånar sig därför ej, om någon från motsatta lägret öfvergår till jesuiterna.[4]

---

[1] GILLET, Crato von Crafftheim, Th. 2, s. 270, 273. — Jfr äfven Bezas bref till Chr. Thretius 22 nov. 1568 i hans Epistolæ theologicæ, Genève 1575, s. 223, där han diskuterar med T., huru han skall titulera Dudith, då han ej vet huruvida biskopstiteln längre konvenerar honom.

[2] GINDELY, Böhmen und Mähren im Zeitalter der Reformation, 1: 2, s. 249.

[3] Detta valspråk står ofta inskrifvet i hans böcker (stundom på grekiska under formen λάθε βιώσας) och förekommer dessutom i en stambok, utgifven i Mährische Geschichtsquellen 1, s. 387, och tillhörig Ceronis samlingar. Denna stambok har följande inskrift af Dudiths hand: »Bene qui latuit, bene vixit. Andreas Dudith de Horehowicza Consil. S. Cæs. Reg. Maiest. 1587».

[4] Dudith i bref till Crato v. Crafftheim, Breslau 28 sept. 1581 (aftryckt hos SUDHOFF, Olevianus und Ursinus, 1857, s. 504—05). — Dudiths intresse för jesuiterna har hållit sig in i det sista. Bland de senare accessionerna till hans bibliotek finna vi ett 1584 tryckt arbete med titeln »Doctrinæ Iesuitarum præcipua capita», nu i Kungl. biblioteket.

Sitt dyrbara bibliotek hade Dudith haft för afsikt att öfverlämna som gåfva åt universitetet i Wittenberg, där den bildningssökande protestantiska ungdomen från Ungarn, Kroatien och Slavonien hade sitt högkvarter. För att skaffa sina landsmän en tillflyktsort hade Dudith kommit på den tanken att här upprätta en anstalt under namnet Collegium Dudithianum, där de skulle få bostad och underhåll.[1] Och för att göra denna donation ännu mera fruktbringande och värdefull var det som han umgicks med planer att till det påtänkta kollegiet äfven öfverlämna sitt bibliotek.[2] Denna plan gick emellertid genom Dudiths hastiga död år 1589 om intet, hvarpå biblioteket gick andra öden till mötes.

Efter Dudiths död lämnade hans änka med barnen Breslau och slog sig ned i Schmiegel. Familjebiblioteket blef dock kvar och låg ännu 1609 till föga gagn för forskningen inhyst på ett fuktigt och för dess konserverande ytterst olämpligt ställe i Breslau.[3] Huru länge det sedan stannat i familjens ägo är ovisst, men troligen har det endast några få år härefter afyttrats. Skälet till denna åtgärd torde ha legat däri, att familjen råkat i svårt ekonomiskt betryck genom den alltför storslagna frikostighet, hvarmed Dudiths änka understödt de protestantiska brödraförsamlingarne i Schmiegel.[4] Eljes hade väl naturligare varit, att någon af sönerna behållit detta synnerligen värdefulla bibliotek, då de ju enligt faderns egen uppgift varit vetenskapligt bildade män, som alltså kunnat hafva användning för dessa bokskatter. På ett eller annat sätt har emellertid biblioteket kommit ur släktens händer och till

---

[1] GILLET, a. a., Th. 2, s. 384.

[2] Den 7 februari 1585 skrifver han från Breslau till »Seniori et Studiosis literarum nationis Ungariæ in Academia Witenbergensi» angående denna sak: »Gud har gifvit mig fem söner, af hvilka flera icke utan framgång ägna sig åt vetenskapen; jag har också två döttrar, hvilka efter bruket skulle få del af min kvarlåtenskap. Men jag har beslutat att till Eder och våra landsmäns nytta afskilja en del af den egendom jag genom Guds hjälp med flit och stor möda samt tre kejsares frikostighet själf förvärfvat». (GILLET, a. a., 2, s. 384.)

[3] I ett bref från Nicolaus Rehdiger i Breslau till Quirinus Reuter 15 aug. 1609 heter det om Dudith och hans bibliotek: »Librorum certe haud melior fuit fortuna quam liberorum. Jacent nempe adhuc situ squallidi et tantum non confecti et ab hominibus vel illiteratis vel literas parum curantibus ita arcte custodiuntur, ut valde dubium sit, an unquam sint lucem recepturi». (Aftryckt hos GILLET, a. a., 2, s. 384, not 58.)

[4] GILLET, a. a., 2, s. 392.

största delen, men ej helt och hållet hamnat på Nikolsburg. Beviset för att hufvudparten af Dudiths bibliotek varit i kardinal Dietrichsteins ägo ligger i den mängd i svenska samlingar funna böcker, där bådas äganderätt är bestämdt framhållen. Så finnas endast i Lund ett tjugotal arbeten med denna dubbla proveniens klart angifven, för Dudiths vidkommande oftast medelst skriftliga anteckningar i en eller annan form, stödda af det nummer i toppsnittet, som är säreget för böcker ur hans bibliotek. Alla hafva de dessutom det på titelbladet klistrade exlibris, som förekommer i största delen af Dietrichsteinska bibliotekets böcker.[1] Utom dessa finnes i Lund ett trettiotal volymer eller samlingsband, innehållande ungefär 40 olika arbeten, hvilka tillhört Dudiths bibliotek och kommit samma väg, fastän förbindelsen med Dietrichsteinska biblioteket ej är närmare angifven. På de flesta af dessa böcker hafva vi dock spår af gamla Dietrichstein- eller Kristinasigna, hvilka tjäna som indicier. Påfallande är, att alla de Dudithböcker i Lund, som äfven hafva Dietrichsteins exlibris, äro goda och rättrogna katolska arbeten, då man däremot bland dem som sakna detta exlibris påträffar sådana namn som Beza, Bullinger, Luther, Melanchton, humanisten Pontano, Simler, Gellius Snecanus m. fl. Detta tyder bestämdt på, att denna sista kategori af böcker icke ansetts värdiga att direkt införlifvas med kardinalens bibliotek,

---

[1] Ifrågavarande arbeten från Lunds universitetsbibliotek äro följande: Aristoteles Opera, Vol. 1—11, Venedig 1562, Antonii Bernardi Eversionis singularis certaminis libri XL, Basel 1562, Thomas Caietani Commentarii in Vetus Testamentum, Paris 1546, och Commentarii in quatuor evangelia, Paris 1542, Ambrosius Catharini Commentarii in epistolas Pauli, Venedig 1551, Censura et docta explicatio errorum catechismi Ioannis Monhemii, Köln 1560, Fortunatus Crellii Isagoge logica, Neustadt 1584, Joh. Feri Enarratio in epistolam Pauli apud Romanos, Venedig 1566, Joh. Fernelii De abditis rerum causis, Venedig 1550, Galeni Ars medica, Venedig 1549, Chrysostomus Javelli Epitome in universam Aristotelis philosophiam, Venedig 1555, Io. Baptistæ Montani Lectiones in Avicennam, Venedig 1554, Antonii Montecatini Lectura in Aristotelis De anima, Ferrara 1576, ett samlingsband, innehållande 4 arbeten af Paracelsus, tryckta i Basel hos Petrus Perna åren 1568—69, Paulus Soncinnatis Epitome questionum Io. Capreoli super libros sententiarum, Lyon 1580, Dominicus Soto Comment. in quartum librum sententiarum, Venedig 1575, och Libri decem de iustitia et iure, Lyon 1558, Ioh. Sturmii Partitiones dialecticæ, Strassburg 1560, Laur. Villavicentii De recte formando theologiæ studio, Antverpen 1565. I det sistnämnda arbetet är det Dietrichsteinska exlibriset bortrifvet, men spåren däraf äro kvar.

utan fått bilda en särskild afdelning för sig. Härför talar äfven den omständigheten, att i det bevarade inventariet öfver biblioteket på Nikolsburg finnes en särskild afdelning Miscellanea i slutet, hvilken icke är inordnad i det egentliga signeringssystemet, och bland böckerna på denna afdelning påträffar man massor af protestantisk litteratur. Här finner man äfven sådana författarnamn som antitrinitarierna Simon Budnæus och Bernardino Ochino och dessutom flera arbeten af hvardera Beza, Bullinger, Niels Hemmingsen, Erasmus Roterodamus, Zwingli, Oecolampadius, David Chytræus, Calvin, Luther, Osiander, Hunnius m. fl. Särskildt innehöll lådan 46 en myckenhet af dylika författares arbeten. Det är säkerligen sådan litteratur som åsyftas, när det i källorna förmäles, att den romerska general-inkvisitionen år 1631 gaf speciell tillåtelse åt kardinal Dietrichstein att under en tid af sju år i och för vederläggande af gängse irrläror studera kätterska och eljes förbjudna böcker, med undantag af Molinäus, Macchiavelli och Apologia judiciaria.[1] Dylika kätterska böcker funnos både i Duditihs och Prætorii bibliotek. Kanske är det just med anledning af dessa biblioteks förvärfvande, som kardinalen för att freda sitt samvete ansett sig tvungen att anhålla om tillstånd att i sitt slott förvara och läsa dylik farlig litteratur?

Det ser emellertid ut, som om kardinal Dietrichstein icke kommit i odelad besittning af Dudiths bibliotek. Ett i Lunds universitetsbibliotek befintligt exemplar af Antonio Possevinos arbete Notæ divini verbi et apostolicæ ecclesiæ fides, tryckt i Posen 1586, har följande inskrift: »Illustri D. And. Duditio Cæs. Ma. à consiliis Laur. Arturus Fauntius D. D.».[2] Det har alltså tillhört Dudith och har äfven marginalanteckningar af hans hand. Med detta arbete är sammanbundet i samtida band Hospinian, De origine et progressu monachatus, tryckt i Zürich 1588. På försättsbladet till detta samlingsband står initialerna G. S. ab. H. och årtalet 1614. Huruvida Dudith äfven ägt det sistnämnda arbetet, är visserligen omöjligt att med absolut visshet afgöra, men sannolikt är det icke. Det saknar nämligen såväl hans namnteckning som alla spår af anteckningar med hans välkända handstil. Icke

[1] Wolny, a. a., Abth. 1: Bd 1, s. 94.

[2] Denne Fauntius var enligt Jöcher en i England född polsk jesuit.

heller finnes i bandets toppsnitt det accessionsnummer, som eljes så godt som alla Dudiths böcker äga. Det är därför sannolikt, att de två arbetena bundits tillsamman senare af den person som haft initialerna G. S. ab H. Detta skulle alltså ha skett senast år 1614. Det fullständiga namnet på denne senare ägare är Georg Serack (eller som han också skrifver sig, Scherhachl) von Hartenfels, hvars namnteckning eller initialer förekomma i ett tjugotal böcker i Lunds universitetsbibliotek. Han är äfven rikligt representerad såväl i Kungl. bibliotekets som Uppsala universitetsbiblioteks samlingar, äfvensom på flera andra håll.

Ett annat samlingsband med denna dubbla proveniens har jag funnit i Uppsala. Ifrågavarande volym innehåller tre stycken arbeten, Paraphrasis Q. Horatii Flacci satyrarum auctore Lamberto Ludolfo, tryckt i Heidelberg 1580, Ovidianæ Metamorphoseos epitome per Franc. Nigrum collecta, tryckt i Zürich utan år, och Iuvenalis satirer, Krakaupplagan 1529. På det första arbetets titelblad läses följande skriftliga dedikation: »Illustri & Magnifico uiro, D. Andreæ Duditio C. S. Cæ[s.] Maiest. Consiliario, Domino suo clementj & summa [ob]seruantia colendo, mittit auctor Heidelberga postrid . . . Mart. A$^{\underline{o}}$ etc. 81».[1] På sammelbandets försättsblad står äfven här initialerna G. S. ab. H. och årtalet 1614[2], alltså samma år som det andra kolligatbandet. Äfven i detta fall torde bandet vara sammansatt af Hartenfels, då de två senare verken där hvarken genom inskrifter eller anteckningar låta ana något sammanhang med Dudiths bibliotek. Äfven saknas numret i toppsnittet.[3]

Jag hade ursprungligen uppställt den hypotesen, att Serack von Hartenfels inköpt hela Dudiths bibliotek och att kardinal Dietrichstein sedermera kommit i besittning däraf jämte Hartenfels' egen boksamling. Denna transaktion skulle ha ägt rum efter 1619,

[1] Det inom klammer satta är bortskuret vid inbindningen.

[2] Dessutom liksom på colligatbandet i Lund bokstäfverna S. A. T. I. S., tydligen någon devis eller något valspråk. De förekomma i de flesta böcker, som tillhört Serack von Hartenfels.

[3] På pärmens insida finnas följande relativt sena svenska proveniensanteckningar: »Ex libris Johannis Tillasi 1719», »Ex meis And. Milenius Vest. 1815» och »skänkt till Upsala Acad. Bibl. af Herr Milenius 1821». Den sista anteckningen är gjord af dåvarande bibliotekarien P. F. Aurivillius, som därunder skrifvit sina initialer.

det sista accessionsår jag funnit antecknadt i böcker tillhöriga den senare.[1] Detta antagande har emellertid befunnits ej hålla streck. Hartenfels' bibliotek kan ej hafva varit i Dietrichsteins ägo, hvilket framgår däraf att ingen enda af böckerna ur den förres bibliotek hafva något spår af vare sig Nikolsburgbibliotekets eller Kristinabibliotekets bokstafssigna på ryggarne. Jag har öfvertygat mig därom genom noggranna undersökningar af det icke obetydliga antal arbeten ur Hartenfels' bibliotek, som finnes i svenska samlingar. Saknaden af dylika signaturer visar alltså, att detta bibliotek hvarken tillhört Dietrichstein, ej heller det böhmisk-mähriska krigsbytet öfver hufvud, åtminstone ej det som togs i beslag för statens räkning. Det återstår alltså som en möjlighet, att det blifvit taget af enskild person och sedan splittrats på olika håll. Eller också tillhör det krigsbytena från Karl Gustafs tid.

Om Serack von Hartenfels och hans bibliotek hafva vi oss för öfrigt synnerligen litet bekant. Familjenamnet[2] finnes upptaget i den 1657 utkomna upplagan af Siebmachers Wappenbuch under den österrikiska adeln, men om denne familjemedlem känna vi föga eller intet. Inga upplysningar hafva varit att finna i den genealogiska litteraturen, ej heller har jag sett hans namn i österrikiska eller andra källor. De enda upplysningar jag kunnat finna om honom är, att han tydligen varit en mycket berest man med stora litterära intressen. Han har åtminstone trenne gånger besökt Italien, bland annat Venedig, Mantua och Neapel, åren 1582, 1586 och 1598—99, hvilket framgår af hans anteckningar i de böcker han vid dessa tillfällen därstädes inköpt.[3]

[1] I Lund hafva t. ex. Caspar Dornavius, Amphitheatrum sapientiæ socraticæ joco-seriæ, tryckt i Hanau 1619, och Historiæ normannorum scriptores antiqui, tryckt i Paris 1619, detta accessionsår.

[2] Under formen Scherhäckl.

[3] Jag har t. ex. från Lunds universitetsbibliotek antecknat trenne arbeten, som häntyda på dessa resor. Ett exemplar af Bartolo de Saxoferratos stora lagkommentar i sex foliovolymer, tryckta i Venedig 1580—81, har inskriften »G. Serack ab H. Venetiis 1582». Ett par af dessa volymer hafva i stället accessionsåret 1586. Cæsare Campanas Delle historie del mondo i två volymer, tryckta i Venedig 1597—99 har i första delen inskriften »Sit mihi quod S. A. T. I. S. est. Georg Scherhachl ab Hartenfels. Venetiis A°99», i andra delen »In Napoli l'a° 1598 Georg Scherhachl ab Hartenfels». Hieronymus Capivaccios Medicina practica, tryckt i Venedig 1598, har detta år inköpts af S. v. H. i nämnda stad. Kungl. bibliotekets exemplar af Simon Ogerii Melon libri III, Douai 1589, har inskriften »G. S. ab H. Mantuæ 1599».

Sannolikt har han idkat studier vid något eller några italienska universitet.

Huru stor del af Rudiths bibliotek, som Serack von Hartenfels omkring år 1614 kommit i besittning af, kunna vi ej på något sätt afgöra, då källorna härför saknas. Så synnerligen mycket kan det knappast hafva varit, enär endast två arbeten med säker Dudithproveniens kunnat påvisas bland de hundratals volymer, som finnas bevarade af Hartenfels' böcker i olika svenska samlingar. Jämför man dessa med de massor Dudithböcker, som kommit med Dietrichsteinska biblioteket, blir resultatet det, att det vida öfvervägande antalet böcker ur Rudiths bibliotek hamnat på Nikolsburg.[1]

En bestämd uppfattning om storleken af Rudiths bibliotek sakna vi, då någon katalog däröfver ej är känd. Att det varit för sin tid högst betydligt, därom vittnar det förut nämnda påpekandet af Rudiths biograf, att det räknats bland de förnämsta biblioteken i Breslau. Någon hjälp för bedömandet af dess omfång lämna de löpande nummer, som finnas i toppsnittet nära ryggen nästan undantagslöst på alla böcker, som tillhört Dudith.[2] Dessa nummer äro skrifna med bred och kraftig penna, lätt igenkännliga och ej sällan jämte Rudiths marginalanteckningar de enda proveniensmärkena i dessa böcker. Det högsta af mig funna numret är 2125, som innehafves af Fortunatus Crellii Isagoge logica, nu i Lund. Närmast lägre, 2120, har Doctrinæ Iesuitarum præcipua capita i Kungl. biblioteket. Bägge dessa arbeten äro

---

[1] Utom de böcker, som tillhört Serack von Hartenfels, finnes ett och annat arbete ur Rudiths bibliotek, som på något sätt kommit ut i marknaden och aldrig hunnit till Nikolsburg. En nu i Wolfenbüttel befintlig handskriftsvolym, innehållande bl. a. Diophanti Alexandrini Arithmetica, har tillhört Andreas Dudith. Till Wolfenbüttel har den kommit med den bekante samlaren Marquard Gudes handskrifter och af honom inköpts i Padua 1663. Dessförinnan hade den länge varit i italiensk ägo. J. P. Thomasini nämner 1639 denna jämte flera andra handskrifter, som blifvit skänkta till Bernardino Trevisano af Matteo Mancigni, och den kan sålunda icke hafva tillhört det i Nikolsburg tagna krigsbytet. (Se Die Handschriften der Herzogl. Bibliothek zu Wolfenbüttel. 4. Die Gudischen Handschriften, 1913, s. 2 (n:r 4188) och J. P. THOMASINI, Bibliothecæ Patavinæ manuscriptæ publicæ et privatæ, Vtini 1639, s. 115).

[2] Någon gång, då boken är för tunn för att medgifva ett inskrifvande af numret i själfva snittet, är det i stället präntadt upptill på främre pärmens utsida, så t. ex. i Kungl. bibliotekets exemplar af Joh. Fienus, De filatibus, Antwerpen 1582.

tryckta 1584 och tillhöra alltså de senare accessionerna till Udiths bibliotek. Huruvida de olika formaten haft skild numrering, har jag ej varit i stånd att afgöra.[1] Det förefaller emellertid nästan som om så varit fallet, enär jag bland folianterna, som naturligtvis äro i minoritet, endast funnit relativt låga nummer intill 500[2], men bland oktaverna funnit både låga och höga nummer. Detta skulle alltså snarast tyda på, att hvarje format haft sin särskilda nummerföljd. I så fall skulle bibliotekets storlek ökas betydligt utöfver 2125, som var högsta påträffade numret bland böckerna af oktavformat. Lägger man därtill, att de många kolligatband, som finnas i samlingen, hvardera erhållit endast ett nummer, medan antalet skrifter i hvarje dylikt band kan variera mellan två och fem, så tillkommer en ytterligare ej obetydlig ökning af skriftantalet i Udiths bibliotek, som man kanske får anslå till minst 4- à 5000. Denna siffra får dock tagas mycket approximativt, enär vi här röra oss på alltför osäker mark för att våga gifva ett fullt bestämdt svar på frågan om samlingens storlek.

Beträffande innehållet af detta bibliotek kan det sägas, att så godt som alla dåtida vetenskaper äro väl representerade där. Här finnes framför allt katolsk och protestantisk teologisk litteratur af olika slag, de förnämsta klassiska auktorerna, historia, juridik, astronomi och matematik, naturhistoria och medicin. Böckerna äro i allmänhet väl bundna. För den äldre accessionen hafva vi ingen bestämd bandtyp, helt naturligt för öfrigt, när man betänker det kringflackande lif Dudith måst föra under större delen af sitt lif intill sin slutliga bosättning i Breslau. De böcker, som därefter lagts till hans bibliotek och som alltså tillhöra det sista årtiondet af hans lefnad eller 1580-talet, äro däremot bundna i en särskild sorts band, säkerligen utgången från någon Breslaumästares verkstad. Då jag icke i någon annan samling påträffat just denna typ och då dessa band i många fall kunna hjälpa oss vid rekonstruktionen af Udiths bibliotek, vill jag här lämna en kort beskrifning på densamma. Bandet består af mörkbrunt kalfskinn med en blindprässad, rätt bred bård, därinom hörnstämplar i guld,

[1] Då tillvaron af dessa nummer först tämligen sent uppmärksammats af mig, har jag icke af dem kunnat draga alla de slutsatser, hvartill de eljes skulle gifvit anledning.

[2] En Xenophonupplaga i Uppsala är numrerad 491.

som genom tidens inverkan svartnat. Midt på pärmen finnes en oval stämpel med en ram i form af en krans, därinom ett vackert stiliseradt bladmönster. Af denna midtstämpel finnas två typer, den ena användes till fram-, den andra till bakpärmen. Ursprungligen hafva de liksom hörnstämplarne varit i guld, som sedermera mörknat och med tiden gifvit åt hela bandet en enhetlig, men något tung karaktär. Många af dessa band verka tämligen illa medfarna, säkerligen ett minne från tiden närmast efter Dudiths död, då det dyrbara bibliotek, som han själf skattat så högt och så omsorgsfullt vårdat, låg vind för våg utan tillsyn i Breslau.

»Jacobus Conradus Prætorius de Perlenberga, Sacri Germani Imperij nobilis, ac S. S. sepulchri D[omini] N[ostri] I[esu] C[hristi] Hierosolymitani Eques, et theosophiæ studiosus, et germanæ medicinæ Doctor etc.»[1], som han med någon utförlighet kallar sig i katalogen öfver sitt bibliotek, synes hafva varit en stor bokälskare och ifrig samlare äfven på andra områden, i synnerhet på det numismatiska. Ur den tillgängliga biografiska litteraturen har så godt som ingenting varit att hämta för kännedomen om denne mans lif, men lyckligtvis hafva vi i de ur hans bibliotek bevarade böckerna kunnat få några spridda notiser till hans historia, kompletterade af de anteckningar han gjort, säkerligen efter böckerna själfva, i den nämnda bibliotekskatalogen, där han på flera ställen lämnat ett och annat litet bidrag till skildringen af sitt lifs öden.

Tillhörande en mährisk adlig familj, torde han ha varit född omkring midten af 1550-talet.[2] År 1574 inskrefs han som student vid universitetet i Frankfurt a. d. Oder[3], där han hufvudsakligen sysslat med naturvetenskapliga och astronomiska samt medicinska studier. Han har nämligen under studietiden här inköpt en ganska betydlig samling böcker i dylika ämnen, hvaraf jag särskildt i Kungl. biblioteket funnit många bevarade, innehållande anteck-

---

[1] I några af sina böcker kallar han sig »Philosophiæ et antiquioris medicinæ Doctor».

[2] Jag sluter detta dels däraf, att han 1574 inskrefs vid universitetet i Frankfurt, då han väl varit omkring 20 år, dels däraf att han ej tycks vara död förrän omkring midten af 1520-talet, eftersom han ännu år 1522 är i besittning af sitt bibliotek, hvarom se närmare nedan.

[3] Aeltere Universitäts-Matrikeln I (i Publikationen aus den K. Preuss. Staatsarchiven, Bd 32), s. 238.

ningar med hans karakteristiska handstil. Vistelsen i lärdomsstaden vid Oder synes hafva blifvit ganska långvarig; flera böcker äro inköpta där under åren 1578—81.[1] Den 25 september 1578 kreerades han till baccalaureus och magister i filosofiska fakulteten under doktor Caspar Hofmanns dekanat.[2]

Säkerligen har han äfven studerat vid universitetet i Padua; men om detta skett före eller efter vistelsen i Frankfurt, veta vi ej. Det enda minnet vi hafva af honom från den italienska högskolan, är att han år 1595 som Jacobus Conradus Prætorius Marchiacus står uppräknad bland de 26 andra medlemmar af Natio germanica artista, hvilka lämnat bidrag till en dryckesbägare för nationen.[3] Möjligen har han äfven idkat studier vid Paris' berömda universitet. Denna stad besökte han åren 1586—87, hvarvid han på ditresan gjorde en afstickare till Schweiz, där vi spårat honom i Basel juli 1585. I den franska hufvudstaden har han gjort stora bokinköp, hufvudsakligen af astronomisk litteratur. Denna modevetenskap med dess afläggare astrologien synes han med lidelsefull ifver hafva ägnat sig åt, ty en stor del af hans bibliotek utgöres af litteratur på detta och närgränsande områden. Bland de bokinköp han gjort i Paris, märkes särskildt en del af den 1578 aflidne franske läkaren och astrologen Antoine Mizauds bibliotek.[4] Denne synes för öfrigt hafva tillhört hans älsklingsför-

---

[1] Joh. Baptistæ Montani Opuscula, tryckt i Venedig 1554, är inköpt 1578, Hieronymi Libelli quinque, Nürnberg 1547, samt Mesue Opera cum expositione Mondini äro inköpta 1579, och Joh. Baptistæ Montani Explanatio in Avicennam, Venedig 1554, inköpt 1581. Alla dessa arbeten finnas nu i Kungl. biblioteket.

[2] Acten u. Urkunden der Universität Frankfurt a. O., H. 4, Breslau 1901, s. 75—76.

[3] Atti della nazione germanica artista nello studio di Padova, Vol. 2, s. 72 f. (i Monumenti storici pubbl. dalla R. Deput. Veneta di storia patria, vol. 20.) — Prætorii bidrag uppgick till 8 lire.

[4] Åtminstone ett dussin arbeten äro i Prætorii bibliotekskataloger betecknade som fordom tillhöriga Mizaud, eller Mizaldus, som hans namn lyder i sin latiniserade form. Under många af dessa boktitlar har Prætorius i katalogen gjort vidlyftiga anteckningar. Så t. ex. heter det under Alcabritij ad Magisterium Iudiciorum astrorum, Paris 1521: »Anno 1586 Lutetiæ a me empta ex Bibliothe: Antonij Mizaldi defuncti. Cum commentarijs passim marginalibus, manu supradicti Antonij Miz: ex ore Valentini Naboti eundem autorem Lutetiæ, suis prælectionibus illustrantis, exceptis et scriptis, cum Andreæ Perlachij Ephemeridum commentarijs». Under Anto. Gogauæ står följande anteckning: »In fine habetur, Jatromathematica Anto. Mizaldi,

fattare, ty icke mindre än 26 stycken arbeten i Prætorii katalog hafva Mizauds författarnamn. Bland de af Prætorius inköpta böckerna ur Mizauds bibliotek har jag endast återfunnit en, Epitome totius astrologiæ, en i Nürnberg 1548 tryckt kvartvolym. Denna finnes nu i Kungl. biblioteket och har utom Prætorii namn äfven anteckningen »Lutetiæ parisiorum ex bibliotheca Antonij Mizaldj emptus Anno 1586».

En stor del af de i Paris inköpta böckerna har Prætorius låtit inbinda i bruna skinnband och förse dem med ett enkelt exlibris i form af sina på pärmen instämplade initialer och årtalet 1586.[1]

Efter sin vistelse i Frankrike har Prætorius sannolikt återvändt till sitt fädernesland, Mähren, där han varit bosatt i staden Brünn.[2] Men hans till synes oroliga ande har ej länge trifts i hemlandet. Några år efter sin Parisresa har han ånyo gifvit sig ut på vandring, denna gång till sydligare luftstreck. Öfver Wien styrde han 1591 kosan till Konstantinopel, hvarifrån han de följande två åren gjorde vidsträckta resor genom stora delar af det turkiska väldet, Mindre Asien, Syrien, Fenicien, Heliga landet, Cypern och Egypten. Efter denna »peregrinatio»[3], hvarom många böcker i hans bibliotek bära vittne efter de anteckningar han därom gjort under respektive arbeten i sin katalog[4], har han 1594 återvändt hem.

---

dudum ab ipso Authore exspectata, manu authoris scripta, et à me vna cum alijs libris ex eiusdam defuncti Biblioth. Lutet. Parisiorum empta». Vid Hageci Astrologica opuscula antiqua står antecknadt: »Hunc librum Author Antonio Mizaldo dono misit Lutetiæ, id quod manus suæ inscriptione attestatur. Ex cuius defuncti Bibliotheca ego illum vna cum alijs libris anno 1586 redemi, amore erga Authorem propter studia communia».

[1] Detta exlibris växlar något; vanligen användas initialerna I. C. P. P. (= Jacobus Conradus Prætorius Perlbergensis), inramade af en enkel guldlinje.

[2] Katalogen öfver hans bibliotek är daterad »Brünnæ Marcomannorum».

[3] Det är väl ett minne från denna färd, som föreligger i hans titel »Eques Sancti sepulchri Hierosolymitani».

[4] Så har han under Ptolemæus, Geographia seu Cosmographia, Italice, antecknat följande: »zu Constantinopel gebunden in Türckischem Leder rhodt, gelb auffm Schnitt. Habe auch mitt mihr per Asiam, Syram, Phoeniciam, Cyprum et Aegypt: etc. gefürdt». Under Avenarii precationes latinæ, Strassburg 1588, finns följande anteckning: »quas Anno 1591 Vienna Austriæ, mecum Constantinopolim, et inde per vniversam Turciam portaui». Under Gual. Bruele, Praxis medicinæ, Lyon 1589, är antecknadt: »Ex libris mecum orientem versus per triennium peregrinantibus».

Både öfver den franska och den österländska resan har Prætorius fört särskilda, i katalogerna öfver hans bibliotek upptagna, dagböcker, hvilka, om de ännu funnos bevarade, säkerligen skulle gifva oss en fylligare bild af författarens lif och öden under dessa år. Åtminstone en af dessa dagböcker har hamnat i Sverige, ty i katalogen öfver drottning Kristinas bibliotek[1] återfinna vi under manuskript i kvart en pappershandskrift med titeln Iac. Conr. Prætorij Peregrinatio.[2]

Utom denna dagbok funnos i drottning Kristinas handskriftssamling flera andra arbeten af Prætorius. Jag har åtminstone antecknat tre stycken skrifter, upptagna under hans namn i katalogen öfver Kristinabiblioteket, nämligen »Antwort an Ladislaum»,

Ännu mera detaljerade upplysningar om Prætorii orientaliska resa, dess utsträckning och bestämd tidpunkt för dess början och slut erhålla vi från en anteckning af honom i ett numera med all säkerhet förintadt arbete, som fordom fanns i Åbo universitetsbibliotek, nämligen Joh. Heurnii Praxis medicinæ nova ratio, Leiden 1587. Denna bok hade Prætorii pärmexlibris med hans namn jämte en lång egenhändig skildring om resan. Porthan aftrycker densamma (a. a., s. 29, not r), men då han ej lyckats dechiffrera Prætorii namn, utan kallar honom Aptorius har han ej kunnat fastställa identiteten mellan de bägge personerna. Prætorii namnteckning skrifves ofta med med initialerna tillkrånglade och tillnamnets första stafvelse förkortad, hvarför Porthans misstag är lätt förklarligt. Reseskildringen har följande lydelse: »Sum ex libris [Porthan: Aptorii] J. C. P[ræ]torii A:o Anni 1591 prid. Calend. Octobr. Vienna Austriæ secum per Pannoniam, Serviam Bulgariam, Macedoniam, Thraciam, usque Constantinopolim portatus, inde demum anno s. 93 VII. Cal. Mart. per Bithyniam, Pontum, Asiam, Phrygiam, Icariam, Lycaoniam, Lydiam, Galatiam, Pisidiam, Lyciam, Pamphiliam, Cappadociam, Ciliciam, Syriam, usque magnum fluvium Euphratem. Porro redeundo per Phæniciam, terram & civit. sanctam, Cyprum insulam, Aegyptum, Arabiam, Lybiam, in Alexandriam, Candiam, Zazint. Corcyram Venetias, demum iterum Viennam a. s. 1594, V Id. Aug. ab eodem salvo & incolumi, sic volente DEO, reportatus». I Prætorii original-katalog återfinnes denna anteckning under den synnerligen koncentrerade formen »Ex libris quos mecum Constantinopolim et inde per orientem portaui».

[1] Vol. 1, s. 94.

[2] I Prætorij katalog öfver sitt bibliotek återfinnas bägge handskrifterna specificerade på följande sätt: »Itineraria mea, Vnum per Galliam, In weiss Stiff pergamen, ist wie ein Register gebundten. Alterum, per bonam Europæ, Asiæ et Africæ partem me Viennæ Aust. vsque Constantinopolim comitatum. In braun Kalb Leder, noch zu pariss gebunden». Den första är betecknad som duodes, den senare som kvart; det är alltså denna som är upptagen i Kristinakatalogen. Vid dagboken öfver den franska resan stå i vänstra margen, där tryckåret vanligtvis är angifvet, årtalen 1586 och 1587; vid den senare resan årtalen 1591, 1592 och 1593, d. v. s. de år, hvarunder resorna äro gjorda.

»Judicium super Genesin Nicol. à Massau» och »Explicatio in Aristotelis Topica»[1], alla tre pappershandskrifter i kvartformat. Inför offentligheten synes han däremot icke hafva uppträdt som författare, åtminstone har jag icke funnit hans namn nämndt i den bibliografiska litteraturen. En fjärde handskrift är endast skrifven, icke författad af Prætorius, nämligen den i hans egen katalog upptagna Almadei »Arabis liber magicus, de Raziele, spiritu præceptore Adami iam lapsi», om hvilken han antecknat, att den är »manu mea scriptus» och i folio.

Senare delen af Prætorii lif lämna oss de här anförda källorna i ovisshet om; inga anteckningar af dylik art äro bevarade i hans böcker eller katalogen däröfver. Sannolikt har han lefvat en förmögen ädlings kontemplativa lif, ägnande sig åt sina älsklingsstudier och sin samlareverksamhet.

Till sin trosbekännelse synes Prætorius hafva varit utpräglad protestant, hvilket framgår dels däraf, att han fått sin uppfostran i Frankfurt a. O., en af de förnämsta plantskolorna för den nya läran, dels däraf att massor af protestantisk teologisk litteratur ingå i hans bibliotek. Af Luther, som han i katalogen kallar »Germaniæ propheta», finnas ungefär ett hundra skrifter, däribland en rik samling af stridsskrifterna från 1520-talet. Melanchton, med epitetet »omnium bonarum artium et linguarum restaurator», är representerad med ett femtiotal arbeten. Af Johann Brenz (Brentius), Würtembergs reformator, kallad af Prætorius »vir Theologus, de Ecclesia Christi optime meritus», finnas ett fyrtiotal olika verk. Dessutom finna vi i hans bibliotek många andra protestantiska författare, Theodor Beza, Bugenhagen, Bullinger, Niels Hemmingsen, Aegidius Hunnius m. fl. Äfven har han ägt mycken litteratur rörande de böhmiska bröderna, hvadan det är möjligt, att Prætorius tillhört detta religionssamfund, som just i hans hemland, Mähren, hade sina talrikaste anhängare. Ännu på sin ålderdom har han inköpt och med egen hand inskrifvit bland accessionerna i den 1616 upplagda katalogen flera protestantiska verk.

I en af katalogerna öfver Prætorii bibliotek finnes inlagd en liten lista på böcker »quos pueri possident». Denna innehåller 33 stycken arbeten, flera af dessa i två exemplar, hvarför det är

---

[1] Catalogus Bibl. Christinianæ, T. 1, s. 122, 146, 172 resp.

antagligt, att han haft två söner. Bland dessa böcker finnas utom grammatiska och lexikaliska arbeten flera af Luthers skrifter, »Conciones Lutheri Germanicæ», »Cantionum Mart. Luth. duo exempl.» och »Catechis. D. Mart. Lutheri duo exemplaria». Äfven tillvaron af dessa böcker visar, att familjen omfattat den protestantiska läran.

Öfver Prætorii bibliotek äro tre stycken kataloger bevarade, samtliga i Kungl. biblioteket i Stockholm. En af dessa är ägarens egenhändiga utkast, som sedan renskrifvits, mer eller mindre fullständigt, i de två andra. Prætorii egenhändiga koncept är på titelbladet dateradt 1612, men själfva katalogen är betydligt äldre, som framgår af en på bakpärmens insida längst ned till höger befintlig anmärkning af författarens hand, hvilken visar, att katalogen är afslutad redan 1601 [1] och att dateringen 1612 på titelbladet är ett senare tillägg. Detta framgår äfven däraf, att öfverst på första sidan en ursprunglig enklare titel finnes [2], hvilken 1612 öfverkorsats och ersatts af en mera konstfull sådan, tydligen afsedd som förlaga för den påtänkta renskriftskatalogen, där den också med några små ändringar återfinnes.

Den af Prætorius själf skrifna förteckningen har tydligen användts som bibliotekskatalog ända till år 1612, ty i densamma äro med ägarens hand införda accessioner af böcker tryckta åtminstone intill år 1610. Den har nu visat sig otillräcklig, flera sidor äro alldeles fullklottrade och ingen plats finnes vidare för nya inköp, hvarför en ny katalog antagligen något af de närmaste åren upplagts. Denna är afskrifven efter originalkatalogen, af en annan hand, men med alla Prætorii anmärkningar återgifna i första person. Den har inbundits eller inhäftats i blad af samma hebreiska handskrift, som fått lämna bindmaterial äfven till konceptkatalogen. Den nya katalogen har ej något ursprungligt titelblad, endast en ryggtitel »Index antiquus librorum», tydligtvis härstammande från Vossii bibliotekarietid i Stockholm. Omkring midten af 1800-talet

---

[1] »Anno MDCI April: D. 14. H. 5 Vespertina.» — Med sin vanliga utförlighet nämner han här denna förteckning »Catalogum meorum librorum numero quidem paucorum sed tamen non adeo vulgarium, non sine sumptibus et sudore ex trib: orbis terrarum partibus collectorum».

[2] »Bibliotheca Iacobi Conradi Prætori a Perlenberg Medici Philosophi Doctoris atque Equitis S. S. H.»

är den af dåvarande amanuensen i Kungl. biblioteket Hyltén-Cavallius betecknad som tillhörig Prætorii bibliotek och dateras af honom »ante annum 1617».

Emellertid har denna nya katalog ej blifvit fullbordad, utan har afbrutits med bokstafven M.[1] Antagligen ansåg ägaren densamma ej riktigt prydlig och därför upplades omedelbart en ny, vackert och hållbart bunden, på bättre papper och mera omsorgsfullt skrifven, med författarnamnen målade i röda majuskler. Denna nya katalog, säkerligen den sista som uppgjorts öfver Prætorii bibliotek, är liksom de andra i folio, bunden i hvitt svinskinn med vackra blindprässningar. Den äldsta ryggtiteln »Catalogus Librorum Iacobi Conr: Prætorii», skrifven på en i öfversta fältet klistrad pappersremsa, härrör från Vossii tid.[2] Denna har senare blifvit delvis bortskrapad och ersatt af en ny titel längre ned. Längst ned på ryggen återfinna vi det gamla signum Ms, hvarmed manuskripten i det äldre Kristinabiblioteket varit försedda, men som senare är mestadels doldt under en påklistrad pappersremsa af yngre datum.

Enligt den ståtliga inskriften på titelbladet[3] är katalogen afslutad 12 juni 1616. Afskrifvaren, som är en annan person än

---

[1] De återstående tomma bladen har Prætorius tänkt begagna till en förteckning öfver sin tydligen mycket välförsedda myntsamling. Han har nämligen omedelbart efter bokstafven M, hvarmed själfva bokkatalogen afbrytes, själf infört titeln på en myntkatalog, ehuru han ej fortsatt vidare. Denna titel lyder:

»Iacobi Conradi Prætorij de Perlenberga, Doct. et Equitis Marcomanni, Antiquorum numismatum Hebræor: Græcor: et Romanorum, Barbarorumque Aureor: Argenteor: Aereorumque in suis peregrinationibus Europæis, Asiaticis et Africanis haud leui studio et impensis à se collectorum series iuxta annos mundi constituta».

Upptill i vänstra kanten har han skrifvit: »17 Maij A° 1617 Brijnnæ incepta».

[2] Den är skrifven af samma hand som flertalet öfriga ryggtitlar i det äldre Kristinabibliotekets böcker.

[3] Denna har i sin helhet följande lydelse:

Librorum Catalogus, Jacobi Conradi Prætorii de Perlenberga, Sacri Germani Imperij nobilis, ac S. S. sepulchri D. N. I. C. Hierosolijmitani Equitis, et theosophiæ studiosi, et germanæ medicinæ Doctoris: etc. scriptus Brünnæ Marcomannorum, Anno M. DCXVI. et XII. Die Iunij completus.

Inspecturis. 5.

Folia vtrinque quinas continent columnas;

1. Quarum prima, versus sinistram, Annum Impressionis cuiuscunque libri consignatum habet.

den, hvilken gjort den närmast föregående katalogen, har ej alltid så noga följt originalet och ofta öfverhoppat delar af Prætorii anmärkningar om proveniens o. d., hvarför man vid studiet af dessa bör hafva tillgång till både konceptet och renskriften för jämförelsens skull.

I denna 1616 fullbordade katalog har sedermera nya accessioner införts de följande åren dels af ägaren själf, dels af en annan hand. Äfven lösa blad, innehållande titlarne på nyinköpta böcker, äro här och där insatta. När dessa accessioner införts är omöjligt att säga, men flera af dessa böcker äro tryckta åren 1618 och 1619.[1]

En undersökning af de nämnda katalogerna liksom äfven ett studium af bevarade böcker ur Prætorii bibliotek visar, att accessionen till detsamma skett äfven genom gåfvor. Så erhöll han under vistelsen i Paris 1586 Jacob Bouchereaus Libri tres florum illustrium Aristotelis, tryckt året förut i Frankfurt. Under denna står nämligen följande anteckning: »Libellus mihi dono datus à Generoso Barone, Dno Victore ab Althan Lutet. Paris: Anno 1586». J. Ferneli Ambiani universa medicina, 1581, har han erhållit i Besançon af en baron Lichtenstein, tydligen också under samma franska resa. Denna bok har nämligen i de båda äldre katalogerna följande tillskrift[2]: »Mihi dono datus â Illust: et Magnif: Barone Septimio â Lichtenstain Vesontioni Burgundiorum». Af en annan medlem af samma släkt, friherre Carl von Lichtenstein, har han erhållit Goltz' numismatiska arbete Cajus Julius Cæsar, tryckt i Brügge 1563 och nu i Uppsala universitetsbibliotek.

Cæsar del Federici Viaggio nell' India, tryckt i Venedig 1587, har han erhållit under sin orientaliska resa, hvarom följande an-

---

2. In ipsa Paginarum area, Nomen authoris, libri argumentum, et locum Impressionis, cum compacturæ modo exprimit.
3. Formam libri, h. e. In F. 4. 8. 12, 16. &c:
4. Valorem in florenis renanis.
5. Denique valorem in cruciferis exhibet.

[1] Från 1618 hafva vi flera skrifter berörande den detta år sedda kometen. »Anonymi descriptio stellæ crinitæ Anni 1618», »Gotthardi Arthusij beschreibung des Cometen Anno 1618 erschienen» och »Thomæ Fieni de cometa A° 1618 apparente». År 1619 är åtminstone ett arbete i katalogen tryckt, nämligen »Ferdinandi II decreta».

[2] Den är däremot uteglömd i renskriften 1619.

teckning ger oss närmare upplysning: »Libellus mihi â Magnifico et Excellentissimo Viro D. D. Bartholmæo Pezen Roman. Imper. Rudolphi II tunc temporis oratoris Constantinopoli ad Portam Hosmannicam ibidem tunc et commoranti et Iter per Asiam minorem Syriam etc. in Terram S. et Aegyptum affectanti, dono datus Anno 1591». Ett i Lunds universitetsbibliotek befintligt arbete, fordom tillhörigt Prætorius, nämligen Petrus Tatareti Expositio super summulas Petri Hispania, tryckt 1504, är också en gåfva, såsom framgår af den synnerligen minutiöst daterade anteckning Prætorius gjort därom i boken och som lyder: »Hoc libro me donavit Nobilis et Generosus Dominus Theodoricus à Schlieben, Fürstewalde Anno 1584 Aprilis D. 5. H. 7. M. 15 p. M.».

Förnämsta tillskottet till biblioteket har dock kommit genom köp, dels större eller mindre delar af enskilda personers samlingar, dels direkt genom bokhandlarne. Vi hafva sett, huru Prætorius under sin Parisvistelse betydligt ökat sina samlingar. Utom de förut omtalade böckerna kan nämnas en af honom vid detta tillfälle inköpt handskrift, som han kallar »Arnoldi Rosarium manu scriptum antiquum, anno 1226 nunquam impressum» och hvarom han ytterligare antecknat »Lutetiæ Parisiorum è Bibliotheca Consiliarij Regis à me comparatum». Tyvärr har han glömt att meddela namnet på den franska kungliga rådsherre, af hvilken han tillhandlat sig ifrågavarande arbete. Bland andra från enskilda personer inköpta verk är Roberti Stephanii Biblicæ concordantiæ i katalogen antecknad som »e Biblioth. Iacobi Palæologi emptæ» och har alltså tillhört den beryktade äfventyrare, som i slutet på 1500-talet uppträdde på olika ställen i Tyskland, Siebenbürgen, Polen och Mähren som en föregifven afkomling af de sista grekiska kejsarne.[1]

Äfven bland de sista accessionerna till Prætorii bibliotek, de i katalogen af år 1616 nyinförda böckerna, finnes en och annan dylik från enskild samling inköpt volym. Så står under Val. Cordi

[1] Då han bl. a. ansågs verka för muhammedanismen, blef han på anklagelse härför och för turkiskt spioneri senare tagen i fängsligt förvar, hvarvid äfven hans korrespondens beslagtogs. Tidvis hade han stått i ganska nära förbindelse med den förut omtalade Andreas Dudith, och de i Paläologus' ägo funna brefven från denne stärkte misstankarne om kätteri hos Dudith. (Se härom och utförligare om Palæologus hos GILLET, Crato von Crafftheim, Th. 2, s. 328 ff.)

Annotationes in Dioscoridem antecknadt »Ex bibliotheca D. Rhadeschinnsky». I flera af de från bokhandlarne inköpta böckerna har Prætorius gjort anteckningar om pris, inköpsort och år, hvarpå jag funnit flera exempel bland de bevarade böckerna ur hans bibliotek.

Någon liten minskning har biblioteket lidit därigenom att Prætorius bortskänkt en eller annan bok till släktingar och vänner, hvarom han då gör anteckning i katalogen. Under Abraham Ortelij Theatrum orbis terrarum heter det sålunda: »dono dedi Domino Leopoldo Leorino confessario et compatri meo pie defuncti». Iusti Damhovderi Patrocinium pupillorum Germanico idiomate, tryckt i Frankfurt 1576, har i katalogen anteckningen »dono dedi Affini meo Paulo Tanchio á Tanckendörf».

Några böcker har han lånt bort och tydligen haft svårt att få igen. Särskildt har en viss doktor Closius fått till begagnande ur Prætorii bibliotek flera verk, hvilka återkommit till ägaren först efter låntagarens död. Bland dessa finnes utom andra Augustini Opera, vid hvilka Prætorius antecknat »Concessi Domino D. Closio hunc authorem quo mortuo ad me redijt una cum alijs». Under Iovbertus Opera latina står på samma sida: »Mortuo aut Domino Doctore Closio, Hæreditario iure item ad me meus redijt hic codex».

Äfven om storleken af sitt bibliotek ger oss Prætorius upplysningar i katalogen. Vid ett par olika tillfällen har han nämligen gjort inventering däröfver och antecknar då antalet volymer. Sådana inventeringar hafva skett 1610 och för en del af biblioteket 1614. Vid den revision som ägde rum den 22 juni 1610, uppgick biblioteket till 927 »libros», hvarvid Prætorius då tydligen räknar en bandenhet, vare sig den innehåller ett eller flera arbeten, som en bok. På insidan af främre pärmen i den äldsta katalogen har han gjort närmare anteckning härom med specificerande af böckerna efter olika format. Folianterna utgöra nu 231, men vid den 1614 företagna revisionen, som endast omfattade folianterna, har dessas antal vuxit till 245, hvarom han antecknar följande: »Anno 1614 Martij D. 19 Recensui denuo libros meos in f. et recensiti sunt 245». Sedermera har ju biblioteket ytterligare ökats under de följande åren och vid en genomräkning af innehållet i katalogen 1616 med dess nytillkomna accessioner visar det sig, att biblioteket omfattar omkring 2,500 arbeten,

hvarvid dock icke någon hänsyn tagits till volymantalet, endast till antalet skrifter, oafsedt om dessa äro bundna flera tillsammans i ett band. Prætorius själf skulle säkerligen icke med sitt beräkningssätt kommit på långt när så högt.

I slutet af katalogen förekommer en märklig samling böcker, omfattande ungefär ett tjugotal arbeten, hvilka icke ansetts värdiga att tillhöra det egentliga biblioteket, utan fått bilda en afdelning för sig. De äro dock medräknade i inventeringen 1610. Det är en serie kätterska arbeten af farligaste slag, anabaptistiska och antitrinitariska skrifter. Förteckningen öfver dessa, som omfattar tre sidor, inledes med besvärjelsen »Vltimum occupat scabies» och börjar på följande sätt: »Libri n: hi qui sequuntur, partim Anabaptistarum, partim Arrianorum, Pelagianorum, partim verò aliorum hæreticorum sunt, vt Antitrinitariorum etc., ex Latomi Brün: patruelis Rheti, Bibliotheca Arriani».

Äfven i själfva hufvudsamlingen har insmugit sig ett och annat dylikt kätterskt verk, hvarom Prætorius då gjort särskild anteckning. Under Simon Budnæi[1] arbeten, som äfven finnas upptagna i de kätterska skrifterna i slutet, har han i margen anmärkt: »Hi libri sunt Arriani. Diaboli culi tergia(?) quibus Ariæ animam foetidam excernenti posteriora purgabat». Bland de i den särskilda förteckningen upptagna kätterska böckerna finna vi utom Budny sådana författarnamn som Dietrich Dorschen, Nicolaus Baruta, Franz Davidis, grundläggare af den efter honom uppkallade unitariska sekten davidisterna, Giovanni Valentino Gentile, Jacob Riccamatus och Bernardino Ochino, de flesta kända som ifriga anhängare af den antitrinitariska rörelsen. Sannolikt ha väl dessa böcker inköpts af den liksom Prætorius själf i Brünn bosatte eller åtminstone därifrån härstammande Latomus, om hvilken vi för öfrigt icke hafva oss någonting bekant utom det, att han varit kusin till en lika obekant Rhetus.

I fråga om den rent yttre sidan af sitt bibliotek har Prætorius varit lika intresserad som i fråga om själfva litteraturvalet. Flertalet hithörande böcker äro mycket elegant utstyrda, bundna i smakfulla band och ofta försedda med ägarens exlibris i guld

[1] Denne Budnæus eller Budny var en af de mest ytterligtgående polska socinianerna, hvars skrifter numera äro ytterst sällsynta, då alla åtkomliga exemplar blifvit förstörda af katolikerna.

på pärmen. Detta exlibris består af hans vapen med ett springande lejon och inskriften »D: Iacobus: Conrad: Prætorivs:». Denna vapenstämpel är yngre än det förut nämnda enklare exlibris med ägarens initialer, då man ofta kan urskilja, att det förra stämplats öfver det senare. Om bandens utseende har Prætorius gjort noggranna anteckningar i sin katalog, med angifvande äfven af färgen på snittet, tillvaron af spännen och knytband, dessas färg o. s. v. Så heter det t. ex. om Petri Gyllii De topographia Constantinopoleos[1], att den är bunden »in membrana optima alba cum ligulis viridibus, ventre eiusdem coloris».[2] Under författarnamnet Lobwasser heter det »In weiss pergamen, vergilt vndt grün auffm Schnidt, mit gelben vnd grünen gemischten seidenen band». Dessa noggranna och detaljerade anmärkningar om bokens utstyrsel kunna vara af betydelse vid identifiering af arbeten ur Prætorii bibliotek och alltså äfven för en rekonstruktion af det Dietrichsteinska biblioteket.

Det är nämligen otvifvelaktigt, att denna af Prætorius hopbragta boksamling varit införlifvad med biblioteket på Nikolsburg och med detta kommit till Sverige. Hur kardinal Dietrichstein kommit i besittning däraf, om genom köp eller på annat sätt, är omöjligt att afgöra. Man skulle ju kunna tänka sig som en möjlighet, att biblioteket såsom tillhörande en protestantisk familj blifvit beslagtaget under den svåra religionsförföljelse, som öfvergick de evangeliskt sinnade i Böhmen och Mähren efter vinterkonungens fall och då de mest omfattande anstalter vidtogos bland annat för att tillintetgöra all litteratur, som på ett eller annat sätt ansågs visa kätterska tendenser. En stor del af den tjechiska nationallitteraturen gick härunder upp i lågor. Genom offentliga anslag, att alla böcker skulle sammanföras och undersökas på särskilda platser, genom med mycken brutalitet genomförda husrannsakningar sökte man komma på spåren och tillintetgöra allt som

[1] Denna bok befinner sig f. n. i författarens ägo. Den är vid en duplettauktion år 1887 utsöndrad från Uppsala universitetsbibliotek. Den har sina gamla ryggsigna bevarade, dels ett P, som utmärker den historiska afdelningen i Dietrichsteinska biblioteket, dels Kristinabibliotekets signum L, som hänvisar boken till dettas afdelning topografi.

[2] Andra dylika bandanmärkningar äro »in corio rubro more gallico», »ligula usitatis» eller »consuetis», »in corio suillo albo», »cum clauiculis». Ibland står äfven antecknadt, att boken har exlibris, »meis insigniis» eller liknande.

hade sammanhang med de kätterska lärorna.[1] Dylika bokutrotningar i de kejserliga arfländerna ägde rum under hela 1620-talet och senare. Det var särskildt jesuiterna, som härutinnan visade ett fruktansvärdt nit. Kanske har härunder den mäktige biskopen af Olmütz begagnat tillfället att öka sin egen boksamling genom att slå under sig Prætorii välförsedda bibliotek. Absolut omöjlig behöfver ju icke en sådan tanke förefalla, men sannolikare är väl, att biblioteket blifvit efter Prætorii död af hans arfvingar såldt till kardinalen.[2] Tidpunkten när detta skett kan ej närmare fixeras. Endast så mycket kan man med säkerhet säga, att det ej kan ha ägt rum förrän efter augusti 1622. Den förut nämnda listan på böcker tillhöriga Prætorii söner är af fadern själf daterad till den 11 augusti 1622.[3] Alltså har han vid detta tillfälle ännu varit i lifvet och i besittning af sitt bibliotek. Men sannolikt torde efter denna tidpunkt icke många år hafva förflutit, innan det växlat ägare. Därpå tyder bland annat, att inga böcker tryckta efter 1620 blifvit införda i hufvudkatalogen, och att alltså accessionen till biblioteket upphört i början af 1620-talet.

Beviset för att Prætorii bibliotek senare kommit till Nikolsburg ligger framför allt däri, att en mängd böcker, som tillhört Prætorius och äro funna i svenska samlingar, äfven hafva det Dietrichsteinska bibliotekets exlibris, den på titelbladet klistrade pappersremsan med inskriften »Ex Bibliotheca Cardinalis ac Principis à Dietrichstain». Redan Dudík framkastar en antydan i denna riktning[4], i det han bl. a. påvisar, att hufvudkatalogen öfver Prætorii bibliotek återfinnes i det genom Busso uppgjorda inventariet öfver Nikolsburgbiblioteket.[5] Men hvad som gör saken fullkomligt klar, är tillvaron af Dietrichsteinska exlibris i så många

---

[1] Se härom utförligt PESCHEK, Geschichte der Gegenreformation in Böhmen, Bd 2, s. 93 ff.

[2] Skulle vid en närmare undersökning af det bevarade Dietrichsteinska arkivet på Nikolsburg kardinalens räkenskaper återfinnas, torde man härur kunna hämta afgörande visshet både om denna sak och om andra biblioteksköp.

[3] »Anno 1622 Aug: D. undec: exhibitus catalogus» står med hans handstil skrifvet nedtill på första sidan af den lilla förteckningen.

[4] DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 38, not 2.

[5] Hos DUDÍK, a. a., s. 71, upptagen som n:r 77 i hans förteckning öfver handskrifterna i detta inventarium.

Prætoriiböcker.[1] Att icke alla äro försedda med sådana, visar endast, att denna form af ägarebeteckning ej blifvit fullständigt genomförd för alla böcker i kardinalens bibliotek, en sak hvarpå äfven flera andra säkra Dietrichsteinare ge oss exempel.

Äfven ett annat bevis finnes för min teori om Prætorii biblioteks senare öden, det nämligen att man på flera af de böcker, som tillhört Prætorius, påträffar det Dietrichsteinska bibliotekets ryggsigna, främst bland de 120 volymer ur Mährenbytet, hvilka 1648 öfversändes från Kungl. biblioteket till Uppsala, i stort sedt de enda volymer som ha dessa gamla signa kvar ograverade. Dessutom finnas särskildt i Uppsala många arbeten, ditkomna genom den De la Gardieska donationen, där man ännu ser spåren af de gamla Dietrichsteinska signaturerna, men där dessa ersatts af Vossii nya bokstafssigna. Dylika arbeten finnas på flera olika afdelningar.[2]

---

[1] Som exempel på dylika arbeten ur Prætorii bibliotek, hvilka genom inklistrade exlibris visa sig ha tillhört Dietrichsteinska biblioteket, kan nämnas följande, tagna ur Lunds universitetsbiblioteks samlingar, där det i allt finnes ungefär 150 stycken verk ur biblioteket på Nikolsburg: Iulii Alexandrini Salubrium, Köln 1575, Cauliac, Chirurgia magna, Lyon 1585, Enchiridion rei medicæ triplicis, Zürich 1555, Gynæciorum, sive de mulierum affectibus commentarii, Basel 1586, Lactantius Opera, Venedig 1502, Tataretus, Expositio super summulas Petri Hispani, Albioni 1504, Trincavelli, De compositione et usu medicamentorum, Basel 1571, och Ludovico Vives, De conscribendis epistolis, Basel 1536.

[2] Sedan detta skrifvits, har jag funnit några dokument, som ställa frågan om Prætorii bibliotek i en något olika belysning, men äfven bekräfta mina förut gjorda påståenden. De visa nämligen dels att mitt antagande om Prætorii protestantiska trosbekännelse varit riktigt, dels att min hypotes, att Dietrichstein förvärfvat detta bibliotek icke genom köp utan genom konfiskering, verkligen är med sanningen öfverensstämmande.

När efter upprorets kufvande i Mähren 1620 rannsakning hållits och dom blifvit fälld öfver rebellerna, tillsattes en allmän landskommission för att ordna de i samband med dessa domar uppkomna förhållanden, framför allt rörande konfiskeringen af de upproriskas gods och egendom. Öfver denna kommissions verksamhet föreligga dels sessions- dels konfiskationsprotokoll, tryckta i D'ELVERTS Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Reformation und der Neugestaltung Mährens, s. 161—278. Af dessa protokoll framgår, att Prætorius på något sätt — det nämnes ej huru — understödt de upproriska, men hans brottslighet synes ej hafva varit så stor, enär endast femtedelen af hans egendom blifvit konfiskerad. För denna femtedel beslagtogos hans bibliotek och numismatiska samlingar, hvilka bägge reserverades för kejsarens räkning. Biblioteket hade redan blifvit fördt till räntekammaren i Brünn. Den öfriga delen af hans egendom skulle öfverlåtas åt änkan och barnen, bland

En annan af kardinal Dietrichstein förvärfvad privat större boksamling har ägts af skilda medlemmar af den österrikiska adelsfamiljen Beck von Leopoldsdorf. Den förste af denna släkt, från hvilken vi hafva litterära minnen bevarade i svenska bibliotek, bar namnet Marcus Beck och beklädde maktpåliggande befattningar inom den civila förvaltningen i hertigdömet Nedre Österrike.[1] Född 1491, inskrefs han 1506 vid universitetet i Tübingen, där han 1509 blef magister. Härifrån begaf han sig till Wien, där han vistades 1510—12, och vann följande år inträde i statstjänst som prokurator för landträtten i Nedre Österrike. Två år därefter förvärfvade han juris utriusque doktorsgraden. Af ärkehertig Ferdinand blef han 1522 utnämnd till dennes rådsherre och kammarprokurator.

Ägare af en till synes ej obetydlig förmögenhet, lade Marcus Beck ned stora summor på inköp af jordegendomar, främst slottet och godset Leopoldsdorf, som han kom i besittning af 1523. I sammanhang härmed blef han af ärkehertig Ferdinand, hos hvilken han synes hafva stått i hög gunst, förlänad med predikatet »von Leopoldsdorf», som hädanefter tillägges familjenamnet Beck. På skötseln af sina nyförvärfvade egendomar lade Beck, som var en man af stor initiativkraft, ned mycket arbete. Slottet Leopoldsdorf genomgick en vidlyftig restaurering för att göras till ett värdigt stamsäte för släkten, och egendomens areal ökades genom inköp af flera kringliggande gods. I Wien hade Beck redan 1519 inköpt ett hus, som emellertid tre år därefter jämte en stor del

---

hvilka här särskildt nämnes en dotter. Prætorius själf var nu död. Öfver biblioteket skulle ett inventarium upprättas och öfversändas till kejsaren, hvarom resolution meddelas kardinal Dietrichstein den 24 dec. 1624 (Utdrag ur Hofkammararkivets i Wien registraturböcker hos D'ELVERT, Beiträge zur Geschichte d. böhm. Länder im 17. Jahrh., Bd 3, s. 404). Tydligt är alltså, att Prætorii värdefulla bok- och myntsamling blifvit indragen till kronan och biblioteket antagligen sedermera skänkt af kejsaren till Dietrichstein. Möjligen har någon del däraf förts till Wien, där den väl i så fall skulle vara att söka i hofbiblioteket. Ett dylikt förvärf nämnes emellertid mig veterligen ingenstädes i den rika litteraturen öfver detta biblioteks historia.

[1] Där ej annorlunda är angifvet, hafva de biografiska uppgifterna om släkten Becks olika medlemmar hämtats ur artikeln Leopoldsdorf i Topographie von Niederösterreich, Bd 5, s. 799—803, Wien 1903.

af den österrikiska hufvudstaden förstördes genom en eldsvåda. Härvid gick större delen af hans husgeråd förlorad, endast biblioteket och de bästa kläderna blefvo räddade.

I statstjänsten avancerade Marcus Beck 1526 till vicedomus och 1539 till kansler i Nedre Österrike. År 1530 blef han af sin herre konung Ferdinand slagen till riddare. Han dog på Leopoldsdorf 1553, där han äfven ligger begrafven.

Hans son, Hieronymus Beck von Leopoldsdorf, var född 1525, inskrefs 1544 vid universitetet i Padua och gjorde åren 1546—50 en längre resa genom Tyskland, Frankrike, Belgien, England, Spanien, Italien, Cypern, Mindre Asien, Arabien och Egypten. I Konstantinopel lyckades han med stora kostnader komma öfver ett par sällsynta turkiska handskrifter, »Res gestæ familiæ Ottomanæ» och »Reges Arsacidarum», hvilka han vid sin hemkomst öfverlämnade åt sin konung, och af hvilka den förstnämnda ännu befinner sig i hofbiblioteket i Wien. Möjligen är det denna eller en annan liknande handskrift, förvärfvad af Beck vid samma tillfälle, som år 1588 utkom af trycket i Frankfurt under titeln Annales sultanorum Othmanidarum, ty om denna heter det uttryckligen, att den blifvit år 1551 hemförd från Konstantinopel af Hieronymus Beck von Leopoldsdorf. Denna upplaga är tryckt i kvartformat, men 1590 utkom på samma förlag i Frankfurt en tysk foliouppläga, där det i företalet nämnes, att originalhandskriften blifvit »von hiebevor im Titul ernennter Adelsperson, Ro: Key: Mat: Hof Camer Rath, Herrn Jeronymus Becken von Leupoldstorff, vor 39. Jarn ausz Türckey in Teutschlandt gebracht». Både af denna upplaga och en följande år 1591 tryckt ny edition finnes exemplar i universitetsbiblioteket i Uppsala, hvilka bägge tillhört Hieronymus Beck personligen, däremot har originalupplagan 1588 kommit från jesuitkollegiets i Olmütz bibliotek. Alla tre tillhöra de dupletter från Mährenbytet, som 1648 sändes till Uppsala från drottning Kristinas bibliotek.

Några år efter sin hemkomst inträdde Hieronymus Beck som österrikiskt kammarråd i statens tjänst. Han tycks emellertid ej hafva trifts synnerligen väl med denna befattning, då han gjort upprepade försök att blifva entledigad därifrån, hvilket också lyckades honom 1568. Redan följande år inträdde han dock ånyo

i tjänst, denna gång som öfverste proviantmästare, en synnerligen kräfvande post.

En förmögen man liksom fadern, synes Hieronymus Beck vid flera tillfällen hafva fungerat som sin konungslige herres bankir och försträckt honom stora penningsummor, för hvilka tjänster han erhållit godtgörelse i pantegods. Äfven genom direkta köp har han betydligt ökat sina jordegendomar, sålunda förvärfvade han 1568 godset Ebreichsdorf, på hvars slott och trädgård han nedlade stora kostnader. Däremot försålde han 1570 det från fadern ärfda huset i Wien.

Hieronymus Beck, som var gift tre gånger, efterlämnade vid sin död flera söner, hvilka alla tjänat som officerare i den kejserliga hären. Förmodligen har den fäderneärfda förmögenheten hastigt smält ihop, ty redan 1600, fyra år efter faderns år 1596 inträffade död, måste sonen Joachim, som ärft Leopoldsdorf, sälja detta släktens stamsäte. Ebreichsdorf hade familjen ännu kvar, men äfven detta gods gick ur dess händer 1629, då den siste kvarlefvande manlige ättlingen Marcus Eberhard, Hieronymus Becks yngste son, på grund af ekonomiska svårigheter såg sig tvungen att afyttra detsamma. Med denne Marcus Eberhard Beck utslocknade ätten på manssidan 1631.

Både den äldre Marcus Beck och sonen Hieronymus hafva varit män med vidsträckta litterära intressen och stor lärdom. Om den senare förtäljes särskildt, att han ägt omfattande språkkunskaper. Hvad fadern beträffar, synes det dock hufvudsakligen hafva varit fackintressena, i detta fall alltså den romerska och kanoniska rätten, som dominerat, för så vidt man får döma af den litteratur, som finnes representerad bland resterna af hans bibliotek. Större delen af de böcker, som tillhört Marcus Beck, äro emellertid ej så lätta att finna och deras proveniens har nog hittills varit af forskningen förbisedd. Dock torde endast i Uppsala finnas minst ett femtiotal väldiga folianter så godt som uteslutande juridisk litteratur, hvilka otvifvelaktigt varit i Marcus Becks ägo. Tretton af dessa volymer äro att söka bland inkunablerna[1], återstoden på de obrutna seriernas juridiska afdelning, utom en och annan på andra fack inom Carolina. Bland Kungl. bibliotekets inkunabler

[1] Signerade i UB:s samling 31: 32, 58—61, 63, 76; 35: 2, 38, 75, 85; 35 b: 123—124, 131.

återfinnas likaledes åtminstone fem volymer, som tillhört Marcus Beck d. ä. och bland den efter 1500 tryckta juridiska litteraturen ett tiotal arbeten. Dessutom har jag antecknat ett och annat på öfriga afdelningar.[1] Samtliga dessa böcker äro i framsnittet försedda med ett exlibris i form af ett med bläck skrifvet monogram MB, hvilket jämte Kristinabibliotekets Q:signum på ryggen oftast utgör det enda yttre provenienstecknet, som kan gifva oss upplysning om böckernas historia.[2] Lyckligtvis hafva några af dessa böcker äfven ägarens namnteckning, som sålunda lämnar bestämda bevis för böckernas proveniens. Ett exemplar af Digestum vetus per Baptistam de Tortis, tryckt i Venedig 1507, har på titelbladet namnet M. Beck med årtalet 1513 och devisen »Gleich wert lang». Detta arbete finnes i Uppsala universitetsbibliotek. I Kungl. biblioteket har Sextus liber decretalium 1503 och 1511 utom monogrammet namnet M. Becke och årtalet 1513. Det torde därför icke vara något tvifvel underkastadt, att alla dessa med MB märkta böcker härstamma från den äldre Marcus Beck von Leopoldsdorfs bibliotek.

Flera af dem hafva tidigare tillhört juris licentiaten Wolfgang Gwärlich, död 1509 som bisittare i hofrätten i Wiener Neustadt.[3] Inkunabelsamlingarne både i Kungl. biblioteket och i Uppsala hafva böcker prydda med dennes exlibris i träsnitt jämte hans

[1] Då mitt afslöjande af denna proveniens skett först sent, har jag för detta ändamål icke kunnat fullständigt genomgå Kungl. bibliotekets samlingar, och icke alls biblioteken i Strängnäs och Västerås, hvadan man tämligen säkert på alla dessa ställen bör kunna finna många af mig förbisedda arbeten ur Marcus Becks bibliotek.

[2] Monogrammet hade genom sin undanskymda plats länge undgått mitt öga, men sedan jag upptäckt dess tillvaro, riktades mina misstankar angående dess betydelse genast åt ett bestämdt håll. Jag var öfvertygad om att jag här hade framför mig en del af Marcus Becks bibliotek, en uppfattning, hvari äfven de från Kristinabiblioteket bevarade ryggsignaturerna i någon mån styrkte mig. Emellertid är en misstanke intet bevis; jag måste därför göra omfattande undersökningar först bland boksamlingarne i Carolina och sedan i Kungl. biblioteket för att om möjligt kunna afslöja den person, hvars initialer varit MB. Efter flera försök lyckades detta, i det jag till slut fann ett par arbeten, som utom monogrammet hafva ägarens fulla namn.

[3] Se om honom utförligare SCHWARZ, Wolfgang Gwärlich, ein Wiener Bibliophile d. 15. Jahrhunderts (i Jahrbuch d. österreich. Exlibris-Gesellschaft, 13). — Det var just en undersökning af de Gwärlichska böckerna, som riktade min uppmärksamhet på monogrammet MB.

namnteckning. Då Gwärlich dog år 1509 och vi af det föregående sett, att Marcus Beck åren 1510—12 vistades i Wien, är det troligt, att det just varit under denna tid, som han tillhandlat sig en del af eller kanske hela Gwärlichs efterlämnade boksamling, som tydligtvis bestått just af sådan litteratur, som kunde vara Beck till nytta i hans egen ämbetsmannaverksamhet.

De i Uppsala befintliga böckerna ur Gwärlichs bibliotek hafva ditkommit med den De la Gardieska donationen. De hafva äfven Kristinabibliotekets bokstafssigna. Med kännedom om betydelsen af det Beckska monogrammet, om detta biblioteks uppgång i det Dietrichsteinska och Kristinabibliotekets ryggsigna kunna vi alltså följa dessa böckers historia i ett sammanhang från slutet af 1400-talet ända fram till våra dagar, hvaremot vi utan dessa hjälpmedel få en lucka mellan åren 1509, då Gwärlich dog, och fram till 1654, då böckerna enligt inskrift på titelbladet befunnit sig i Magnus Gabriel de la Gardies ägo.

Utom den juridiska facklitteraturen har jag antecknat några volymer både i Uppsala och Stockholm, som tillhört den äldre Marcus Beck. Så har Fridericus Nausea, Catholicus cathechismus, en foliovolym, tryckt i Köln 1543 och nu i Kungl. biblioteket, följande dedikationsinskrift på frampärmen: »Ad nobilem magnificum et strenuum virum Dn. Marcum Becken a Leopoldstorff Decurionem et Doct. Rom. Regis Consiliarium et Inferioris Austriæ cancella[rium]». Detta arbete är äfven försedt med det Dietrichsteinska bibliotekets exlibris. I katalogen öfver drottning Kristinas bibliotek[1] finnes upptagen en pappershandskrift i folio, betitlad Marci Beck Repertorium juris, som säkerligen härstammar från samma håll. I Uppsala har Mutius, De germanorum origine, Basel 1539, hvarmed är sammanbunden den i Strassburg 1537 tryckta De vita Scanderbegi, tillhört Marcus Beck, såsom framgår af monogrammet i framsnittet. Detta arbete tillhör de 120 volymer, som kommo till Uppsala 1648, och har tidigare varit signerad P 240, men detta signum har genom en här senare påtryckt ryggtitel utplånats. Att det emellertid är just detta exemplar, som kommit hit med dupletterna från Kungl. biblioteket, framgår dels af det Beckska monogrammet, dels däraf att samma tvänne

[1] Vol. 1, s. 23.

på olika ställen tryckta arbeten, som finnas i detta band, äfven finnas upptagna i förteckningen på de hitsända 120 volymerna.[1]

Om Marcus Beck är att betrakta som grundläggare af familjebiblioteket, så är sonen Hieronymus den som bragt detsamma upp till rangen af ett universalbibliotek. För honom har det tydligen ej varit nog att äga ett juridiskt fackbibliotek. Vi hafva sett, att hans ämbetsmannaverksamhet ej kunde hålla hans intresse fånget, hans håg låg åt annat håll, särskildt åt de humanistiska vetenskaperna, och i hans bibliotek finna vi också dessa väl tillgodosedda. Det är framför allt historien och dess hjälpvetenskaper, som äro rikast representerade i detta bibliotek.

Utom bland humaniora möta vi äfven som naturligt är Hieronymus Becks ägarenamn ganska ofta bland den teologiska litteraturen liksom ock bland naturvetenskapen och medicinen. Sin namnteckning anbringar han vanligtvis nedtill på titelbladet, där den senare stundom öfverklistrats med den pappersremsa som utgör det Dietrichsteinska bibliotekets vanliga form af exlibris. I andra fall saknas Becks namn, men bandtypen, som i en stor del af hans bibliotek är en och samma, får då vara utslagsgifvande för bestämmande af proveniensen. Stundom gör Beck anteckningar, mestadels i bokens slut, om accessionsåret och inköpsorten. Så har t. ex. Historien des Königreichs Hispanien, tryckt i München 1589, en foliovolym i Uppsala universitetsbibliotek, dit den kommit med De la Gardies donation, anteckningen »den 11 Maj A:o 90 zu Lintz f. 2 fl. vngebunden». Utom denna med Becks stil skrifna notis är endast bandet vårt proveniensmärke. En i Basel 1535 tryckt Liviusupplaga, som likaledes tillhört Magnus Gabriel de la Gardie, har Becks namnteckning med tillägget »Emi Viennæ Austriæ xx solidis». Ett i Lunds universitetsbibliotek befintligt exemplar af Iusti Lipsii De militia romana, tryckt hos Moretus i Antwerpen 1596, har Hieronymus Becks namn på titelbladet och i slutet anteckningen »Den 10 feb. 96 zu Wien ungebunden pro 5 fl.»[2] Detta arbete, som visar, att Becks intresse för sitt biblio-

[1] Bibl. arkiv K. 4, s. 201 ff.

[2] Handskriften »Philippi Callimachi libri tres de rebus gestis in Hungaria contra Turcas» i Bibliotheca Reginæ i Rom, upptagen i Bussos inventarium öfver Nikolsburgbiblioteket, har i slutet en anteckning, att den är köpt i Wien 1592 för

teks förkofran bibehållit sig in i det sista, torde vara ett af hans allra senaste bokinköp, då han ju dog just detta år.

I katalogen öfver drottning Kristinas bibliotek[1] finnes upptagen en pappershandskrift i kvart med titeln »Hierony: Becken von Leopolsdorff, Nativitet», som tydligen tillhört dennes bibliotek. Hvad detta för öfrigt kan hafva innehållit af codices, äro vi ur stånd att afgöra, i total saknad som vi äro af alla originalkataloger öfver det Beckska biblioteket. En handskrift, som med säkerhet tillhört detta och med Nikolsburgbiblioteket kommit till Sverige, är en nu i Bibliotheca reginæ i Vatikanen befintlig »Descriptio peregrinationis Georgii Huszthi», af Dudík i hans Iter Romanum hänförd till det Rosenbergska biblioteket.[2] Denna handskrift har följande dedikation: »Magnifico D. Hieronymo Beckh a Leopoldsdorff S. Rom. Caes. Reg. Maiest. Consiliario, Cameræ aulæ et supremo annonæ præfecto, Georgius Huszti de Raszinya S. P. D. dto. in Sarendorff die 27 Octob. 1566». Som skäl för en förment Rosenbergsk proveniens af denna handskrift anger Dudík bandet och ett på ryggen skrifvet MS, enligt hans antagande af Venzel Březans hand. Men han påpekar tillika, att bandet saknar den pärmstämpel, som man är van att finna på böckerna i det Rosenbergska biblioteket. Om bandets utseende kan jag ej yttra mig, då jag ej haft tillfälle att se detsamma, men hvad som torde vara säkert är, att det på ryggen anbragta signum MS icke härrör från Brezan, utan helt enkelt är den signering, som handskrifterna i drottning Kristinas bibliotek fått omkring år 1650 och som alltså är gjord af Isak Vossius eller någon af hans amanuenser.[3]

Största delen af de i Sverige bevarade böcker, som tillhört Hieronymus Beck, torde vara att söka i Kungl. biblioteket. Men

---

1 florin (DUDÍK, Iter Romanum, 1, s. 189 f.). Då sådana accessionsanteckningar i böcker ur Nikolsburgbiblioteket endast förekomma i dem som tillhört Hieronymus Beck, är det sannolikt. att äfven denna handskrift inköpts af honom och från hans bibliotek vandrat öfver i kardinal Dietrichsteins.

[1] Vol. 1, s. 111.

[2] DUDÍK, Iter Romanum, 1, s. 210.

[3] I min uppsats Till Kristinabibliotekets historia har jag uttalat en förmodan, att äfven handskrifterna haft något signum, men har då förbisett, att redan på katalogens titelblad tydligt angifvits, att så verkligen är fallet och att manuskripten äro placerade »sub signo MS».

äfven i Uppsala finnas icke så få dylika. Särskildt har De la Gardies bibliotek, som lämnat största delen af hvad Carolina äger af bytet från 30-åriga krigets sista tid, innehållit ett rätt stort antal böcker ur denna samling, liksom det öfriga böhmisk-mähriska bytet lätt igenkännliga på sina Kristinasigna. Äfven bland de 1648 från Kungl. biblioteket hitsända dupletterna finnas flera arbeten ur Hieronymus Becks bibliotek, hvarom dels namnteckningar, dels banden och de Dietrichsteinska ryggsigna bära vittne. Likaledes finner man ofta i de andra svenska samlingarne, som blifvit delaktiga af det rika bytet från Mähren, Lund, Strängnäs och Västerås, böcker ur samma bibliotek, hvilket tydligtvis icke varit bland de minst betydliga förvärfven till den Dietrichsteinska samlingen. Någon bestämd siffra för angifvande af dess storlek ha vi icke, då som sagdt alla kataloger öfver det Beckska biblioteket saknas, men jämför man de bevarade resterna däraf med hvad som finnes af Prætorii bibliotek och det tredje stora af kardinal Dietrichstein förvärfvade biblioteket, det Dudithska, förefaller det, som om det Beckska visserligen varit det minsta af dessa, men att det ej kommit synnerligen långt efter Prætorii bibliotek i afseende på storleken. Säkerligen har det varit betydligt större än de öfriga samlingar, som utom dessa tre hafva kommit i kardinalens ägo.

Om det Beckska bibliotekets öden närmast efter Hieronymus Becks död föreligga inga närmare uppgifter, men troligen har det ännu någon tid stannat i familjens ägo, om också ingen af sönerna varit vidare intresserad däraf, eller i någon högre grad bidragit till dess förökande. Jag har endast antecknat en eller annan volym, som tillhört den sista manliga generationen af släkten, Hieronymus Becks söner, och dessa böcker hafva redan under faderns lifstid varit i sönernas ägo. Så har Uppsalaexemplaret af Petrus Cornejos Historia de las civiles guerras y rebelion de Flandes, tryckt i Prag 1581, ägarenamnet Christof Beck von Leopoldsdorff och året 1581. Augustini Hunnæi Dialectica, Antwerpen 1575, nu i Lunds universitetsbibliotek, har inskriften »Joachimo Beck a Leopoldstorf Anno Domino 1583» jämte det Dietrichsteinska exlibriset. Dessa sporadiskt uppträdande böcker med proveniens från de sista bärarne af det Beckska namnet kunna endast bekräfta vårt antagande, att familjebiblioteket under deras tid ej i någon vidare utsträckning

ökats, vare sig detta berott på att deras litterära intressen ej stått synnerligen högt eller att deras ekonomiska förhållanden ej tillåtit större bokinköp. Sannolikt hafva bägge dessa orsaker bidragit till ett för bibliotekets accession negativt resultat.

Man kan därför antaga, att en köpare till boksamlingen varit välkommen. En sådan har också anmält sig i den bokälskande biskopen af Olmütz, kardinal Franz von Dietrichstein, sannolikt företrädd af sin kunnige och intresserade bibliotekarie Dingenauer. När inköpet skett, därom sväfva vi tyvärr i okunnighet, men sannolikt har det stått i sammanhang med den siste familjemedlemmens, Marcus Becks, ekonomiska trångmål under 1620-talet och kan möjligen vara samtidigt med hans försäljning af Ebreichsdorf 1629. Att det Beckska familjebiblioteket faktiskt öfvergått till Nikolsburg, framgår med bestämdhet däraf, att en mängd böcker, i synnerhet de som tillhört Hieronymus Beck, äfven äro försedda med det Dietrichsteinska bibliotekets exlibris eller hafva detta biblioteks ryggsigna. I Lunds universitetsbibliotek, hvilket jag från bibliografisk synpunkt mest noggrant genomgått, då jag därifrån antecknat alla böcker ur krigsbytet, har jag funnit flera arbeten ur Hieronymus Becks bibliotek, försedda med den pappersremsa, som bär inskriften »Ex bibliotheca cardinalis ac principis à Dietrichstain».[1]

Minst två tredjedelar af det Dietrichsteinska biblioteket, sådant det befann sig vid kardinalens död 1636, torde hafva tillkommit genom förvärfven af de många privata samlingarne. Återstoden är dels fäderneärfd, dels direkt nyinköpt litteratur. Äfven har genom gåfvor en del arbeten lagts till biblioteket. Det är klart, att en mängd personer genom öfversändande af dedikationsexemplar

---

[1] Dessa arbeten, där antingen namnteckning eller band hänvisar boken till det Beckska biblioteket, äro följande: Bibbia volgare, Venedig 1567, Genealogie Ioannis Boccatii, Venedig 1497 (Hain *3324), Hunnæus, Dialectica, Antwerpen 1575, Lensæus, De officiis hominis Christiani, Louvain 1578, Leo I, Opera, Köln 1569, Theophylactus, Enarrationes in evangelistas, Basel 1570, Thomas ab Aquino, Enarrationes in evangelia. Af Uppsalaböckerna med bevarade Dietrichsteinska signa hafva åtminstone följande tillhört det Beckska biblioteket: Alberti Stadensis Chronicon, Helmstädt 1587 (sign. P 657), Cornejo, Historia de las civiles guerras y rebelion de Flandes, Prag 1581 (P 745), Goltzius, Sicilia et magna Græca, Brügge 1576 (P 219), Maffæus, Historia indica, Köln 1589 (P 272), Stanihurst, De rebus in Hibernia gestis, Antverpen 1584 (P 566) och Zwinger, Theatrum vitæ humanæ (P 23).

af sina verk sökt ådraga sig den mäktige och inflytelserike kardinalens uppmärksamhet. De nyförvärfvade och nybundna böckerna visa genom sina Dietrichsteinska vapenstämplar på pärmarne, att de direkt och icke via något annat bibliotek kommit till Nikolsburg. Dessa stämplar eller pärmexlibris uppträda i tre olika typer; den vanligaste, som hufvudsakligen förekommer på hvita, blindprässade fårskinnsband, består af en lagerkrans i guld kring kardinalens vapen, två skäror, närmast liknande kroksablar, och däröfver en kardinalshatt. De två andra typerna äro sinsemellan nära besläktade, endast skilda af storleken och de varierande inskrifterna. Af dessa exlibris, som ytterst sällan förekomma, har jag knappast funnit mer än tillsammans 5 exemplar. De se ut på följande sätt: inom en oval med en enradig resp. tvåradig inskrift en kardinalshatt och därunder en sköld med kardinalens vapen som biskop af Olmütz. Den enradiga inskriften i ovalen lyder: »Franciscvs Cardinalis a Dietrichstain Episcopvs Olomvcensis Princeps». Den tvåradiga är betydligt utförligare. I den första, yttre, raden står: »Presbiter Cardinalis a Dietrichstain Episco. Franciscvs miseratione divina Romane eccle. tit. S. Silvestri», i den inre raden: »Cæsari Mais. Consiliarivs Cappl. Boemiæ Comes et Olomvcensis Princeps». De två af mig funna arbeten, som hafva Dietrichsteinska pärmstämplar af denna sista typ, hafva bägge senare varit i jesuitkollegiets i Olmütz ägo. Det ena, nu i Lunds universitetsbibliotek, är ett exemplar af Porphyrii Phoenicis Isagoge, tryckt i Köln 1600. Den har senare tillhört Johann Friedrich, friherre von Breuner, domdekant af Olmütz, och ingått i dennes donation till jesuitkollegiet 1638. Antagligen är väl arbetet en gåfva från kardinalen till Breuner, hans närmaste man i domkapitlet. Det andra arbetet är en samling grekiska Apothegmata, tryckta i Brixen i Tyrolen, hvilka 1614 kommit i jesuitkollegiets ägo och nu finnas i Kungl. biblioteket. Ett arbete i Västerås, Johannes Raphaelis Libellus in concionem Simonis Mann Lutherani, tryckt i Olmütz 1617, har ett pärmexlibris af den mindre typen.[1]

---

[1] Möjligen betyda dessa pärmstämplar, på hvilka äfven Olmütz' vapen figurerar, blott att vederbörande bok är bunden i Olmütz och sålunda ej nödvändigtvis, att den tillhört kardinal Dietrichstein. Donationer bruka under denna tid noggrant angifvas med särskilda anteckningar därom i böckerna, men hvarken i det arbete, som tillhört Breuner, eller det som 1614 varit i jesuitkollegiets ägo är på något sätt

Utom dessa yttre, mera sällan förekommande exlibris finnes som nämndt i en stor del böcker ur Dietrichsteinska biblioteket en på titelbladet klistrad pappersremsa med den tryckta inskriften »Ex Bibliotheca Cardinalis ac Principis à Dietrichstain», afdelad i en eller två rader, den förra typen afsedd för folio och kvartformat, den senare för mindre format.

Bland de från Nikolsburg härstammande böckerna i svenska samlingar finner man några, som tidigare tillhört cistercienskiostret Marienbronn i Saar. Detta hade under reformationstiden råkat i förfall, flera försök att införa en bättre tingens ordning hade misslyckats, hvarför kardinal Dietrichstein med påfvens och kejsarens samtycke lät införlifva klostrets egendom med sina allodiala besittningar, genom byte med ett af honom förut köpt gods, som lades till Olmütz' biskopsstift. Detta skedde 1616.[1] Sannolikt har han därvid äfven lagt beslag på klostrets bibliotek, ty bland inkunabelsamlingarne i Uppsala[2] och Stockholm[3] finna vi flera arbeten, som i början på 1500-talet inköpts för klostret af dess dåvarande abbot Veit, och af hvilka ett par äfven hafva det Dietrichsteinska bibliotekets exlibris.

Den frikostighet, samtidens högre andliga visade genom donationer af större eller mindre delar af sina bibliotek till kyrkor, jesuitkollegier eller kloster, framträder ej i någon utpräglad grad hos kardinal Dietrichstein, ehuru den ej helt saknas. Bland de få institutioner, han i detta afseende ihågkommit, märkes det af honom själf stiftade kapuzinkonventet i Nikolsburg. Detta skänkte han flera böcker, som nu återfinnas i studiebiblioteket i Olmütz[4], hvari uppgått en mängd mähriska klosterbibliotek, däribland Nikolsburg-

anmärkt, att böckerna äro gåfva af kardinalen. Liknande pärmstämplar från företrädarens, Stanislaus Pawlowskys, biskopstid uppträda också på böcker, om hvilka man ej med bestämdhet kan påstå, att de varit i dennes ägo. Man kan härmed jämföra den mängd af tyska renässansband, som hafva t. ex. sachsiska kurfurstars vapen i blindstämplar på pärmarne, och som det ju icke skulle falla någon in att hänföra till vederbörande furstes bibliotek. Dessa äro tydligtvis endast bokbindarstämplar.

[1] Feyfar, a. a., s. 149—152.

[2] Nr 237 i Collijns katalog.

[3] Nr 58, 140, 212, 631 i Collijns katalog.

[4] Hos Schubert, Wiegendrucke der K. k. Studienbibliothek in Olmütz, 1901, finnas här och hvar dylika böcker, t. ex. nr 516, som den 15 april 1624 af kardinalen skänktes till kapuzinerna.

konventets. Några testamentariska dispositioner af kardinalen rörande bokdonationer finnas icke. Hans bibliotek nämnes öfver hufvud icke i det testamente, hvari till arfvinge af gods och furstevärdighet utses kardinalens brorson Maximilian.[1] Däremot är det, om också icke direkt, omtaladt i en af kardinalen tidigare nedskrifven »letztwillige Erklärung» från år 1629, hvari han öfverlämnar alla »mobilia» i de biskopliga städerna, borgarne och slotten, biblioteken m. m. åt sin efterföljare i ämbetet, som icke finge föryttra någonting däraf. Hans egna böcker och skrifter, de senare olästa, skulle utlämnas till fursten af Nikolsburg, och denne å sin sida förbinda sig att öfverlämna alla biskopsdömet Olmütz rörande skrifter till detta.[2] Af klausulen om böckernas utlämnande till innehafvaren af Nikolsburg kan man förstå, att denne såsom hufvudarfvinge äfven skulle hafva biblioteket på sin lott.

Efter ett i hög grad verksamt och arbetsfylldt lif afled Franz von Dietrichstein den 19 september 1636 i Brünn, där han tillfälligtvis vistades med anledning af den mähriska landtdagens sammanträde. Han efterträddes i sin biskopliga värdighet af Johann Ernst Plateis von Plattenstein[3] och i sina världsliga domäner af brorsonen Maximilian. Huruvida den nye ägaren af Nikolsburg i någon högre grad intresserat sig för det af farbrodern så varmt omhuldade biblioteket på släktens stamsäte, är ej kändt. Säkerligen har så ej varit fallet, ty mig veterligen hafva inga af de i Sverige bevarade böcker, som tillhört det Dietrichsteinska biblioteket, tillkommit i furst Maximilians tid under de nio år, som förflöto mellan farbroderns död och Nikolsburgs eröfring genom svenskarne år 1645. Och om grundläggningen af ett nytt bibliotek efter det gamlas plundring känna vi ingenting från denne furstes tid. Visserligen finnes i våra dagar på Nikolsburg, som alltjämt är i den Dietrichsteinska släktens ägo, ett mycket betydande bibliotek, men detta har samlats så småningom under de senare slottsinnehafvarne. Stommen till detta nya bibliotek ut-

[1] Testament des Cardinals, Olmützer Fürstbischofs und mährischen Landeshauptmanns Franz Fürsten von Dietrichstein, dateradt Oedenburg 29. dec. 1634 (i Schriften d. hist. Sect. d. K. k. mähr.-schles. Gesellschaft, 9, s. 411—424).

[2] Wolny, a. a., 1: 1, s. 94, not 5.

[3] Denne afled emellertid som ofvan nämnts redan följande år, innan han hunnit tillträda sitt ämbete, och till innehafvare af Olmütz' biskopsstol kallades ärkehertig Leopold Wilhelm af Österrike.

göres af Rudolf II:s hofkommarpresident, friherre Ferdinand Hoffmann von Grünbüchels rika samling, hvilken i slutet på 1600-talet genom gåfva kom i Dietrichsteinska familjens ägo.[1] Möjligen har äfven någon del af det gamla biblioteket blifvit kvar på Nikolsburg. I det nuvarande biblioteket finnes bl. a. den 1606 aflidne schweiziske reformatorn Theodor Bezas boksamling, innehållande framför allt mycket viktiga handskrifter till reformationens historia.[2] Nu har jag i ett par svenska samlingar, nämligen Kungl. biblioteket och Lunds universitetsbibliotek, påträffat flera arbeten ur Bezas bibliotek[3], hvilka antagligen tillhöra krigsbytet. De hafva alla Kristinabibliotekets bokstafssigna på ryggarne och hafva således senast omkring år 1650 varit i Sverige. Hafva äfven dessa böcker kommit med det Dietrichsteinska biblioteket, hvilket jag ej med bestämdhet vågar uttala mig om, så skulle tillvaron af böcker ur Bezas bibliotek i det nuvarande biblioteket på Nikolsburg visa, att svenskarne ej lyckats bortföra hela det gamla Dietrichsteinska biblioteket, utan att en del däraf blifvit räddad. Man skulle ju också kunna tänka, att kardinalen haft en del af sitt bibliotek på andra af sina slott eller något af sina många hus i Olmütz, Brünn, Prag eller Iglau[4] och att därifrån skulle härstamma hvad som eventuellt finnes bevaradt i det nuvarande Nikolsburgbiblioteket från Franz von Dietrichsteins tid. Enligt allmänt gängse påstående skulle ingenting af det gamla biblioteket vara räddadt, men det är kanske säkrast att ej utan undersökningar på ort och ställe godtaga detta som bevis. Då man tidigare icke haft någon närmare kännedom om det äldre Nikolsburgbibliotekets tillblifvelsehistoria, så har man alltså knappast af ett eventuellt påträffande i

[1] PETZHOLDT, Adressbuch der Bibliotheken Deutschlands, 1875, s. 303.

[2] d'ELVERT, Historische Literatur-Geschichte von Mähren, s. 494.

[3] I Lund har jag t. ex. antecknat följande tre arbeten, som tillhört Beza: Epiphanius, Opus eximium contra octoginta hæreseos, Basel 1544, Antonii Sadeelis Responsio, Genève 1591, Academiæ Nemauensis responsio, Nemausi 1582. De två sista af dessa arbeten hafva skriftliga dedikationer till Beza, det första har hans skrifna exlibris. Från Kungl. biblioteket har jag ej antecknat några bestämda böcker, men har vid mina undersökningar af dess samlingar i flera arbeten påträffat Bezas namn. Äfven i Strängnäs finnes ett eller annat arbete ur Bezas bibliotek, t. ex. Ioannes Ribittus, Disputatio an Iudas proditor Coenæ Dominicæ interfuerit, tryckt i Lausanne 1555 och skriftligen tillägnad Beza. Äfven Otho Werdmüllers De ministro ecclesiæ, tryckt i Zürich 1551, är skriftligen tillägnad Beza. (AMINSON, a. a., s. 541, 670.)

[4] Alla dessa nämnas i hans testamente.

det nuvarande biblioteket af ägarenamn sådana som Dudith, Prætorius eller andra, hvilkas bibliotek varit införlifvade med det äldre Dietrichsteinska, kunnat draga några slutsatser om dessa böckers förhållande till det sistnämnda biblioteket. Först med kännedom härom och med begagnande af de hjälpmedel, som de gamla bibliotekssigna erbjuda, kan efter en närmare undersökning svar lämnas på frågan, om svenskarne af någon orsak möjligen kvarlämnat en del af biblioteket. Arkivet anses efter dess nuvarande bestånd att döma hafva blifvit skonadt.[1] Detta skulle bero på svenskarnes bristande intresse för arkivalier. Men som i inledningen visats, saknades ingalunda ett dylikt intresse, och helt nyligen hade ju dessutom Torstensson fått bestämda order att tillvaratage arkiven i eröfrade orter.[2] Har det Dietrichsteinska arkivet ej blifvit taget, måste det alltså bero på andra orsaker. Det kan möjligen hafva blifvit undangömdt eller befunnit sig på annan ort. Att det likväl ej helt undsluppit förödelsen, därpå skulle väl tyda tillvaron af den stora myckenhet Dietrichsteinska bref och handlingar i Alexander Erskeins arkiv.[3] Om dessa i nuvarande stund befinna sig på sin ursprungliga plats, beror detta helt enkelt därpå, att de senare restituerats i likhet med andra af Erskein på olika orter tagna österrikiska arkivalier.[4] Till Sverige och dess offentliga samlingar synes emellertid ingenting hafva kommit af detta Dietrichsteinska arkiv utom den nu i Riksarkivet förvarade katalogen däröfver.[5]

År 1648 lät drottning Kristina öfverlämna till universitetsbiblioteket i Uppsala en samling böcker, omfattande 120 stycken historiska arbeten i folio och kvartformat.[6] Då det kungliga biblioteket föregående år erhållit sin storartade tillökning i det från Mähren öfversända krigsbytet, misstänker man genast, att denna

[1] Dudík, Forschungen in Schweden, s. 42.

[2] Inledningen, s. 20.

[3] Se ofvan s. 248.

[4] Bär, Geschichte d. K. Staatsarchivs zu Hannover, s. 51.

[5] Denna förteckning, »Catalogus scriptorum in Archivo Nicolspurgensi» fanns fordom i Kungl. biblioteket och är upptagen i Jachesii katalog af år 1695 (Dudík, Forschungen, s. 114).

[6] Förteckningen öfver denna donation är upptagen i katalogen K. 4 i bibliotekets arkiv, s. 201—06.

gåfva måste innehålla böcker från biblioteken i Olmütz och Nikolsburg. Detta blir också vid en närmare undersökning snart klart; så vidt de ännu kunna återfinnas, hafva nästan alla böckerna nedtill på ryggen ett gammalt signum, bokstafven P, eller den afdelning, som i Bussos inventarium öfver Nikolsburgbiblioteket omfattar historien, jämte ett nummer. Att det just är dessa böcker som hitkommit 1648 framgår däraf, att den person, som infört böckerna i katalogen vid mottagandet i Uppsala, i kanten antecknat deras nummer, och dessa stämma helt med dem som finnas på ryggarne af de med P signerade böckerna.[1] Häraf skulle man alltså sluta, att alla dessa tillhört Nikolsburg. Så är också otvifvelaktigt fallet med en stor del däraf, nämligen dem som hafva det vanliga Dietrichsteinska exlibriset eller hafva tillhört Prætorius, Beck och Dudith, äfvensom några med Giacomo Malipieros eller Hieronymus Picinardi namn. Men dessutom finnes ett tillsamman nästan lika stort antal böcker med proveniens från olika Olmützbibliotek, främst jesuitkollegiets, men därjämte äfven domkyrkans, prämonstratensklostrets i Hradisch, Michael Pollingers och Sixtus von Ottersdorffs bibliotek. Nu kunde man ju tänka sig, att böcker ur dessa samlingar genom byte eller annorledes införlifvats med det Nikolsburgska, eller också tvärtom att kardinalen skänkt några af sina med dylika signa försedda böcker till dessa bibliotek. Hvad det senare antagandet beträffar, torde det för flertalet stranda därpå, att de flesta af dessa arbeten varit i Olmützkollegiets ägo redan 1604, hvarjämte flera af dem tidigare tillhört Petrus Illicinus, Matthias Appelbaum eller Daniel Prochelius. Och att de dessförinnan ägts af kardinalen är ju omöjligt, då han först 1579 kommit till Mähren. Hvad det förra antagandet angår, kunde detta hafva mera fog för sig, då vi eljes haft exempel på att kardinalen lagt beslag på böcker ur klosterbibliotek för egen räkning. Detta var, som vi af det föregående sett, fallet med cistersiensklostret i Saar. Ett dylikt beslag af böcker från jesuitkollegiet kan visserligen hafva gjorts i ett enstaka fall, men väl knappast i sådan utsträckning

---

[1] Några af dessa arbeten hafva tydligen redan förut funnits eller tillkommit senare i andra exemplar. Ett par hafva Julius Echters pärmexlibris, eller härstamma från något af de under Karl Gustafs tid tagna polska biblioteken. Uppsalabiblioteket har alltså haft dupletter häraf. De som härstamma från Nikolsburg eller Olmütz hafva tydligen senare utmönstrats och försvunnit.

som af dessa 120 volymer skulle framgå hafva skett. Och om också Franz von Dietrichstein på något sätt kommit i besittning af böcker från jesuitkollegiet eller klostren i Olmütz, kan detta väl knappast hafva varit fallet med den senare ägaren till Nikolsburg. Böcker, som äro införlifvade med jesuitkollegiet eller domkyrkobiblioteket i Olmütz efter kardinalens dödsår, kunna alltså icke gärna senare hafva kommit till Nikolsburg. Möjligen skulle man kunna tänka sig någon sådan bok som skänkt af ägaren till Nikolsburg, men där ett dylikt arbete äfven är tryckt efter kardinalens död, är väl äfven detta uteslutet. Bland de 120 volymerna hafva vi åtminstone två, som förvärfvats af jesuitkollegiet i Olmütz så sent som 1638, Lamormaini Ferdinandi II virtutes[1], tryckt i Wien samma år, och Salianus, Annalium ecclesiasticorum epitome, tryckt 1635 i Paris och 1638 införd i kollegiets katalog under litt. I nr 137.[2] Ett tredje arbete, den förut nämnda tjechiska öfversättningen af Eusebii kyrkohistoria, tryckt i Prag 1594, som 1640 tillhört Michael Pollinger, har andra enskilda provenienser från det den första gången inköptes.[3] Icke heller dessa böcker kunna alltså hafva varit på Nikolsburg, men ha likväl signa af samma system, som användts i det Dietrichsteinska biblioteket. Skulle detta alltså betyda, att den af Busso 1646 uppgjorda katalogen eller inventariet öfver biblioteket på Nikolsburg äfven omfattar öfriga i Olmütz tagna bibliotek? Detta låter a priori osannolikt, ty så mycken tid kunde man väl ej disponera för inventeringen af biblioteken i Olmütz, dit ju äfven Nikolsburgbiblioteket blifvit fördt, att man hunnit att omsignera flera stora bibliotek med på ryggarne målade bokstäfver och nummer. Biblioteket på Nikolsburg, d. v. s. det i Bussos inventarium förtecknade, packades i 49 kistor eller fat; hela den sändning, som kom på sommaren 1647 till Stockholm och innehöll allt i Mähren taget litterärt byte, bestod af 105 dylika fat[4], hvilket alltså visar, att det i Bussos inventarium upptaga biblioteket endast utgjort en del af hela Mährenbytet.

---

[1] Detta arbete är signeradt P 782.

[2] Den är på ryggen signerad P 43.

[3] Den är signerad P 90.

[4] Theatrum Europæum, Th. 6, s. 295.

För att förklara dessa signa står då ingen annan möjlighet öppen än att antaga, att en omordning eller omsignering gjorts i Stockholm, sedan det från Mähren komna bytet hamnat i drottningens bibliotek. Att då hennes bibliotekarie, Freinshemius, lagt det Dietrichsteinska bibliotekets system till grund för den nya uppställningen, är ju helt naturligt, då ju detta var det största af de 1647 hitkomna biblioteken. Frågan är, om han verkligen hunnit genomföra hela omordningen af biblioteket, innan han lämnade sin befattning och innan de nya stora tillskotten till drottningens bibliotek genom krigsbytet från Prag hunnit anlända. Såvidt man kan döma af det bevarade knappa materialet, är det endast historien, hvilken afdelning väl åtminstone för Freinshemius själf hade det största intresset, som hunnit omsigneras. Visserligen finner man spåren af de gamla Dietrichsteinska bokstafssignaturerna äfven på andra afdelningar, trots de omsorgsfulla försök till utplånande däraf, som gjorts vid den af Vossius ett par år senare företagna gjorda nya signeringen, men sådana signa uppträda, såvidt jag kunnat finna, endast på arbeten, som ursprungligen tillhört det Dietrichsteinska biblioteket.

Allra största delen af de från Mähren hitkomna boksamlingarne reserverades tills vidare för drottningens eget bibliotek, och hvad som genom smärre donationer utsöndrades var hufvudsakligen dupletter. Redan i det Dietrichsteinska biblioteket funnos ju som förut påpekats sådana i myckenhet, somliga arbeten i ända till fem exemplar. Lägger man härtill äfven det rika jesuitbiblioteket i Olmütz, är det klart, att duplettsamlingen ännu mera ökas. Nikolsburgbiblioteket var ju synnerligen duplettrikt på afdelningen historia. Det synes också vara blott historisk litteratur, som under de närmaste åren utsöndrats ur drottning Kristinas bibliotek som gåfvor till andra boksamlingar. Detta kan dock äfven bero på att endast afdelningen historia hunnit blifva fullt ordnad under åren 1647—48. Utom de 120 volymerna, som skänktes till Uppsala akademi 1648, lät drottningen samma år genom Per Brahe till akademien i Åbo öfverlämna 87 volymer likaledes historisk litteratur.[1] Till Västerås och Strängnäs torde inga dylika donationer vara gjorda, förrän de från Prag komna biblioteken hunnit inordnas.

[1] Se inledningen, s. 28.

Åtminstone hvad Västerås beträffar har det varit möjligt att konstatera, att dess del af krigsbytet har de af Vossius uppgjorda bokstafssigna, och att alltså de där förekommande samlingarne af böcker från Olmütz, Nikolsburg och Prag först efter år 1650 äro ditkomna. I Strängnäs äro såsom i de flesta andra bibliotek de gamla signaturerna genom senare normaliseringar, öfverklistringar och påmålningar utplånade, hvarför vi icke kunna för detta biblioteks vidkommande uttala oss om tiden, när dessa böcker äro erhållna.

Att Uppsala af Mährenbytet erhöll en så ringa andel kan väl närmast bero på, att det blifvit så väl tillgodosedt förut genom donationerna af de många tidigare tagna biblioteken från Riga, Preussen, Würzburg och Mainz. Särskildt hvad den teologiska och juridiska litteraturen beträffar hade det rentaf öfverflöd. Af historiska källskrifter var däremot behofvet större, och sådana funnos ju framför allt i Nikolsburgbiblioteket i rikaste mått. Det är också synnerligen värdefulla och ännu användbara urkundspublikationer, som genom donationen 1648 hit öfversändes, och de hafva för visso fyllt en stor lucka i Uppsalabibliotekets samlingar af historisk litteratur.

TOLFTE KAPITLET.

Böhmen.

Böhmen, det stora religionskrigets vagga och skådeplatsen äfven för de sista krigshändelserna, blef också vid mångfaldiga tillfällen hemsökt af fiendens skaror, och denna provins fick lämna de kanske allra viktigaste bidragen till krigsbytet.

När efter slaget vid Breitenfeld Gustaf Adolf vände sig åt trakterna kring Main och Rhen, fick den med honom förbundne sachsiske kurfursten på sin lott uppdraget att eröfra de kejserliga arfländerna. På hösten 1631 ryckte han med sin här, som stod under von Arnims befäl, in i Böhmen, hvars hufvudstad Prag öppnade sina portar. Här uppehöll sig den kursachsiska hären under vintern, men måste följande sommar utrymma landet för den anryckande Wallenstein, som i juli 1632 återeröfrade Prag. Kurfursten, hvars vacklande politik kastade honom från det ena af de stridande lägren till det andra, synes redan vid denna tid hafva umgåtts med planer på separatfred och sökt hålla förbindelsen med kejsaren öppen. Han undvek därför under fälttåget i Böhmen alla plundringar särskildt i Prag med dess kungliga slott, där de rikaste samlingar af alla slag funnos.[1] Af de enskilda officerarne togs dock på andra håll i staden ett ganska stort byte.[2] Ett nytt infall i Böhmen gjordes två år senare, då de förenade svenska och sachsiska hărarne under Banér och Arnim i juli 1634

---

[1] »Wie er dan, bey Eroberung der Stadt Prag, dessen trefflichen Pallast, sambt darin verhandenen, köstlichen Mobilien starck salvagvardiret, vnd vor aller thätligkeit vnversehret erhalten» (CHEMNITZ, a. a., I, 331).

[2] GAEDEKE, Die Eroberung Nordböhmens und die Besetzung Prags durch die Sachsen im Jahre 1631 (i Neues Archiv f. Sächs. Geschichte u. Alterthumskunde, Bd 9), s. 247.

stodo utanför Prag. Slaget vid Nördlingen tvang denna gång Banér att draga sig tillbaka ur Böhmen, dit han återkom först på våren 1639, äfven denna gång med eröfringen af Prag som mål. Den 20 maj stod han framför den böhmiska hufvudstaden, där den kejserliga hären var innesluten. Någon stormning blef dock ej företagen och Banér tågade tillbaka norrut, där han tog sitt högkvarter i Leitmeritz. Här låg den svenska hufvudhären hela 1639 och ett par månader in på följande år, hvarunder den höll hela norra delen af Böhmen besatt. Under diversioner och ströftåg åt skilda håll blef denna del af landet på det ohyggligaste utplundrad och förhärjad.[1] Under året 1643 gjorde Torstensson ett infall i Böhmen för att komma till Mähren och undsätta det af de kejserliga belägrade Olmütz. Vid Turnau gick han öfver Iser, plundrade flera orter däromkring, Münchengrätz, Weisswasser och själfva Turnau, besatte flera i nordligaste Böhmen belägna slott, Dubberwitschy, Kosty, Ploškowitz. De kejserliga under Gallas voro icke i stånd att hindra Torstenssons genomtåg. Öfver Kuttenberg, som utplundrades, och Leitomisl, där ett rikt byte togs, ryckte den svenske fältmarskalken in i Mähren.[2] Redan i januari 1645 gjordes ett nytt infall i Böhmen. Carl Gustaf Wrangel med avantgardet ryckte från Sachsen öfver Pressnitzpasset ned mot floden Eger, hvarvid flera däromkring liggande orter, Kaaden, Schlam, Saatz och Brix besattes. Torstensson stötte strax därefter till med hufvudhären, hvarefter han vid Jankau besegrade den kejserliga armén och därmed beredde sig genomfart till Mähren. Två år därefter gjordes ännu ett angrepp mot Böhmen, då Eger eröfrades i juli 1647.

Någon närmare kännedom om hvad som kan hafva blifvit taget af bibliotek och arkiv under dessa många fält- och ströftåg hafva vi icke. Att äfven litterärt byte därunder fått dela det öfrigas lott är väl troligt, men några minnen därifrån äro hittills ej funna i Sverige. Så mycket rikare flöda källorna och så mycket vidlyftigare är materialet till historien om det sista infallet i Böhmen under detta krig, eröfringen af Prags lillsida och det fullkomligt sagolika byte af alla slag, som därvid tillföll segraren.

Åtföljd af en relativt obetydlig styrka och med den öster-

---

[1] Cronholm, Trettioåriga kriget, D. 1: 2, s. 333 ff.

[2] Dudík, Schweden in Böhmen und Mähren, s. 72—80.

rikiske öfversten Odowalský som vägvisare, nalkades Königsmarck natten till den 16 juli 1648 Böhmens hufvudstad. Efter timmar af oro och fruktan för upptäckt lyckades en afdelning på hundra man skyddade af mörkret klättra upp för stadsmuren vid den s. k. lilla sidan af staden. Den öfverraskade vakten öfverrumplades, och på morgonen var den gamla kungaborgen på Hradschin jämte hela lillsidan, där den förnäma adeln hade sina slott, i fiendens våld. Då staden, väl befäst som den var, ansetts så godt som ointaglig, hade här under de oroliga tiderna från alla håll samlats massor af konstverk och dyrbarheter. Allt blef nu ett lätt byte för segraren, och det var oerhörda värden, som på detta sätt föllo i svenskarnes händer. Invånarne själfva uppskattade den lidna förlusten till öfver 7 millioner riksdaler.[1] Bland det dyrbaraste räknades den kejserliga konst- och skattkammaren, som innehöll sällsynta samlingar och kostbarheter till ett oräkneligt tal.[2] I konstkammaren förvarades bl. a. en mängd värdefulla planschverk och sällsynta handskrifter, som i det vid eröfringen uppgjorda inventariet betecknades som »100 an allerhand Kunstbüchern». Häribland voro äfven de tvänne världsberömda handskrifterna Codex argenteus och Codex giganteus. Härtill kom det kungliga biblioteket, som för oss har det största intresset. Detta »kostbare Bibliothec», som nämnes i rapporterna om Prags eröfring, var det furstliga Ursini-Rosenbergska, en af samtidens allra förnämsta boksamlingar, som för endast ett år sedan flyttats till kungliga slottet i Prag från Wittingau, där det förut befunnit sig.

Med större snabbhet än vid eröfringen af Olmütz och Nikolsburg blef det i Prag tagna bytet inventeradt och afsändt. Skyndsamhet var också af nöden, ty 16:de artikeln i fredsfördraget, redan formulerad och antagen vid underhandlingarna i Osnabrück, bestämde, att allt krigsbyte, som vid fredsslutet ännu icke var bortfördt, skulle restitueras.[3] Drottning Kristinas otålighet att få skåda de många sällsynta codices och konstverk som eröfrats och hvarom ryktet redan nått Sverige, bidrog också i sin mån till påskyn-

[1] Dudík, Forschungen in Sweden, s. 48.

[2] Se härom Granberg, Kejsar Rudolf II:s konstkammare och dess svenska öden, Sthlm 1902.

[3] »Restituantur etiam archiva et documenta literaria aliaque mobilia ut et tormenta bellica, quæ in dictis locis tempore occupationis reperta sunt, et adhuc ibi salva reperiuntur» (Sverges traktater, 6: 1, s. 397).

dandet. Biblioteket packades i 30 stora kistor och afsändes från Prag jämte konstkammaren på hösten 1648.[1] Det fraktades utför Elbe och hann under höstens lopp till den vid denna flod liggande mecklenburgska gränsfästningen Dömitz, där det öfvervintrade.[2] Sekreteraren Johann Hartwich med biträde af en viss Rottlin ombesörjde transporten.[3] Från Dömitz begaf sig Hartwich till Hamburg för att bereda möjligheter för bytets öfversändande till Sverige.[4] Vid vårens inbrott skickades det vidare till Wismar, därifrån afsändandet till Sverige påskyndades genom ett bref från drottningen till kommendanten Eric Hansson Ulfsparre, hvilket vittnar om hennes otålighet att få skåda de många härligheterna.[5] I slutet af maj äro biblioteket och konstkammaren i säkerhet i Stockholm.[6] Axel Oxenstierna skrifver i egenhändigt bref till Per Brahe den 28 maj 1649, att »Konstkammaren ifrån Praga ähr och ankommen medh månge konstrike picturer och annedt.»[7] Den 30 maj diskuterades om den öfverförda konstkammaren i rådet, hvarvid drottningen nämnde sin plan att tillbygga slottet för att anskaffa en värdig förvaringsplats åt de nya skatterna, hvilkas skönhet hon prisade.[8]

Det i Prag tagna biblioteket var grundadt af furst Peter Vok Rosenberg på slottet Bechin. Peter Vok var den siste ättlingen af den Rosenbergska familjen, denna Böhmens stoltaste adelssläkt, befryndad med flera regerande furstehus. Både Peter Vok och hans äldre broder Wilhelm voro begåfvade furstar med många

---

[1] Uppgifterna om dagen då det afsändes divergera åtskilligt. Dudík (Forschungen in Schweden, s. 58) tror, att det afsändts redan i midten på september, i alla händelser innan den 24 oktober eller den dag freden undertecknades. Granberg (a. a., s. 25) uppger en bestämd dag, den 6 november, som afsändningsdatum.

[2] »Bibliotheca Pragensis Demitij hybernat, doliis inclusa magnis triginta» skrifver drottningens bibliotekarie Freinshemius till sin vän Johannes Schefferus den 13 januari 1649. (Cod. G. 260 a i UB.)

[3] Dudík, senast a. a., s. 58.

[4] Theatrum Europæum, Th. 6, s. 626.

[5] Brefvet är skrifvet den 7 april och aftryckt i Stockholms Magazin, 1780, Bd 1, s. 231 f., och Collijn, Det Rosenbergska biblioteket, s. 22 f. En afskrift efter Riksregistraturet finnes i Gahm Perssons samlingar i UB. (i U. 111).

[6] Theatrum Europæum, Th. 6, s. 907.

[7] Original i Skoklostersamlingen i RA.

[8] Sv. Riksrådets protokoll, 13, s. 97.

intressen. Furst Wilhelm var en praktälskande och frikostig herre, som på sitt slott Krumau[1] samlade omkring sig praktfulla handskrifter, dyrbara tryck, taflor och andra konstverk.[2] Hans praktlystnad och dyrbara vanor inkräktade emellertid starkt på den stora fäderneärfda förmögenheten. För att ersätta denna och vinna nya rikedomar tillgrep han det under 1500-talet ej ovanliga medlet att genom tillkallade alkemister själf söka åstadkomma det nödvändiga guldförrådet. Dessa dyrbara experiment kostade ytterligare pengar, men resultaten af guldmakeriet läto vänta på sig.[3]

Wilhelm Rosenberg var i motsats till flertalet af sina ståndsbröder en ifrig katolik, särskildt under senare år. Han inkallade jesuiterna till Krumau, hvilka där 1585 instiftade ett kollegium, rikt doteradt af furst Rosenberg.[4] Äfven försåg han kollegiet på frikostigaste sätt med handskrifter och böcker, tagna väl hufvudsakligen ur hans egna rika samlingar.[5] Den yngre brodern, Peter Vok, som efter Wilhelms död 1592 blef hans arftagare[6], stod i religiösa ting på en helt annan ståndpunkt än brodern. Hans giftermål med Katarina von Ludanic och hans närmare bekantskap med den schweiziske reformatorn Theodor Beza[7] förde honom mer och mer öfver till protestantismen. År 1582 tog han steget fullt ut och inträdde under högtidliga former i den böhmiska uniteten.[8] Dessa förhållanden inverkade äfven på hans ställning till det af brodern grundlagda jesuitkollegiet. Den frikostighet, som furst Wilhelm visat mot denna sin skapelse, upphörde helt under Peter Vok, understödet indrogs och jesuiterna fingo allt större svårigheter att kämpa med. Dock synes han ej hafva behandlat dem med den

---

[1] På tjechiska Krumlov.

[2] KROESS, a. a., 1, s. 645.

[3] Se härom WAGNER, Wissenschaftlicher Schwindel aus dem südlichen Böhmen (i Mitteilungen d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 16, s. 112—123).

[4] KROESS, a. a., 1, s. 647 ff.

[5] BERGER, Die Rosenberg'sche Bibliothek u. Wenzel Březan (i Mittheil. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 20), s. 198.

[6] Wilhelm Rosenberg var fyra gånger gift, men alla äktenskapen voro barnlösa. Hans tre första gemåler, Katharina af Braunschweig-Calenberg, Sophia af Brandenburg och Anna af Baden, tillhörde Europas regerande furstehus. I sitt sista äktenskap hemförde han en ättling af den högre böhmiska adeln, Polixena von Pernstein, som öfverlefde både sin make och sin svåger Peter Vok.

[7] Flera af dennes verk finnas i det Rosenbergska biblioteket.

[8] GINDELEY, Böhmen u. Mähren im Zeitalter der Reformation, 1: 2, s. 322.

våldsamhet som vissa böhmiska historieskrifvare vilja tillvita honom.[1] Han tolererade dem på sitt gods, men uppmuntrade samtidigt sina trosförvanters mot dem riktade verksamhet.[2]

I sitt yttre lif lika praktälskande och frikostig som brodern, ägnade Peter Vok, som genom studieresor i England och Tyskland fått intresset väckt för vetenskapliga sysselsättningar[3], sin tid åt samlandet af ett storartadt bibliotek, där dyrbara handskrifter, inkunabler och andra sällsynta tryck voro rikt representerade. Till medhjälpare och bibliotekarie hade han den lärde Wenzel Březan, som inlagt de största förtjänster om skildringen af familjen Rosenbergs öden och därmed äfven om Böhmens äldre historia.[4] Denne hade tidigare varit domstolsskrifvare vid kansliet i Krumau men kallades 1596 af Peter Vok till bibliotekarie, arkivarie och historiograf. I dessa egenskaper verkade han i Rosenbergarnes och deras arfvingar, Schwanbergarnes, tjänst i 22 år, tills han år 1618 spårlöst försvinner.[5] I sin krönika öfver Peter Vok omtalar Březan, huru denne efter att 1569 hafva inköpt godset Bechin af familjen Schwanberg där började samlandet af ett bibliotek, hvaröfver ägaren själf år 1573 upplade ett inventarium. Biblioteket var nu endast en blygsam början till hvad det slutligen skulle blifva; det räknade blott 243 nummer.[6] Sedan han efter broderns död tillträdt Krumau, började samlandet i större skala. Äfven furst Wihelm hade såsom vi sett haft ett dyrbart bibliotek, som nu förenades med broderns. De förnämsta skatterna i det äldre biblioteket på Krumau, särskildt i fråga om handskrifter, härrörde från de af Wilhelm von Rosenberg upphäfda augustinklostren i Wittingau och Borovan. En stor del af dessa handskrifter synes

[1] T. ex. GINDELEY, a. a., I: 2, s. 287.

[2] KROESS, a. a., I, s. 655 ff.

[3] Han tycks äfven hafva varit en intim vän med Tycho Brahe och dennes krets i Prag. Det var i Peter Voks och Čestmir von Minkwitz' sällskap, som Brahe den 13 oktober 1601 intog den ödesdigra måltid, som blef orsaken till hans död. (JENSEN, Svenska minnen från Böhmen o. Mähren, s. 43.)

[4] Om hans lärdom vittna bl. a. hans stora språkkunskaper; själf skref han tjechiska och förstod latin, tyska, italienska och möjligen också franska (MAREŠ, Vácslav Březan, s. 102.)

[5] KLIMESCH, Die Herren von Rosenberg und die Geschichtsschreibung (i Mitteil. d. Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 36), s. 34, o. BERGER, a. a., s. 202.

[6] BERGER, a. a., s. 199.

emellertid senare hafva blifvit restituerad. När Josef II upphäfde klostren i den österrikiska monarkien, öfverflyttades deras litterära skatter till andra institutioner, hvarvid klosterbiblioteken i Böhmen hamnade i universitetsbiblioteket i Prag. Bland dessa voro äfven augustinklostren i Wittingau och Borowan samt claraklostret i Krumau.[1] Med dessa klosterbibliotek följde äfven ett stort antal dyrbara handskrifter från Rosenbergska biblioteket. I katalogen öfver universitetsbibliotekets i Prag latinska handskrifter finnas mer än 250 nummer, som varit i Rosenbergsk ägo.[2] Vid en mängd af dem är angifvet, att de ursprungligen tillhört vederbörande kloster, därifrån kommit till slottsbiblioteken i Wittingau eller Krumau[3] och sedan återgått till sin ursprungliga ägare. När klostren återfått sin egendom nämnes ej; sannolikt har det skett först sedan biblioteket sekvestrerats af kejsaren.

För arkiven hade den Rosenbergska släkten sedan gammalt visat synnerligt intresse och hade i sitt kansli särskildt skolade och i arkivväsendet väl utbildade tjänstemän, hvilka nedlagt mycket och omsorgsfullt arbete på uppgörandet af särskilda formulär- och kopieböcker samt registratur. Äfven den siste medlemmen af släkten, Peter Vok, ägnade sitt arkiv en omsorgsfull vård, i det han lät sin nye arkivarie, Březan, fullständigt genomgå, ordna och registrera detsamma. Af detta Rosenbergska arkiv äro ända till våra dagar stora delar bevarade, innehållande ovärderliga bidrag till Böhmens historia. Större delen däraf finnes fortfarande i Krumau och Wittingau, bägge nu i Schwarzenbergska familjens ägo. Som ett bevis på det värde Peter Vok tillmätte sina arkivaliska skatter nämnes, att han vid försäljningen af släktens stamsäte Krumau förbehöll sig alla dokument, som i historiskt afseende hade någon betydelse, och sedan de blifvit öfverförda till hans nya residens, anbefallde dem åt sin hufvudarfvinge Johann Georg von Schwanbergs särskilda omvårdnad.[4]

Försäljningen af släktens urgamla stamsäte, förvisso ett hårdt slag för den siste herren af den röda rosen, föranleddes hufvud-

[1] Hanslik, Geschichte u. Beschreibung d. Prager Univ.-Bibl., s. 78 ff.

[2] Truhlář, Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur, passim.

[3] Af uppgifterna i katalogen att döma hafva de flesta af dessa handskrifter något af de Rosenbergska exlibrisen från 1609.

[4] Klimesch, a. a., s. 33, not 3, o. 34 f.

sakligast af genom ett alltför slösande lefnadssätt iråkade ekonomiska svårigheter. Som spekulant på egendomen uppträdde ingen mindre än kejsar Rudolf själf, och det var till denne, som Peter Vok på hösten 1601 afyttrade Krumau. I Březans biografi öfver den siste Rosenberg omtalas det rörande draget, att Peter Vok på våren 1602 i hemlighet lämnade sina fäders slott för att slippa se de underhafvandes sorg.[1] Åt sin bibliotekarie uppdrog han att ombesörja inpackningen och öfversändandet af biblioteket till Wittingau[2], där han för framtiden hade sin bostad. Mer än två veckor åtgick för arbetet, inpackningen af böckerna, som fyllde 23 hela kistor, skedde med största omsorg. Större delen af arkivalierna blefvo liggande kvar på Krumau till följande år, hvarpå äfven dessa i kistor och fat öfverfördes till Wittingau. Biblioteket blef stående ouppackadt ända till 1604. Under åren 1605—06 lät Peter Vok uppbygga en särskild fristående byggnad, afsedd för hans böcker och konstsamlingar, och här uppställdes från oktober till november 1609 bokskatterna genom Březans försorg. Under mellantiden hade bibliotekarien inventerat och katalogiserat hela samlingen. Resultatet af hans mödosamma arbete föreligger i en i fyra stora foliovolymer bunden katalog, som medföljde biblioteket till Prag och vid plundringen 1648 kom till Stockholm. Med sin prydliga präntstil har Březan här på ett synnerligen omsorgsfullt sätt infört hvarje boktitel med angifvande af tryckort och tryckår. Katalogen är delad i fem afdelningar, teologi, juridik, medicin, historia, som äfven innefattar kosmografi, geografi, antikviteter, konst m. m., och som femte afdelning filosofi jämte »varii generis codices, quos miscellaneos vocant». Inom hvarje afdelning äro böckerna ordnade alfabetiskt och hvarje format för sig. Den med rödt och svart textade utförliga titeln ger oss äfven en koncentrerad historik öfver biblioteket.[3]

---

[1] Berger, a. a., s. 199.

[2] På tjechiska Třeboň.

[3] Denna titel, som i facsimile återgifves i Collijn, Det Rosenbergska biblioteket, s. 12—13, lyder: Consignatio accurata omnium librorum, et auctorum, ordine alphabetico digestorum, Illustrissimi Principis, ac Domini Domini Petri Vokonis, Ursini, à Rosenberg; Gubernatoris antiquæ et præclaræ Domus Rosenbergicæ etc. Primatis Regni Bohemiæ etc. Qvæ Bibliotheca, sumptibus ejusdem Illustrissimi D. D. primum in amoena arce Bechinensi colligi cæpit; deinde in excellenti castro Crumloviensi aucta; et tandem, istinc translatione facta, in Domo inclyta Třebo-

Länge fick Peter Vok ej glädja sig åt biblioteket i den nya omgifningen, ty redan två år efter dess inflyttning och uppställning afled han den 6 november 1611. Hans stoft blef under stora högtidligheter, ledsagadt af allt hvad Böhmen hade af förnäma och högt uppsatta personer, fördt till klosterkyrkan i Hohenfurt, där kistan nedsattes i Rosenbergska grafkoret, som därefter för alltid tillslöts.[1]

Till hufvudarfvinge af sina gods och sin förmögenhet hade Peter Vok i sitt testamente, dateradt St. Georgs dag 1610, utsett Johann Georg von Schwanberg, hvarjämte en del af egendomen skulle tillfalla systersonen grefve Johan Zriny.[2] Schwanberg erhöll bl. a. Wittingau med underlydande gods och gårdar samt det Rosenbergska slottet på Hradschin i Prag, »in welchen doch aber der Herr Graff von Serin, seine Bequeme Wohnung wann er nacher Prag khomet, haben solle». Till förmån för den af honom upprättade protestantiska skolan i Sobieslau gjorde Peter Vok utförliga dispositioner med bestämmande af undervisningsplaner, antal lärjungar och deras underhåll m. m. Till denna skola testamenterade han jämväl sitt stora bibliotek på Wittingau, hvilket skulle föras till Sobieslau och där förvaras i en eldsäker byggnad, som skulle uppbyggas vid skolan. Öfver biblioteket skulle uppläggas ett inventarium i tre lika lydande exemplar, af hvilka det ena skulle förvaras hos de af honom utsedda kuratorerna, det andra i skolan och det tredje hos borgmästare och råd i Sobieslau. Skulle bland böckerna finnas dupletter, borde de stanna på Wittingau. Nyköpta böcker skulle införas i inventarierna. Inga böcker finge bortskänkas eller utlämnas till afskrifning, men väl efter kuratorernas godtfinnande utlånas, hvarvid låntagaren skulle utställa en förbindelse att återställa boken inom viss tid och ansvara för skada, som drabbade den.[3]

---

nensi, accessione plurimorum codicum, duplo fermè amplificata, et in recens extructo, capaci atrio, collocata est. Annis Salvatoris nostri: MDCII et III. IV. V. VI. VII. VIII etc.

[1] PANGERL, Das Begräbnis des letzten Herrn von Rosenberg (i Mitteil. d. Vereins f. d. Gesch. d. Deutschen in Mähren, 13), s. 87 ff.

[2] Testamentet aftryckt i SCHALLER, Topographie d. Königreichs Böhmen, Th. 13, s. 53—91.

[3] SCHALLER, a. a., 13, s. 78 f.

Denna bestämmelse om biblioteket kom aldrig till utförande. Arftagaren, Johann Georg von Schwanberg, vidtog visserligen anstalter för att låta öfverföra detsamma till den nystiftade skolan[1], men han dog 1617, och de oroliga tider, som strax därefter inträdde i Böhmen, blefvo för Wittingau och dess nya herrar ödesdigra. Johann Georgs son Peter von Schwanberg var en af de ifrigaste deltagarne i den böhmiska frihetsrörelsen, men med dennas kufvande efter slaget vid Hvita berget drabbades han liksom öfriga deltagare af den kejserliga hämnden. Alla Schwanbergska och Rosenbergska gods konfiskerades och blefvo kejsarens privata tillhörighet. År 1637 kom Wittingau att medfölja ärkehertiginnan Cecilia Renatas hemgift vid hennes förmälning med konung Wladislaus af Polen, Sigismunds äldste son, men återgick efter hennes död 1644 till kejsar Ferdinand III. Denne satte stort värde på det härliga biblioteket och öfverflyttade detsamma 1647 till Prag, där det i kungliga slottet erhöll en synnerligen förnämlig plats, som dock ej blef långvarig, enär detsamma som vi sett redan följande år föll i Königsmarcks händer.

Den ojämförligt största delen af det Rosenbergska biblioteket är tillkommen genom direkta köp af nya böcker, hvilka Peter Vok låtit binda i charmanta band och pryda med vapenstämplar i de mest olika former och storlekar, dels mera enkla med släktens stamvapen, dels mera konstnärligt utsirade alliansvapen, innehållande utom Peter Voks äfven hans gemåls, Katharina von Ludanics, sköldemärke.[2] Därjämte uppträda på dessa böcker flera olika ryttarexlibris, antagligen alluderande på Peter Voks deltagande i kriget mot turkarne. Utom dessa yttre pärmstämplar finnas fyra inre exlibris, stuckna i koppar af nederländaren Gilles Sadeler, som i början af 1600-talet inkallades af kejsar Rudolf till Prag. De äro alla daterade 1609, alltså samma år som det Rosenbergska biblioteket inflyttat i sin nya byggnad på Wittingau. Dessa fyra exlibris äro olika stora och afsedda för böcker af skilda format,

---

[1] SCHALLER, a. a., 13, s. 50.

[2] Flertalet af dessa Rosenbergska exlibris äro afbildade af COLLIJN i hans arbeten Det Rosenbergska biblioteket och dess exlibris, 1907, samt Rožmberská knihovna, 1913. Jfr äfven WALDE, Det Rosenbergska bibliotekets exlibris. Ett tillägg (i Allm. svenska boktryckarefören:s meddel., 1911, s. 1—2) och densammes Två nya Rosenbergska exlibris (i Svensk exlibris-tidskrift 1911, s. 80).

folio, kvart, oktav och sedes. Praktfullast är det stora folioexlibriset med sin inre ryttarbild, sina allegoriska kvinnogestalter m. m., smakfullast är otvifvelaktigt kvartexlibriset med sitt vackra öfverstycke. I dem alla framträda rosor och rosenkvistar som dekorationsmotiv. Pärmexlibris finnas endast på de nyköpta och nybundna böckerna, inre exlibris finnas i allmänhet i de Rosenbergska böckerna, äfven sådana som köpts bundna och förut tillhört andra bibliotek.

Vid närmare skärskådande af ett Rosenbergskt band får man en stark och liflig känsla af den verkliga storslagenhet, hvarmed Peter Vok tillgodosåg äfven de rent bibliofila intressena. Med rund hand öste han ut pengar för att rikta sitt bibliotek och lika frikostig var han, när det gällde den yttre utstyrseln af dessa litterära skatter. Konstnärligt utförda yttre och inre exlibris i en mångfald af olika typer, andra dekorativa stämplar, de flesta med rosen som motiv, denna familjens symbol ingraverad på spännen och beslag, allt vittnar om renässansfurstens intresse för konsten och konsthandtverket i alla dess former.

Ehuru mera sällan än hvad som är fallet i de bibliotek, som behandlats i detta arbete, uppträda någon gång tidigare ägarenamn i böckerna ur det Rosenbergska biblioteket. Så har ett antal arbeten tillhört Jacob Pawlyk Mirotizenus, kyrkoherde i Prachatitz, som låg i närheten af den Rosenbergska domänen Krumau. Jag har både från Lund och Västerås antecknat arbeten ur dennes bibliotek. I Lund har Melanchtons Commentarii in epistolam Pauli ad Romanos, upplagan 1533, inskriften »Hoc libro donavit me W. Kreyzi Anno 85 feria 2 ante Antonij. S. Iacobus Pawlik Mirotizenus. Parochi Prachatizensis.» Johannes de Vigo, Opera in chyrurgia, tryckt i Lyon 1524, har likaledes tillhört samme person enligt inskriften »Ex bibliotheca sacerdotis Jacobi Pawlyk Mirotizeni 19 Julij 94 procuratus». Äfven denna bok finnes nu i Lund. Bland inkunablerna i Uppsala har Venedigupplagan 1496 af Suetonii Vitæ XII cæsarum samma dag eller den 19 juli 1594 genom gåfva af en viss Adam från Radkow öfvergått i Pawlyks ägo.[1] Alla dessa böcker hafva äfven ett af de inre Rosenbergska exlibrisen. I Västerås har Joh. Feri Commentaria in Mat-

---

[1] Se COLLIJN, Katalog d. Inkunabeln d. Kgl. Univ.-Bibl. zu Uppsala, n:r 1375.

thæum, tryckt i Mainz 1559, förvärfvats af Pawlyk den 24 november 1594. Detta arbete har intet Rosenbergskt exlibris, men den af Wenzel Březan skrifna ryggtiteln och en hel handskrifven sida å försättsbladet af samma hand visa likväl, att äfven denna bok tillhört det Rosenbergska biblioteket. Ett annat arbete i Västerås[1] har utom Pawlyks namn äfven ett Rosenbergskt exlibris.

I Strängnäs, Stockholm och Lund finnas flera böcker, som tillhört Martin Schürer (eller Scheuer), sedermera adlad under namnet Schürer von Waldheim. Denne var familjen Rosenbergs sekreterare under slutet af 1500-talet[2], hvilket kan förklara tillvaron af hans böcker i det Rosenbergska biblioteket. Som exempel på dylika, hvilka i allmänhet hafva inskriften »Ex codicibus Martini Scheueri», kan nämnas Andreas Perneders tyska upplaga af Iustiniani Institutiones, tryckt i Ingolstadt 1592, och Thomas Linacers De emendata structura latini sermonis, tryckt i Basel 1530. Det förra af dessa arbeten finnes nu i Lund, det senare i Kungl. biblioteket. I Strängnäs finnes ett par arbeten ur Martin Schürers bibliotek, däribland Hadrianus papa, De sermone latino, et modis latine loquendi, tryckt i Basel 1518.[3] Åtminstone flertalet af de böcker, som tillhört Schürer, hafva äfven Rosenbergska exlibris.

En af Melanchton utgifven kommentar till Romarbrefvet, tryckt i Wittenberg 1558, är samma år inköpt af en i Wittenberg studerande böhmare vid namn Christophorus Kuliczka. Han har vid inbindningen af boken låtit insätta en mängd lösa blad, för att, som ofta är brukligt på den tiden, använda den som stambok. På dessa blad hafva ett par af Wittenberg-professorerna och ett tiotal teologie studerande, antagligen Kuliczkas vänner, inskrifvit sina namn. Professorerna äro Johann Frosterus och Georg Maior, Luthers och Melanchtons vän. Åtminstone flertalet af kamraterna hafva varit landsmän till stambokens ägare, ty många af dem återfinnas i Wittenbergakademiens matrikel som Bohemienses.[4]

Flera arbeten i det Rosenbergska biblioteket äro naturligtvis dedikationsexemplar dels till Peter Vok, dels till hans

---

[1] Palæot. 157.
[2] SIEBMACHERS Wappenbuch, 4: 10, s. 131.
[3] AMINSON, a. a., s. 306.
[4] Album Academiæ Vitebergensis, ed. Förstemann.

äldre broder furst Wilhelm. Så har för att nämna ett par exempel Adam Zaluzianskys Methodus herbariæ, Prag 1592, tryckt dedikation till furst Wilhelm, hvilkens vapen i träsnitt pryder arbetet. Uppsalaexemplaret af detta verk, som är eller har varit synnerligen elegant bundet med rika prässningar i guld och med ciseleradt guldsnitt, är tydligtvis dedikationsexemplaret, hvilket äfven framgår af det senare inklistrade Rosenbergska kvartexlibriset. Thomas Mitis' Catechesis biblicæ libri VII, tryckt i Prag 1587, nu i Strängnäs, är skriftligen af författaren tillägnad »Mecaenati suo Vilhelmo Vrsino de Rosenberg».[1]

En eller annan bok i svenska bibliotek har proveniens från det af Wilhelm von Rosenberg anlagda jesuitkollegiet i Krumau. Då Peter Vok icke varit kollegiet synnerligen bevågen, kunde man möjligen tänka sig, att han lagt beslag på någon del af dess bibliotek, och att sålunda de böcker, som tillhört detta kollegium kunde hafva kommit till Sverige med Rosenbergska biblioteket. Men då de sakna Rosenbergska exlibris och dessutom Krumau år 1648 i september eröfrades af en svensk armékår under Wittenberg[2], är det troligt, att de vid detta senare tillfälle blifvit tagna och att de sålunda ingenting hafva att skaffa med det Rosenbergska biblioteket.[3] Från den Falkenbergska donationen har till Lunds universitetsbibliotek kommit ett arbete, som en gång tillhört jesuitkollegiet i Krumau, Adam Walassers Martyrologium,

---

[1] AMINSON, a. a., s. 453.

[2] DUDÍK, Schweden in Böhmen u. Mähren, s. 331.

[3] Då jesuiterna under böhmiska oroligheterna 1618 utvisades från Krumau, blef en stor del af deras bibliotek bortskänkt i form af minnesgåfvor till stadens katolska invånare, som i stora skaror strömmade till för att taga afsked af fäderna. Portvakten, som var gammal och orkeslös, kunde ej hindra dem från att komma in i kollegiet, hvarpå de trängde in i de inre rummen. Den allmänna rörelsen och sorgen grep nu äfven jesuitfäderna, hvilket tog sig uttryck däri, att de skänkte bort allt hvad de ägde och hade. Kläder, böcker, ja, till och med sängtäcken medfördes som minnesgåfvor. Sådana kastades äfven ut genom fönstren till dem som stodo utanför och icke varit lyckliga nog att kunna komma in. Äfven biblioteket hemsöktes af dessa välvilliga vandaler. Kätterska böcker kastades ut i den förbiflytande floden Moldau. Värdefullare böcker och handskrifter hade man tidigare fört undan i ett särskildt rum, men dessa undgingo ej heller sitt öde. När de böhmiska ständernas trupper strax därefter drogo genom staden, blef kollegiet plundradt, hvarvid äfven många böcker bortfördes. (KROESS, a. a., I, s. 935 f.) Kanske äro de i Sverige funna Krumauböckerna minnen från någon af dessa plundringar.

tryckt i Dillingen 1583. Äfven Ignatius Loyolas Exercitia spiritualia, tryckt i Dillingen 1583 och nu i Lund, har tillhört samma kollegium.

Ur Wenzel Březans egen boksamling, som väl antagligen icke var så betydlig, då han ägde fri tillgång till ett af samtidens yppersta bibliotek, särskildt rikt utrustadt med litteratur för hans eget älsklingsstudium, Böhmens historia, har jag i universitetsbiblioteket i Lund funnit ett enda arbete, som senare tillhört det Rosenbergska biblioteket. Det är Amandus Polanus von Polansdorffs Symphonia catholica, tryckt i Basel 1607. Boken är bunden alldeles som det Rosenbergska bibliotekets böcker med användande af samma dekorativa stämplar, men har på pärmen initialerna V. B. A. B.[1] och årtalet 1608.

Ett stort förvärf till biblioteket i Wittingau gjordes året efter Peter Voks död, då den boksamling, som tillhört doktor Herman Bulderus år 1612 inköptes af den nye ägaren till de Rosenbergska domänerna. Säkerligen har detta köp skett på inrådan af Březan, ty Johann Georg von Schwanberg var själf en högst illiterat person, som antagligen föga bekymrat sig om biblioteket, hälst detsamma ju enligt Peter Voks testamente skulle öfverlämnas till Sobieslau. Så vidt det har kunnat utrönas, är förvärfvet af Bulders böcker den enda accessionen till biblioteket i Wittingau under Schwanbergs tid. Visserligen hafva ett ganska stort antal arbeten i detta bibliotek Johann Georg von Schwanbergs pärmexlibris, men åtminstone flertalet af dessa äro stämplade på böcker, som tidigare tillhört Hermann Bulderus. I Lund finnas 8 arbeten, som hafva dylika Schwanbergska pärmstämplar, 7 af dem hafva inskriften »Ex libris Hermanni Bulderi olim» eller liknande. Exlibrisen äro också förfärdigade samma år, som inköpet af Bulders bibliotek skedde och kanske just afsedda för detta.

Hermann Bulderus från Osnabrück var en af de många verkliga eller inbillade vetenskapsmän, som samlades till Böhmen under Rudolf II:s tid, och bland hvilka särskildt astrologer och alkemister voro i majoritet. Äfven vid Wilhelm von Rosenbergs hof funnos såsom förut nämnts flera dylika, dels allvarliga forskare, dels rena humbugsmakare, som alla lefde flott på den frikostige

[1] Václav Březan a Března. — Březan var född i byn Března, på tyska Priesen (Mareš, a. a., s. 94).

furstens bekostnad. Till den förra gruppen hörde Bulderus, hvilken dels som läkare, dels som matematiker varit anställd i Rosenbergska familjens tjänst och i sina astronomiska studier understöddes af furst Wilhelm. Denne ägnade han en 1587 gjord sammanställning af den julianska och gregorianska kalendern, uppställd till tjänst för menige man med anledning af den ett par år förut i Böhmen införda nya tideräkningen, med tabeller från 1582 och 300 år framåt efter den nya, från 1550 till 1700 efter den gamla kalendern.[1] I katalogen öfver Rosenbergska biblioteket finnes i femte delen[2] som manuskript in 12:mo upptagen »Ewigwarender Calender Hermanni Bulderi». Antagligen är det väl denna som dedicerats till Wilhelm von Rosenberg. Den är inskrifven i sammanhang med bibliotekets allmänna katalogisering af Březan åren 1602—08 och fanns alltså redan då där. Alla öfriga böcker, som tillhört Bulderus, äro inskrifna senare, vid inköpet 1612, äfven dessa visserligen med Březans stil, men af en något afvikande typ.[3] Samtidigt har Březan äfven antecknat proveniensen i de inköpta böckerna. Denna proveniensanteckning växlar något, i somliga böcker kallas Bulderus »mathematicus», i andra »medicus». Åter i andra antecknas, att han är »mortuus 1612», och genom dessa små notiser få vi några bidrag till hans biografi. Om inköpet af hans bibliotek vittnar anteckningen i Antonius Gazii Corona florida medicinæ, tryckt i Venedig 1491, där det heter »Olim Hermanni Bulderi Mathematici Rosenbergiaci liber. Emptus 5 Junii. Anno Domini 1612».[4]

Många af Bulderi böcker hafva inga andra bevis på sin samhörighet med det Rosenberg-Schwanbergska biblioteket än denna af Březan gjorda anteckning, hvilken alltså i ett stort antal fall äfven får tjänstgöra som ett slags Rosenbergskt exlibris. Särskildt i Kungl. biblioteket finnas på afdelningen medicin massor af böcker med denna inskrift, hvilkas proveniens därmed är afslöjad. Ett arbete med titel Flores Auicenne, Lugduni per

---

[1] Wagner, a. a., s. 123.

[2] »Philosophi.»

[3] Den är äfven skrifven med bläck af annan färg än katalogen för öfrigt. Äfven de accessioner, som införts af Březan under Peter Voks sista år, hufvudsakligen böcker tryckta 1609—10, äro skrifna med samma, från hans vanliga något afvikande stil.

[4] Collijn, Katalog d. Inkunabeln d. Kgl. Bibliothek in Stockholm, nr 433.

Claudium dauost, alias de troys 1508, också i Kungl. biblioteket, anses af Dudík härröra ur något Olmützbibliotek, men af inskriften »Ex libris olim Hermanni Bulderi 1612» är det klart, att äfven detta arbete har tillhört biblioteket på Wittingau.[1]

Som hjälpmedel för rekonstruktionen af det Rosenbergska biblioteket äro vi hufvudsakligen hänvisade till bandtypen med sina ros-stämplar eller pärmexlibris, till de med Březans snirklade stil skrifna eller präntade ryggtitlarne och de i de flesta hithörande böcker förekommande innerexlibrisen. Härtill kommer för böcker ur äldre privata bibliotek dessas proveniensanteckningar. Ett annat medel för identifieringen, dock icke i och för sig afgörande, utgöra de vattenstämplar, som i flera olika slag förekomma i det vid bindningen använda försättspapperet. Stundom uppträder i detta ett tämligen regelrätt Rosenbergskt vapen, den tredelade skölden med rosen i öfre fältet och de sneda strömmarne i det nedre, i andra är detta mera stiliseradt eller bragt i öfverensstämmelse med vattenstämplarnes vanliga typer, men alltid är rosen tecken på ursprunget. Man kunde ju tänka sig, att Peter Vok drifvit sina bibliofila intressen ända därhän, att han utom de många exlibris och stämplar han anskaffat äfven låtit framställa ett särskildt försättspapper för inbindningen af böckerna i sitt bibliotek. Möjligheten förefinnes ju, men det troliga är, att dessa stämplar endast betyda, att papperet är tillverkadt inom hans domäner, antagligen i Krumau, där en papperskvarn fanns sedan 1572.[2] Flera af dessa vattenstämplar innehålla Böhmens vapen, den krönta dubbelörnen, jämte en sköld med rosen. I några fall är denna ros ersatt med ett K, hvilket kanske också tyder på, att papperet är förfärdigadt i Krumau.

Utom det Rosenberg-Schwanbergska fanns på Hradschin ett äldre kungligt bibliotek. Källorna förmäla ingenting närmare därom, vi veta alltså icke, huru stort det varit eller hvad det innehållit. Emellertid påträffa vi öfverallt i svenska samlingar elegant inbundna volymer med olika ärkehertigars och kejsares vapen eller namnteckningar, tryckta och skrifna dedikationer till sådana o. s. v.,

---

[1] Dudík, Forschungen in Schweden, s. 197.

[2] Schmidt, Die kulturelle Bedeutung der Stadt Krummau (i Mitteilungen d. Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 48), s. 135 ff.

hvilka böcker därjämte hafva Kristinabibliotekets ryggsigna och sålunda otvifvelaktigt äro tagna i Prag 1648. De flesta hafva tillhört kejsar Rudolf II och Ferdinand III under hans ärkehertigtid. I Lund finnas flera dedikationsvolymer med kejsar Rudolfs vapen, så t. ex. Martin Boregks Bemische Chronica, tryckt i Wittenberg 1587, Mercurii Trismegisti Pymander, tryckt i Krakau 1584, och Magnus Pegelii Thesaurus rerum pro generis humani salutis ablatus, tryckt 1604. Från hans efterträdare Matthias härstammar ett exemplar i Uppsala af Johannes Seyfridi Arbor Aniciana, tryckt i Wien 1613. Denna volym har Kristinabibliotekets signum L för afdelningen historiska hjälpvetenskaper och har senare tillhört Magnus Gabriel de la Gardie. Från Uppsala, Kungl. biblioteket och Lund har jag antecknat många volymer, som tillhört ärkehertig Ferdinand Ernst, sedermera kejsar Ferdinand III. I Uppsala har Hippolitus Guarinonii Die Greuel der Verwüstung des menschlichen Geschlechts, tryckt i Ingolstadt 1610, en inskrift stämplad på pärmen, som jämte bandet visar, att boken tillhört denne.[1] Boken har Kristinabibliotekets signum P för afdelningen medicin och naturhistoria och har senare ägts af De la Gardie. Joh. Baptista Trottas Praxis horologiorum expeditissima, tryckt i Neapel 1631, visar med sitt eleganta band, sitt guldsnitt och sina knytband jämte vapenstämplarne med olika österrikiska provinsers vapen, att de tillhört densamme. I Kungl. biblioteket har Hieronymus Elveri Consularia, tryckt i Frankfurt 1620, en lång skrifven dedikation till ärkehertig Ferdinand Ernst, Emanuel Alvarez' De institutione grammatica, tryckt i Graz 1616, på pärmen stämpladt F. E. A. A. 1616 och en med utpräglad barnstil skrifven namnteckning »Ferdinandus Ernestus A. A.» Bonaventuræ Opusculum, tryckt i München 1611, har inskriften »Ex libris Serenissimi Ferd. Ernesti A. A.» Från faderns, kejsar Ferdinand II:s bibliotek härstammar likaledes i Kungl. biblioteket Gulielmi Brussii Scoti Ad principes propolumque christianum de bello adversos Turcos gerendo, tryckt i Krakau 1595. Boken har tryckt dedikation till ärkehertig Ferdinand och är bunden i synnerligen vackert band med vattenstämplar och årtalet 1595 på pärmen. I Lunds uni-

[1] Inskriften lyder: »Ser[enissimus] Fer[dinandus] Ern[estus] Archid[ux] Aust[riæ] St[yriæ] Car[niæ] Car[inthiæ] Dom[inus] Clem[entissimus]».

versitetsbibliotek har en 1607 tryckt upplaga af Suetonii De XII cæsaribus libri XIII tillhört ärkehertig Ferdinand Ernst.

Bland handskrifterna i katalogen öfver Alexander Erskeins bibliotek finnes en förteckning öfver biblioteket i Prag, »Pragensis arcis librorum catalogus 1636», hvadan det icke är omöjligt, att äfven denne deltagit i plundringen af slottsbiblioteket. Att han nöjt sig enbart med katalogen däröfver är väl icke troligt; äfven en del hithörande böcker har sannolikt fått göra densamma sällskap. År 1675 kommo »Kaiserliche Völker nach den Bremischen», och hofvet i Wien begagnade då tillfället att få återställdt det bibliotek, som Erskein tagit i Prag[1] och som han sedan fört till sitt nybyggda slott Schwinge nära Bremen. Kanske ingingo i denna restitution böckerna från slottsbiblioteket?

Den efter Pragbytets ankomst till Sverige uppgjorda katalogen öfver drottning Kristinas bibliotek innehåller ett stort antal handskrifter, tagna i det kungliga slottet i Prag.[2] Vid en genomläsning af första delen af denna katalog, hvilken börjar med handskrifterna, finner man titlar sådana som »Iusti Nigri Gratulation zur Böhmischen Cron Ferdinandi III», »Heinrici Samuelis von Crackaw, schreib calender, auff dass Jahr 1630 quo usus pro Diario Ferdinandus III», »Ferdinandi III Philosophia, manu eius propria scripta», »Ferdinandi Ernesti Libellus compositionum, Latine et Bohemice», »Ferdinandi Ernesti Libellus Synonymorum collectorum, item Carminum Fractorum»[3], jämte en mängd andra, säkerligen från samma håll. Flera dylika handskrifter äro ännu kvar i Kungl. biblioteket, exempelvis »Alberti primi Rudolphi filii historia rhytmis Germanicis». Denna foliohandskrift har ursprungligen tillhört kejserliga biblioteket i Wien, såsom den på bakpärmen skrifna nummersignaturen utvisar, hvilken är gjord på 1500-talet af kejserlige bibliotekarien Hugo Blotius. Af någon anledning blef den flyttad till Prag och föll med bytet där i svenskarnes händer.[4] Hvad som för öfrigt finnes kvar af handskrifter från Prag eller Olmütz och Nikolsburg

---

[1] ERSCH u. GRUBER, Allgemeine Encyclopedie, Sect. 1: Th. 37, s. 404.

[2] Se DUDÍK, Forschungen in Schweden, s. 86—91, som innehåller utdrag ur katalogen och upptager de flesta handskrifter af böhmisk och mährisk proveniens.

[3] Alla dessa äro pappershandskrifter i kvart och återfinnas i katalogen, s. 157, 158, 160, 182, 184 resp.

[4] Denna anteckning om proveniensen är gjord på själfva handskriften efter meddelande af Dudík i bref till sedermera öfverbibliotekarien Klemming 10 aug. 1861.

är behandladt af Dudík i hans Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte, där utförliga beskrifningar af handskrifterna jämte angifvande af proveniensen äro gjorda.[1]

Utom de kungliga biblioteken blefvo en mängd andra inom Prags lillsida belägna slotts- och klosterbibliotek utsatta för plundring och det säkerligen i en utsträckning vida utöfver hvad källorna berätta eller hvad de återfunna resterna gifva vid handen. I de plundrande skaror, som i tre dagars tid hemsökte den stadsdel, där de förnämsta adelspalatsen jämte många rika andliga inrättningar lågo, åstundade väl flertalet andra och skenbart dyrbarare ting än gamla codices, böcker och arkivalieluntor, men där funnos äfven de, på hvilka de litterära skatterna utöfvade sin dragningskraft. Källorna nämna särskildt en eller annan dylik bokälskare, däribland den förut omtalade Alexander Erskein och någon bland fältprästerna, men icke heller fältherrarne torde hafva försmått att låta inrangera handskrifter och böcker bland sitt rika byte, som utom reda penningar hufvudsakligen bestod i konstverk af skilda slag, taflor, statyer, dyrbara tapisserier och andra väfnader, smycken och vapen.

Bland de af svenskarne värst hemsökta institutionerna i Prag var det rika, strax ofvanför Hradschin belägna Strachowklostret, där särskildt ett finskt regemente under öfverste Knorring huserade. I det nuvarande klosterbiblioteket förvaras en handskrift, hvari ett ögonvittne till händelserna 1648, munken Evermod Georg Košetický, då en 18-årig ung man, ger en framställning om de svenska truppernas framfart i hans kloster. Han berättar, huru några af de svenska fältprästerna gingo in i klostrets bibliotek och utvalde däri de böcker, som behagade dem. Härpå började de träta med en af klosterprästerna, hvarunder en af svenskarne uttalade sig smädligt om den katolska gudstjänsten. Men härför erhöll han på fläcken sitt rättvisa straff, i det han föll »med Guds medgifvande ned på golfvet och dog en plötslig död».[2] Den kärna af sanning, som ligger i denna skildring, visar, att äfven detta bibliotek blifvit plundradt och att man möjligen skulle söka resterna däraf i Finland. Men hafva de kommit dit, är det väl sannolikt,

---

[1] Dudík, Forschungen in Schweden, s. 142—288.

[2] Jensen, a. a., s. 208—209.

att de senare hamnat i Åbo akademis bibliotek, och i så fall torde de hafva blifvit tillintetgjorda vid branden 1827.

Thomasklostret i Prag hade en boksamling på 10,000 band, som Königsmarck gärna ville komma åt. Han skickade därför dit sin fältpredikant Johan Klee, som med ifver och icke utan resultat för egen del synes hafva deltagit i biblioteksplundringarna. Men — säger en klosterkrönika — »hvad munkarnes brinnande böner ej förmådde, det verkade sex silfverskedar och en guldbägare, hvarmed abboten begåfvade Klee. Hans intresse för böckerna svalnade plötsligt vid anblicken af dessa skatter, så att han återlämnade böckerna på några få undantag när».[1]

Jesuiterna i Prag hade sina kollegiebyggnader i det gamla dominikanklostret St. Klemens, beläget på lilla sidan nära brohufvudet vid öfvergången till gamla staden. Här hade de haft sin verksamhet i nära hundra år, sedan de 1556 inkallats till Prag af Ferdinand I. Ett kortare afbrott i deras verksamhet hade här som i andra böhmisk-mähriska jesuitkollegier inträdt under oroligheterna 1618, då de måst lämna staden. Liksom öfriga kollegier hade äfven detta ett rikt och värdefullt bibliotek, där icke ens de kätterska böckerna saknades. Af dylika var särskildt den litteratur, som utgått från de böhmiska bröderna, väl företrädd, då det ju var dessas läror, som härifrån skulle bekämpas. Författaren af en samtida relation angående förstörelsen af kättarlitteraturen efter det böhmiska upprorets kufvande berättar, huru han i Klemenskollegiet sett flera böcker i det rika biblioteket, hvilka voro inlåsta bakom ett galler och bundna i svarta skinnband. Då han frågade jesuitfäderna hvad det var för böcker, fick han till svar, att det var idel »Ketzerbücher, lutherische, calvinistische, und zwar wären sie darum schwarz eingebunden, weil sie verdammt, verboten und teuflich waren».[2] Dylika kätterska böcker tillföllo jesuiterna i Prag äfven med det rika bibliotek, som Wallenstein under sitt härjningståg upp mot norden hade medbragt till dem från Holstein, då han 1626 stormade det gamla Rantzauska familjesätet Breitenburg. Här hade den lärde humanisten Henrik Rantzau under senare hälften af 1500-talet samlat ett bibliotek, som både till omfång och värde var ett af de allra för-

[1] JENSEN, a. a., s. 188.

[2] HANSER, Deutschland nach dem 30:jähr. Kriege, s. 151.

nämsta i Nordeuropa.[1] Detta bibliotek förde Wallenstein med sig och skänkte detsamma vid sin återkomst till jesuiterna i Prag. Enligt andra källor skulle en stor del däraf tagits af Wallensteins soldater och sedan försålts dels till borgare i Itzehoe, dels i Hamburg.[2] Möjligen kan denna uppgift bero på en sammanblandning med någon senare försäljning af böcker ur Rantzaus bibliotek, hvilka på sitt kretslopp återkommit till de trakter, där de ursprungligen hört hemma, och med Pragbytet hamnat i flera offentliga och privata boksamlingar i Niedersachsen. Dietrich von Stade, som var arkivarie i Bremen i svensk tjänst, hade många dylika böcker ur Rantzaus bibliotek, hvilka kommit från jesuitkollegiet i Prag och på hvilka jesuiterna enligt sin vana utöfvat censur.[3] Jag har i ett annat sammanhang uttalat som min åsikt, att dessa Rantzauböcker från jesuitkollegiet i Prag kommit att spridas till biblioteken i trakterna kring Hamburg och Bremen genom försäljningen af Alexander Erskeins bibliotek 1683.[4] Att Erskein i Prag erhållit ett synnerligen rikt byte särskildt i fråga om arkivalier, på hvilka han framför annat var specialist, skall nedan närmare visas. Och att han äfven vid samma tillfälle väl försett sig i afseende på tryckta böcker framhålles af källorna.[5] Då han som i det föregående nämnts med förkärlek uppsökt särskildt jesuitkollegierna, när det gällde att tillvaratagа bokskatter, hvad är då naturligare än att antaga, att han följt samma princip i Prag? Emellertid hafva några direkta bevis ej kunnat framläggas härför, och då Erskeins bibliotek är skingradt, torde det blifva svårt att åstadkomma sådana. Att han emellertid ej varit ensam om rofvet i Klemenskollegiet är säkert. Bland dem som huserat i Thomasklostret nämndes Königsmarcks fältpredikant Johan Klee. Denne var äfven verksam på andra håll i Prag, däribland i jesuitkollegiet. I det Brahe-Wrangelska biblioteket på Skokloster finnes en volym, som först tillhört Henrik Rantzaus bibliotek, sedan jesuitkollegiet i Prag och därifrån tagits af Klee. Ifrågavarande bok är ett exemplar af Lazari Bayfii Annotationes in Legem II de cap-

---

[1] Se härom Walde, Henrik Rantzaus bibliotek och dess öden, samt där citerad litteratur.

[2] Alardus, Nordalbingia (i Westphalens Monumenta inedita, 1739, T. 1), sp. 1975.

[3] Seelen, Memoria Stadeniana, s. 47.

[4] Walde, senast a. a., s. 186.

[5] Ersch u. Gruber, Allgemeine Encyclopedie, Sect. 1: Bd 37, s. 404.

tiuis et postliminio reversis, tryckt i Paris 1549. Den har pärmexlibris med Henrik Rantzaus och hans gemåls vapen samt inskriften »Hic liber Henrici est equitis cognomine Rantzou. Emit Chilonij reuersus ex Dania à Friderico II cui adfuit Vdalricus dux Megapolitanus Anno 1572». Nedanför är senare tillagdt »Denna skrift war med paper öfwerklistrad». Vidare har boken inskrifterna »Domus Professæ Soc. Jesu ad S. Nicol. Pragæ Catal. inscript.» och »Anno 1648 Pragæ veni in possessionem M. Johannis Klee præpositi Bremervördensis». Då Bremervörde var en af Carl Gustaf Wrangels donationer[1], är bokens tillvaro i Skoklosterbiblioteket lätt förklarlig. Att densamma icke varit det enda resultatet af Klees samlareverksamhet i Prags jesuitkollegium, torde man få anse som tämligen säkert, och äfven på denna väg kunna de böcker, som tillhört Rantzaus bibliotek på Breitenburg, återkommit till norden och sedan ånyo skingrats.

Till trakterna kring Bremen och Stade synes i allmänhet mycket af det i Prag tagna bytet koncentrerat sig. Sannolikt har väl äfven Königsmarck, som efter freden 1648 länge var generalguvernör öfver de då svenska hertigdömena Bremen och Verden, medfört sådant byte dit och många personer i hans omgifning, både officerare och menige, likaledes. Från år 1728 höra vi i Bremen talas om till köp utbjudna handskrifter »per militem Suecum ex Bibliotheca quadam Pragensi erepti». Det är den bekante författaren af Catalogus historico-criticus librorum rariorum, Johan Vogt, då kyrkoherde i Bremen, som i ett bref till sin ämbetsbroder pastor Wolf i Hamburg öfversänder förteckningen på dessa handskrifter, som erbjudits honom till inköp. Häribland fanns äfven en 1412 skrifven pappershandskrift innehållande Johannes Hus' Expositio super libros IV sententiarum Magistri Petri Lombardi, föreläsningar hållna vid universitetet i Prag, hvars rektor Hus då var. Dessa handskrifters senare öde är okändt.[2]

En i katalogen öfver drottning Kristinas bibliotek[3] upptagen

---

[1] Han erhöll detsamma 24 mars 1648 och 28 april 1655 Carl X Gustafs konfirmation därpå (Pergamentsbrefven nr 283 o. 298 i Skoklostersamlingen i RA.).

[2] Hoffmann, Prager Handschriften (i Serapeum, Jahrg. 21), s. 46—48.

[3] Vol. 1, s. 41. — En volym af denna serie är ännu bevarad i KB., nämligen den som upptager hofstaten för 1555. Om de öfriga restituerats eller öfvergått till Riksarkivet och sedan förlorats i slottsbranden är ovisst. I alla händelser återfinnas i Jachesii katalog 1695 endast volymerna för 1555 och 1561. (Se Dudík, Forschungen, s. 115.)

handskrift med titeln »Römisch Kayserl. May: Hoffstatt, von den Jahren 1554—62, singulis voluminibus», har möjligen tillhört det i Wenzelskapellet förvarade böhmiska kronarkivet, hvilket äfven plundrades. Underrättelse hade kommit till Stockholm, att ett viktigt och värdefullt arkiv skulle finnas i Prag, och Königsmarck fick order att taga väl vara därpå och hemskicka hvad som kunde vara af betydelse.[1] Så skedde också, hvarvid en mängd böcker och dokument bortfördes, hvilka dock senare omkring 1690 delvis återköptes af den österrikiske envoyén i Stockholm, grefve Anton Johann von Nostitz, för 1,000 dukater.[2] Detta till Stockholm öfversända arkiv har tydligen medföljt biblioteket och icke omedelbart öfverlämnats till Riksarkivet, dit det väl egentligen skulle höra. Först den 3 augusti 1653 inlevererades de i Prag tagna handlingarne, nedlagda i ett stort och två små fat. Enligt leveransförteckningen innehöll samlingen bl. a. 17 stora folianter registratur öfver ankomna bref, dessutom registratur öfver utgångna bref jämte koncepter och »en stor hop» originalbref.[3] Senare torde nog det mesta af dessa handlingar vara restitueradt eller förstördt i slottsbranden 1697. En ringa del finnes dock ännu kvar i Riksarkivet, däribland en volym, betitlad Kejsar Ferdinand III:s arkiv 1646—48, hufvudsakligen innehållande bref till kejsaren från furstliga personer[4], och ett konvolut med gamla familjepapper, bref m. m. tillhöriga kejsar Ferdinand II:s fader, ärkehertig Karl.[5]

Det mesta af de i Prag tagna arkivalierna torde aldrig hafva kommit till Stockholm. Alexander Erskein, som vistades här på hösten 1648[6], synes hafva tagit brorslotten. En granskning af den sista delen af katalogen öfver hans bibliotek och arkiv, hvilken innehåller handskrifterna, ger högst intressanta resultat. Här finnas massor af böhmiska och österrikiska handlingar, de flesta säkerligen från kronarkivet och kungliga slottet i Prag, några äfven från Mähren, antagligen från Olmütz. Äfven med de summariska titlar, hvarunder dessa »Brieffschaften» äro upptagna, kan man för-

---

[1] Se Inledningen, s. 22.

[2] Wolf, Geschichte d. K. K. Archive in Wien, s. 28, noten.

[3] Bergh, a. a., s. 378.

[4] Förteckning öfver Extranea i RA., uppgjord 1900 af L. Weibull.

[5] Dessa funnos åtminstone 1853 i RA. (Prowe, Mittheilungen aus schwed. Archiven u. Bibliotheken, s. 41.)

[6] Se t. ex. Dudík, Forschungen in Schweden, s. 34, där han aftrycker ett bref från Erskein till Carl Gustaf Wrangel, dateradt Kleinseite Prag 10 nov. 1648.

stå, att det är ett synnerligen värdefullt historiskt urkundsmaterial, som härvid bortförts. Under rubriken »Gebundene in B» finna vi »Allerhand Bohemische osterreichische vnd andere Relationes, Verleuffe, Decreta, Acten und begebungen so zu zeiten beeder Keijser Rudolphi vnd Mathiæ vorgangen vnd sich zugetragen haben», och »Bohemische privilegien inventarium 1505». På »Ungebundene in K» finnas »Kaijserliche und Österreich. Sachen de 1505 bis 1654»[1], »Kaijserl. Vnterhandlunge mit den Venetianern hoffraths decreta item Käijs. Schuld Verschreibunge», »Kaijs. Hoffstadt Sachen de 1600 seqq.», »Kaijs. Hoffgerichts Sachen de 1643 item Kaijser. Cammergerichts Sachen potissimum de 1555, 56, 57», på rubriken »Gebundene in K» bl. a. »Kaijs. mandata an unterschiedliche Reichss Stände vnd allerhand relationes», »Allerleij Sachen so da ausgangen vnter Kaijser Carl den V.», »Kaijserl., Reichs vnd osterreichisch hoffrathsbuch 1569», »Kaijs. heimische probation schrift». På afdelningen »Ungebundene in O» finna vi »Regulæ monasticæ apud Olomucenses item actio contra Opitium el alios prædicantes Viennæ vnd allerhand Osterreichische Sachen». Detta är hvad som vid en ganska flyktig granskning af katalogen kan upptäckas af allmänna österrikiska och böhmiska handlingar. Kommer så härtill, att en mängd dylika äro upptagna under andra rubriker, bref och familjepapper under respektive namn o. s. v., så finner man, att det varit ett högst betydligt byte, som Erskein här gjort, i statsarkivet i Hannover, där Erskeins arkiv hamnade, upptagande icke mindre än 208 nummer. Häribland var äfven fältmarskalken Peter Melander Holzapfels korrespondens. Mesta delen häraf har senare återställts till vederbörande österrikiska arkiv.[2]

I flera svenska samlingar särskildt i Kungl. biblioteket, Lund och Uppsala påträffar man ej sällan böcker, nästan uteslutande juridisk litteratur, med inskriften »Ioannis à Lober». På en 1604 tryckt Senecaupplaga i Linköping kallar han sig kejserligt råd. Att dessa böcker tillhöra krigsbytet är säkert, de hafva alla Kristinabibliotekets ryggsigna, men om de äro tagna i Prag eller annorstädes har ej varit möjligt att utreda. Flera af dessa böcker hafva tidigare tillhört en Johann Tremauer, som köpt dem i Padua

[1] Innehåller 8 nummer; årtalet 1654 väl felskrifning.

[2] BÄR, a. a., s. 51.

1569—72, och sedan en Johann Lindorffer. Begge dessa namnteckningar äro öfverstrukna af den siste ägaren, som med sin breda och kraftiga stil skrifvit sitt namn vanligen öfverst till höger på titelbladet.

När de från Prag öfverförda biblioteken ankommit till Stockholm, började ordnandet och inrangerandet af de väldiga bokskatterna under ledning af drottningens nye bibliotekarie Isak Vossius. Detta arbete var klart i mars 1651, hvarpå en katalogisering af biblioteket vidtog.[1] Biblioteket var nu ordnadt i 21 olika afdelningar, hvarje sådan afdelning betecknades med en bokstaf i alfabetet och på alla böcker målades nedtill på ryggen vederbörande afdelnings bokstafssignum.[2] Af katalogen hann aldrig mera bli fullbordadt än två volymer, omfattande, den första handskrifterna och af tryckta böcker afdelningarne A—D, d. v. s. början af teologien, den andra ytterligare två afdelningar af teologien, under signa E—F. För att få kännedom om de återstående afdelningarnes omfattning och innehåll är man hänvisad till bokstafssigna på de i olika svenska och utländska samlingar bevarade böckerna ur detta drottning Kristinas bibliotek.[3]

---

[1] WIESELGREN, a. a., s. 28.

[2] WALDE, Till Kristinabibliotekets historia, s. 122 ff.

[3] Förteckningen öfver detta uppställnings- och signeringssystem aftryckt bland bilagorna efter författarens uppsats Till Kristinabibliotekets historia, s. 131 f. Jag har i denna uttalat en viss tvekan angående omfattningen och benämningen på ett par af afdelningarne inom systemet, nämligen de med bokstäfverna I och M betecknade. För den sista låg svårigheten i det knappa bokmaterial, som uppträdde med detta signum, för den andra åter i samma materials öfverflödande mängd. Efter nya undersökningar tror jag mig nu vara i tillfälle att korrigera uppgifterna härom äfvensom att göra ett förtydligande tillägg till en annan afdelning. Afdelningen I torde hafva haft den i 1600-talets katalogsystem vanliga beteckningen »Politici», ett namn som lämnar fältet öppet för inrymmande af flera olika fack. I moderna bibliotek innehåller afdelningen statslära grundstommen till »Politici», och i detta fack i Kungl. biblioteket finnas nu en mängd böcker med Kristianiabibliotekets I-signum. Jag hade själf förut haft benämningen »Politici» på förslag som beteckning för denna afdelning, men fann namnet ej tillräckligt omfattande för de olika vetenskaper, som voro hopade därinom. Möjligen kan afdelningen I äfven hafva omfattat annat än »Politici»; kanske den har hetat »Politici et res militares» eller liknande, men därom vågar jag ej yttra mig. Afdelningen M är af mig betecknad som arkeologi, en nödfallsutväg, då ett dylik afdelning väl knappast kan ha existerat i ett 1600-talsbibliotek. Arbeten tillhörande antikviteterna skulle väl snarast vara

Då Vossius efter Pragbytets ankomst upplade sitt nya system öfver Kristinabibliotekets uppställning och signering, gjorde han sig all möda att söka utplåna de gamla signa af en annan men i viss mån likartad typ, som funnos på den äldre delen af biblioteket, Olmütz- och Nikolsburgbytet. Detta utplånande har lättast kunnat genomföras i böcker bundna i mjukare skinnsorter; på sådana kunna vi nu blott af utskrapningen förstå, att ett äldre signum där förut funnits. Böcker, bundna i slät hård pergament, hafva däremot ofta dessa äldre signa åtminstone vid en närmare undersökning tydligt skönjbara, helst de sitta högre upp på bokryggen och alltså icke kommit att öfvermålas af de senare signaturerna från Vossii tid, hvilka sitta längst ned på ryggen. Från Uppsala har jag i den afsevärda del af krigsbytet, som ditkommit med De la Gardies bibliotek, antecknat flera sådana fall, där bägge signeringssystemen tydligt framträda. Joh. Heurnii De morbis oculorum, aurium etc., tryckt i Antwerpen 1602[1], har dels Dietrichsteinska bibliotekets signum F för afdelningen »Medici, Chymici» etc. dels Kristinabibliotekets signum P för afdelningen medicin och naturhistoria. Joh. Regiomontani, Tabulæ directionum et profectionum, tryckt i Augsburg 1551[2], har tillhört Andreas Dudith och har i hans bibliotek haft nummer 220, som inskrifvits i toppsnittet; den har vidare ett så godt som utplånadt O[3] och

att finna under L, historiens hjälpvetenskaper. Det fåtal böcker jag hade funnit signerade med denna bokstaf voro emellertid i våra nuvarande bibliotek mest placerade på arkeologi, det var äldre grafskrifter och dylikt. Afdelningen M omfattar emellertid hvad vi kalla skönlitteratur, den har säkerligen i Kristinas bibliotek burit namnet »Litteræ elegantiores» eller liknande. På nyklassisk vitterhet återfinna vi hufvudparten af denna Kristinabibliotekets sannolikt ganska rikhaltiga afdelning. Afdelningen T, som är betecknad matematik och astronomi, innehåller äfven arbeten i musik samt arkitektur, åtminstone konstruktionsritningar och mätningar. Angående möjligheten af att detta signeringssystem redan kunde hafva användts i det Rosenbergska biblioteket vågade jag vid detta tillfälle ej uttala mig. Men detta Rosenbergska af Březan ordnade och katalogiserade bibliotek var ju uppställdt efter helt andra grunder och i större hufvudafdelningar, på det stora hela taget efter de olika fakulteterna. Någon ryggsignering har detta bibliotek med säkerhet icke haft, utan Vossii system är uppgjordt antingen på fri hand eller kanske efter förebilder från hans hemland, Nederländerna.

[1] Obr. ser. 46: 280.

[2] Obr. ser. W 293.

[3] Dietrichsteinska bibliotekets signum för afdelningen »Mathematici». — I bägge de nämnda böckerna hafva vi äfven De la Gardieska bibliotekets nummersigna.

nederst Vossii T-signum. Ett exemplar af Henricus Philippis Generalis synopsis sacrorum temporum, tryckt i Köln 1624, ett kronologiskt arbete alltså, har Nikolsburgbibliotekets signum P för afdelningen historia på andra fältet nedifrån delvis utplånadt och ersatt af Kristinabibliotekets signum L för afdelningen historiska hjälpvetenskaper. Jacob Vivarii på mer eller mindre klingande disticha skrifna Descriptio aurei velleris, tryckt i Prag 1585, en tunn kvartvolym, bunden i enkelt mjukt band, har på titelbladet det Dietrichsteinska bibliotekets vanliga exlibris och på ryggen detta biblioteks signum G för afdelningen »Poetæ etc» samt längre ned Kristinabibliotekets signum M för afdelningen vitterhet. I Kungl. biblioteket har Hieron. Osorii De regis institutione, tryckt i Lissabon 1571, som 1572 tillhört Adam Dietrichstein, Nikolsburgbibliotekets signum M för afdelningen »Politici et jura Regnorum et Civitatum» samt därunder Kristinabibliotekets signum I för afdelningen »Politici».

De i Mähren och Böhmen tagna litterära krigsbytena, som införlifvades med drottning Kristinas bibliotek, äro nu delvis förstörda, delvis skingrade genom donationer åt skilda håll. Så erhöllo drottningens gunstlingar eller hennes bibliotekarier afsevärda delar häraf. I Magnus Gabriel de la Gardies bibliotek visa den mängd af böcker, som äro försedda med de ofvan beskrifna ryggsignaturerna, tydligt, hvarifrån de äro komna. Om De la Gardie erhållit dem som gåfva eller kanske delvis som ersättning för möjliga penningförsträckningar, är ej lätt att afgöra. Bland drottningens bibliotekarier erhöllo såväl Nicolaus Heinsius som Isak Vossius stora delar af biblioteket dels som belöningar, dels som ersättning för egna bibliotek, hvilka drottningen öfvertagit. Hvad dessa medförde ur landet har väl senare till största delen hamnat i holländska samlingar. En ung man vid namn Eric Appelgren, som var kammarpage hos drottningen, har erhållit icke få böcker i hvilka han inskrifvit sitt namn jämte årtalet 1651. Sådana böcker har jag funnit i Uppsala, Linköping och Skokloster. En stor del af bytet bortskänktes till de svenska universitets- och gymnasiebiblioteken i Uppsala, Åbo och Pernau samt framför allt Västerås och Strängnäs. I Stockholms Storkyrka hamnade, ej fullt klart huru, en ganska betydande samling böcker ur dessa

bibliotek, hvilka dock år 1843 återgingo till Kungl. biblioteket. De dyrbaraste handskrifterna och böckerna förde drottning Kristina ur landet, hvaraf sedan det mesta hamnade i Rom.[1] Af det kvarvarande gick största delen förloradt i slottsbranden 1697, och genom eldsvådorna i Åbo 1827 och Strängnäs 1864 miste dessa bibliotek helt eller delvis hvad de fått af det böhmisk-mähriska krigsbytet. Genom duplettauktioner o. d. ha samlingarne ytterligare förminskats; hvad som utmönstrats genom dylika försäljningar har ju genom inköp till andra bibliotek delvis bevarats, medan annat spårlöst försvunnit. Under auktionerna på 1700-talet synas särskildt de danska samlarne med ifver inköpt böcker ur biblioteken i Olmütz, Nikolsburg och Prag, genom hvilka inköp en stor del af dessa böcker senare kommit till det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn. I detta bibliotek möter man mycket ofta Kristinabibliotekets ryggsigna. Mycket har förvisso hamnat i andra utländska bibliotek. Genom ingående undersökningar i såväl svenska som utländska samlingar torde man emellertid kunna få en någorlunda tillfredsställande helhetsbild af dessa storartade bibliotek, hvilka tvifvelsutan hvart och ett för sig skulle hos åskådaren kunnat uppväcka samma häpnad och beundran, som det ena af dem, det stolta Rosenbergska biblioteket på Wittingau en gång gjorde hos en lärd jesuit, hvars känslor vid åsynen däraf kulminerade i orden »vidi, tractavi, laudavi, stupui et admiratus sum tot raritates, non minus quam antiquitates bibliothecæ huius».

---

[1] De viktigaste handskrifterna närmare beskrifna af DUDÍK i hans Iter Romanum, I, s. 181—246.

BILAGOR

1.

Utdrag ur Per Månsson Utters bref till Axel Oxenstierna angående arkivet i Mitau.

Wälborne Her Cantzler, gunstige Herre och mächtige befordrare, Eders H:tt är min wällwillige tiänst och ödmiuke helssenn och altt mere tiänstligitt som iagh förmår, medh Gudh Alz:tt nw och altijdh tilförende. Gunstige käre herre meden migh nu gifs tilfälle att schrifue E: H:tt till, medh denne Cantzeliiposten, så hafuer iag icke vnderlate kunnett, att lathe E: h:tt förnimme, att seden som E: H:tt medh Kongl. M:tt alles wåre allernådigeste Konungh och herre, häden förreste, Szå hafuer iagh öfverseedt och mästedeels igenom läsett de Mithowske handlinger, så monge bref som opå Pergement schrefne äre, af huilke den kisten som E: h:tt lätt vpbryte, mäst full war, och nogre i den andre kistenn, men dett mäste i den andre kisten war, såsom och i tredie kisten och de twå tynnorne, handlinger opå Pappir schrefne, Missiver, Concepter och annatt sådantt, och dem kan man icke så hastigt fhare igenom. Szå finner iagh ther vti thett förnämpligeste (:som migh tycker:) Konungh Abels i Danmarkz bref, gifuett Anno etc 1251. der medh han confirmerer sin Faders, Konungh Waldemars Donation opå Järfwen, som han till Ordenen i Liflandh gifuitt hafuer. Thett andre Konungh Waldemars thens andres egitt breff, ther medh han hafuer soldt Ordenen the Landh Harrinn och Winlandh medh Räfle, Wäsenbergh och Narfwe Slott och Städer, för Nittontusendh lödig Mk fijnt Sölf Cölnisk wicht, Anno. 1346 (:Om hwilkett Areld Huitfeldt förmeller i sin Crönike, att vti Danmarkz handlinger ingen beskeedh funnen är, för än de Polniske Legater opå handelen i Stetin, meddelade the Danske Commissarier en Copie:) Huilkett kööp Påffue Clemens den 6:te medh sitt bref confirmerer, Teslikes äre och alle Kongh Waldemars och hans fulmächtiges Quittentzier tilstädes, som för:ne Summa Sielff vti gode rede vpburitt hafue. Sammaledes och bref aff Hogmessterne i Pryssen, ther medh the vpantwarde till Härmesterne och Ordenen i Lifflandh, all deras rätt och rättigheeter till för:ne Länder, Slott och Städer. Priwilegier funnes här inge, men

monge Confirmationer som Keijsere, Påffwar och Hoghmestere opå dem gifuitt hafue. Item Recesser giorde Ständerne emillan, Grentzebref emellan Landzänder och Byar, och andre saker, som iagh nu alle icke kan vprächna, huilke alle iagh hafuer lagtt huart för sigh, på thett iagh må dess snarare finne huadh som efter frågas kann. Ett stort Konungh Staffans bref, som och nogre flere, som synes hafue waritt af Importens äre ille sunder refne, och nogre bladh bortta, och som migh tycker, så motte Insiglen hafue förrådt brefwen, eller och om der hafwer waritt nogre bladh huijte eller oschrefne af Pergamentedt. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Af Stockholm denn 2 Augusti Åhr 1622.

E. H:tz
altijdh ödmiuke och tiänstwillige
Peer Månsson Wtter.

(Efter original i Oxenstiernska samlingen i RA.)

2.

Gustaf Adolfs donationsbref på biblioteket i Würzburg.

Wir Gustaf Adolph etc. thun hiemit kundt, dass wir auss sonderlicher gnädigster neigung vnserer Academien Ubsalen die alhie auffm Schloss vorhandene Bibliothek mit aller zubehör wie dass namen haben mach gnädigt geschenket vnd zu der behuff Vnseren Hoffprediger Magister Johann solche zu registriren, vnd darauff obacht zu haben gnädigst anbefohlen, Gebieten derentwegen hiemit Vnsern obberegten Schlosses Stadthalteren dass er ausser gedachten Magistro nichter dass geringest davon abfolgen oder ausschleppen lassen soll, da auch eines oder anders dazu gehörich daran entwant so viel man daran nachricht haben oder einziehen kan die ienigen so sich solches vnterstanden alsbaldt beij Vnser höhesten vngnade dahin wieder verschaffen, darin geschicht Vnserer ernstlicher will vnd meinung.

Geben zu Wirtzburg den 6. Novembris, Anno 1631.

(Efter original i Uppsala universitets arkiv.)

3.

Instruktion för Jacob Roberthonius och Johannes Matthiæ angående biblioteken i Mainz.

Wir Gustaf Adolph von Gottes gnaden der Schweden, Gothen und Wenden Königk, Grosfürst in Finlandt, Hertzogk zu Ehesten und Carelen, Herr uber Ingermanlandt, Thuen kundt, dass wir in Commission gegeben, wie wir auch krafft dieses in Commission geben, Unserm lieben getrewen, Unsern respective Leib medico undt Hoffpredigern, Jacobo Roberthonio und M. Johanni Matthiæ, dass Sie alle die Bibliotechen undt privat Büchern, so im Schlosse undt in den verlauffenen Collegijs, Schulen, Clostern oder sonsten in den verlauffenen Häusern zu Mäintz gefunden werden Unsert wegen und zu der Chron Schweden besten durch Ihnen undt Ihre dazu gezogenen adsistenten arrestieren: Dieselbe auff einem gewissen sicheren Ortt zusammen bringen, undt ihre gelegenheit nach abführen lassen; Wir befehlen darauff hiemit ernstlich, Unsern hohen und niedern Officierern wes Standes die auch sein, so wohl alss gemeiner Soldatesque zu Ross und Fuess, dass Sie nicht alleine alle Bibliotechen gentzlich unberühret lassen: Sondern auch ihnen Leib medico und Hoffpredigern, nebenst ihren adsistenten mit Wachten versehen, undt allermassen dazu beforderlich sein, dass solche Bücher nach Ihre beliebung verwahret werden mügen, Wofern aber einiger hiegegen einige Bücher entwendet, denselben wollen wir hiemit befehlen beij höchster Straffe, dieselbe zu restituiren. Undt soll der Leib medicus undt Hoffprediger, solche macht haben wieder zu nehmen. Urkundlich mit Unserer handt Unterschriebung und Secret beglaubiget. Signatum in Unser Quartier Weisse[burgh?] 13 Decembris Anno 1631.

Gustavus Adolphus
(Sigill).

(Efter original i Uppsala universitetsbibliotek, Cod. G. 171 a.)

4.

Balthasar Henkels försvar för beslagtagande af domkapitelsbiblioteket i Mainz.

An Rex Veciæ Bibliothecam Capitulj Cathedralis Sedis Moguntinæ vindicare possit etc.

Jn affirmativam ex sequentibus inclino sententiam.

1. Quia supremus Capituli moderator et arbiter Elector scilicet Moguntinus est Regis hostis notorius.
2. Quia maior pars Canonicorum Electorem secuta similem hostilitatis reatum contraxit.
3. Quia vnus alterque ex Canonicis qui regali protectioni se commisit non potest sustinere vel repræsentare jura hostium absentium.
4. Quia Canonicus à Rege in gratiam receptus considerandus et inter arma tractandus est, non vt Clericus vel Canonicus sed vt privatus et laicus.
5. Quia nomine Capitulj Cathedralis, occupationis vel victoriæ tempore nulla (quod sciam) juncta conventio.
6. Et quod exinde sequitur, Bibliotheca permansit interminis juris bellicj, omnia bona victori tribuentis.
7. Quia permissum vel promissum Religionis exercitium est strictissime interpretandum, nec ad magnum illum thesaurum Bibliothecæ, in præjudicium Victoris extendendum.
8. Quia nullus est, qui dominium horum librorum, nomine absentium hostium contra Regem defendat.
9. Quia magnæ ineo incredibilis Clementiæ pars est quod hucvsque cuculligeris in Cathedrali templo salvum permanserit falsæ Religionis studium, præsertim cum non inobscuro sit, illorum occultas murmurationes et publicas quoque preces, contra Regis propriam salutem, totiusque Exercitus arma stringi.
10. Quia Iura totius Capitulj Cathedralis adhærentia redemptrici gladio nec est in illius arbitrio, novum Electorem in locum fugati vel victi eligere.
11. Quia inter divinos victoriarum Regiarum tractus eadem est ratio Capituli Moguntini, quæ est Capituli Magdeburgensis.
12. Quia vbi nullum datur jus Capitulj, ibi quoque pro Capitulo, vel in illius favorem non potest allegari jus aliquod Bibliothecæ.

13. Quia Elector victus vel fugatus habetur in deperditis territorijs pro civiliter mortuo: et sic Iura Capituli atque totius ArchiEpiscopatus sede vacante habeant respectum ad Pontificum, quasi Clericorum omnium Patrem, qui æquè Regis est hostis atque Moguntinus quondam Elector.

14. Quia etiamsi Capitulum aliquod fingi posset, non tamen ipsi permitteretur allegare jura sedis vacantis.

15. Quia posito, nullatenus autem concesso Moguntiæ dari sedis vacantiam, cum tamen non ex fato mortis, aut voto avocationis, sed ex jniuria Regi, Religioni et Libertatj illata, vacuvm illud processerit, ideo excluso jure Capitulj sedisque vacantis, versamur in terminis occupandi, ex mero jure gentium.

16. Quia vbi est Sedis vacantia, ibi Capitulum sustinet vices, judicis: Rex autem nullum alium agnoscit Iudicem quam DEVM et Conscientiam.

17. Quia sedis Moguntinæ vacantia neque in jure neque in facto verificari potest. Non in iure, quia vbi Victor et vindex gladius adest, ibi victi spiritus dependet ex gratia, non ex jure. Non in facto, quia sedis vacantia, fundatur in illa fictione juris, quasi absens vel mortuus Archi-Episcopus sive Elector sit adhuc in vivis. Fictio autem sine Iudice nil operatur.

18. Quia neque ex Iure divino, neque ex Iure gentium potest allegari aliqua solida ratio quæ arbitrium regium jn vindicatione vel potius occupatione Bibliothecæ jmpediat.

Quod si hæ similesqve rationes forsan ad vindicandam Bibliothecam Cathedralem non suffecerint vel illius ablatio adhuc ex causis prudentioribus differenda. Inventarium tamen statim vt exigeritur, et vt, salvo tertij jure, custodia Bibliothecario Regio concederetur suaderem. Sic meliori judicio salvo devotissimus existimo.

Sign. Moguntiæ 7. Martii A:o 1632.

Balthasar Henckell.
JUD M.pria.

(Efter original i Handlingar rörande Tyskland och tyska kriget i RA.)

5.

Förteckning öfver tvänne kolligatband från Otto von Solms' bibliotek på Sonnewalde.

1.

1. Militia Hollandiæ. Gedruckt im Jahr 1600. 4:o.
2. Lipsius, Just., Dissertatio de idolo Hallensi. 1605.
3. [Historia Luxemburgensis: defekt, saknar s. 1—88, tydligen genom misstag af bokbindaren, ty föregående arbete slutar med s. 88.]
4. Bertels, Joh., Deorum sacrificiorumque gentilium descriptio. Coloniæ, Conr. Butgenius, 1606.
5. Spanowsky, Mich., Landtag zu Prag. Orsel, Nic. Henricus, 1594.
6. Ein Dialogus oder Gespräch, die noch wehrende niderländische Friedenstractation betreffendt. 1608.
7. Auszführung allerhand wolbedencklicher Argumenten ... vnd beweise der ursachen, warumb die Vereinigte Provintzen in Niderlandt ... die Schiffarten ihn Ost vnd West Indien, nicht verlassen ... können noch sollen. 1608.
8. Copiæ der Relation, welche dem Römischen Kays. ... von deroselben ... Commissarijs ... zugeschickt worden. 1610.
9. Wahrhafte Relation: welcher massen die in desz H. Reichs Statt Cölln ... vnlängst gepflogene Handlung wegen der Gülchischen Streitigkeiten angefangen, continuirt vnd geendet worden. Zum Truck befordert durch Zachariam Palthenium. 1610.
10. Braun, Hartm., Drey tyrannische Landt Reutter, so sich heut zu Tag als am Ende der Welt, in aller Welt tummeln ... vnd wüten ... Giessen, Casp. Chemlein, 1611.
11. Nohtwendiger gegründeter vnd wahrhaffter Gegenbericht ... wieder die Calumnien so ... wieder Marggraff Ernsten zu Brandenburg ... durch offenen Truck spargirt worden. 1610.
12. Hauptartickel das ist gründlicher Bericht [angående Cleve, Jülich o. Berg]. 1611.
13. Kurtzer Bericht von churfürstlicher Pfalz Testamentlicher Vormundschaft und Administration s. l. e. a.
14. Churfürsten, Fürsten vnd gemeiner des heiligen Reichs Stende, so auff dem Reichstage zu Speir versamlet, Zuschreiben an die Bäpstlichen Heiligkeit, im 1544 ... gethon.
15. Articul, desz Friedens vnd Anstands in Niderland, beschlossen in der Statt Antorff den 9. Aprilis 1609. Frankf. a. M., Sigism. Latomus, 1609.

16. Kurtze vnd summarische Erzehlung, der Belegerung der Statt Rhein Berck, von Graff Moritz von Nassaw. 1601.
17. Erschreckliche Zeitung, was sich zu Spandow mit einem Hueter-gesellen Gabriel Kumern von Leopsheitz ... zugetragen. Wittenberg, Wolffg. Meissner, 1594.

(Bielkesamlingen på Skokloster.)

2.

1. Geierberg, Luc., Des Wolgebornen vnd Edlen Grauen vnd herrn, herrn Philipsen, des Eltern, Grauen zu Solms ... Leben ... Marburg 1561. 4:o.
2. Der Hinckende Both. s. l. 1589. [Rimkrönika öfver historiska händelser år 1588.]
3. Pfeffinger, Joh., Eine Predigt, vber die Leich des Durchlauchtigisten Hochgebornen Fürsten vnd Herren Herren Moritzen Hertzogen vnd Churfürsten zu Sachsen ... Gethan zu Leipzig, den 19 Julij ... 1553. Leipzig, Jacob Berwald.
4. Faust, Laur., Christliche Klag vnd Grabschrifft, dess Durchlauchtigsten, Hochgebornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Augusti, weiland Hertzogen zu Sachsen ... Leipzig, Johan Steinman, 1586.
5. Roding, Nic., Eine Predigt vom Christlichen abscheid aus diesem sterblichen Leben, des Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Philips Landgrauen zu Hessen ... Marburg, Andres Kolben Erben, 1567.
6. Osiander, Luc., Ein Tröstliche Predigt. Bey der Fürstlichen Leich, weilund der Durchleuchtigen Hochgebornen Fürstin vnd Frawen, Frawen Anna Maria, Hertzogin zu Würtenberg ... Christseliger Gedechtnus ... Tübingen, Georg Gruppenbach, 1589.
7. Leiser, Polyc., Zwo Predigten, beij zweien trawrigen Begengnissen, eine, des Durchleuchtigsten vnd Hochgebornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Augusti, Hertzogen zu Sachsen ... Christseliger gedechtnis ... Die ander, der auch Durchleuchtigsten vnd Hochgebornen Fürstin vnd Frawen, Frawen Anna ... S. C. F. G. Ehegemahlin ... Wittemberg, Zacharias Lehman, 1586.
8. Vnnser von Gotts genaden Moritzen Hertzogen zu Sachssen ... warhafftiger bericht, welcher gestalt sich Hertzog Heinrichs von Braunschwigk vnd seines sones Hertzog Carln Ergebunge, in dem nechstvorschinen fünffvndvierzigsten jar zugetragen ... Leipzig, Valtin Bapst, 1546.
9. Warhafftige erzelung der Geschicht, was sich Hertzog Heinrich von Braunschweigs vnd seiner anhangenden geselschafft halben,

dises gegenwertigen Jars zugetragen ... Marburg, Andres Kolben, 1545.

10. Römischer Keyserlicher Maiestat aufforderungs brieffe, an Hertzog Vlrichen von Wirtenberg, vnd gemeyne Landschafft lauttend ... s. l. e. a. [1547?]
11. Warhafftiger bestendiger, vnd gegründter Gegenbericht vnd verantwortung, des Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Philipsen, Landtgrafen zu Hessen ... wider einen Druck den Hertzog Heinrich von Braunschweig ... hat aussgehn lassen ... s. l. e. a.
12. Ein Newer Pasqvillvs. Von Grumbachen etc. s. l. e. a.
13. Bekantnuss des Hochgelerten, theuren, vnd gottsäligen manns Hannas von Burg ... vber die fürnembsten Puncten vnnd Articul der Christlicher Religion ... s. l. e. a.
14. Sturm, Joh., Vom Tod vnd Abscheidt des Hochwürd. Fürsten vnd Herren, Herrn Erasmi von Limpurg, wyland Bischoff zu Strasburg ... [Verteutschet durch Christophorum Stirpium.] Strasburg, Thiebolt Berger, 1569.
15. Allsstorfer, Joh., Vom Christlichen Ende vnd seligem Abschied ... des Hochwirdigsten Herren, Herren Hermans Ertzbischouen zu Cöllen ... warhaffter vnnd bestentiger Bericht. s. l. 1553.
16. Tossanus, Dan., Leichpredig, so zu Begrebnuss des Durchleuchtigsten, Hochgebornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Friderichen ... Pfaltzgrauen bey Rhein ... ist gehalten worden. Heidelberg, Jacob Müller, 1576.
17. Fulderus, Andr., Warer Bericht, aus Gottes Wort, von dem Newgebornen Kindlein Jesv: Gethan zu Orlamünda ... 1588. Vnd dieses 89. jhar in Druck verfertigt. Erfurt, Georg Bauman.

(Universitetsbiblioteket i Lund.)

6.

Om bibliotek och arkiv i eröfrade orter. Utdrag ur memorial för Gabriel Oxenstierna den 21 januari 1643.

Memorial. Öfwer någre Ehrenden her Rijkz Cantzlerens Exelentie hafwer befalat och förtrodt Cammerherren Herr Gabriel Oxenstierna Gabrielsson, at föredraga Wälborne Her Fälldt marskalken, och elliest widh lägenheet ther öfwer göra påminnelse hoos Hans Secreterare och Cantzlijet vthi armeen.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

4.

Och efftersom berättes, at Fälldtmarskallken hafwer vthi then vnder Liepsigk sidst erholdne Victorie Eröfrat och bekommit Erchiehertigens Leopoldh Wilhelms Cantzlij, och theruthinnan uthan twifwel äre några Considerable bref, och anten ther uthur Consilier kunne tagas som fienden anten nu nyligen eller förr hafwer fördt till Kongl. Maij:tz och Chronones præiuditz, derföre skall her Gabriel påminna hoos her Fäldtmarskalken och begära af honom, at samme eröfrade bref och acter, som honom ickie ähre tiänlige till hafwa dageligen widh handen och requireras widh thet som passeras, måtte medh her Gabriel eller någon annan bequämbligh lägenheet hijt öfwer förskickade warda.

5.

Ther och Gudh alzmechtigh gifwer her Fälldtmarskallken den lyckan, som är till förmodha, at han blifwer någon förnemblig orth, ther Archiva och Cantzlier ähre till finna och tillgå mächtigh, Såsom thet woro en högh och ganska nyttig tingh, at man finge någon wiss underrättelse om fiendens Consilier: huus Österrijkes pacta och alliancer giorde medh andre konungar och rijken, jämwäl och elliest andre skrifftelige documenter, recesser och acter, som anten touchera Wår Stat eller elliest tiänte till historien; Alltsså skall herr Gabriel recommendera her Fälltmarskallken thet ährandet, at nähr han inkrächtar någon sådan orth, Då befalle och tilhålle secretereren, at han låter sigh wårda och anläget wara, at sådane acta, archiva, protocolla och bref ickie warde distraherade, men optecknadhe och wäl förwahrade sände nider till Siökanten, framdeeles der ifrån at athämptas och hijt öfwer föras Rijkzens archivo till godh vnderrättelsse och förwahringh.

6.

I lijka måtto ther her Fälldtmarskallken får några papistiske orter in, ther sköne och kostelige bibliotheker ähre till finna, som uthi förledne Sommar skedde medh Neus, Olmitz, at han wille befalla Secreteren, eller elliest någon wiss, godh, förfahren och förtrogen man, som weet till taga den legenheeten i acht, at sambla och conservera samma bibliotek, och låta widh säker legenheet sända dem hijt öfwer, at ther medh förbättra bibliotheken uthi Rijkzens academier och gymnasier. Eller och, ther Gudh skulle så widt wälsigna her Fälldtmarskallkens progress, at han medh armeen ginge så långt op, thet han ickie uthan Stort beswär och hazard kunde skaffa heele bibliotheken fort at han då wille låte opsöka det förnembsta, som finnas under sådane beträdde bibliotheker, såsom manuscripta, och dee bästa authores, som der under

kunde wara, och låta dem oförrychte och i godh förwaringh sändas nedh till Siöökanten, och så forth hijt på Swerige.

Actum

Axell Oxenstierna.

(Riksregistraturet i RA.)

7.

Biskop Peder Winstrups bref till Gustaf Horn angående sitt bibliotek i Lund.

Edle och Welborne Herre, Herr Feldtmarschalck, Gustaf Horn, Gunstige Herre.

Efter som nu er wiss och god förhaabning om fred at blifue emellem disse Nordische, som ere dee förnembste Lutherske, Riger, hworfore Herrens Nafn wære lofuet och benedidet, da fordrister ieg mig ydmyheligen att besöge Eders Excell:z med denne min tienstwillige skrifwelse, huortill ieg stor aarsag hafuer, efterdj mit Bibliothec, som mange penge kaast hafuer, hwilcket Vdj Lunde Domkircke j Chooret j een huull pille paa den synder side war nidsat, af Eders Excell:z Vnderhafuende krigzfolck blef vdtaget, och deraf mange af dee allerbeste bögger for mange hundrede daler, mig ere fratagne (Resten af mit bibliothec, som ieg fich der fraa er gandsche ringe och forderfuet) huilcket mig refereris, at wære skedt af den aarsag, fordj ieg icke self personligen Vdj min residens er blifuin tillstæde. Jeg matte j denne tydh endeligen lade mig finde saa nær hos min allernadigste Herre och Konung, at ieg H: M:tt kunde ubehindret Vpwarte, och at ieg med Hans M:ttz betrode gode Mend Vdj mitt embede kunde forwalte och bestille hwes mig af min nadigste herre betrodt och befalet er, ellers hade ieg wel blefuit der paa stede Vdj Lund, icke tuiflende, att Eders Excell:z officerer och krigsfolck, io hade bewiist mig den samme humanitet och mildheed, som mine Præster och Geissligheden her Vdj landet bewiist ehr; Min ydmyg bön och begierring er, efter ieg hafuer spuerdt och förnummet af mine Præster och andre, att een stor part af be:de mine Bögger, skall wære beholden Vdj Landzkrone, der paa Raadhuset, och endoch paa andre steder her Vdj

landet hoes adskillige Officerer, att Eders Excell:z af et Christelig gemüt och een heroische liberalitet, wilde samme mine Bögger mig igienskiencke och forære, at ieg dee Opera och scripta, som ieg wid dennem hafuer begynt att eláborere, kunde perficere och forferdige Sweriges Rige, ligesaauel som dette wort Rige till brug och gafn, efterdj den sande Lutherische religion Vdj begge Riger; Gudh skee lof, ær att finde. (Den Naadige Gudh endnu herefter fremdelis in till werdenes ende, welsigne disse Nordische Riger med den sande religion, och lige som hand samme Riger ved den sande religion hafuer sammanfojet, hand och saa dennem wed Politische fred och eendrechtigheed, och wenlig, ja kierlig Naeboskap altijd wilde sammenbinde och foreene ind till Verdenes ende, for Jesu Christi skyld) Saaden Eders Excell:ts Heroische liberalitet och mildheed, tillige med Eders Excell:z store humanitet och pietet, som af alle meget berömes, wil ieg wide icke allenist Vdj mit Fæderneland, men end och saa Vdj mine publicis scriptis, for all Verden at berömme. Jeg erindrer mig, hwilcket och maa skee nogle af Eders Ecell:z Officerer Vel Vitterligit er, at een fornemme hojlærd Mand Vdj Jydland, j den siste Keiserlige Feide, j lige maade miste bibliothec och sine bögger, hwilcket det Keiserlige krigzfolk hannem hafde fratagit, men der Keiseren och Danmarck blefue forlichte, blef hannem samma hans bibliothec och bögger af den Keiserlige Chatolische Öfwerste restitueret och foræret; Meget mere formoeder ieg saadan gunst mig at wederfaris, af Eders Excell:z, som med Oss er af den sande Lutherische religion, och for sin mildheed och fromhed storligen berömmes. Jeg Eders Excell:z med Eder kierre Welborne Frue och börn, och alt kiert hafuende, Vnder den allerhöjestes protection troligen Vill hafue befalet. Af Malmöe, den 14 Augustj 1645.

Eders Excell:tz

ydmyg och willige tienere

Peder Winstrup D.

(Strödda handlingar rörande danska kriget 1643—45 i RA.; samtidig afskrift, bilagd följande n:r.)

8.

Gustaf Horns bref till de svenska fredsunderhandlarne i Söderåkra angående biblioteken i Skåne.

Hög- och Wälborne Herrer, Högtährade Käre Herr Fader, Bröder och synnerlige gode Wänner.

Mig hafuer Biskopen j Lunden D:r Petrus Winstrupius gifuit tillkänna; huruledes wid den tijdh iagh först med Hennes Kongl. Maij:tz mig anförtrodde Armee ankom j desse quarteren, hans bibliotheca j Lundens Domkyrckia, är af wårt folck funnen worden, och derifrån bortförd, mig derföre ansökiandes, att iag det, som af samma bibliotheca kan finnas, wille honom restituera låta, föregifuandes, att han sitt residens hafwer då måst förlåta, att några af sin konung sigh anbefalte ährander, förrätta; Nu är wist, att j Lunden twenne bibliothecæ funnos, det ena Capitlet, och det andra biskopen tillhörigt, men een deel af Biskopens är af några egennyttige, eenkannerligen Michel Michilsson, förr än iagh deröfwer blef adverterat, förrycht wordet och förskingrat; Men een part deraf (som han Biskopen föregifuer) skall ännu finnas j LandzChrono ibland det andra bibliotheket, som publiqu war, och iagh dijt lät afföra, och j godh förwaring nedersättia: Så kunde fuller hafua sina skähl, att iagh berörde Biskop här Vthinnan måtte wilfahra, och göra ett nöije; Men emädan Hennes Kongl. Maij:tt hafuer allernådigst hoos mig låtit göra påminnelser, att Bibliothecæ dee här funnes, icke skola förryckias och bökerne distraheras, Vthan Vp till Hofwet förskickas; Dy står mig inthet allena ann häröfuer disponera, Vthan länder här med till Eders Excell:z och gode Herrer min tienst- och wänlige begäran, dee wille mig sitt inrådande och Sentiment deröfuer Vptäckia, om Biskopen, j betrachtande, att han der med måtte obligeras, af hans bibliothec, hwad der finnes, må igen bekomma, eller icke, efter som, j fall, att honom det efterlåtes, och Michill Michilsson tillhållas måste, att han, den deel han af samma bibliothec hafuer, åter till rätta komma låter. Det som j LandzChrono finnes, låter iagh på nytt öfwersee, inventera och förnimma, hwad deraf biskopen tilkommer, och består mästedeeles, som iag förnimmer, j patribus, andre Theologis och några gamble Historicis. Befalandes Eders Excell:z och gode herrer här med och altijdh, Vnder Gudz dens

högstes nådige skydd och beskärm, till all önskelig wälgång, tienst- och Wänligen.

Datum Hufwudqwarteret j Skräflinge, den 15 Augustj 1645.

Eders Excell:z och gode Herrers

Tienstwillige

Gustaf Horn.

P. S. Jagh försänder och Copian af ofuanbem:te Biskopens bref, Eders Excell:z och gode Herrer här innelycht tilhanda.

(Sigill)

(Utanskrift:)

Hennes Kongl. Maij:ttz sampt Sweriges Rijkes troo Män och Rådh, dee Hög- och Wälborne samptlige Herrer Commissarierne på Fridztractaten wid Bromsebroo, detta tilhanda

Tienst- och Wänl:n

Söderåker.

(Efter original bland Strödda handlingar rörande danska kriget 1643—45 i RA.)

9.

Schema öfver uppställningen och signeringssystemet i Dietrichsteinska biblioteket på Nikolsburg.

Classium sive thecarum huius bibliothecæ NicolsBurgensis.
Sub Litera
A. Continentur Vetus et novum testamentum cum Interpretibus.
B. Sancti patres et libri pij.
C. Theologi Scholastici.
D. Concionatores Latini Germanici Hispan: Ital:
E. Controversidæ Latini et Germani.
F. Medici, Chymici, Anatomici, Chirurgici.
G. Poëtæ et Comici plurium linguarum.
H. Philosophi, Communes, Logici, Physici, Ethici Metaphysici.
I. Autores Græci diversi.

K. Cicero et eius interpretes.
L. Politioris literaturæ Authores.
M. Politici et jura Regnorum et Civitatum.
N. Doctores Pontificij et Cæsarei.
O. Mathematici, Arithmetici, Cosmographi.
P. Historici Sacri, Profani plurium linguarum.
Q. Herbarij Latini et Germani.
R. De re militari.
S. Picturæ imaginum et jnsignium.
T. Res rusticæ et oeconomicæ.
V. De numismatibus et metallis.
W. Res equestres.
X. Architecturæ.
Y. Epistolæ plurium linguarum, Gramatici Lat: Hæbr. Ital:
Z. Elegantiæ Variæ.

10.

Schema öfver uppställningen och signeringssystemet i drottning Kristinas bibliotek omkring år 1650.

Ms. Manuscripta.
A. Biblia sacra.
B. Commentaria.
C. Concordantiæ et indices biblici.
D. Patres.
E. Concilia et confessionales.
F. Theologi dogmatici.
G. Polemik.
H. Kateketik och homiletik.
I. Politici.
K. Historia och kyrkohistoria.
L. Geografi, topografi, genealogi och kronologi. (Kronologiska tabeller, kalendrar o. d. på astronomi, afd. T.)
M. Vitterhet.
N. Dialektik, retorik.
O. Skrifter rörande andliga ordnar.
P. Medicin och naturhistoria (äfven alkemi, magi).
Q. Juridik.

R. Filosofi.
S. Språkvetenskap.
T. Matematik och astronomi (äfven musik och byggnadskonstens teori).
V. Miscellanea.
X. » .

UPPSALA 1916
ALMQVIST & WIKSELLS
BOKTRYCKERI-A.-B.

